

*Світлій пам'яті
моїх пращурів
із прадавнього
хліборобського роду
Тимошків-Мозгових,
Вовкогонів-Дерезенків,
усіх репресованих,
замучених,
знеславлених,
убієнних,
задушених голодомором,
невідмолених,
непрощених,
непізнаних,
достойно не поцінованих досі
добропорядних трударів
сіл і містечок
колишньої Ніжинської округи
на Чернігівщині*

п р и с в я ч у ю

Автор

ТЬ ОФИЦИАЛЬНАЯ.

ния Епархиального Начальства. —
и яства. — Включение из отчета комитета по обзаведению
го собора. — объявления. — Вдовость о церковных школах

ния Епархиального Начальства.
Черниговской Духовной Консистории.

Духовная Консистория слушала: последовав-
Преподобнейшего, Пресвященнейшего Антония,
Ильинского и Нѣжинского, рескрипта Его Импе-
ратора Великого Князя Сергея Александровича,
Синодального Православного Палестинского Обще-
ства 1899 г. за № 71, следующего содержания:
Михайловский отчетовъ по деятельности Отдѣловъ
Палестинского Общества и по
1899 г. Мнѣ было особенно приятно

ПЕРНИГОВСКОЕ ОУЧЕБНОЕ ОБЩЕСТВО

Михайловский

ВЛО

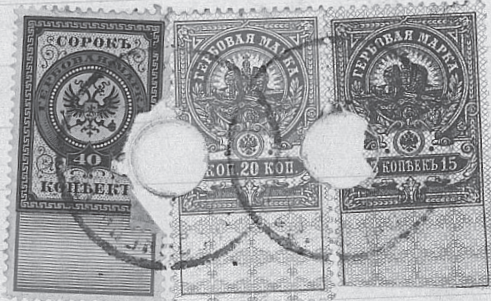
ГУБЕРНСКАГО ПРАВЛЕНИЯ

Михайловский Михайловский
постройки
устройства
и дворянства
и т. д.

ОТДѢЛЕНИЕ
СТОЛЬ

1911 года.
1912 года.

ЛИСТАХЪ.

Всего
всего
да
ср
теле

Чернигов
Мнѣ бы хотелось по-
распоряженія въ
телеграфъ и въ
вызренія не про-
с. Демидова
мнѣ съ Нестромъ
Обязательна
чу много
Сараи под
двойной стод
1911 года

Дело № 722
Черниговская
Поступилъ
НАЗНАЧЕНА
И. К. В. Д.
УКРАИНСКОЙ ССР

27 декабря 1885 г. Вои-
ригидовъ преставилъ и
на покровъ Пресвятой
Утвержденъ болонскими
листами въ 1897 году

УКРАИНСКОЙ ССР

Микола Тимошик

*Документально-
публіцистична оповідь*

СЕЛО

У ДВОХ
ТОМАХ

Зійти з безпам'ятства

том перший

Київ
«Ярославів Вал»
2017

УДК 94 (477) «16/197»
ББК 63.3 (4Укр)
Т41

Т41 Тимошик Микола

Село: У 2-х т. Т. 1: Зійти з безпам'ятства / Передм. С. Колесника. – К.: Ярославів Вал, 2017. – 420. – іл., ім. та предм. пок., резюме англ. м.

ISBN 978-617-605-007-0 (Серія)
ISBN 978-617-605-008-7

Таким українське село в нашій літературі ще не поставало. Знайомлячись із кожним новим сюжетом, читач мимоволі залучається до внутрішнього двобою власних думок між ustalеними версіями хрестоматійно відомих подій і прихованою правдою, яка за ними стояла в тривалому очікуванні бути оприлюдненою.

У першому томі подано широку панораму життя хліборобів та сільської інтелігенції від козацьких часів до жовтневого перевороту 1917 року.

За масштабами охоплення донедавна недоступного навіть дослідникам архівного матеріалу, лаконічністю і завершеністю сюжетів, умілим поєднанням хронологічного викладу подій із їх сюжетним розвитком, барвистою мовою це видання можна без перебільшення вважати своєрідною енциклопедією життя українського села.

Для широкого кола читачів.

ISBN 978-617-605-007-0 (Серія)
ISBN 978-617-605-008-7

© Тимошик М. С., 2017
© «Ярославів Вал», видання, 2017

ЗМІСТ

ЗМІСТ	5
ТАК РУБАЛОСЯ НАЦІОНАЛЬНЕ КОРИННЯ <i>(Степан Колесник)</i>	11
ВІД АВТОРА	17
Розділ 1	
КОЗАЦЬКИЙ ДУХ У КОЖНІЙ ХАТІ СТОЯВ	21
НАЩАДКИ УКРАЇНСЬКОГО ГЕТЬМАНА	22
Знахідка із губернських відомостей	22
Як сини Тараса Трясила Тарасевичами стали	23
Корнет Іван Тарасевич	28
Хутір Сотниківський змінює назву	31
Праправнук гетьмана у пам'яті селян	34
Ховали «живий літопис минувшини»	38
Шевченкова «Тарасова ніч» над Даниною	41
ДОЛЯ РОДИННОГО ГНІЗДА	
ТРЯСИЛ-ТАРАСЕВИЧІВ	44
У пошуках живих свідків давнини	44
Як наймичка Катерина господинею стала	45
Руйнували хутір	47
Останні з нащадків гетьманського роду	51
Пропале золото	53
КОЗАЦЬКА ШКОЛА	
Запорозький дух у ті хати приходив	56
Обрання «свого» вчителя	57
Просяна каша для випускного	58
Горщик для школяра	60

СЕЛО В МАЙНОВОМУ Й АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПОДЛІ	62
Майнова приналежність	62
Козацький полковий устрій	65
Російське намісництво	67
Повіти і волості	68
Радянські експерименти з районами	70
Розділ 2 ОБЕРЕГИ ДУХОВНОСТІ	75
ЯК СВЯТИЙ СТЕПАН ІЗ ЄРУСАЛИМА ПІД НІЖИНОМ ОПИНІВСЯ	76
Назва церкви як візитівка села	76
Він був початком мучеників	77
Убезсмертив себе вірою	79
Шлях мощів апостола світом	81
Муки на київських пагорбах	82
Покровитель ніжинського села	84
ПЕРШІ СІЛЬСЬКІ ХРАМИ	86
Документи як свідки забутої історії	87
Храм стояв тут ще до 1767 року	89
Структура приходу	94
Церковні землі	96
ДРУГЕ ЖИТТЯ НАМОЛЕНОГО МІСЦЯ	99
«Щоб була кращою від усіх»	99
«Прив'язування» проєкту церкви до місцевості	102
Хроніка будови та загальна характеристика храму	108
Священик і псаломщик	110
Прихожани	112
ХРАМИ У МЕНШИХ СЕЛАХ	114
Поєднані кров'ю і церквою	114
Два фальшиві перекази	115
Відокремлення приходу	117
Маєтність причту	122

Жалування священику та розміри треб	123
Початок школування в Шатурі	125
БЛАГОЧИННИЙ ОКРУТ	126
Структура повітового благочиння	126
Керівник округу	128
Контроль за використанням церковних земель	131
Скарги та звернення прихожан	132
Опіка шкільними справами	133
Розбудова духовних закладів	134
Акції на підтримку нужденних	136
Єпархіальний церковно-свічний завод	137
Інші проекти церкви	139
ВІЗИТАЦІЇ МИТРОПОЛИТА	143
«Прогонні» від губернатора	143
Зупинка в особистого лікаря царя	144
Фаетон-поїзд із 30-кінним супроводом	145
Проект нового храму на 1000 чоловік	148
Зведений хор з усіх храмів Ніжина	149
Розділ 3	
КОЛИШНІ ПІДДАНІ	
КНЯГИНІ ГОЛЦИНОЇ	151
СТОРІНКАМИ МЕТРИЧНИХ КНИГ	152
Перші літописці людських доль	152
Книга шлюбів	156
Книга народжених	162
Книга померлих	172
ЖИТТЯ У ВОЛОСТІ	175
Сход за участю мирного посередника	175
Нова карта повіту	177
Перше правління	179
«Ревізькі» душі	184
Хлібні гамазеї та крамниці	187
Казенний папір	189

ВОЛОСНИЙ СУД	194
Книга судових приговорів	194
Писар	196
Про побої і розбої	198
Данинські Кайдаші	201
Як дівчата свою честь захищали	206
Двічі продані сани	208
Із «прошеній» до мирового	210
В ГУБЕРНІЮ – ЗА ДОЗВОЛОМ НА МЛИН	214
«Прошення» за 1 руб. 75 коп.	214
На контролі повітового справника	216
«Добро» від поліцейського управління	218
Порадили, як усунути сморід від двигуна	219
ЗРУСИФІКОВАНИЙ ПАСПОРТ СЕЛА	222
Легенда про несплачену данину	222
Фальшивість радянських джерел	223
Що в козацьких літописах	225
Як за царя описували українські села	226
Дані істориків і статистів	232
Данина стає Даніном і Данином	237
Новий мовний покруч – Данине	242
Ініціатива з повернення селу історичної назви: хронологія	244
Розділ 4	
ОСВІТА, МЕДИЦИНА, КУЛЬТУРА	249
ЦЕРКОВНІ ШКОЛИ	250
Школи церковноприходські та школи грамотності	250
Контингент учнів	252
Кошти на утримання шкіл	254
Законовчителі та вчителі	255
Жалування вчителів	257
Кому належали школи?	259
НАРОДНЕ УЧИЛИЩЕ	260
Освіта з погляду держави і церкви	260

Два життя училища	263
Земська школа	265
Приходське попечительство	267
Інспектування із губернії	269
СЕЛЯНСЬКІ ХВОРОБИ І ЛІКИ	274
Штат та зарплати богоугодної лікарні	274
Лікарняне меню та послуги	276
Географія пацієнтів та найпоширеніші хвороби	279
Як із школи хотіли зробити лікарню	281
ШИНКИ І ШИНКАРСТВО	287
Медовуха на церковному майдані	288
Пристанок для подорожніх і... слабкодухів	289
«Граї, кобзарю, лий, шинкарю»	292
Як сільський сход шинок закривав	295
Чому шинок поступився гаштету	300
ПРІЗВИЩА І ПРІЗВИСЬКА ОДНОГО СЕЛА	302
Дещо з історії прізвищознавства	302
Причини появи прізвиस्क у селі	304
Вид занять родичів	307
Доброзичливо-здрібнілі	308
Зоопаркове розмаїття	309
Харчовий набір	310
Предмети та явища	311
Партійно-державні та літературні герої	311
«Кацапсько-бандерівський» слід	313
Бе-Сандалі з Києва	315
Такі бувають лиш у Данині	317
Розділ 5	
ЗАМІСТЬ ПОШАНІВКУ – ЗАБУТТЯ	319
НАГОРОДИ Й КАМІННЯ ПЕТРА ОГІЄВСЬКОГО	320
«А наперед що ще буде – про те Бог наш святий знає...»	320
Село, де розкрилися його таланти	323

Журналіст	327
Байкар	334
Проповідник	336
У «чорному списку» українофілів	339
ЧОТИРИ ПОСИЛАННЯ ДОЛІ ПЕТРА СКОРИНИ	345
Слава	346
Журба	350
Збезчещення	356
Забуття	359
ДАРИ КНЯГИНИ ГОЛІЦИНОЇ	362
Подарунок від цариці новому фаворитові	362
Володіння Голіциних	364
Одноосібна власниця двох сіл	366
Ситцеве платтячко й ім'я від княгині	369
ГРЕЦЬКА ДОЛЯ В ДАНИНІ	372
Вінчання в лиху годину	372
Як грецька доля стала українською	374
Коротко щасливий нерівний шлюб	377
Митарства афонської ікони	380
СЕЛЯНИН, ЯКИЙ ГОВОРИВ ВІРШАМИ	383
Три зустрічі із дідом Шуршою	383
У пошуках судової справи	386
«А на хаті – один куль: називається куркуль»	388
Два суди та після них	391
Два заповіти сільського поета	397
<i>Іменний показчик</i>	401
<i>Географічний показчик</i>	408
SUMMARY	411
<i>Публікації автора про українське село</i>	413

ТАК РУБАЛОСЯ НАЦІОНАЛЬНЕ КОРИННЯ

Село! Яка це болюча до сліз, кривава рана на тілі багатостраждальної України в озвірілих обіймах імперії, що звалася, начебто, інтелігентно: Радянська держава. В якій, буцімто, «заправляла» влада Рад.

Автор вельми слушно (в належному місці і в належний час) наводить цитату з промови Леніна, малознайомої широкому колу читачів, узагалі, громадянам України: «Повісити (неодмінно повісити, щоб народ бачив) не менше 100 затятих куркулів, багачів, кровопивць. Відібрати у них весь хліб. Призначити заможників... Зробити так, щоб на сотні верст народ бачив, тремтів, знав, кричав... Телеграфуйте отримання і виконання».

Якраз від бурхливої злочинної діяльності цього головного «вішальника» партії більшовиків розкоренились і розкущилися всі драми і трагедії «радянського народу». Дуже гірку чашу випив він! Так-так, усе інше в імперії пішло від «полум'яного трибуна, творця революції», а саме: сталінізм, масові арешти і розстріли, застінки НКВД, ГУЛАГи, Соловки, жахлива Голодоморна загибель мільйонів селян...

Чим приваблива у вищій мірі, сказати, дорога книга «Село»?

Це не белетристика, не художні домисли авторські, не гола публіцистика. Цей творчий доробок бере тим, що його сторінки заповонила Правда. На жаль, немилосердно, круто замішана на жорстокості, але саме такою побутувала вона у «цитаделі комунізму».

Звідки витоки Правди?...

Перш, аніж сісти за робочий стіл літератора, Микола Тимошик перелопатив воістину гори архівних справ,

уперто докопуючись до істини. До першоджерел того, як чинився енкаведистами, слідчими прокуратури той чи інший злочин, образно кажучи, якими саме методами «вірні лєнінці» накидали зашморг на шию абсолютно безневинної людини.

Варто зауважити: багатоденні пошуки в архівах – це своєрідна самопожертва, навіть подвиг.

Найцінніше тут – дивовижні, досі невідомі загалу, припорошені архівним пилом факти, вміло зодягнені в захопливі мікроісторії, які неодмінно виводять на переосмислення конкретних процесів, що впливали на окремо взятую спільноту, родину, особистість. Цей підхід, до речі, вже давно поширений на Заході, що призвів там до справжнього буму так званої місцевої мемуаристики.

У книзі «Село» є вражаючий розділ: «Перед судом – сільські націоналісти». Йдеться тут про трагічну долю вісьмох мешканців села Данина. Вони мали свої сім'ї чи родини, зрання до смерканку гнули спину в осоружному колгоспі, майже за ніщо. Ніхто із цих селян навіть гадки не мав, що за ним стежать, точніше, полюють «доблесні соколи» із тричі проклятого в народі НКВД.

Читаєш ці страшні рядки, і криком хочеться кричати. Архівні матеріали, немовби рентген, висвічують усю мерзенність, де там, бандитську суть тодішньої влади.

Нині маємо можливість читати, як на всю вісімку «клепалося» кримінально-політичне «дело», як намотувався у зловісний клубок наклеп, як обростала дикунськими звинуваченнями обмова, як докази вибивались, як «чесні» свідчення фальсифікувались. Як моторошна брехня «брала за горло» беззахисну Правду і душила її в закапелках НКВД, до смерті душила. Як суд «праведний» вершився та й «благополучно» звершився. 25 березня це душогубське дійство почалось, а вже 14 травня 1938 року усіх вісьмох великомучеників... розстріляли (таємно). Перефразовуючи назву відомої книги за радянських часів, скажемо: «Так гартувалась злочинна сталь».

За що їх стратили? Вони когось грабували, вбивали, над усією вісімкою великострадників Дамокловим мечем висів тяжкий кримінал? Овва! Головна їхня провина в тому, що вони були справжніми українцями. Понад усе любили рідну землю, свій народ, свої пісні, звичаї, обряди. Православну віру! А ще були великими трударями. А каральної, глибоко антинародної, Каїнової влади навіть на дух не переносили. Хоч про це не трубили і по селу не роздзвонювали!

Сердешну вісімку радянська влада «скарала на горло»... за націоналізм. Але ж оте слово – божественне слово. Націоналіст – це людина, яка безмежно любить свою Батьківщину, свою мову, свій рід. Вона не зичить горя жодному із народів, які населяють планету Земля.

Звісно, що так, але недолюдки із лиховісних загонів НКВС вливали у це слово «націоналіст» немалу частку більшовицької отрути, і відтепер, – чесна і чиста, як сльоза, – людина ставала «ворогом народу». А отже, її треба було порішити, як і заповідав головний «вільшаник» більшовиків.

Якраз отак, а не інакше, рубалося вікове національне Дерево – при самім прикорені!

Яке драконівське, неймовірно жорстоке страховіття: розстрілювали народ секретно від народу!

Але чому «справа» закінчилася саме 1958 року?

А ось, чому... Збіжать літа, і через перевали десятиліть, коли трохи потепліє в імперії зла, будуть засідати горезвісні «тройки НКВС» і на благальні листи дітей, родичів, убієнних Режимом «ворогів народу» ці «тройки» будуть слати відповіді: арештованих у 1938 розстріляли «неправильно». Тобто, вони не скоїли ніяких злочинів проти радянської влади, а значить, ні в чому не винні.

Хіба ж не фашизм у його довершеному вигляді! Спочатку вбити тисячі тисяч, а потім виправдати.

У двох, виписаних з болем душевним, розділах – «Куркулі» та «Одна куркульська доля» – звучить пекельна стру-

на в долі українського села. Це безпощадна війна, що її оголосили осатанілі більшовики так званим куркулям. Насправді, то були істинні хлібороби, які від зорі до зорі, в поті чола, трудилися на своїй землі.

За той подвижницький труд, за вміння та старання їх розкуркулили. Себто, насильно, по-бандитськи відібрали у них земельку, загарбали нажите важкою працею добро. А самих господарів запроторили під конвоем у «Сибирь неісходиму».

Ох і «каток» злочинний, пролетарською ненавистю до України обкований, прокотився селянськими долями! Під залізні жорна душогубської машини потрапив Іван Петрович Мозговий – дід Миколи Тимошика по материній лінії. Всі його сімейні набутки пішли прахом, державно-організована банда (НКВС) розорила родинне гніздо.

Микола Тимошик, можливо, першим із перших у публіцистиці простежує, як науковець, походження самого слово «куркуль». І робить це переконливо.

Є ще одна прикмета, надто принадна деталь, що превалювала в авторському задумі при творенні книги. Микола Тимошик формулює це так: «Основою фактологічного матеріалу для написання цієї книги слугували архівні фонди з історії сіл Ніжинської округи на Чернігівщині, зосібно, Данини, Шатури, Володькової Дівиці, Лосинівки та низки інших».

Отож, автор у невпинних своїх пошуках ступив у благословенний для нього світ: він залюбки, з дорогою душею, повернувся до батьківських порогів. Справді, Данина – рідне село Миколи Тимошика. (Має отаку предивну, мабуть, праслов'янську назву). Данина – воістину, чарівний меридіан, або головна вісь, навколо якої обертаються життєві пласти, так густо і благодатно представлені в книзі.

Перед нами постає справжній огро́м авторських здобутків у хронологічній послідовності: від козацької доби

до середини ХХ століття. У першій частині приголомшливими відкриттями захоплюють такі розділи: «Данинський нащадок гетьмана України Тараса Трясила», «Доля рідного гнізда Трясил-Тарасевичів», «Село в майновому й адміністративному поділі», «Сторінками метричних книг», «Створювали волость», «Козацька школа в Данині», «Селянські хвороби і ліки», «Чотири посилення долі отця Петра Скорини», «Данинська княгиня з Греції», «Селянин, який говорив віршами». У другій – «Сільради», «Місцеве начальство», «Продрозкладка», «Куркулі», «Війна», «Автокефальний рух», «Перед судом – сільські націоналісти», «Куркулі», «Закривали церкву»...

У цей ряд можна наточувати назви інших розділів та параграфів, доводити до справді переконливого, не рядового числового знака.

А тепер підсумуємо. Скільки невігойного горя, що й досі гнобить душу, злигоднів страдницьких, мученицьких, смертей людських, по-бандитськи «висіяла» влада радянська на українське село!

А яку моторошну данину московсько-більшовицькій тиранії сплатило окремо взяте село Данина! Все одно, що каганату татаро-монгольському. Саме про отой «страшний суд» (ленінсько-сталінський), про лихоліття всенародні об'ємно, потужно, неначе грому розкати, доносить книга «Село».

Цей бентежний літопис фундаментально потверджений доказами фаховими.

А яку, воістину, золоту, синівську данину професор Микола Тимошик сплатив рідній Данині, отчому краю, створивши чесну, глибоку й розумну книгу, про під'яремне життя-буття своїх земляків під нагаєм чужинським.

Цією багато в чому новаторською книгою автор переконливо поламав усталений ще від радянських часів порядок висвітлення історичних подій, в основу якого брався так званий «погляд зверху» – з його глобальними подіями, першозначними за територіальними масштаба-

ми дійовими особами та пересіяними крізь ідеологічне сито окремими благенько вдягненими місцевими прикладами. Версія історії українського села Миколи Тимошика є поглядом знизу.

У численних цікавих сюжетах окреслюються кілька показових тенденцій сучасного українського села. Дві з них головні: генетична боязнь його старших громадян говорити правду й боротися за неї та не патріотизм, байдужість, а нерідко продажність пригорованої владою сільської інтелігенції. Чи не з цієї причини українське село традиційно прозріває із запізненням, неохоче пізнає минуле, дратівливо сприймає зміни, недовірливо відноситься до правди й продовжує вірити «вовкам», переодягненим в овечі вичинки.

Легкість читання забезпечується неповторністю манери авторського письма: логічною послідовністю, аргументованістю, емоційністю, образністю, публіцистичною наснаженістю.

За масштабами охоплення матеріалу, продуманою структурою розділів, лаконічністю і завершеністю сюжетів, цінним фактологічним матеріалом, умілим поєднанням хронологічного викладу подій і явищ із їх сюжетним розвитком, доступністю викладу, барвистою мовою це видання можна без перебільшення вважати своєрідною енциклопедією життя українського села.

**Степан КОЛЕСНИК,
письменник,
лауреат Національної премії
імені Тараса Шевченка**

ВІД АВТОРА

Це – не документальна історія одного села і не краєзнавче дослідження. Йдеться про виклад української історії «знизу», крізь призму долі українського села в цілому.

Найважливішою дійовою особою «Села» є архівний документ. І не будь-який перший-підручний, а такий, що надовго був захований у недоступні донедавна компартійні спецфонди саме через силу оголеної правди, яку таїв у собі. На переважній більшості залучених до оповіді архівних документів стоїть позначка «цілковито таємно».

Доступ до таких джерел правдивої інформації, як це не парадоксально звучить, і нині досить ускладнений та обмежений. Навіть для вчених. Зробивши платною видачу заявнику не лише будь-якого документа з архіву, а й підшивок українських періодичних видань включно до 1945 року, Українська держава цим звузила можливості об'єктивніше й глибше пізнавати своїм громадянам правду про давнє й недавнє минуле країни. І тієї, в якій раніше жили, і тієї, яку розбудовуємо тепер. Це стосується і окремої родини, і окремо взятого населеного пункту, краю.

За роки керування українськими архівними установами представниками забороненої нині компартії за так званим квотним принципом, що припали на період управління державою олігархічно-бандитського клану Януковича, немало документів, зосібно з місцевих архівів, було вилучено і знищено. Найбільшого вихолощення зазнали періоди УНР, колективізації та голодомору, Другої світової війни.

Отож, маємо потужний масив нових фактів про події і явища, уважне знайомство з якими потребує переосмислення усталених, методично й цілеспрямовано нав'язуваних упродовж десятиліть радянською пропагандою, ідеологічних стереотипів. Знайомлячися з кожним новим сюжетом, читач мимоволі залучатиметься до внутрішнього двобою власних суджень між усталени-

ми версіями хрестоматійно відомих подій і прихованою правдою, яка за ними стояла в очікуванні бути колись оприлюдненою.

Головним завданням автор вважав не просто віднайти в хронологічній послідовності документальні, нерідко приголомшливі, підтвердження непростих процесів буття українського села і поступу його мешканців упродовж століть, а й вмонтувати їх у своєрідну канву розповіді. Своєрідність цієї канви в тому, що всі факти тісно переплетені між собою, вибудовані в інтригуючому сюжетному розвитку подій, який, переконаний, захопить від першої сторінки й не полишить читача до розв'язки.

Основою для збирання й аналізу фактологічного матеріалу слугували розпорошені в різних архівах фонди з історії сіл Ніжинської округи на Чернігівщині. Зосібно Данини, Шатури, Володькової Дивиці, Лосинівки, Степових Хуторів, Лісових Хуторів, Мрина, Татарівки, Талалаївки, Вертіївки, Сального та низки інших, назви яких можна віднайти в розлоному географічному покажчику.

Автор вважає за необхідне висловити щирі слова вдячності низці архівних інституцій та окремих осіб, які сприяли розшуку та опрацюванню численних документів.

Передусім це стосується працівників Центрального державного історичного архіву України в Києві (ЦДІАУ) та Центрального державного архіву органів влади та управління в Києві (ЦДАВОВУ).

Основний масив архівних документів для написання цієї книги віднайдено й опрацьовано за час кількохразових приїздів упродовж 2010–2013 років у Чернігів до тамтешнього державного архіву області та його філії в Ніжині. Без посутньої допомоги директорки цього архіву Раїси Воробей та начальника відділу Ніжинської філії Вікторії Микитась досягнути повноти зібраного було б неможливо.

Окрема подяка ректорові Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка професорові Миколі Носку за допомогу в розв'язанні побутових питань в час роботи в чернігівських архівах.

Найбільш відкритим для пошуку та видачі документів, які за радянських часів були заховані в так звані спецфонди, виявився

Галузевий державний архів СБУ в Києві. Це чи не єдина архівна установа держави, де копіювання судових справ на засуджених і розстріляних «ворогів радянської влади» обходиться досліднику безкоштовно. Особлива подяка – В'ячеславу Росінському, завдяки небайдужості якого була витребувана з Чернігова «не засвічена» в тамтешньому покажчику справа репресованого у 30-х роках поета із Шатури Василя Івасенка.

Рідкісні на сьогодні підшивки таких видань як «Черниговские Епархиальные Известия», «Черниговские Губернские Ведомости» із XIX століття, районні газети «Ударный Труд», «Червона Носівщина», «Нове Село», «Жовтнева Зоря» за 20–50 роки XX століття зберігаються в Національній бібліотеці ім. Вернадського. І хоч за фотографування шпальт та окремих фрагментів статей там доводилося платити власні кошти, варто порадіти з того, що ті підшивки збережені для історії в повному обсязі та подякувати працівникам газетного відділу за ретельність у виконанні таких замовлень.

За люб'язно надану можливість користуватися цінною колекцією давніх книг щодо історично-статистичного опису Чернігівської губернії та з історії Ніжинського краю щиро завдячую директору наукової бібліотеки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя Олександрові Морозову.

Доземний уклін і добра пам'ять – сучасним данинцям і шатурянам старшого покоління за відверті й правдиві спогади, які записував від них упродовж 2010–2015 років. Із цього довгого списку інтерв'юваних хочеться виділити Олександрю Климівну Братченко, Анастасія Максимовича Гавриша, Марію Миколаївну Герасименко, Івана Івановича Коваля, Тетяну Андріївну Мозгову, Уляну Гаврилівну Нишпор (Дворську), Наталю Полікарпівну Пономаренко, Катерину Іванівну Процько, Ганну Іванівну Федоряко, Петра Павловича Шимка та інших.

Із розумінням ставлюся до тих, хто для цих спогадів «утратив пам'ять» і свідомо не пішов на відверті розмови. Прикро, але боязнь і сьогодні говорити правду для багатьох селян старшого покоління виявилася генетичною.

Немало інформації про минуле й сьогодні сільських церковних громад почерпнув від священників храмів: у Данині – отця

Миколи Яловського, в Шатурі – отця Василя Мершинця, в Лосинівці – отця Олега Ґути.

Вдячний також за виявлену цікавість до проекту директорів Данинської середньої школи Василеві Петрику, голові Володьково-Дивицької сільради Миколі Павленку, колишньому голові колгоспу «Жовтнева революція», активному будівничому сучасної Данини лосинівцю Анатолію Скочію.

Особливо теплих подячних слів заслуговує голова Данинської сільради, справжня патріотка села Галина Оксенич, зосібно за підтримку ініціативи автора щодо повернення селу історичної назви, за чітку й послідовну позицію в дискусії з опонентами національного відродження в цьому селі.

Окрема подяка – вчителів Данинської школи, фотомайстро-ві Іванові Микитенку за безкорисливо надані давні світлини, якими збагачена ця книга.

Більшість сюжетів із «Села» вже пройшла апробацію у низці газетно-журнальних та науково-популярних періодичних видань. За рясне оприлюднення фрагментів книги щиро вдячний хочу висловити колегам і однодумцям по журналістському цеху, редакторам всеукраїнських газет: «День» – Ларисі Івшиній, «Слово Просвіти» – Любові Голоті, «Освіта» – Ользі Коноваленко; всеукраїнських журналів: «Тиждень.UA» – Дмитрові Кропивенку, «Українознавство» – Богданові Галайку, «Сіверянський літопис» – Сергієві Павленку, «Літературний Чернігів» – Михасеві Ткачу; чернігівських часописів: «Деснянська Правда» – Людмилі Пархоменко, «Гарт» – Дмитрові Іванову, «Ніжинський Вісник» – Олені Найді; засновнику та головному редакторові сайту «Хвиля Десни» Леонідові Ісаченку, головному редакторові каналу «Культура» Національного радіо Галині Дацюк.

Щиро вдячний юним землякам та друзям із «фейсбучної» спільноти за активну багатомісячну промоцію проекту «Данина моєї Данині», який реалізувався у цьому двотомнику з промовистою назвою «Село»: Наталі Процько, Тетяні Тимошик, Катерині Нишпор, Сергієві Драчу, Віталію Татаренку, Тетяні Мосійчук, Мирославі Петричко, Андрієві Лагуті та іншим.

РОЗДІЛ

Духовні закони
Данієль

КОЗАЦЬКИЙ ДУХ
У КОЖНІЙ ХАТІ СТОЯВ

1	1	Кривий степ	39	
1	1	Моя хата	39	
1	2	Моя хата	39	
1	3	Моя хата	39	
1	4	Моя хата	39	
1	5	Моя хата	39	
1	6	Моя хата	39	
1	7	Моя хата	39	
1	8	Моя хата	39	
1	8	Моя хата	39	
1	9	Моя хата	39	
2	2	10	Моя хата	49
1	9	Моя хата	11	50
1	11	Моя хата	12	

до сего часу не все

НАЩАДКИ УКРАЇНСЬКОГО ГЕТЬМАНА

Встає хмара з-за лиману,
А другая з поля,
Зажурилась Україна –
Така її доля!
Зажурилась, заплакала
Як мала дитина.
Ніхто її не рятує...
Козачество гине...

(Тарас Шевченко. «Тарасова ніч»)

ЗНАХІДКА ІЗ ГУБЕРНСЬКИХ ВІДОМОСТЕЙ

Листаючи в архіві аж посірілі від часу підшивки «Черниговских губернских ведомостей» більш ніж 120-літньої давності в надії віднайти там щось небувале з минулого своєї малої батьківщини, натрапив на ось ці рядки, що не могли не заінтригувати:

«На південно-західному боці Данини Ніжинського повіту, серед цвинтаря вивищується великий курган, усіяний наполовину струхлявілими хрестами. На цьому кургані великий дубовий хрест осіняє свіжу могилу потомка знаменитого Гетьмана Малоросійського Тараса Трясила – відставного корнета Івана Андрійовича Тарасевича, що прожив до ста десяти років і під мирною стріхою родини своєї тихо, спокійно закрив очі на віки.»

Враз натягнулася від раптового спомину струна дитячої пам'яті й блискавкою засвітила перед очима картинку

свята Великодня на данинському цвинтарі початку 60-х років минулого століття. Церкву в селі вже закрили, але паски пекти колгоспникам ще не заборонили. Влада дозволила запрошеному селянами із сусідньої Шатури багющці освятити паски прямо тут, біля могил предків.

Мати покриває щойно покроплений кошик рушником і веде мене, малого, за руку до баби, аби передати їй дві крашанки. Обережно сходимо вузькою й крутою стежкою на саму гору, яку ніби хтось спеціально насипав посеред цвинтаря, – там, з-поміж багатьох інших, спочиває від воєнних літ бабуся Устина. Поряд з її могилою і стояв отой хрест. Величезним і строгим здався він тоді. Аж страшно зробилося.

Пам'ятаю, що відповіла мати, коли запитав, хто там лежить. «Від батька чула, що якийсь дуже важний чин. Всі його родичі за Україну стояли, і війною проти Москви виступали». Казала це притишено, озираючись, аби ніхто не почув...

За продовження недоказаної матір'ю історії похованого в селі родича загадкового козацького начальника, якого в селі боялися згадувати, бо ж проти самої Московщини виступав, взявся лиш тепер. Запізнілою спонуюкою до розшуку архівних та джерельних матеріалів із цієї теми і стала ота публікація з давно вже не існуючої чернігівської газети, підписана тодішнім священиком Данинського Свято-Троїцького храму Петром Огієвським. Отець Петро написав той текст на основі своєї поминальної проповіді перед данинцями 6 квітня 1853 року – через три місяці, як «запечатав» гріб свого незвичайного прихожанина Івана Андрійовича Тарасевича.

ЯК СИНИ ТАРАСА ТРЯСИЛА ТАРАСЕВИЧАМИ СТАЛИ

Здійснені історичні розвідки привели до несподіваного відкриття: похований у Данині в середині XIX століття

110-літній старець – праправнук славного українського гетьмана Тараса Трясила.

Тарас Трясило, який до приходу на Запорозьку Січ мав прізвище Федорович, прославився ще замолоду під час неодноразових походів керованих ним козацьких чайок на Чорне море. Було то ще за період гетьманування Петра Сагайдачного й Богдана Хмельницького. І прізвище Трясило набув згодом на Січі передусім за те, що так сильно щоразу тряс оттоманських завойовників України, що слава про нього незабаром розійшлася світом. Гетьманом його обрали нереєстрові козаки в 1629 році. Після загибелі в бою з турками гетьмана Михайла Дорошенка Тарас Трясило очолив козацьке військо і, провівши його з перемогами по всьому Кримському півострову, знову повернувся на Січ героєм.

Гетьман Тарас Трясило мав чотирьох синів-козаків – Йосипа, Василя, Федора і Марка. І жоден із них не осоромив батькового імені – всі залишили по собі високий чин лицарства та звитяжні подвиги в кривавих козацьких битвах із чужинськими поневолювачами, які зусібіч сунули на українську землю.

Щоправда, була в тих подвигах одна різниця: батько захищав Україну від поневолення із Заходу, від Польщі, а сини – зі сходу, від Росії. Тарас Трясило увійшов в історію передусім за розгром 25 травня 1630 року під Переяславом переважаючого в силі польського війська коронного гетьмана С. Конєцьпольського. То була справді блискуча перемога, в результаті якої польське військо зазнало повного краху, а сама Польща змушена була просити українців про перемир'я й пішла на значні поступки вимогам козаків. Цей подвиг так переконливо оспівав невідомий автор «Історії Русів», що, будучи під сильним враженням від того переказу, Тарас Шевченко написав свою відому поему «Тарасова ніч».

Тараса Трясила віддавна шанує український народ, оспівуючи подвиги гетьмана поряд із подвигами Северина Наливайка, Павла Павлюка. От хоча б у цій пісні:

*Пам'ятник Українському гетьману Тарасу Трясилу
в Переяславі-Хмельницькому*

*Наливайко і Павлюк
Та Тарас Трясило
Із могили кличуть нас
На святеє діло.*

Четверо ж синів гетьмана уславили себе в ту пору, коли разом із поляками виганяли із північно-східних українських рубежів московських займанців.

Начуваний про хоробрість та воїнську вправність братів-українців, польський король Владислав IV, під протекторатом якого була на той час і Лівобережна Україна, видає 9 вересня 1647 року спеціальну грамоту, за якою всі

четверо синів колишнього гетьмана малоросійського Тараса Трясила отримували дворянські звання, особистий родинний герб та кілька сіл у Чернігівському, Подільському, Брацлавському і Волинському воєводствах – «з усіма околицями, річками і озерами, млинами, землею та селянами, які на ній мешкають, лісами і всіма сінокосами, що до цих сіл прилягали».

І це за умов, що батько цих славних козаків підняв свого часу багатотисячне повстання проти польської корони та ще й переміг у тому бою. Цілком очевидно, що саме з цієї причини король Владислав IV у цій своїй грамоті велить надалі в усіх документах називати синів колишнього українського гетьмана не набутим на Запорозжжі батьковим прізвиськом Трясило чи первинним Федорович, а – Тарасевичами. І ще одне застереження хлопцям зроблено було у їхньому гербі, форму якого також затверджувала Варшава: півтора хреста на кінській підкові символізували лицарство козаків та належність їх до християнської віри; зелене ж дерево, що стоїть посеред поля зі зламанною верхівкою, мало весь час їм нагадувати, що їхній батько, будучи малоросійським гетьманом, зрадив Польщу.

Що ж до земельних володінь, то брати, які відтоді за документами ставали Тарасевичами, відразу їх поділили між собою. Найстаршому, Йосипу, дісталися два маєтки на Чернігівщині, що розміщувалися поруч у Ніжинському повіті, – Мрин та Володькова Дівиця.

Оскільки за давньою традицією, яку в Україні запозичили з Європи, глава кожної маєтної родини вважав за свій святий обов'язок вести історію свого роду, то й нові дворяни Тарасевичі заповзялися бережно відноситися до всіляких архівних документів, копіювати їх та оформляти в окремому літописнику все важливе, що випадало пережити на своєму віку їм та їхнім нащадкам.

Завдяки цим документам маємо рідкісну нагоду простежити гілку роду гетьмана Тараса Трясила, яка й виведе

нас на ту високу данинську могилу. Не може не дивувати й не захоплювати той факт, що упродовж усіх наступних поколінь роду Тарасевичів спадкоємці-чоловіки без вагань обирали справу життя їхнього великого предка – боронити свій край, шанувати, захищати й продовжувати традиції народу, з якого вони вийшли.

Йосип, пустивши коріння в Мрині, не перетворився в лінивого поміщика тамтешнього маєтку. Козакував і далі. Дослужився до посади Ніжинського бунчукового товариша, тісно співпрацював із наступними трьома гетьманами – Іваном Мазепою, Іваном Скоропадським, Данилом Апостолом.

Йосипів син Федір 1709 року стає сотником Мринської сотні Ніжинського полку Війська Запорозького. Яким він був ватажком козаків, набраних із довоколишніх сіл, де виростав, свідчать такі задокументовані факти. За відвагу й хоробрість гетьман Іван Скоропадський подарував йому село Переходівку. Наступний гетьман Данило Апостол, високо цінуючи заслуги мринського сотника, підтверджує й надалі цю маєтність, видаючи спеціального універсала.

Син Федора Андрій був уже представником третього покоління роду Тарасевичів і правнуком гетьмана Трясила. У родинних документах фіксується копія указу імператриці Катерини II від 7 липня 1774 року про «звільнення з Київського полку після багаторічної бездоганної служби з причини старості і на пропозицію генерал-фельдмаршала, Малоросійського Генерал-Губернатора Петра Рум'янцева, в чині Військового Товариша Андрія Тарасевича».

Нарешті ми підійшли до четвертого поклоніння Тарасевичів – Андрієвого сина, якого назвали Іваном. Саме про нього, Івана Андрійовича Тарасевича – нащадка славного гетьмана, фактично його праправнука, і йдеться у віднайденій мною публікації «Черниговских Губернских Ведомостей». Саме він виявився останнім, хто свято беріг і доповнював неповторний літопис роду Трясил-Тарасевичів.

КОРНЕТ ІВАН ТАРАСЕВИЧ

За яких обставин останній нащадок із славного гетьманового роду потрапив у село Данину? Ким і яким він був? Що сталося з родинним літописом? Відповіді на ці запитання спробуємо дати в цьому підрозділі.

Місце і час народження Івана Тарасевича – прадідівський маєток у Мрині 1745 року. Зберігаючи вірність родинній традиції, він у 25-літньому віці пішов на військову службу.

На ту пору, коли Російська імперія все міцніше опоясувала своїми пазурами українські простори, розмови про українську козаччину та Запорозьку Січ жилилися в народі спогадами старожилів, а також думами та піснями, які охоче виконувала молодь на вечорницях та зайшли в село кобзарі. На службу до царя-батюшки українські хлопці йшли вже неохоче, адже «в москалях» належало було провести цілих 25 літ.

Чи не з цієї причини в села все частіше стали навідуватися так звані вербувальники. Їх появу селяни приписували найлютішому ворогу козацької України цариці Катерині II. Тоді й народилася в нашій окрузі пісня про царичиних вербувальників-обіцяльників:

*Пристань, пристань до вербунку
Будеш їсти масло й булку.*

В один із таких вербувальних наїздів до Мрина 1770 року 25-річний Іван Тарасевич і вирішив одягнути військову форму. А що був дисциплінованим і робив, як і батько, усе на совість, то й начальство помітило. Незабаром став полковим обозним, згодом – вахмістром Третього компанійського полку, який пізніше був перейменований у Чернігівський легко-кінний карабінерний. Служити імператриці чверть століття молодшому Тарасевичу не довелося. За станом здоров'я він подав «прошення» про відставку в чині корнета – через 15 років служби.

Зазвичай по виході у відставку офіцерським чинам видавався паспорт. Такий у 1785 році отримав і корнет Іван Тарасевич. Завдяки тому, що він був змалку привчений до архівування родинних документів, цей незвичний паспорт весь час зберігався в його документальній колекції. Зважаючи на рідкісність такого документа, варто навести текст, який там зазначений (в перекладі українською мовою):

«За Указом Її Імператорської Величності Государині Імператриці Катерини Олексіївни, Самодержиці Всеросійській.

Пред'явник цього, із Малоросійського Шляхетства Іван Андрійв, син Тарасевич, колишній у службі Імператорської Величності в Чернігівському Карабінерному полку Вахмістром, нині за поданням від нього проханням, з причини наявної хвороби, на власне його забезпечення, з нагородою Корнетом, мною звільнений і по виписці із полку відпущений в дім його, Чернігівського намісництва, Ніжинського повіту, в містечку Мринах знаходиться, – якому, до присилання із Державної Військової Колегії, згідно з надісланим від мене цього числа поданням, належного про відставку указу і на корнетський чин патенту, для свідоцтва вище написаного і для вільного в дорозі пропуску, цей паспорт, за підписом моїм, і з прикладеною гербовою печаткою, – дано в Малій Росії, в селі Вишеньках, січня 18 дня, 1785 року».

Під цим незвичним для сьогодення текстом паспорту чи не на цілу сторінку подаються регалії того, хто його підписав: «Його Імператорської Величності, Всемилоливої Государині моєї Генерал-Фельдмаршал, Головнокомандувач Кавалерією і Другою Дивізією, Сенатор, Київський, Чернігівський і Новгород-Сіверський Генерал-Губернатор, Лейб Гвардії Кінного полку Підполковник, орденів усіх Російських Імператорських, Королівського Пруського Чорного Орла і Голстинського Святої Анни Кавалер – Г. Рум'янцев-Задунайський».

Після виходу у відставку колишній корнет Чернігівського полку кілька років провів у родовому маєтку в Мрині. Завести сім'ю вирішив у 45 років. Отож, одружився 1790 року. Його дружиною стала вдова Корейшина, яка мешкала в сотенному містечку Носівці. Туди й переїхав починати нову сторінку свого життя.

Носівка відтоді стала для відставного корнета і місцем щасливого сімейного затишку, і особистою житейською драмою. Там у них із дружиною народилося більше десяти дітей. Однак усі, крім двох синів, померли. Помирає незабаром і дружина. На додачу до темної смути житейських випробувань повністю згорає через чийсь підпал все їхнє носівське помістя.

Усе цінне і пам'ятне, що вдалося порятувати з палаючого маєтку, – то скриня з родинними реліквіями. Значну частину їх склали оригінали різноманітних документів та архівні виписки.

На пропозицію родичів повертатися до родинного маєтку в Мрин Іван Андрійович не пристав. Для нього, самотнього і постарілого, там було гамірно й багатолюдно. Старість свою захотів провести в мальовничому й безлюдному закутку. Таким виявився хутір, облаштований ще його дідом Федором Йосиповичем у частині Володьководівницького подарунку польського короля братам Тарасевичем ще від 1647 року – наділу на околиці села Данина. Хутір той не випадково звався Сотниківським. Адже заснований був десь на початку XVIII століття відомим у краї сотником Мринської сотні Федором Тарасевичем – дідом Івана Андрійовича. Тоді на хуторі постійно жила лише челядь. Сам сотник навідувався сюди зрідка – весь свій час проводив у походах та війнах.

Точної дати переїзду нащадка гетьмана Трясила на старий данинський хутір в архівах не виявлено. Найімовірніше, це сталося наприкінці 20-х – початку 30-х років XIX століття.

ХУТІР СОТНИКІВСЬКИЙ ЗМІНЮЄ НАЗВУ

З переїздом на дідишну молодших спадкоємців життя на хуторі Сотниківському під Даниною пожвавішало. Старший син Івана Андрійовича Тарасевича Яків був чи не перший із роду Трясил-Тарасевичів по чоловічій лінії, хто не обрав собі професію військового. Будучи дворянином, одружився на простій селянській дівчині із місцевих і вирішив стати на цій землі повноправним господарем. Тому взявся активно розбудовувати фамільний хутір. Невдовзі тут з'явилися нові прибудови, збільшилося число челяді. З роками ниви довкола колосилися все щедрішими і врожайнішими. Збіжжя із хутора для продажу на станцію Носівка вивозилося все більше.

Синові Якову в усьому допомагав батько. Не будучи бідним, цей титулований з діда-прадіда дворянин і поміщик ніколи не цурався фізичної праці. За переказами старожилів, господарством займався з особливим завзяттям. А найулюбленішою його справою стали бджоли. Ними він так сильно захопився, що незабаром про Тарасевичів мед заговорили по цілій губернії. Скільки його викачував колишній вправний вояка, можна судити за кількістю на його хуторі «бджолиних пнів». Так тоді називалися вулики, зроблені за винаходом знаного земляка, сучасника Івана Тарасевича Петра Прокоповича з-під Бахмача. Таких вуликів-пнів у данинського Тарасевича налічувалося понад 300. Багато це чи мало, – порівняємо з найбільшою у всій Російській імперії пасікою того ж Прокоповича, що була на 1808 рік у його рідному селі Пальчики: там налічувалося понад 500 бджолиних сімей. До речі, це та пасіка, через яку рішенням імператора Миколи I «заради збереження чистоти меду», було змінено проект прокладання залізничного полотна «Москва – Київ»: замість Батурина гілка залізниці пішла через Конотоп.

Ім'я Тарасевича в окрузі все частіше почали згадувати не лише через дивно-сильний мед, першокласну пшеницю, гречку, огірки та кавуни, що з правіків на цих землях родили рясно, а й через так звану воєнну славу хутора.

Відколи на хуторі поселився колишній відставний корнет Чернігівського полку, приїзд звідусіль сюди високих воєнних чинів, їхня присутність на церковних службах у Данинському Свято-Троїцькому храмі, весілля офіцерів і солдат із місцевими красунями стали тут звичним явищем. То були й колишні однополчани Івана Андрійовича та їхні діти, й друзі та однокашники власника Данини й Шатури флігель-ад'ютанта князя Михайла Голіцина, багато з яких мали в помісті князя зимові квартири.

Нову хвилю приїздів воєнних гостей започаткував пізніше й менший сина власника хутора – Гнат. Цей усе ж залишився вірним родинній традиції і присвятив своє життя військовій справі. Гнат мав уже чин поручника і кавалера й служив на півдні України – у Шостому Чорноморському лінійному батальйоні. Це були якраз ті причорноморські українські місця, де свою звитягу воїна-охоронця рідної землі здобував його славний предок Тарас Трясило.

Отож, поступово і в Данині, і в близьких та далеких околицях первинна назва хутора Сотниківський стала поступово вживатися все менше, і все частіше на її заміну став звучати цей хутір як Тарасевичів.

Цікаво, що в офіційних виданнях Російської імперії, які стосувалися статистичних губернiальних описів, упродовж XIX століття зустрічаємо все ж старішу назву хутора – Сотниківський. Саме така назва цього підпорядкованого Данині давнього поселення вживається, скажімо, у 48 томі багатотомного видання *«Списки населених пунктів Російської імперії, що складаються і видаються Центральним статистичним комітетом Міністерства внутрішніх справ»* за 1866 рік, який цілком присвячений опису Чернігівської губернії. В переліку населених пунктів за поштовим трактом із Козельця до Ніжина на

відрізку від Носівки до Володькової Дівиці називаються такі села й хутори правобіч тракту: Гриченківський хутір, Володьково-Дівицький хутір, Сотниківський хутір, Наливайківський хутір, Данина, Шатура.

Про цей хутір у цьому виданні зазначені такі дані: дворів – 6; число мешканців: чоловіків – 13, жінок – 18. Для порівняння, подаємо з цього видання такі ж дані про Данину і Шатуру. В Данині ці показники склали відповідно – 208, 712, 731, в Шатурі – 109, 490, 523.

Більш ніж через десять років хутір Сотниківський згадується ще в одному офіційному документі. Цього разу – в статистичних даних Чернігівського єпархіального управління про приходські церкви та притчі при них. В розділі про Ніжинський повіт Данина представлена такою структурою тодішнього приходу: власне Данина, сільце Шатура, хутір Сотниківський, Степові Хутори. Тут також зазначається кількість населення, але чомусь лише чоловічого: всього в приході було 1580 чоловіків. З них по селах: у Данині – 916, Шатурі – 576, Сотниківському – 18, Степових Хуторах – 70.

Вперше змінену назву хутора Сотниківський на Тарасевича зустрічаємо в церковній історії пізнішого періоду, яку вів священник Петро Скорина. В характеристиці про склад Данинського Свято-Троїцького приходу читаємо, що до нього, окрім Данини й Шатури, були «приписані» три данинські хутори: поміщика корнета Івана Андрійовича Тарасевича, поміщика ротмістра Федора Антоновича Александровича та графа Рум'янцева.

Тут подається і кількісний склад мешканців цих хуторів. На хуторі Тарасевича числився один дворянський двір (три чоловіки, дві жінки) та три – селянські (13 чоловіків, 17 жінок). На хуторі Александровича – 4 двори (17 чоловіків і 21 жінка). Один двір був на хуторі графа Рум'янцева (3 чоловіки, одна жінка).

За описом священника Петра Огієвського, хутір Тарасевича розміщувався в північно-західній частині Данини в

урочищі, що з прадавніх часів називалося Королевою Долиною, а пізніше – Пузниця.

ПРАПРАВНУК ГЕТЬМАНА У ПАМ'ЯТІ СЕЛЯН

Завдяки записам, які вів тодішній настоятель Данинського Свято-Степанівського храму отець Петро Огієвський про свого знаменитого прихожанина, маємо унікальну нагоду чи не найточніше відтворити портрет цієї непересічної особистості:

«Зростом покійник був високого: два аршини і вісім вершкових; плечистий, ставний стрункий; обличчя мав, довгасте, ніс довгий, рівний; волосся на голові сріблясте, вії густі; очі впалі, великі й проникливо виглядали з-під нависаючих брів. Обличчя, від старості, хоча й виснажене, але приємне, красиве; на ньому завжди виразно відображувалася доброта його душі. Бороду й вуса голів сам, не довіряючи нікому, й без дзеркала – навпомацки; в останні ж роки свого життя вистригав. Палив муштук пристрасно і кинув лиш тоді, коли в роті в нього залишився лише один зуб спереду, в нижній щелепі, з яким він і помер».

В іншому місці записок читаємо такі зворушливі характеристики людських якостей:

«Покійник Іван Андрійович Тарасевич був життя тверезого, серця доброго, характеру веселого, але запального; в усьому й завжди дотримувався істини. Був зразковим главою родини. Із селянами своїми строгий і справедливий; з усіма поводився ласкаво, привітно; з бідними – милосливо. Свята незмінно шанував, постів дотримувався; був ревним віруючим – особливо в останні роки свого життя: всі чотири пости удостоювався Святих тайнств, з живою вірою й любов'ю до Бога».

Про його захоплення бджолами в краї ходили легенди. Сам збирав, виділяв і поселяв нові рої, сам закладав вулики на зиму в омшаник і сам виймав їх весною. Люди не могли не помітити, що вся ця робота супроводжувалася тихими, якимись навіть утаємниченими, приповідками та молитвами. Вечорами, при свічці, часто вів якісь записи.

Вже по смерті старого син Яків витягнув із численних паперів товсту паперову теку та передав її священику. З-поміж численних текстів був рукопис «*Науки про бджільництво*». Рукопис цей, що не мав, на жаль, першої й останньої сторінок, усіяний численними помітками з власних спостережень, давніми переказами та повір'ями. Читається, як захопливий посібник з народознавства. У цьому рукописі автор залишив для нащадків цікаві власні думки, поради та рецепти на різні житейські випадки поведінки людини. Скажімо, на святу Вечерю Різдва Христового, на надвечір'я Богоявлення, на благовіщення Пресвятої Богородиці. Не менше десятка порад стосується самої роботи з бджолами, які за переказами дуже його любили: і як випускати бджоли, і як їх ховати; і що робити, аби матки не втікали, і щоб бджоли медоносними були.

Ось, для прикладу, така порада пасічнику на святвечір перед Різдом Христовим: «Вари пшеницю, візьми старого меду, змішай і закопай перед пасікою та мов так: як пшениця і той мед не може вийти з тієї землі, так і мої бджоли не можуть утекти з моєї пасіки від мене, раба Божого (назвати своє ім'я) – з Божою поміччю і всіма святими небесними силами і дійством святого Зосима».

Із рядків цієї мудрої «Науки...» постає перед сучасником образ світлої душею і чистої серцем людини, яка, попри те, що багато літ життя провела у військових муштрах та походах, на схилі літ повернулася до своєї дідизни, українських витоків, стала глибоко шанувати й наслідувати, окрім релігійних, ще й народні вірування, традиції та обряди. Більше того, уособлювала їх.

Старий Тарасевич чітко знав ті критичні дні народно-го календаря, коли не слід було зачинати добру справу, коли нікуди не варто було виїздити, худоби не виганяти, бджіл не випускати. І дотепер у селі переказують деякі повір'я, що через віки дійшли із його записника. Скажімо, якщо під час початку будови хати віяв вітер із південного, шатурського, боку, та хата буде теплою, а якщо з північного, талалаївського, споруда постане сирію й холодною.

Перекази зберегли пам'ять і про засоби, якими боровся Тарасевич у випадках, коли вовчі зграї (а їх було немало довкола хутора) ранили чи перелякували худобу. Скажімо, від переляку свиней був такий рецепт: кормове зерно для них, яке товч у ступі, розбавляв освяченою в день Стрітєння Господнього водою і побивав (перетовкував) кожну тварину чи птаху змоченою тим розчином товчачкою, а на кінець вливав у рот такий худобі три ложки води, примовляючи при тому. До поросяти: «Від вовка втечи, а господареві поросят наведи». До гуски: «Від вовка втечи, а господареві гусенят наведи». І так – на кожний випадок.

Згадували старожили і про веселу вдачу та красномовство власника хутора. У бесідах із селянами любив згадувати про військову службу, про походи в далекі краї та порядки, які там заведені. А в розмовах із військовими, яких немало перебувало за ті роки на хуторі, засипав запитаннями: Які обов'язки ефрейтора? Чим займається полковник? А корнет?

Про особливість Тарасевича-співбесідника засвідчує така яскрава деталь. Ніколи не розповів сидячи, навіть якщо бесіда й довгою була. І в старість, обіпершись на палицю, яку ніколи не випускав з рук, міг годинами на ногах стояти.

Щодо особистого випивання, то вся округа знала одну причуду пана корнета. Змолоду полюбивши червоне вино, він цілковито перестав його вживати після того, як під час військового походу в Молдавію побачив спосіб виготовлення того вина: тамтешні чоловіки й жінки скидали м'ясисті

виноградні грона до величезних дерев'яних кадубів, а потім, познімавши чоботи, босими ногами залізали туди та дружно місили – так данинці місили глину. Ото після того, як побачив спосіб миття ніг молдаван у майбутньому вині, – й перестав його пити. На старість полюбив наливки, які тут здавна виготовляли для своїх потреб селяни, – вишнівку, слив'янку та малинівку. Пив завжди помірно. З їжі перевагу надавав кислому молоку, сметані, гарбузу й картоплі. Споживав багато меду, але розмішаного в холодній воді.

Смерті ніколи не боявся. І в своїх 110 літ не раз повторював гостям: «Моя баба прожила 130 літ, і мені треба стільки прожити». Навіть в останні місяці свого життя, відчуваючи, що сили покидають тіло, говорив з оптимізмом таке: «Лежи грибе, поки тебе лихо здибе». Або: «О, бачите, ніг нема, очей нема, зуб у роті один, тільки володію язиком, як здумаю раз об ком».

Щиро українська душа прямого нащадка козацького гетьмана найбільше проявлялася в його любові до народних пісень. Не цурався співати їх і в воєнних походах, і на старість. Не раз із хутірського боку до Данини доносився тенор старого та його розвеселілої компанії, що підтягувала йому не чуваних досі в окрузі запорозьких пісень:

*Ой ви козаки, ой ви запорожці –
Нуте виступати,
Бо завтра погоня до нашого сліду –
Буде припадати.
Годі нам тужити, годі бідувати...*

Полюбилася данинцям і ось ця пісня «від Тарасевича», яку доти там не співали:

*Била жінка мужика й пішла позивати,
Присудили мужику жінку вибачати:
«Прости ж мені, мила, що ти мене біла,
Куплю тобі цебер меду, коновочку пива».*

*«Ой від пива болить спина, а від меду голова,
Купи мені горілочки, щоб веселою була...»*

Жив із піснею чи не до самої смерті. Його родичі оповідали священику, що коли за три роки до кончини вже осліп і став глухуватим, часто і вдень, і вночі, коли прокидався, питав голосно: «А чи є хто в хаті? Чи ниньки ніч чи день?» І коли ніхто на те не відповідав, починав українські пісні співати. На пам'ять у ту пору найчастіше приходили ті, що з дитинства запам'яталися...

Ось які приголомшуючі відчуття від слухання такого співу занотував на другий день після смерті Тарасевича у своїх записниках настоятель данинського храму: «Не я один, а багато тоді слухали його. І дивлячись на столітнього старця, не могли втримати сліз. Кожний відвідувач наповнювався почуттям глибокої шани до нього, поваги і жалю. Адже уявіть собі: столітній старець високого зросту, весь висохлий, як скелет, лежить у скромному будинку, на убогому ліжку: жили на руках його так помітні, що їх вільно брали пальцями. І цей старець своєю кістлявою рукою взявши себе під сріблясту голову, із закритими очима співає тенором – голосно, дзвінко, досить рівно, з незначною лише задишкою, покачуючи головою... Слухаючи його спів за стіною, можна було подумати, що це співає не столітній дід, а тридцятилітній мужчина».

Упродовж багатьох років старий Тарасевич справно дотримувався всіх чотирьох постів і чотири рази причащався. Відколи зліг, причащати його священик приходив додому. Востаннє це дійство отець Огієвський здійснив 24 грудня 1852 року (6 січня наступного року за новим стилем).

ХОВАЛИ «ЖИВИЙ ЛІТОПИС МИНУВШИНИ»

Під час причастя напередодні Богоявлення ніщо не нагадувало про те, що господар дому збирається ближчим

часом переходити за межу земного життя. Сидячи на ліжку, спустивши босі ноги додола, виразно промовив напам'ять усю молитву «Вірую, Господи, і ісповідаюсь...» А після причастя захотів розповісти улюбленому духівникові історію про свого багаторічного начальника періоду військової служби графа Рум'янцева-Задунайського. Отець Петро, поспішаючи до храму на вечірню, ледве впросив старого залишити цю розповідь до Водохреща. Сподівався на це свято довше побесідувати з ним і, як завжди, записати щось новеньке зі спогадів. Та вийшло так, що незабаром повторно ішов на хутір у морозний різдвяний день не бесідувати, а відспівувати його, вже неживого.

6 (19) січня 1853 року, на самий день Водохреща або Богоявлення Господнього, о восьмій годині ранку із хутора Тарасевича в напрямку Данини, що за три версти на південний захід, улюблена старим господарем четверокінка повільно тягнула на великих санях його домовину. Як тільки повозка зупинилася на церковному майдані, вщерть переповненому людом, перенесена на носилки труна повільно поплила над головами цього справжнього людського моря всередину храму. Одягнутий у парадний офіцерський кітель із товстого сукна з яскравими червоними відворотами на грудях, на комірі та великими блискучими гудзиками, покійник на мить ніби піднісся над всієї Даниною, яку так любив, і востаннє «увійшов» до свого храму.

Вийшло так, що на Різдвяні Свята у данинському помісті князя Голіцина квартирувала Восьма мушкетерська рота окремого Севського полку. Довідавшись про це, сільський священик послав до князя кількох чоловіків-прихожан із проханням клопотати перед воєнним начальством, щоб чин похорону вирізило кілька військових у формі, з яких можна було б виставити в церкві почесну варту. Яким же було здивування і священика, і селян, коли до церкви, якраз у пору початку заамвонної молитви, прибула маршем у повному складі ціла рота мушкетерів у яскравій парадній

формі з рушницями «на плече» на чолі з їхнім командиром Г. Стуніним та поручником Г. Семашком.

Змінило порядок організації похорону не лише несподіване прибуття такої кількості військових, а й їхнє бажання взяти участь також і в чині посвячення води. Тому скоро було прийнято рішення: відставні солдати-данинці організують біля гробу у храмі почесну варту, а весь народ із ротою прибулих військових іде хресним ходом до Червоного містка (*червоний* – від слова *гарний, привабливий*), де чоловіки завчасно вирубали посередині водойми льодових хрест, розстелили по льоду рядна-доріжки й підготували все інше для чину освячення.

Чи не всі, хто брав участь у дійстві з освячення води, повернулися знову до храму й відразу стали лаштуватися до супроводу домовини. Якраз виносили з церкви.

Завдяки записам безпосереднього організатора цього дійства отця Петра Огієвського можемо з достовірною точністю відтворити, як рухалася ця небачена раніше в усій околиці похоронна процесія від храму до цвинтаря.

По виході з церкви стояла в дві шеренги сотня бравих мушкетерів. За командою офіцера «Слухай, на калаур!», рушниці солдат одномиттєво піднялися штиками догори, а за наступною командою так же враз опустилися вниз. Процесія поступово почала рухатися Шинковою в шатурському напрямку.

Попереду всіх ішов п'ятидесятилітній відставний улан, мешканець Данини Юхим Литвин, груди якого були обвішані орденами й медалями за особисті військові заслуги. Йому громада доручила нести церковний хрест. За ним ішов священик із клиром. Шість відставних солдатів у військовому спорядженні несли чорну домовину і чотири – за кутами домовини – несли хоругви. За ними – родина. Далі – начальник роти з офіцером, за якими церемоніальним маршем крокували солдати-мушкетери трьох взводів. Після військових – сільський голова Петро Никифорович Сірик і чи не всі данинці. Може тому, що було

Богоявленське свято, провести в останню путь знаменитого данинця зійшлися з усіх вулиць і околиць села, без врахування військових, більше тисячі душ. Втім, переказували старожили, якби похорони припали на інший день, людей не було б менше – так шанували Тарасевича в селі й окрузі.

Домовину на руках пронесли від церкви аж до самої маківки рукотворної гори, що з незапам'ятних часів насипана в центрі старого сільського цвинтаря. Під багатоголосе «Вічна пам'ять!» та серію залпів із сотні гвинтівкоштиків данинці назавжди попрощалися із 110-літнім Іваном Андрійовичем Тарасевичем.

Він був не просто одним із останніх знаних зі славного роду українського гетьмана Тараса Трясила, спадкоємцем якого доля призначила пустити коріння довкола данинської округи. Він був живим літописом слави цього легендарного колись, а нині упослідженого і вмираючого села.

ШЕВЧЕНКОВА «ТАРАСОВА НІЧ» НАД ДАНИНОЮ

...Урок української літератури в Данинській школі. Восьмикласники вперше знайомляться з поемою Тараса Шевченка «Тарасова ніч». Молоденька учителька, з місцевих, яка глибоко знає історію свого рідного села, проводить цей урок у незвичний спосіб: її слухачі – не за партами в класі, а на найвищій маківці Данини, високій могилі, що видніється з усіх п'яти вулиць села, які дивним чином сходяться тут. (Дивно в цьому селі з вулицями: рівно по п'ять їх сходяться саме у цих у двох місцях: біля церкви та біля цвинтаря). Повсідалися всі чемненько на траві довкола відновленої нещодавно батьками могили Івана Тарасевича з козацьким хрестом, захоплено слухаючи розповідь своєї «укрлітки».

І ніби у відзвуках тієї розповіді стали озиватися до них переможні голоси козаків гетьмана Трясила, що звільнили щойно обложений ворогами Переяслав; зринають в уяві обриси гетьманових синів Йосипа, Василя, Федора і

Марка, що прямо до Москви прогнали російських зайд, які за наказом ненависної цариці Катерини II знову хотіли поневолити непокорених українців; доноситься гул бджіл із хутірської пасіки внука Йосипа Трясила-Тарасевича Івана Андрійовича – мудрої і доброзичливої людини, найстарішого мешканця Данини, живу легенду села...

Намальована щойно картинка, на жаль, списана не з реальних фактів, а з авторської уяви. Захотілося, аби так було.

Не пощастило учням Данинської школи (та й не тільки Данинської) доторкнутися у такий спосіб до унікального Шевченкового твору, який так легко і просто можна «заземлити» до такої ж унікальної історії цього села завдяки виявленню і пізнанню отут дивовижного гетьманового сліду.

Радянська, а перед тим російська імперська, школа упродовж століття спонукала юних вихованців не до мислення, не до пізнання своїх витоків, не до шанування народних героїв, не до з'ясування коренів свого роду, а до нівеляції, а то й зневаги, усього, що пов'язувалося з національним, самобутнім, народним. Корені національної пам'яті витравлювалися в зародку.

І ось результат: нинішнє старше покоління данинців добре пам'ятає лише радянську історію в тлумаченні комуністичних ідеологів. Нитка генетичної пам'яті, яка мала виводити їх углиб минувшини, отже, насильно перервана.

Поємою «Тарасова ніч» Тарас Шевченко якраз і хотів достукатися до свідомо вихолощеної чужинцями, та й своїми запродавцями, національної пам'яті українців. Для цього застосував перевірений не раз спосіб. Прийшлий здалека кобзар на сільському майдані збирає закличними струнами своєї кобзи гурт молоді. Почерез пісню захоплює оповідає про героїчні сторінки української історії, називає імена забутих, але справжніх, а не фальшивих, нав'язаних чужинцями, героїв, закликає слухачів «тої слави козацької повік не забути...».

А що ж слухачі? Слухали ніби уважно, дехто й «слізюньки втирала». Та враз, при кінці пісні-думи, про все забули, «хлопці навприсяжки» пішли витанцьовувати гопака...

Приголомшуюче закінчення цієї поеми. Розчарований кобзар покидає майдан, зрозумівши, що від такої байдужості «гине слава, батьківщина», що такі нащадки козаків – «правнуки погані» – житимуть за принципом «моя хата скраю». На прощання він посилає цій збайдужілій сільській молоді останні акорди зі своєї кобзи:

*Нехай буде отакечки!
Сидить, діти, у зачіпку,
А я з журби та до шинку...*

У зачіпку – ото ж, у боці, у глухому закутку свого рідного дому. А в самому домі українців після козацьких часів стали хазяйнувати чужинці, зі своїми порядками. Бо ж ті, хто захотів бути «в зачіпку», й досі дотримуються думки, що «моя хата скраю»...

ДОЛЯ РОДИННОГО ГНІЗДА ТРЯСИЛ-ТАРАСЕВИЧІВ

...А тим часом перевертні
Нехай підростають
Та допоможуть москалеві
Господарювати,
Та з матері полатану
Сорочку знімати.

(Тарас Шевченко. «Розрита могила»)

У ПОШУКАХ ЖИВИХ СВДКІВ ДАВНИНИ

У сучасній Данині ще живуть нащадки тих селян, життя яких пов'язане з хутором Тарасевича або з довколишніми хутірцями. З деякими з цих нащадків пощастило зустрітися. Їхні розповіді стали ключем до відтворення, на жаль, драматичної хронології буття хутора аж до пори його остаточного знищення більшовицькою владою. Ось що вдалося «зліпити» із фрагментарних спогадів Ганни Іванівни Федоряко (Бондаренко), 1933 року народження; Галини Іванівни Штиволоки (Салівон), 1922 року народження та Надії Іванівни Стращенко (Татарчук), 1936 року народження.

До початку епохи розкуркулення та суцільної колективізації на цих родючих чорноземах північно-західної околиці Данини, окрім хутора Тарасевичів, були міцні господарства заможних данинців – Вакуленків, Штиволоків, Радченків, Кудлаїв, Салівонів, Іваненків, Сракаччиних. З них лише Тарасевичі та Кудлаї вважалися в селі панамі, бо використовували найману працю.

Наймичками на хуторі Тарасевича упродовж багатьох років була баба Ганни Федоряко, а також її мати Єлизавета.

Тому спогади пані Ганни, яка в 30-х роках малою бігала тією великою територією, ховалася з ровесниками в залишках величезного панського льоху та кількох ще не розібраних клунь, купалася в панській сажалці, рвала черешні та яблука в розкішному панському саду, можна вважати «інформацією з перших рук».

Вище вже йшлося про те, що 110-літнього власника хутора, праправнука гетьмана Тараса Трясила відставного корнета Івана Тарасевича ховав у 1853 році старший син Яків, якому і перейшов у спадок цей хутір. По його смерті від початку буремного ХХ століття господарем хутора стає син Якова на ім'я Григорій. Пізніше він, повештавшись десь із різношерстою публікою дворянського походження у сусідніх панських маєтках, з власної ініціативи переінакшив своє ім'я на Жорж. Може, саме через таке незвичне для сільської місцевості «городське» ім'я гонорові данинці перестали вживати його зовсім й обходилися в усіх розмовах про чергового власника Тарасевичового хутора загальним словом «пан».

ЯК НАЙМИЧКА КАТЕРИНА ГОСПОДИНЕЮ СТАЛА

Особисте життя останнього хутірського пана не раз породжувало в окрузі різні плітки й животрепетні історії. Й на те, напевне, були причини. Пан у другій половині свого життя мешкав на хуторі з двома синами. Імені старшого старожили не пам'ятають – той полишив село ще в громадянську. За переказами, старший син пана Тарасевича, як почалася розруха, навчався в Києві. Там і закохався в якусь полячку й надумав виїхати з нею на її батьківщину. Кажуть, що факт цей достовірний, бо старий пан сам їздив до Києва і благословив виїзд сина за кордон. І на дорогу їм привіз багато цінного добра зі свого маєтку. При панові лишився менший, Дмитро, якого селяни за добру й веселу вдачу звали ласкаво – Мітьою.

Дружина пана була з «городських», тому тихе й одноманітне життя на хуторі не любила й надала перевагу барвистим дворянським салонам у Чернігові та Ніжині. А незабаром після революції вона більше тут не появлялася. З тієї, напевне, причини одна з молодих наймичок пана Жоржа на ім'я Катерина, з корінних данинок, стає незабаром його коханкою, а пізніше, по його смерті, і власницею хутора. Як не привчала вона данинців називати себе панею, та з того нічого не вийшло.

Катерина та була гарною, бідовою, метиковитою. Це з позитивних характеристик. А з негативних – гоноровою, владолюбною і скритною. Про ту скритність найкраще говорить ось ця загадкова історія її невдалого заміжжя, яке тривало... одну ніч. До появи на хуторі її, бідну й беззахисну, засватав один данинський парубок газдівського роду. Стала вона на поріг нового дому в одній латаній спідниці. Батьки молодого не перечили такому вибору сина, бо дівка була гарною й роботящою. Вдягнули її напередодні шлюбної ночі в усе новеньке, красиве і благословили на щасливе й довге життя з їхнім сином.

А під ранок тієї ночі Катерина тихо вийшла зі шлюбної опочивальні, мовчазно поклала на ослоні подароване вчора вбрання, наділа на спідню сорочку ту латану власну спідницю та й в пішла з хати. Більше її на тому дворіщі й не бачили.

Ото була новина для всього села! Найліпші данинські розгадниці найутаємничених історій так і не докопалися до справжньої причини такого вчинку.

Ще більше подивувала данинців гордовита Катерина, коли через дев'ять місяців після перерваного з власної ініціативи заміжжя народила доньку Явдоху. І за якийсь час, замість впасти в коліна батькам чоловіка та йому самому, пішла проситися на службу... наймичкою до пана Тарасевича. Той уже кілька місяців бурлакував на хуторі без жінки.

На початку коханка пана мовчазно терпіла різні його причуди, поки він здоровим був, а коли постарів, стала

«крутити роман» із його меншим сином Мітею. Тим двом чоловікам вона й народила дві дівчинки. Зіньку – від пана, а через кілька років Саньку – від Дмитра. Старий пан, видно, таки був добрим, бо не прогнав невдячну наймичку з двору й до кінця свого життя опікувався не лише двома молодшими тарасевичками, а й первісткою Катерини Явдохою.

Коли напередодні суцільної колективізації більшовики почали експропріювати землі багатих данинців, а самих землевласників висилати в Сибір, пан умудрився якось непомітно для злих очей більшу частину своїх володінь переоформити на кількох селян. Отож, до висильних списків він не потрапив. Причиною цього міг бути й вік старого – в останні роки він важко хворів. Помер пан Григорій у голодний 1933-й.

Переказують у селі містичну історію, яка мала місце на хуторі відразу по смерті пана. Свідками її були не лише пані Катерина, а й наймички. В ту ніч Молочний Шлях на небі іскрився якось по-особливому – було видно кругом, як удень. За мить, як пан віддав Богові душу, бандура, що висіла на стіні біля ліжка, обізвалася голосно своїми струнами, ніби хтось проводив ними вмілими пальцями. А за вікном з'явилася трійка білих коней із каретою – промчали вмиг у носівському напрямку, однак не по землі, а небом.

Пана поховали на хутірському цвинтарі.

Кажуть селяни: то на добре вийшло, що пан помер до руйнування родинного гнізда нащадків гетьмана Тараса Трясила. Інакше не пережив би сам тієї наруги над пам'яттю свого роду.

РУЙНУВАЛИ ХУТІР

Перше пограбування хутора відбулося незабаром по смерті пана. Тоді в селі заговорили про численні злитки золота нащадків гетьмана Тараса Трясила, які Жорж Тара-

севич перед смертю або закопав десь поблизу, або заховав у своїх численних покоях. Дім був хоч і одноповерховий, але дуже величезний: восьмеро вікон у повздож і шестеро – вшир будівлі, що простягалася буквою «П». Крівля була металевою – і то з такого металу, що ніколи не потребувала фарбування. Було над нею аж три високі димарі. От і накиннулися на ті покої, що ще дихали всередині величчю й розкішшю, естетикою й красою, сільські активісти – уособлювачі нової радянської влади.

Найперше, перевернули верх дном численні скрині та шафи. Але знаходили там в основному старі папери. Найімовірніше, то були неповторні документи доби, беззаперечні свідки минулого – архівні матеріали ще часів козаччини, які упродовж десятиліть збирав звідусіль ще Іван Тарасевич. Це він не раз із гордістю показував ті папери у середині XIX століття тодішньому настоятелю Данинського храму отцю Петру Огієвському. І той, не приховуючи

*Хата переселенців з хутора Тарасевича
на околиці Данини – Роги. Фото 40-х років XX ст.*

захоплення, описав багато з них та опублікував на сторінках «Черниговских губернских ведомостей» кілька захопливих історій про гетьманський рід Трясил-Тарасевичів. Пропиті самогонкою й малокультурні руйнівники старого ладу не годні були достойно поцінувати те безцінне для історії паперове добро, яким топталися грубими чоботами, яке розкидали зусібч, рвали від злості на шмаття.

Грабували той беззахисний, населений одними переляканими жінками та дітьми, хутір Тарасевича кілька днів, вдень і вночі. Хоч би з толком, організовано, аби те добро передати в руки громади. А так – розпорошилося поміж нечесними руками все. Найбільшим попитом у погромників користувався посуд, одяг та меблі. Численні мистецькі полотна, які свого часу творили майстри світової слави і якими були обвішані всі стіни маєтку, четвертували тут же ножами на онучі, папери наспіх сунули в мішки для розпалювання пічок.

Коли розправилися з маєтком, взялися за підземелля (а ним виявилось глибоке кам'яне склепіння не в один десяток метрів по всьому периметру двору). Найперше порозтаскували звіди з десятків різних бочок із різними соліннями та вином. Кілька гарячих голів заходилися пробивати основу склепіння, аби просто його поруйнувати. Лиш із тої затії нічого не вийшло – то будувалося на віки.

Не знайшовши ніякого золота, озвірілі активісти стали розвалювати будівлі. Кажуть, щось пішло на колгоспні сараї, а щось – у домашні підсобні господарства. Пасіка й клуні нікому не дісталися. Їх зі злості й ненависті до колишнього свого хазяїна підпалив наймит Пузина.

Перманентна зачистка хутора Тарасевича та довколишніх хуторських господарств данинців продовжувалася аж до 1940 року. І це незважаючи на те, що місцева влада отримала вказівку центру покінчити з хутірською Україною до 1936 року. Принаймні, ще перед війною на місці колишнього панського маєтку місцями стояв високий цегляний фундамент.

Руйнувалися не лише хутори – основа заможності, самодостатності України, стрижень її національної невпокореності й високої духовності. Розтоптувалися родинні цінності, свідомо знищувалися й окремі сім'ї, сіялося горе, сльози, затаювався в душах багатьох безневинних біль і образа.

Показовою із цього приводу можна назвати родину спадкоємця козацького роду Андрона Штиволоки – власника сусіднього із Тарасевичами хутірського господарства.

На момент розкуркулення Штиволоки мали сім десятин землі, трое коней, дві корови та близько 70 овець. А до 1921 року мали й млин, віялку, гектар власного лісу – та забрали раніше. В Андрона та Степаниди було п'ятеро синів: Олексій, Іван, Артем, Панфіл, Олександр. Після смерті від голоду в 1933-му глави родини Андрона Павловича його син Іван, 1895 року, став власником господарства. За небажання іти до колгоспу його висилають на п'ять літ у сибірську тайгу. Все господарство перевозять до колгоспу, залишають лише половину хати, в якій залишалася напризволяще жінка та п'ятеро його дітей.

Іван Штиволока повертається з висилки 1939 року. Буде на зруйнованому хуторі невелику хижку. Але його знову змушують записатися до колгоспу. Відмовившись і цього разу, отримує знову п'ять років висилки. Відбуває її в степах Казахстану. Уже по війні Іван Штиволока написав листа дружині: доробився до посади директора шкіряної фабрики. Просив її зібрати все необхідне й виїхати з дітьми до нього. Та чомусь відмовляється й продовжує зі своїми дітьми відбувати щоденну колгоспну панщину.

Ще один парадокс людської долі з цієї родини. Брат Івана Штиволоки Артем, закінчивши учительський інститут, повертається в Данину, стає вчителем початкових класів. І не один, а з молододою дружиною на ім'я Олена, теж вчителькою. А в одну пору, коли керівники колгоспу часто мінялися, його обирають ще й головою колективного господарства.

Ось як перемішалось все в цих Штиволок, як і в багатьох інших українських родинках...

Усіх мешканців хутора наприкінці 30-х років насильно переселили попід дівицьке поле в інший порожній закуток Данини, який назвали Рогами. Останніми, хто змушений був полишити хутір і перебратися в нове радянське село Шлях Ілліча, були Бондаренки. З димаря їхньої одинокі хати дим стелився понад довколишніми колгоспними полями аж до 1959 року, сповіщаючи цим, що славний козацький хутір ще живе, ще дише...

ОСТАННІ З НАЩАДКІВ ГЕТЬМАНСЬКОГО РОДУ

Що ж із данинськими нащадками Трясил-Тарасевичів?

Панський син Мітя, який страждав на психічні розлади, геть розхворівся після смерті батька. Осмілілий і знахабнілий Катерині таким від виявився непотрібним. Кажуть, вона просто з нього знущалася – перестала прати його одяг, годувати, вигонила з хати. Тому чоловік тинявся по хутору часто брудним і голодним. Не раз, було, прийде до хати колишньої наймички Єлизавети Бондаренко й попросить щось перекусити. Десь у 1937-му він пропав. Чи помер просто під кущем, чи смерть собі заподіяв від безвиході – цього достеменно в Данині ніхто не знає. Про могилу його також не відомо.

Важко сказати, чи усвідомлювала Катерина Тарасевичка, що таким ставленням до хворого батька своєї дитини вона бере на свою душу гріх, який міг перейти й на долю її доньок.

Після руйнування хутора вона також перебралася перед війною на Роги. Жила в малесенькій хатині, яку наспіх зробив колгосп для неї та трьох її доньок в обмін на дерево всього маєтку. Зінка і Санька, як панські діти, так і не признали Явдоху за свою сестру. Остання справді дуже відрізнялася від своїх зведених сестер, батьки яких були пани, і зовнішністю, і поведінкою.

*Донька останнього власника хутора Жоржа (Григорія)
Тарасевича – Зінька. Фото 20-х років XX ст.*

Явдоха заміж так і не вийшла, але знана була в селі тим, що вмiла відбивати чужих чоловіків. Жінка одного з таких, Івана Кота, побила була так розлучницю, що та згодом помішалася на голову.

Натомість, Зінька і Санька були дівчатами вихованими і, як казали в селі, з певними дворянськими замашками. Особливо виділялася Зінька – в неї завжди була блідувата, як у батька-пана, шкіра, і свіжі рум'янці на щоках. Померла вона рано. З її похороном у повоєнну пору, як і зі смертю її батька, також пов'язана містична історія. Коли труну з тілом занесли в церкву, то всі враз заохали й стривожено перешіптувалися між собою: щоки в покійниці не втратили рум'янцю, а губи були не жовтими, як зазвичай у мерця, а рожевими. «Масла в огонь» додав і священник,

який, помахуючи кадилом довкола домовини, все повторював з такою ж тривогою: «Живу ховаємо! Живу ховаємо!». Що ж до молодшої Саньки, то вона вийшла заміж. Народила сина Миколу. Але він, як і його дід Дмитро Тарасевич, також страждав на психічні розлади.

ПРОПАЛЕ ЗОЛОТО

І насамкінець, про несподіваний приїзд у Данину старшого сина пана – Жоржа, який так і залишається в цій історії без імені. Було то ранньої літньої пори 1943 року, за німців. На порозі хати наймички Тарасевичів Єлисавети Бондаренко постав чоловік років 55 та два хлопці-підлітки років по 12-14. То були його сини. Приїхали вони на хутір якоюсь німецькою начальницькою машиною – водій у військовій формі сидів за кермом.

– Мати, яка розповідала мені цю історію, – каже Ганна Федоряко, – найперше звернула увагу на одяг прибульців. Ну зовсім не наш: туфлі лаковані, аж блищали; сорочки білі-пребілі, із такими ж блискучими запонками.

Як закінчила колишня наймичка свою коротку розповідь про смерть старого Тарасевича та долю хутора, прибулець поставив їй всього лиш одне запитання: чи батько встиг перед смертю сповідатися священику і чи тримав у руках свічку? Наймичка ствердно на те не могла відповісти й знервований чоловік лиш стукнув спересердя кулаком по столу. Казав, що якби потрапила та вража Катерина йому тепер на очі, то застрелив би її. І напевне зробив би це, бо й пістолет витягнув із кишені.

Після такого емоційного збурення пана, викликаного реакцією на недостойну поведінку мачухи, про брата Мітю мудра Єлисавета йому вже не розповідала.

З'ясувалося, що панський син приїхав на хутір не просто так, аби довідатися про долю батька. Він розклав на столі якусь карту й став уважно приглядатися до неї, весь час позираючи за вікно. Потім заговорив щось до хлопців

не нашою мовою і поспішив з ними до машини. Поїхали на хутірський цвинтар.

Вже другого дня Єлизавета насмілилася піднятися на цвинтарний пагорб. У двох місцях біля могили старого Тарасевича були зроблені й наспіх засипані підкопи.

Новина ця швидко облетіла село. Думки данинців у коментарях щодо цього тоді розділилися. Одні кажуть, що панський син таки знайшов родове золото Трясил-Тарасевичів і встиг вивезти його з собою до Польщі якраз напередодні відступу німців із села. Інші припускають, що той поляк повернувся додому ні з чим. Золото ж могло бути закопане не в могилі Жоржа Тарасевича, а десь на території його хутірського маєтку. Не випадково саме там його шукали сільські активісти весною 1934-го...

Данинська гілка нащадків славного українського гетьмана Тараса Трясила на цьому обривається. Але, варто сподіватися, її галузка не пересохла зовсім, а розбрунькувалася десь далеко в Польщі.

Що ж тепер на хуторі Тарасевича?

Великий рукотворний панський ставок, де водилося багато риби, засипали ще в 50-ті роки.

Колишні трактористи колишнього данинського колгоспу «Жовтнева революція» згадують, як щоразу після весняної чи осінньої оранки в урочищі Тарасевича (ця топонімічна назва, поряд із Володьковщиною та Гакішкою дотепер затрималася в селі) не розораний віддавна клаптик кущів-чагарників та кількох перестарілих фруктових дерев, що все ще не хотіли покидати колишнє родове обійстя Тарасевичів, ставав усе меншим.

Тодішні бригадири ніяк не наважувалися дати вказівку зовсім його переорати, бо під одним напівзасохлим старезним дубом стояв похилено давній хрест.

Кажуть, недавно той хрест упав...

КОЗАЦЬКА ШКОЛА

Навчання слід починати із Букваря і Часослова: до обіду вчити грамоти, а після обіду – писанню. Наказувати дітям щонеділі і в свята ходити до церкви та вчити там співу. Тих хлопців, які не надаються до шкільного навчання, збирати в окремі дні в одне місце для козацьких військових вправ.

(З правил козацької школи)

Нині критиків шкільної освіти побільшало. Кажуть, усе слід змінювати – і програми, і вчителів, і учнів. Експерименти колишньої бандитської влади і з середньою, і з вищою школами ні до чого доброго не привели. Найприкріше, що вдалося усіляким табачникам від освіти, – вихолостити її серцевину – національний компонент. Цікаво, якою була ця серцевина у давні часи, коли Україну ще не встигла остаточно поглинути україноненависницька хвиля з Російської імперії?

Мовою фактів, добутих нещодавно із архівних джерел, ознайомимося із першою козацькою школою у віддаленому чернігівському селі.

Найдавніші відомості про школи в селах нашого краю відносяться від кінця XVII століття, коли в Україні ще панував козацький устрій.

Колишні сотенні козаки, які поверталися додому із Запорізької Січі, охоче оповідали громаді, як у краях, недалеких від Чернігівщини, повсюдно заводяться школи: і для молодиків, і для старших. Відкривалися і для найменших. Зазвичай, на Січі віддавна не дозволялося селитися козакам із сім'ями, але там було багато дітей-сиріт.

Було в козаків таке правило: не залишати напризволяще одних дітей. І за часів татарських набігів, і в пору про-

типанських та протипольських повстань, коли горіли цілі села й містечка, старшина давала вказівку підопічним побратимам дбати про тих із малечі, хто залишався у спалених селах без батьків. Їх звідусіль привозили з собою на Січ. Для багатьох дітей козаки ставали потім хрещеними батьками, а відтак дбали про подальше виховання таких повноправних мешканців Запорожжя. Тому й окремі шкільні класи для них відкривали.

Так поступово у селах Лівобережної України стали виникати перші освітні осередки. В історичних розвідках вони отримали назву *старі народні школи*, а в народі – *школи козацькі*. Ініціаторами заснування таких шкіл виступали сільські громади. Винаймали чиюсь хату, рідше – будували для цього нову, шукали вчителя й брали на себе всі витрати.

ЗАПОРОЗЬКИЙ ДУХ У ТІ ХАТИ ПРИХОДИВ

Вчителями перших шкіл ставали здебільшого мандрівні дяки. Тоді, за почином першого українського філософа Григорія Сковороди, серед багатьох молодих людей, хто добре володів грамотою, почався своєрідний мандрівний рух. Ходили такі від села до села та вчили селянських дітей і дорослих грамоти, співу, лічби на рахівниці. Серед перших сільських учителів – і учні старших класів семінарій, гімназій, студенти, які у такий спосіб проводили вакації. З-поміж них було немало й таких, хто добровільно покидав подальшу науку через неуспішність чи розчарування в неправильному виборі, або пускався у мандри просто з інтересу чи заради пригод. Прийшли в побуті й харчуванні були невибагливі, тому охоче приставали на умови сільських громад.

Про таких учителів казали в нашому селі, що як заходив у хату, то й запорозького духа за собою запускав.

Той своєрідний мандрівний учительський рух існував у гетьманській Україні до 1782 року. Тоді ж російська влада провела на приєднаних до імперії українських територіях перший перепис населення. Результати його для

волелюбних українців були несподіваними: люди закріплювалися за тими місцями, де були переписані; будь-яке не дозволене владою переміщення чи мандрювання надалі заборонялося. Окреме розпорядження було видане по церковному відомству: від 1786 року: штати кожної церкви та їх причти обмежувалися певною кількістю людей. Переміщенням священників, паламарів, дяків відтоді стали займатися консисторії єпархій й інформація про це публікувалася на сторінках офіційного друкованого єпархіального видання. Отож, мандрівного дяка чи недовченого студента-семинариста сільська церковна громада вже не могла вільно найняти до своєї школи.

ОБРАННЯ «СВОГО» ВЧИТЕЛЯ

У багатьох селах появився й надовго «прижився» інший спосіб залучення грамотної, доброї та веселої на вдачу людини до навчання селянських дітей. Громада збиралася в центрі села біля церкви, кандидат на дяка піднімався на дзвіницю і звідти голосно мав продекламувати якусь гарну коротку промову до своїх односельців. Якщо промова подобалася, чоловіка відразу зараховували до когорти вчителів. Якщо було два і більше кандидатів – вислуховували кожного, а потім голосували – перемагав той, хто зібрав більше голосів.

Конкретних документальних свідчень про першу в Данині народну школу (на якому куті села знаходилася, хто був першим учителем, скільки дітей навчалось) віднайти не вдалося, але маємо переконливе свідчення про існування її в селі ще до 1747 року. Сліди такої школи проглядаються на сторінках Архіву Малоросійської Колегії, уривки з якого друкувалися в 1862 році в першому українському часописі «Основа». Із наявних тоді в гетьманській Україні десяти полків тут наведені дані про сім. Інформація про Київський, Гадяцький та Стародубський полки, напевне, втрачена назавжди. Згідно з даними цьо-

го давнього козацького архіву, до Ніжинського полку, куди відносилася й Данина, підпорядковувалося 167 сіл та 15 сільців, у яких налічувалося 217 народних шкіл (для порівняння, в Прилуцькому полку було відповідно 94 населені пункти та 69 шкіл). Найменше шкіл було в Миргородському полку – всього 37.

У іншому джерелі, де оприлюднено інформацію з цього архіву, маємо дані про кількість шкіл у розрізі сотень Ніжинського повіту. Для прикладу, у Дивицькій сотні, куди відносилася одне містечко (Володькова Дивиця) і шість сіл та хуторів, включаючи Данину, за архівними даними значилося вісім шкіл.

Перша Данинська школа була такою, як і в інших подібних селах краю: узвичайній селянській хаті під солом'яною стріхою; два-три довгі столи з двома довгими лавицями по боках кожного; на столах – Буквар, Часослов та Псалтир, видані в друкарні Києво-Печерської лаври. Ще – кілька обпалених до суцільної чорноти прямокутних дощечок, приблизно однакового розміру. На таких своєрідних прописах багаторазового використання вчилися писати крейдою початківці. Ті, хто вже добре тримав перо в руці, писали чорнилом на підручному папері. Окремо на ослоні – відро з водою та прив'язаною за вушко й до гвіздка на стіні, що поруч, чашкою.

ПРОСЯНА КАША ДЛЯ ВИПУСКНОГО

Учнями були хлопці різного віку. Часом дяк призначав собі на підмогу найрозумнішого зі старших – такий допомагав перевіряти написане меншими. У певні дні з вікон школи на вулицю доносився спів – то були уроки народного і церковного співу. Зазвичай навчання велося давньоукраїнською мовою з деякими впливами церковнослов'янської.

Чому навчали в такій сільській школі?

Передусім ішлося про християнську мораль, поняття

про початки наук, а також народні звичаї, знання про які могли пристосувати до умов часу та соціального становища майбутні дорослі громадяни. Вчилися читанню, письму, арифметиці. Подавалися основи городництва, домоведення, хліборобства, медицини і ветеринарії. Тодішні вчителі також навчали різних корисних навичок селянського побуту та торгівельної справи.

У виданнях давньої пори віднаходимо різні пропозиції та рекомендації щодо того, як краще навчати дітей. Так, в архіві гетьмана К. Розумовського зберігаються із цього приводу цікаві пропозиції лубенського полковника Івана Кулябки, які вже були втілені в багатьох школах:

– навчання слід починати із Букваря і Часослова: до обіду вчити грамоти, а після обіду – писанню;

– слід вчити також рахуванню;

– наказувати дітям щонеділі і в свята ходити до церкви та вчити там співу;

– тих хлопців, які не надаються до шкільного навчання, збирати в окремі дні в одне місце для козацьких військових вправ.

Заробітну плату дякові-учителеві батьки платили здебільшого натурою – борошном, картоплею, курячими яйцями, медом, а частково – і грошима. Переказували в селі, що сума та залежала від розуму дяка та рівня навченості дитини. Така оцінка була в компетенції батька школяра. Обидві сторони наперед не визначали ціни й ніколи не сперечалися про неї.

Народні перекази зберегли і цікавий чин завершення дитиною періоду школування в козацькій школі. Зранку мати варила молочну просяну кашу (була й гречана, вівсяна, гарбузова), насипала її в чималий горщик, який покривала вишитим рушником або хусткою. «Випускник» ніс той горщик до школи і врочисто ставив на стіл учителя. Той зазвичай брав рушник чи хустку собі як подарунок, а те, що в горщику, призначалося для всіх, хто був у класі. Після спільного споживання тієї каші (звідси і назва – од-

нокашники) всі бігли на майдан, ставили горщик перевернутим на кілок і камінчиками по черзі цілилися, поки не розбивали його в друзки.

ГОРЩИК ДЛЯ ШКОЛЯРА

Відтак зрозумілою стає давня традиція в Данині купувати господинями в господарство зайвий горщик – «для школяра». Вона зберігалася тут до 60-х років минулого століття.

І тепер перед очима та незабутня картина: їде курною сільською вулицею валка чужих возів – може з три чи чотири. Вози високі, з багатьма дірками з двох боків, закладеними сіном. «Гаршкі! Гаршкі!» – чуються з-за тину незвичні для села голосні вигуки одягнених у дивні кобеняки візників. «Горшки! Горшки!» – вторить цим вигукам дівтора, що біжить босоніж за возами, зацікавлена новою. Через кожні три-чотири двори вози зупиняються. Господині виходять із сусідніх хат вибирати крам з наперед відкладеними кількома рублями.

Мати підходить до воза зі мною, малим, і просить показати глечик для молока «від одної корови» та великий горщик «до борщу на всіх». Рука візника витягує то з одної дірки, то з іншої яскраво-коричневий посуд різних форм, розмірів і малюнків, стукає зігнутими пальцями сильніше по випуклій поверхні – так, щоб дзвенів. То значить, що без тріщини. Гарний! Прилитий зверху блискучою емаллю, пахне щойно випаленою глиною. Мати бере, що надумала раніше, а візник у догінку, посміхаючись: «А для шкаляра?». «О так!» – добре відповідає, й не вагаючись, обирає той, що мені сподобався, – маленький горщик, вкритий рослинним орнаментом. За 50 копійок..

Валка повільно рухається далі – на Шатуру. Там вона зробить нічліг, щоб зранку вже в'їхати до Рівчака. Так за кілька днів вона добереться до найбільшого на Чернігівщині села – Макіївки..

Тепер, коли бачу десь на базарі васильківську, косівську чи опішнянську кераміку, жалію за тим, що не зберіг до сьогодні ту дитячу реліквію «для шкаляра», в якому мати так нічого й не варила – тримала на пам'ять. Як шкодую й за тим, що знамениті колись гончарські осередки в селах Ріпкинського району, що на пограниччі з Білоруссю, нині вже не існують.

Тоді, в злиденні 60-ті, селяни ніжинських сіл чекали своєї черги, коли й на їхніх вулицях появиться валка «горщечників» аж із-за Чернігова, щоб прямо під двором придбати той нехитрий, але так потрібен у кожній хаті крам. Цікаво було розглядати сховані у заповнених нішах ті дивовижні ручні вироби з глини, вслухатися в незвичну для наших країв українсько-білоруську говірку візників, які, торгуючи крамом, жваво повідомляли данинцям зібрані за довгу дорогу новини краю.

Нашими селом валка з ріпкинською керамікою звично проїздила у серпні-вересні – від Спаса до Усікновіння. Пізніше данинські чорноземні шляхи розквашувало від дощів та негоди аж до пори, поки те непроїзне місиво не замерзало на лютих чернігівських морозах.

* * *

Старі народні, або так звані козацькі, школи відіграли помітну роль у захисті й ствердженні національного елементу тогочасної української школи. Їхні вчителі самі були вихідцями з народу, вважалися кращими носіями і рідної мови, і народних звичаїв, що й прищеплювали своїм вихованцям. Вони не були залежними від різних урядових програм, залізної дисципліни та схоластики, що визначала характер російської церковноприходської школи.

Безальтернативна епоха саме такої школи – схоластичної, чужої за мовою і духом – неухильно наближалася до українських поселень від половини XIX століття. Проте в Данині появу такої школи затримало ініційоване і утримуване упродовж багатьох років місцевою громадою сільське народне училище.

СЕЛО В МАЙНОВОМУ Й АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПОДЛІ

Малу Русь... легчайшими способами привести к тому, чтобы они обрусели и перестали бы смотреть, как волки в лесу. К тому приступ весьма легкий, если разумные люди набраны будут начальниками в тех провинциях; когда же в Малороссии гетмана не будет, то надо стараться, чтобы в веки и имя гетманов исчезло.

(З інструкції цариці Катерини II
генеральному прокурору Вяземському)

МАЙНОВА ПРИНАЛЕЖНІСТЬ

За часів Української козацької держави (а це період від 1648 року по середину XVII) земля і земельне питання входили до виняткової компетенції гетьманів. Своїми указами чи грамотами вони закріплювали окремі села за кращими провідниками козаків. Ті, в свою чергу, зобов'язувалися толерувати в своїх володіннях прозорі й чесні правила співжиття, що панували тоді на Запоріжжі.

Значні земельні угіддя дарувалися також монастирям. Право на землю й маєтки видавали, за погодженням із гетьманською столицею, й міські управи чи магістрати окремим службовцям за ревне виконання своїх обов'язків. Це було добрим стимулом чесно й довго працювати на державній службі. Адже родючі українські землі, за умов постійного догляду їх працюючими селянами та належного керування господарством, в усі часи давали добрі прибутки.

Наявні архівні документи дають можливість встановити, хто й за яких обставин отримував право на володіння

тим чи тим населеним пунктом, за яких умов мав подарувати чи перепродати його.

Найдавніша писемна згадка про власника Данини стосується 1666 року. За універсалом гетьмана Самойловича, хутір Данина, що відносився тоді до Володькової Дивиці, був закріплений за ніжинським полковим суддею Василем Гуменським. Підставою такого рішення слугувало те, що цими селами досі володів його батько, також козацький старшина.

Щоправда, наголошуючи на першій писемній згадці про власника конкретного села, ми не можемо обійти нещодавно виявлений факт про першого власника місцевості, на якій розміщена була Данина. Цей факт стосується значно ранішої дати видачі Самойловичевого універсалу на Данину 1666 року і відноситься до пори польського панування на Лівобережній частині України. Йдеться про Грамоту польського короля Владислава IV, який на час її підписання офіційно звався так: «Король Польський, Великий Князь Литовський, Руський, Пруський, Мазовецький, Жмудський, Ліфляндський, Смоленський, Чернігівський, Швецький, Готський, Віденський». За «відмінну хоробрість і пильну службу» польський король обсилав почеснями тих старшин із числа українських козаків, хто воював на боці поляків проти московських опричників і відігнав їх прямо під Москву в 1618 році. В потомственне володіння, згідно з цією грамотою від 9 вересня 1647 року, землі двох ключів воеводства Чернігівського – Мринського і Володьково-Дивицького – віддавалися чотирьом синам колишнього українського гетьмана Тараса Трясила – Йосипу, Федору, Василю та Марку.

Отож, можемо констатувати, що напередодні національно-визвольної війни українського народу 1648 року власниками земель, на яких стояла хутірська Данина, були прямі спадкоємці гетьмана Тараса Трясила. Не випадково пізніше заснує наприкінці XVIII століття неподалік Дани-

ни свій хутір внук цього гетьмана, колишній сотник Мринський Федір і назве його Сотниківським.

Та повернімося до Гуменського-молодшого. Про період його господарювання на хуторі Данина відомо, що помер рано і його дружина незабаром вийшла заміж за полковника Війська Запорозького Григорія Самойловича.

Підприємливий Самойлович за короткий час перетворює малолюдний хутір Данина на слобідку, а згодом і на село. Це завдяки тому, що дозволив обживатися на новому місці кільком сім'ям переселенців із Правобережної України (у ту пору від польського гніту на лівий берег Дніпра утікало немало правобережних українців).

За гетьманування Івана Мазепи Данина передається у володіння його близькому соратнику, скарбнику і судді Війська Запорозького Дмитрові Максимовичу. Після поразки в бою під Полтавою 1709 року та втечі Мазепи в Румунію, Максимович не полишив свого гетьмана і помандрував із ним на вигнання. Втім, незабаром був схоплений переслідувачами. Цар Петро I жорстоко помстився за зраду: Максимовича запроторюють до в'язниці в Архангельськ, де він і помирає. З огляду на це, Данина тимчасово, до особливого розпорядження гетьмана, переходить у управління коменданта Ніжина князя Кольцова-Масальського.

Настановлений Петром I новий гетьман Лівобережної України Іван Скоропадський, з метою ліквідації в Данині духу мазепинства, вирішує передати колишні земельні володіння царевого зрадника – мазепинця Максимовича – в розпорядження братії щойно збудованого в Ніжині за ініціативою митрополита Степана Яворського Благовіщенського чоловічого монастиря. У підписаній цим гетьманом грамоті від 5 березня 1718 року читаємо:

«Зважаючи на те, що ця обитель ще не повністю впорядкована і для прогонування братії, яка мешкає в ній, а також щоб були в єдиній у Тройці прославі Богу за Здоров'я

*нашої Царської Величності і всього православного війства приношувани молитви, він, підданий наш гетьман, ..., дав у посесію і приєднав ще до певних ґрунтів і **хутір його ж, Максимовича, в степу біля Данини, над рудкою Глушковою** (виділення моє – М. Т.), з усіма до нього належностями, яким дозволено було перед тим коменданту Ніжинському князю Кольцову-Масальському володіти...».*

1728 року село Данину з довколишніми землями купує ніжинський війт Петро Тернавіот. Ця покупка йому обійшлася в 10 тисяч «золотих монети литовської».

На західному порубіжжі своїх земель Тернавіот заселяє із прийшлих людей ще одну слобідку, що пізніше буде названа Шатурою. Точної дати заснування Шатури не зафіксовано, але йдеться про час не раніше половини XVIII століття. Принаймні, за твердження авторитетного історика давньої України О. Лазаревського, в 1736 році цього села ще не було.

1770 року цариця Катерина II, яка найбільше прилучилася до перетворення значної кількості свободолюбивих українців у зденаціоналізованих малоросів, дарує графу П. О. Рум'янцеву аж три чернігівські села з їх земельними угіддями: Володькову Дівицю, Данину та Шатуру.

Незабаром ці три села перейшли у володіння зятя Рум'янцева князя Павла Голіцина-молодшого.

КОЗАЦЬКИЙ ПОЛКОВИЙ УСТРІЙ

Головною адміністративною та військовою одиницею козацької України був полк. Його межі сусідували з Чернігівським, Переяславським, Прилуцьким полками. На початку поділявся на 10 сотень: Березівську, Дівицьку, Кобизьку, Носівську і шість Ніжинських.

Відповідно до реєстру Війська Запорозького, ніжинських сотень було п'ять, але пізніше в літературі йтиметься про три. Із цих трьох другу полкову сотню називали

«Новомісною», оскільки, крім кількох сіл південної частини полкової столиці до неї відносився і Преображенський приход околиці Ніжина, що отримав назву «Нове місто». Для нас ця деталь має важливе значення, адже село Данина, згідно зі структурою полку, відносилось саме до другої сотні.

Які ж населені пункти повіту входили сюди? Подаємо перелік сіл у тій послідовності, як вони зазначені в реєстрі: Мильники, Колісники, Кропивна, Володькова Дівича, ДАНИНА, Лосинівка, Безуглівка, Курилівка, Пашківка, Бакаївка, Дорогинка, Припутні, Вишнівка, Сваричівка і Крупичпіль.

Читачам, напевне, цікаво буде довідатися про склад інших двох сотень полку. Першу сотню складала: Ніжин, Талалаївка, Філівка (нинішня Хвилівка), Кунашівка, Хвостики, Євлашки, Мала Кошелівка, Степанівка і Воловиця. Третю: Дрімайлівка, Кладьківка, Хибалівка, Вересоч і Ковчин.

Із приписаних до цих сотень сіл приходили добровільно або брали за потребою молодих хлопців у козаки до Війська Запорізького. Назвемо полковників другої сотні, які керували прийшлими козаками із приписаних сіл: Леонтій Біляк (1731) Леонтій Магеровський (1741), Кирило Кулаковський (1741–1750), Яків Володьковський (1763–1782). Перелічуючи довгий список керівників різних сотень Ніжинського полку, дослідник давньої України Олександр Лазаревський зауважує, що в цій низці імен особливо примітних особистостей або не було, або до нас не дійшли перекази про їхні подвиги.

Ще один історичний факт: у полку було 6527 кінних і 3379 піших козаків. Селяни із довколишніх сіл брали участь у визвольній війні українського народу 1648–1654 років, а також у кримських та турецьких походах.

Ніжинський полк як адміністративно-військова одиниця, існував до 1781 року.

Російська влада після остаточного знищення Запорозької Січі, руйнує в Україні й козацьку систему управління.

Найбільше напосілася на реалізації плану, мовлячи Шевченковими словами, остаточно розіпнути Україну російська цариця Катерина II. Один з її кроків у цьому напрямку задокументований для історії. Йдеться про інструкцію цариці генеральному прокуророві князю Вяземському. Варто навести читачам цієї книги маловідому, але глибоко промовисту цитату із цього документа, який поклав початок давнім планам російських самодержців повністю витравити з України український дух і ствердили на її теренах «руській мір». Назвавши землі, які раніше не належали Росії, – Малу Русь (тобто Україну), Ліфляндію (Прибалтику) та Фінляндію, цариця дає вказівку «легчайшими способами привести къ тому, чтобы они обрусели и перестали бы смотрѣть, какъ волки в лѣсу. Къ тому приступъ весьма легкий если разумные люди набраны будут начальниками въ тѣхъ провинциях; когда же в Малороссии гетмана не будетъ, то должно стараться, что бѣ в вѣкъ и имя гетмановъ исчезло».

РОСІЙСЬКЕ НАМІСНИЦТВО

З 1782 року на території сучасної Чернігівщини замість полків створюється *три намісництва* – Київське, Новгород-Сіверське і Чернігівське, які вводяться як об'єкти державного, адміністративно-поліційного і фінансового управління цілої Російської імперії.

Через 14 років, 1796 року, указом Павла I з цих трьох намісництв, а також із частини Катеринославського створюється *Малоросійська губернія*, адміністративним центром якої стає Чернігів. Таким чином, наприкінці XVIII століття вперше на українських теренах запроваджується запозичений від росіян термін *губернія*, якого раніше тут не було в ужитку. А вже через шість років і це адміністративно-територіальне утворення ліквідується. Указом Сенату 1802 р. замість Маролосійської створюються дві губернії – Чернігівська і Полтавська.

Цими поспішними реформами московські царі намагалися остаточно витравити з пам'яті українського населення власну історію, дух козацької вольності, покінчити з «українським питанням» та поступово русифікувати невпокорених досі «малоросів».

У цьому місці варто привернути увагу читача до одного факту з непростой історії українського державотворення в новітні часи. У грудні 2001 року під час щорічних сходів Чернігівського земляцтва в Києві (одного з найбільших за кількістю з-поміж інших обласних земляцтв у столиці України) керівництво Чернігівської області урочисто проголосило зі сцени Палацу спорту для своїх вихідців – представників київської діаспори: наступного, тобто, 2002-го року, в області голосно відзначатиметься велика урочиста подія – 200-річчя від дня створення... Чернігівської губернії.

Більшого прояву незнання власної історії, зневаги до неї, холуйського комплексу малоросійства з боку тодішніх очільників області годі було придумати. Пізніше, хтось, напевне, підказав тогочасним високопосадовим чернігівським держимордам, що про таке безглузде рішення треба більше ніде в поважній аудиторії не нагадувати. Й напrawdę: який ювілей збиралися святкувати в Чернігові? Хіба що чергову круглу дату національного приниження та власної глупоти?

ПОВІТИ І ВОЛОСТІ

Та повертаємося до структури губерніального поділу. Адміністративно губернії стали ділитися на *повіти* та *волості*. Це не було суто російське нововведення, а, скоріше, запозичення досвіду управління в Київській Русі. За Ярослава Мудрого волості, як невеликі території, що входили до повітів, були підпорядковані єдиній владі князя.

Отож, волості і повіти заново запроваджені в Україні вже російською владою від 1797 року, коли була започаткована Малоросійська губернія.

Від 1802 року до складу Чернігівської губернії увійшло 12 повітів: Борзнянський, Глухівський, Городянський, Козелецький, Конотопський, Мглинський, *Ніжинський*, Новгород-Сіверський, Новоміський, Сосницький, Стародубський і Чернігівський. Пізніше додалися ще три: Кролевецький, Суразький і Остерський.

Кожен повіт поділявся на волості. Центрами волостей стають більші села, до яких підпорядковуються кілька менших. В Ніжинському повіті це Мрин, Дроздівка, Дрімайлівка, Веркіївка (пізніше – Вертіївка), Талалаївка, Монастирище, Галиця, Лосинівка, Макіївка, *Володькова Дівичья*, Носівка. Центром окремої волості – Ніжинської – було й повітове місто Ніжин.

Данина разом зі своїм хутором Тарасевича, а також Шатура, відійшли до Володьково-Дівичької волості. Таке підпорядкування було обумовлене історично. Землі цієї округи традиційно належали одним і тим же власникам, а згодом – панам; господарські, побутові й культурні зв'язки між цими населеними пунктами здавна були міцними. Їх поєднували також релігійні й родинні зв'язки: шатуряни, за відсутності власної церкви, більше ста років були приєднані до приходу Данинської церкви Св. Архидиякона Степана; в данинській і двох володьково-дівичьких церквах священники часто вінчали «змішані» шлюби.

А як із сусідніми селами? До Лосинівської волості відносилось саме містечко та лосинівські хутори; до Галицької – Галиця з хуторами, Сальне та Шняківка. Чи не найбільша в цьому куці була Макіївська волость. Їй підпорядковувалися: сама Макіївка, Терешківка, Рівчак, Степанівка, Калинівка з хуторами та Татарівка.

Цікаві дані віднаходимо про призовні пункти Ніжинського повіту, звідки відправлялися для відбуття військової повинності чи на війну молоді хлопці краю після ліквідації Московією полкового устрою старої України. Так, від кінця XVIII і аж до початку XX століття у повіті сформувалося п'ять призовних пунктів: два з них у селах і три

у містах. Центром збору майбутніх вояків першого пункту була Дрімайлівка (тепер село Куликівського району). Туди скеровувалися призовники із сіл, що відносилися до Дрімайлівської, Вертіївської і Дроздівської волостей. У центрі другого пункту – Носівці – формувалися для відправки до війська новобранці із сіл Носівської, Плосківської і Володькоко-Дівицької волостей. Третій пункт – Ніжин: для Талалаївської волості та тієї частини Ніжина, що починалася південніше залізничного полотна гілки Бахмач-Київ. Четвертий пункт – Лосинівка – стосувався населених пунктів так званого південного куща (Лосинівська, Монастирищенська, Макіївська, Галицька волості). І п'ятий пункт – Ніжин – збирав допризовників власне повітового центру.

Таким чином, і у військових питаннях Данина та Шатура упродовж століть адміністративно були пов'язані все ж із Носівкою, а не Лосинівкою чи Ніжином.

РАДЯНСЬКІ ЕКСПЕРИМЕНТИ З РАЙОНАМИ

За короткий у часі період існування Української Народної Республіки її трьома урядами робилися спроби здійснення адміністративної реформи. Формувалася нова вертикаль влади за принципом «центр – округа», однак втілити її через складну суспільно-політичну ситуацію і військові дії не вдалося.

В архівних документах зафіксована спроба данинців у серпні 1920 року вийти зі складу Володьково-Дівицької волості і створити власну, разом із Шатурою та найближчими хуторами. Було навіть одностайне рішення сходу села. Однак довічні найближчі «сателіти» шатуряни таку ідею не підтримали. Втім, про цей надзвичайно цікавий історичний факт буде окрема розповідь.

Із ствердженням радянської влади у 1923 році на всій території підрадянської України змінюється стара система адміністративного поділу. Залишивши без змін

імперську адміністративну одиницю *губернія*, більшовики вирішили ліквідувати давньоруські територіальні утворення – повіти й волості, що себе виправдали. Із 12 старих повітів, із яких віддавна була сформована Чернігівська губернія, утворилося п'ять округів. Ними стали: Конотопський, Ніжинський, Новгород-Сіверський, Сосницький та Чернігівський. Ці округи, в свою чергу, були поділені на 58 районів, що замінили 134 волості.

Ніжин, таким чином, стає і округним, і районним центром.

Первинно, з 1923 року, Ніжинський округ був поділений на 12 районів. Це Бобровицький, Веркіївський, Ічнянський, Кобижчанський, Козелецький, Лосинівський, Мринський, Ніжинський, Новобасанський, Носівський, Остерський і Хороше-Озерський райони. Останній згодом перейменований на Комарівський.

За умов існування губерній, округ у ній утворював своєрідну міні-область із прямим підпорядкуванням столиці України. Саме для мешканців цих районів у Ніжині засновується окружна газета «Нове Село» – орган Ніжинського окружного КП(б)У, окрвиконкому та окрпрофради, яка виходила в світ від 1925 по 1928 роки (в останній рік існування – тричі на тиждень).

Куди ж були віднесені Данина і Шатура?

Незважаючи на близькість Лосинівки (сім кілометрів), яка з 1923 року стала райцентром, Данина та Шатура були підпорядковані Носівському району. Цілком очевидно – тільки через те, що колишній волосний для них центр Володькова Дівиця був віднесений до цього району. До речі, о цій порі нова влада одним махом знищує й назву цього славного історичного містечка: з 1928 року Володькова Дівиця отримує назву Червонопартизанське в цілковито партійно-адміністративний спосіб – без будь-яких попередніх обговорень чи формальних зборів мешканців села. У згадуваній вище окружній газеті «Нове Село» читаємо щодо цього таке: «Президія Ніжинського окрвикон-

кому ухвалила з нагоди 10-річчя Червоної армії відзначити та представити до нагороди такі села: по Носівському району – перейменувати с. Володькову Дівицю як місце партизанщини, на Червонопартизанське і надати почесну адресу від ВУЦВК».

Нині справедливість таки восторжествувала: Червоні Партизани знову стали Володьковою Дівицею. Скориставшись законом про декомунізацію, сучасні дівчани прийняли рішення про повернення своїй малій батьківщині історичної назви.

Варто наголосити, що з-поміж перелічених вище 12 районів Ніжинської округи Носівський був чи не найменшим. До нього входили: Володькова Дівиця, Данина, Шатура, Коломійцівка, Степові Хутори, Сулак, Тартишники і сама Носівка. Для порівняння, до Лосинівського району: Галиця, Ганнівка, Вили, Лаповщина, Макіївка, Погребець, Терешківка, Пустотин, Калинівка, Рівчак, Степанівка, Вікторівка, Гармашина, Сальне, Степовий, Татарівка, Шняківка, Богданівка, Леонидівка, Степ, Лосинівка (форма написання населених пунктів подається за тогочасним написанням їх на сторінках місцевої преси).

Та незабаром знову починається чергова територіальна перетряска: ліквідовуються і округи (1930), і губернії (1932), на зміну яких запроваджується поняття *область*. 15 жовтня того ж року утворюється Чернігівська область.

Від цієї пори й на багато років наперед для Данини й Шатури починаються справжні поневіряння щодо розв'язання буденних і неминучих життєвих питань: яке начальство і звідки керуватиме селами, куди слід буде їхати в пошуку потрібної довідки та де шукати правди.

У Носівському районі Данина й Шатура перебували 12 років. 1935 року, вперше за кілька століть, влада розрізає «пуповину», що неміцно зрослася в тріумвіраті «Володькова Дівиця – Данина – Шатура». Волосний центр залишається у Носівському, а Данина і Шатура «передаються» до Лосинівського району.

Після невдалих експериментів із відокремленням сільських і промислових районів, усунення від влади Микити Хрущова нове партійне керівництво в Кремлі на чолі з Леонідом Брежневим затівають на початку 60-х років минулого століття нову адміністративну реформу. Йшлося передусім про укрупнення районів. З карти України зникають десятки дрібних «районних столиць», якими слугували великі села. Ліквідується і Лосинівський район.

Варто було сподіватися, що села колишньої Володьково-Дівичької волості цього разу знову опиняться в одному адміністративному формуванні. Однак повернення Данини і Шатури до Носівки цього разу не відбулося. Ці два села, історично споріднені з носівською Володьковою Дівичею, від 1963 року отримали нову «прописку»: район – Ніжинський.

Зовні виглядає, що будь-якому маленькому населеному пункту підпорядковуватися і сполучатися в усьому із містом більшим є престижніше, ніж із якимось «великим селом». Але не таким способом, який існує для данинців та шатурян.

На той час добиратися до райцентру із села, що розкинулося серед болотистих западин у глухому закутку південно-східної частини Ніжинщини, було непросто. Рейсові автобуси з Ніжина прибували в Данину лише за сухої погоди влітку. Про осінь та ранню весну взагалі не йшлося – тоді зв'язок із селом обривався, лише хліб до сільмагу через день доставляли від траси гусеничним трактором, а пошту із колишнього райцентру Лосинівка незмінний десятиліттями дядко Крошка привозив своїм вірним коником. Не раз бувало, що люди в літню пору вранці долали таки автобусом до райцентру ті довгі 40 кілометрів, а додому, якщо випадав дощ, мусили вертатися на “перекладних”, проходячи немало бездоріжну відстань з клумаками на плечах пішки. Причиною тому було вісім кілометрів вічного чорноземного місива, які протягом усіх радянських років так і не могли засипати щебенем: саме така відстань пролягала до Володькової Дівич-

ці – великого села сусіднього, Носівського, району, де починалася вже асфальтова ніжинська траса.

* * *

2015 року в Україні знову заговорили про чергову адміністративну реформу. Цього разу починали з низів. Упродовж квітня в селах Чернігівщини за вказівкою згори повсюдно проведені сходи села з участю представників районної влади. Заговорили всерйоз про необхідність ліквідації, з метою економії коштів держбюджету, низки сільських рад, закриття малокомплектних середніх шкіл, об'єднання сільських громад малих сіл довкола більших сіл.

Повторюється історія півстолітньої давності, коли черговим і невдалим експериментом «спеціалізували» і «концентрували» сільськогосподарське виробництво. Згубний вплив того експерименту, схоже, нікому не навчив нинішніх експериментаторів. Навряд чи і ця реформа порятує українське село.

За проектом перерозподілу сіл у нинішньому Ніжинському районі старовинну Данину, разом із Шатурою, передбачено підпорядкувати чи то до Лосинівської чи то до Талалаївської територіальної громади.

І прикро, і несправедливо. Адже з огляду на відновлення історичної тягоності ці два села варто було би повернути туди, де вони перебували сотні років – Володьково-Дивицькій волості.

Але хто з нинішніх очільників районів чи областей, які змінюються часом по кілька разів на рік, так добре знає такі мікроісторії? І чи знайдеться багато таких, хто вболіває за неї? Адже в час чергової наради державників у центрі владні безбатченки з менталітетом хохла-малороса взяли й бездумно замінили запропонований істориками репресований радянською вадодою питомо український термін *волость* на багатослівний і неоковирний вираз «самоврядні сільські територіальні громади».

1. Писмо протосвещеннаго митрополита Приказа 1775 года.
2. Званіемъ гербовымъ съ таковою же въносомъ коллежнскаго Крестна правдскаго
1856 года своєю оброченна Мелкозоль пикрота, казеннаго фундамента утвер
Медена бѣ съ каруфрости Мамвильи Красави Окрамена и псѣбра Юрѣ поволенъ
благочиннаго Свещеннаго Димитріемъ Барзиковскимъ Свещенна.
3. Писмо съ под едина Коллежнѣй.
4. Утверждо посредствѣмъ.
5. Писма Коллежнѣ поуказу Черно

РОЗДІЛ

6. Земли присей Церкви усадебной двѣ двѣтати нахатисъ и саранскаго уаггера, лотисъ
белитисъ, на котораго Каба мѣлака така и пѣнасе въта рѣше Барзисъ свѣдѣ по
тѣя прѣтѣ.
7. Допносъ уѣздскаго и ставленіи тѣмъ и рѣшеніи ея въ казѣтѣмъ пѣдѣржати
Селиасю приафрагъ Пѣдѣтѣмъ Дѣтѣмъ и пѣдѣтѣмъ Свѣдѣтѣмъ Свѣдѣтѣмъ
нѣмъ каруфрості Дѣтѣмъ данъ
8. Насодержаніи
9. При сѣ Церквѣ
10. Раздѣленіемъ сѣ Церквѣ
11. Благодѣяніемъ
12. Приписаніемъ
13. Дѣловѣй Церквѣ
14. Списѣ Церковному имуществоу сѣмъ
15. Приафрагѣмъ Книжѣ
16. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
17. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
18. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
19. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
20. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ

21. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
22. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
23. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
24. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
25. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
26. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
27. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
28. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
29. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
30. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
31. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
32. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
33. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
34. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
35. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
36. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
37. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
38. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
39. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
40. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
41. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
42. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
43. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
44. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
45. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
46. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
47. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
48. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
49. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
50. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
51. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
52. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
53. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
54. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
55. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
56. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
57. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
58. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
59. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
60. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
61. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
62. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
63. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
64. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
65. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
66. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
67. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
68. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
69. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
70. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
71. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
72. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
73. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
74. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
75. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
76. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
77. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
78. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
79. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
80. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
81. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
82. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
83. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
84. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
85. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
86. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
87. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
88. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
89. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
90. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
91. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
92. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
93. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
94. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
95. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
96. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
97. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
98. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
99. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ
100. Книжѣ съ историческимъ Книжѣ

Къ сѣмъ видоимъ въ сѣмъ Книжѣ
Къ сѣмъ видоимъ

ЯК СВЯТИЙ СТЕПАН ІЗ ЄРУСАЛИМА ПІД НІЖИНОМ ОПИНИВСЯ

На згадку про найславніший подвиг первомученика Степана навіть німий язик починає його хвалити... Хто з людей сплете вінок, рівноцінний його подвигу? Який язик зможе з'ясувати славу переможця? Які уста створяться на похвалу подвигів Степана? Які уста зможуть сказати про мужність первомученика?.

(Іван Золотоустий)

НАЗВА ЦЕРКВИ ЯК ВІЗИТІВКА СЕЛА

В численних історіях церков, які доводилося переглядати в час збирання матеріалу до цього есею, ніде не зустрічалася інформація про те, чому та чи та церква при її заснуванні отримує саме таку назву. Цілком очевидно, що це є компетенція єпархіального начальства. Важить тут роль час закладання наріжного каменя чи освячення храму. Зазвичай, така подія приурочується певному православному святу чи імені святого, що й стає згодом підставою для назви храму.

Аналіз назв церков Ніжинського повіту за офіційними даними «Черниговских Епархиальных Известий» дає можливість простежити у цій питанні дві тенденції:

- найпопулярніші в народі імена святих або церковних свят носять кілька храмів повіту;
- назви інших церков – суто індивідуальні і в межах повіту не повторюються.

Щодо першої тенденції. Найбільш пошанованим у повіті став Святий архістратиг Михаїл – на його честь названо аж сім сільських церков: у Шатурі, Безуглівці, Крутах,

Монастирищі, Бакаївці, Кагарликах, Орлівці. На другому місці – Святий Микола. Миколаївських церков сім: у Ніжині, Носівці, Володьковій Дівиці, Вертіївці, Дорогинці, Смолянці, Мильниках. Три храми Троїцькі: в Данині (друга назва церкви – з 1884 року), Вертіївці та Черняхівці. Стільки – на честь Святої Параскеви, названі Параскевицькими (Талалаївка, Дроздівка, Вересоч). Стільки ж – на честь свята Воскресіння Господнього – Воскресенські (Носівка, Галиця, Переяславка). Також три Петро-Павлівські (Велика Кошелівка, Кунашівка, Плоске). І ще одна трійка – Різдво-Богородицькі церкви (Стодоли, Хибалівка та Березяки). Є дві Успенські (Носівка, Мрин).

Інші церкви повіту носять суто індивідуальні назви: Антоніє-Феодосіївська (Рівчак), Вознесенська (Макіївка), Андріївська (Сальне), Введенська (Шняківка), Покровська (Зарудайка), Варваринська (Кропивна), Костянтино-Єленинська (Синяки), Івано-Богословська (Лосинівка), Георгіївська (Липів Ріг), Іллінська (Дрімайлівка), Дмитрівська (Кукшин).

До населених пунктів Чернігівщини, у яких храми мають рідкісні назви, відноситься і Данина. Тут перший, і чи не єдиний храм у цілій губернії, збудований ще в середині XVIII століття, отримав назву Святого архidiaкона Степана.

ВІН БУВ ПОЧАТКОМ МУЧЕНИКІВ

Святий Степан – християнський апостол. Давні іконописці увічнили його образ як молодого безбородого чоловіка в дияконському одязі, на постриженій голові якого – терновий вінець мученика.

Чи не найемоційніше передав страждання цієї молодого людини, яка свідомо пішла на муки за свої непохитні переконання, талановитий голландський маляр Рембрант. Його знаменита картина «Побиття камінням Святого Степана» хвилює вже не одне покоління глядачів.

Про те, ким був Святий Степан для сучасників, досить влучно висловився тогочасний богословський історик Ас-

терія Амасійський: «Він був початком мучеників, вчителем страждань за Христа, основою доброго сповідання, до бо Степана ніхто не проливав крові своєї за Євангелію». У богословській літературі зустрічаємо й інші промовисті характеристики цього святого: «кріпость вірних», «страдалець верховний», «перший між мучениками», «апостол», «Христовий воїн», «славний верховода мучеників», «похвала апостолів і мучеників слава», «первомученик мудрий», «начальник мученицького собору», «слово праведних».

Незважаючи на такі високі епітети, ще в першому столітті нової ери знаний проповідник Іван Золотоустий говорив про борги перед Святим Степаном, які матимуть наступні покоління християн через невміння їх достойно поцінувати подвиг святого: «На згадку про найславніший подвиг первомученика Степана навіть німий язик починає його хвалити... Увінчаємо квітами похвал Степана й засиплемо його рожами похвальних пісень. Він уже сам увінчав себе переможними нагородами віри... Хто зі смертних віддасть достойні похвали борцеві? Хто з людей сплете вінок, рівноцінний його подвигу? Який язик зможе з'ясувати славу переможця? Які уста створяться на похвалу подвигів Степана? Які уста зможуть сказати про мужність первомученика?».

Про який житейський подвиг тут ідеться?

Чим він був викликаний?

Чому стільки віків увесь християнський люд так шанує пам'ять цього святого?

Чому церква віддавна постановила відзначати день святого Степана на дату, що стоїть найближче до Різдва – 9 січня? Адже за давніми церковними канонами, після великого свята відразу вшановується пам'ять тих, хто з таким святом найбільше пов'язаний.

З якою подією пов'язане найменування іменем Святого Степана першого храму в Данині?

Спробуємо в такій послідовності відповісти на ці запитання.

УБЕЗСМЕРТИВ СЕБЕ ВІРОЮ

Степан народився і виріс далеко поза межами Святої Землі, виховувався на давньогрецьких традиціях та культурі. Від батьків отримав загострене відчуття до несправедливості та готовність боротися зі злом. Змалку мав потяг до красномовства, вмів переконувати людей та вести їх за собою. Це й помітили учні розп'ятого Сина Божого та й зарахували його до свого загону «перших 70-ти апостолів».

У перші три десятиліття після воскресіння та вознесіння на небо Ісуса Христа спроби його послідовників ствердити правду про нього наражалися на сильний спротив тих, хто був при владі. Усе, що суперечило офіційній версії про фальшивість «самопроголошеного сина Божого» та причини його добровільного сходження на Голгофу, підлягало забороні, а тих, хто подібні думки поширював, засуджували до страти.

Саме за таких умов апостоли на своїй раді вирішили обрати зі свого числа сім найсміливіших і наймудріших мужів. Вони мали підготовляти для пастирської роботи в майбутніх храмах помічників провідників церковних громад, яких назвали згодом дияконами. Той, хто став над ними першим, хто їх первинно навчав, отримав звання архідиякона. Місія ця випала на долю молодого елліна Степана. Займався він цієї справою в самому Єрусалимі.

Тамтешні фарисеї, налякані премудрістю молодого проповідника та зростаючим авторитетом серед простолюду міста передусім за те, що творив чудеса, зробили на нього донос. Звинувачення були абсурдними: мовляв, цей прийдешній дозволив говорити образливі слова на Мойсея та богохульствувати про якогось фальшивого сина Божого.

Архідиякона Степана швидко було ув'язнено. Історія зберегла в переказі апостолів промову цього в'язня совісті, яку він сказав напередодні виголошення старійшинами вироку. Степан сміливо звинуватив юдеїв у тому, що це вони порушили старозавітний Закон Мойсея, вбили

справжнього людського Месію та й тепер не дають можливості простим людям знати правду про нього. З його вуст лилися слова про гріхи цілого народу за вчинене відступництво, про зраду і найстрашніше злодіяння, що звершено було в Єрусалимі з відома найвищої судової влади міста.

Розлучені можновладці засудили ув'язненого до смерті у найстрашніший на той час спосіб – забиття каменями та закидання ними ще живого тіла. Пізніше, завдяки записам євангеліста, люди дізналися про останні дві фрази, які сказав засуджений на смерть.

Сцена забиття каменями в Єрусалимі засудженого юдеями до смерті архідиякона Степана

Перша: «Ось бачу відкрите небо і Сина Людського, який стоїть по правиці Бога».

Друга: «Господи, не постав їм цього за гріх!».

Свята історія розповідає, що після забиття архidiaкона Степана до смерті каменями мучителі не дозволили людям поховати тіло покійника – залишили його на ніч як здобич диким звірам. Лише другої ночі єрусалимський учитель Гамалійл зі своїм сином таємно зібрали залишки Степанового тіла та поховали його в своєму селі Кафаргамалі (тобто, село Гамалієля), що неподалік Єрусалима. На той час Святому Степану ледь виповнилося 30 років.

ШЛЯХ МОЩІВ АПОСТОЛА СВІТОМ

Тривалий час місце поховання святого було невідомим. Могила ця віднайдена лиш у 415 році – майже через чотириста літ після страти. Священик Луціян, який завдяки віщому сну вийшов на це місце, запише пізніше у своїх спогадах таке свідчення: «У момент відкриття могили повітря наповнилося пахощами, немов в раю, і в окрузі зцілилися від хвороб і одержимості 73 людини».

Того ж року нетлінні мощі були перепоховані на горі Сіон у центрі Святої Землі – Єрусалимі. Це було якраз те місце, де він був закатований. Приголомшена почутою історією молодого великомученика Степана дружина візантійського імператора Феодосія – Євдокія – наказала звести на цій горі величавий храм на честь Св. Степана. Храм незабаром було зруйновано, але на початку XIX століття дослідники віднайшли його древні фундаменти. На них невдовзі знову відродився в Єрусалимі храм Святого Степана, який стоїть і нині. До речі, східна брама «вічного міста» Єрусалим відтоді стала носити назву Степанової.

Більш ніж через сто років після каменування частина мощів Святого Степана опиняється в Царгороді (нині – Стамбул) і приміщується в тамтешній церкві Святого Лав-

рентія. Грецька церква і досі святкує 2 серпня як день перенесення Степана до тодішньої столиці світового православ'я.

Історія знає й про інші місця мандрування мощів святого. Для прикладу, в Румунію.

Починаючи з IV століття, у різних країнах православно-го Сходу і католицького Заходу будуються церкви на честь цього святого. В самому Царгороді таких було аж три.

У цій печальній історії варто згадати ще про одне повчальне євангельське передання. Під час забиття камінням Степана одяг убійників доручено було стерегти хлопцеві на ім'я Савл. Внаслідок значних емоційних переживань від побаченої на власні очі розправи над безборонним, переконавшись у безневинності архідиякона, цей хлопець пізніше прийняв рішення рішуче стати в ряди послідовників Христа. Ним виявився один із найвідоміших згодом апостолів – Павло. До речі, Святий Павло мало не повторив долю самого Святого Степана. Опинившись через багато літ у Єрусалимі, був схоплений ворогами християнства. Вони вже готові були забити на смерть так званім каменуванням. Та апостол зумів угамувати розлючений натовп юдеїв полум'яним нагадуванням про безневинну смерть у цьому місті свого молодого попередника та своє прозріння після побаченого.

МУКИ НА КИЇВСЬКИХ ПАГОРБАХ

Церкви на честь Святого Степана в Україні стали називати від початку XVIII століття. Це пов'язано з вікопомною подією, що відбулася тоді на території Києво-Печерської лаври. У головній святині лаври – Успенському соборі – один із притворів називали Архідияконо-Степанівським.

Аби увічнити це місце та викликати більший інтерес віруючих українців до цієї легендарної особистості, печерський архієпископ Пахомій захопився ідеєю добути частинку мощів саме цього святого. Тому одна з палом-

ницьких мандрівок привела його до румунського Нямецького монастиря. Історія цього монастиря тісно пов'язана з історією активного духовно-просвітницького руху українського монашества поза теренами України. Адже серед розбудовників цієї стародавньої, заснованої ще наприкінці XV століття, Божої обителі був знаменитий полтавець, духовний подвижник просвітницької справи Григорія Сковороди Паїсій Величковський, який прибув сюди з частиною київської братії в 1779 році та розпочав активну перекладацьку і книготворчу діяльність.

Проте в час тієї мандрівки архієпископа Пахомія більше цікавила гробниця Святого Степана: за загадковими обставинами частинка його мощів опинилася саме в цьому румунському північно-західному закуті. На прохання знаного київського паломника румунські монахи-побратими щиро поділилися святинею: нею виявився вказівний палець (перст) лівої руки християнського першомученика.

Таким чином, від початку XVIII століття частка мощів Святого Степана опиняється й на українських теренах та визначає нове місце паломництва – у Степанівському притворі Успенського храму Києво-Печерської лаври. Через сто років ковчег, у якому перебували мощі, печерські монахи поміщають у спеціально виготовлену символічну гробницю Святого Степана. Гробниця ця виявилася справжнім мистецьким шедевром: її срібна оправа вражала графійованим зображенням архідиякона Степана на повний зріст.

У такому вигляді святиня перебувала у вільному доступі для всіх відвідувачів цього притвору до моменту зруйнування цього собору 3 листопада 1941 року.

Під час розбирання руїн у 1963 році ця гробниця виявилася неушкодженою. Однак тодішня безбожна влада вчинила по-своєму: і гробницю, і ковчег у ній передали... до фондів Києво-Печерського історико-культурного заповідника. 1989 року перст святого було повернено церкві, однак без срібної гробниці, в якій він більше ста літ зберігався.

Місцем прихистку самого перста став Хрестовозвиженський храм на Ближніх печерах, де для цього було виготовлено дерев'яну раку.

Багаторічна історія митарств на українській землі нетлінних останків Святого Степана з далекого Єрусалима закінчилася зовсім недавно. 19 грудня 2013 року, в день пам'яті святителя Миколая, в Успенському соборі відбулася урочиста літургія з нагоди передачі заповідником у вічне зберігання Києво-Печерської лаври історичної срібної гробниці із зображенням Святого Степана. Тепер нетлінний перст знову поміщено в це місце і, варто сподіватися, все навічно перебуватиме в притворі його імені головного лаврського храму.

ПОКРОВИТЕЛЬ НИЖИНСЬКОГО СЕЛА

Серед небагатьох сільських населених пунктів України, де в давнину новозаведені храми називали в ім'я Святого Степана, чернігівське село Данина значиться в числі перших. Із київських пагорбів дух першомученика поселився над цим великим старовинним і глибоко віруючим селом ще в середині XVIII століття. Саме тоді данинці спорудили перший у селі храм, назвавши його Архідияконо-Степанівським.

Відтоді Святий Степан і став покровителем Данини.

У 1883 році на місці старої Степанової церкви тут постав великий, на тисячу прихожан, трьохпрестольний храм в ім'я Святої Тройці. Однак один із престолів цього храму увічнив ім'я давнього покровителя села Святого Степана.

... Уже майже триста літ у данинських церквах (спочатку – в ім'я архідиякона Степана, а з 1883 року – в ім'я Святої Тройці) мешканці села різних поколінь на третій день Різдва Христового відзначають одне зі своїх храмових свят – День Святого Степана.

Ім'я Степана походить від грецького Стефанос, що означає «корона». У популярній ще від середньовічних

часів збірці переказів і легенд єпископа Генуї Якова Воратинського «Золота легенда» дається й інше тлумачення цього святого імені в перекладі з івриту – як «зразок», «модель», «шаблон». Житейський подвиг багатолітнього опікуна Данини, його великомучеництво має стати зразком, щоденним духовним орієнтиром не лише для нинішніх і майбутніх мешканців цього сала, а й для кожного з нас, нині суцїх.

Історія Святого Степана, який убезсмертив себе у молодому віці свідомим вибором між життям і смертю, подає сучасникам три найголовніші уроки:

урок перший: не слід боятися казати правду й боротися за неї;

урок другий: не слід боятися смерті, а слід боятися Бога за свої несправедні вчинки;

урок третій: слід мати здатність прощати кривдникам – їм усе одно (у певний час і в певному місці земного чи потойбічного життя) доведеться розплачуватися.

ПЕРШІ СІЛЬСЬКІ ХРАМИ

Священика сільського приходу утримує громада. З кожного двору для церковного дому виділяється по одній мірці хліба. Кожен двір, де є причасники, має здавати на потребу церкви по 10 копійок.

(З рішення епархіальної Консисторії кінця XVIII століття)

За короткий час безроздільного панування на українських теренах комуністичної ідеології (всього лиш неповні 80 років), із пам'яті не одного покоління краян була витравлена історія духовних оберегів наших пращурів. Такими оберегами віддавна для українців були передусім церкви. За часи козацької України мешканці навіть найменших сіл старалися звести в себе опатний храм.

Усі спроби автора цих рядків з'ясувати в старожилів села час постановня Данинської церкви не увінчалися успіхом. Більшість розводила руками: мовляв, не пам'ятаю, забувся, мати колись казала, але з голови вилетіло. Про покоління, що народилося по війні, годі й згадувати. У цьому середовищі про церкву, як пережиток минулого, не прийнято було говорити ні за шкільних часів, ні під час традиційних зустрічей випускників школи. Знали, що сільський клуб, за вказівкою з району, зробили із церкви і що церква називалася Троїцькою. Дехто казав, що цій церкві вже триста літ було.

Від хрущовських часів священиків із села порозганяли, церковне начиння вивезли, документи знищили. Церковного духу, отож, у селі не стало, а пам'ять у таких випадках часто буває короткою...

Таким чином, залишалися архівні пошуки далеко поза межами села.

ДОКУМЕНТИ ЯК СВІДКИ ЗАБУТОЇ ІСТОРІЇ

З огляду на те, що Ніжинський повіт до кінця XVIII століття перебував у складі Київського намісництва, перші відомості про витоки Данинської церкви слід було шукати в київських архівах.

Села Данинські		
Святого Архі- єпископа Степана		
Свещенникъ	1	Петръ Гресенко.
Діаконъ	1	Востовици? кидіаконъ Іванъ Свещенникъ Яковъ Свотилки?
Дьячекъ	1	
Паламаръ?	1	Алексей? Гресенко.

Найстаріший архівний документ від 1778 року
про храм Св. Архієпископа Степана в Данині

У фонді Київської духовної консисторії, що зберігається в Центральному державному історичному архіві України в Києві, є частина документів про церкви Ніжинського повіту. Тут вдалося віднайти першу писемну згадку про церкву в Данині – Архієпископа Степана. Йдеться про найстаріший документ, на сьогодні виявлений, – «Відомість про дяконів і паламарів по Київській Духовній Консисторії за 1778 р.». У пункті 48 цього документа зазначається: «При церкві Архієпископа Степана Данинській – дяк Іван Ляшенко, паламар – Василь Проценко». В окремій

графі біля кожного зазначається станове звання: дяк був звання козачого, а паламар – звання підданського.

На інших сторінках подаються такі ж дані й по інших церквах повіту, а саме: Крапивнянської, Безуглівської, Салтиково-Дивицької, Дрімайлівської, Вересоцької, чотирьох у Носівці, трьох у Кобижчі, та двох у Володьковій Дивиці.

Це і всі знахідки. Як видно, негусто. Ні про перших священників, ні про саму церкву в цьому документі, що датується 1778 роком, нічого іншого не зазначається.

Адміністративне підпорядкування церков Ніжинського повіту Київській духовній консисторії тривало до 1796 року. Саме тоді на території вже підросійської України, що повністю втратила козацькі вольності, створюються губернії. Лівобережні повіти Київського намісництва переходять у підпорядкування новоутвореної Чернігівської губернії, а церкви – відповідно до Чернігівської духовної консисторії.

У Державному архіві Чернігівської області (ДАЧО) найстаріший документ про Данинську церкву зберігається у «Фонді Ніжинського духовного правління» і відноситься до 1797 року. В «Даних про служителів церков Ніжинського повіту» під номером позиції 36 маємо інформацію про тих, хто був причетний до проведення богослужб у Данині наприкінці XVIII століття.

Отож, священником у Данині 1797 року був Петро Греченко. Йому тоді виповнилося 28 років. Призначений він був до цієї церкви на місце померлого священника Григорія Кривого. Можна припустити, що Петро Греченко був другим священником після Григорія Кривого від часу її заснування. В графі про сімейний склад зазначається, що молодий священник мав сина Івана, якому на той час виповнилося шість років.

Дияконське місце в Данинській церкві посідав священник Яків Світинский. Це було рідкісним явищем, адже ця посада не передбачала того рівня підготовки, якого зазвичай мали мати священники. Паламарем служив ще один

Греченко – 37-річий Олексій. Мав він двох синів – семирічного Федора та дворічного Івана. У яких родинних стосунках перебували ті двоє Греченків, звідки вони були прислані до Данини, – про це ніякої додаткової інформації не маємо.

Першу ж задокументовану інформацію про саму церкву Святого Архидиякона Степана, коротку її історію віднаходимо в «Формулярних відомостях про церкви і церковнослужителів Ніжинського повіту за 1837 рік». Документ називається «Відомість про церкву Святого Ахрідиякона Степана Ніжинського повіту села Данини. За 1837 рік».

«Церква побудована коштами прихожан у 1775 році, – читаємо в довідці про церкву. – Будівля дерев'яна на кам'яному фундаменті, з такою ж дзвіницею. Міцна. Минулого 1836 року була зовсім оновлена, покрита залізом. Пофарбована зовні малиновим кольором. 10 листопада Носівським благочинним священиком Дмитрієм Барзєловським освячена».

ХРАМ СТОЯВ ТУТ ЩЕ ДО 1767 РОКУ

Ось у цьому місці аналізованого архівного документа щодо дати відкриття в Данині храму, варто зробити одне принципове уточнення. Автор цих рядків виявив ще одне джерело, в якому ця подія зазначена під іншою датою, на вісім років раніше, – 1767 року. Йдеться про «Історико-статистичний опис Чернігівської єпархії», що побачив світ у Чернігівській губернській друкарні 1873 року. У цьому тому, де зібрані матеріали про Ніжинський повіт, про це село читаємо таке: «В Даниной (так подана тут назва села в російській транскрипції), за переписом 1767 року, храм архід. Степана, дерев'яний; такий же й нині».

Яка ж дата із цих двох джерел є більш вірогідною: 1775 чи 1767? На нашу думку, друга. Більше того, можна з певністю ствердити, що Степанівську церкву споруджено в

Данині раніше 1767 року. Підстави зробити такий висновок дають кілька аргументів.

Перший. Проведений автором цих рядків у Чернігівському архіві аналіз перших відомостей про церкви в губернії засвідчує, що цю роботу зазвичай виконували приходські священики, а то й дяки. Вони не завжди мали під руками документи, нерідко такими виступали твердження старожилів села. Вірогідність помилки за таких умов є більшою.

Другий. Багатотомне видання детального опису Чернігівської губернії, де називається раніша дата відкриття Данинського храму, є офіційним, ініційованим владою, тому його упорядники мали в своєму розпорядженні офіційні статистичні документи і матеріали, довіра до яких є більша, ніж до переказів.

Третій. У цитованому фрагменті витягу з цієї книжки подається посилання на перепис населення 1767 року, за результатами якого і було зафіксовано наявність у селі церкви. Отож, церква на дату перепису вже існувала.

Четвертий. У цьому ж джерелі згадуються три церковні реліквії храму: Євангелія 1741 року випуску та Апостол, надрукований 1743 року. Якщо мати на увазі, що в першій половині XVIII століття випущені православними друкарнями книги були особливо витребуваними й на церковних чи друкарських складах вони не залежувалися, то й до храму в Данині вони потрапили незабаром після виходу в світ.

Таким чином, однозначно фіксуємо важливий з історичного боку факт: до 1767 року храм Св. Архидиякона Степана в Данині вже діяв. Цілковито ствердно можна говорити й про те, що до будівництва цього храму в селі була інша церковна будівля. На це вказують і автори короткого історичного екскурсу Лосинівки й Данині в «Історико-статистичному описі Чернігівської єпархії»: «Перед 1627 роком ці населені пункти вже тоді були сільцями, місцями, які нагадували собою, що тут колись, і звичайно до татарщини, були християнські поселення

з храмами; але з 1627 року вони вже знову стали називатися селами, тобто, були з храмами».

Якою ж була оновлена, чи, точніше, відремонтована 1836 року Данинська церква Святого Архидиякона Степана – попередниця Свято-Троїцького храму?

Престол був один – холодний. Начинням посередня.

Церква мала власну землю: дві десятини присадибної та 28 десятин орної землі і сінокосу. Однак, як зазначається в документі, ніякого акту на володіння цією землею, як і плану її розміщення, немає. Незважаючи на це, землею віддавна користується причт церкви.

При церкві був один дерев'яний будинок на ружній землі «для мешкання церковників», а при ньому – великий город. Проте прибутку для церкви цей город не давав.

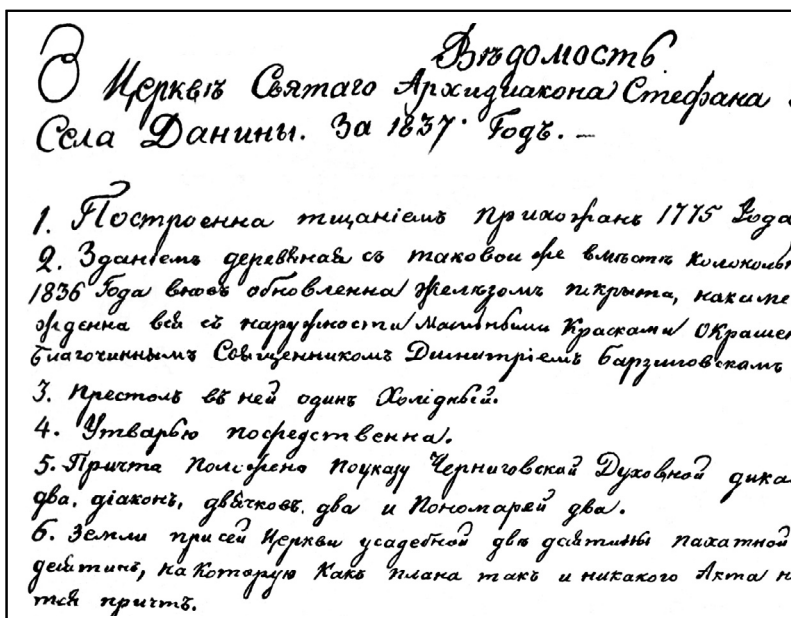
Залишається загадкою, чому в 1837 році громада села, маючи церковний будинок, у якому жили попередні священники, не поселяла туди новоприбулих. На той час священник і диякон, яких призначало на сільські приходи епархіальне керівництво, мешкали в чужих хатах «за добровільною згодою прихожан». Натомість власний дерев'яний будинок мав лиш паламар Греченко. Збудована ця хата на ружній землі, яку він отримав від графа Рум'янцева. Щоправда, на свячених ґрунтах у селі все ж стояла споруда, що належала попереднім священникам. Однак новоприсланий там чомусь не мешкав.

Згідно з постанов Консистерії, священників сільських приходів зобов'язувалася утримувати громада. Для цього кожен господар, який займався землеробством, мав виділяти для церковного дому по одній мірці хліба. Крім того, кожен двір, де є причасники, мав здавати по 10 копійок. Проте, судячи з цього документу, стародавні данинці скупилися на утримання священників. Причт обходився «добровільним даванням», а за рахунок «відправлення треб утримання їх надто мізерне».

У читача може виникнути бажання з'ясувати детальніше щодо тих «мізерних треб» (якими вони були і скільки ко-

штували для прихожан) та порівняти з нинішніми цінами за треби в сучасних православних церквах. У документі, який розглядаємо, про це не йдеться. Однак маємо можливість долучити сюди інформацію дещо пізнішого часу – з історії Шатурської церкви, яка була збудована 1886 року – через 111 років після відкриття Данинської.

Таким чином, прихожани сусіднього з Даниною села Шатури самі визначили такі розміри оплати приходському священику за треби: шлюб – від 8 до 10 руб.; хрещення немовлят з молитвословом родильниці – 30 коп.; похорони: дорослого – від 1.50 до 2.00 руб., дитини – 1 руб.; при сповіді – 5 коп. На інші треби передбачалося, що прихожани виходитимуть із своїх можливостей, за добровільною згодою з причтом. Згідно з ухваленим при-

Архівна довідка від 1837 року про храм
Св. Архидіакона Степана в Данині

говором прихожан, плата здійснювалася безпосередньо, при кожному випадку треб.

Та повертаємося до історичної довідки про першу Данинську церкву. У документі подаються й такі характеристики її географічного розташування: відстань від Данинської церкви до Чернігівської консисторії – 94 версти. До духовного правління в Ніжині – 18, до місцевого благочинного (очевидно в Носівці) – 20 верст. Найближча до Данини – церква Івано-Богословська в Лосинівці (6 верст) і Миколаївська у Володьковій Дівиці (6 верст), а до церкви Антоніє-Феодосійської в Рівчаку – 7 верст.

Вказується на наявність у церкві «Опису церковного майна», що зроблений ще 1828 року. Опис скріплений печаткою та завірений підписом представником Ніжинського духовного правління священником-намісником Федором Кушакевичем.

Ще одна цінна інформація: копії метричних книг у цій церкві велися з 1776 року і зберігаються в доброму стані. Як відомо, священники зобов'язані були вести метричні книги у двох примірниках. Перший щороку здавався до консисторії, а другий залишався на місці, доповнюючи літопис церкви.

З цієї інформації можна довідатися про наступних священників церкви після Петра Греченка. Про Олексія Здравого інформація скупа, але з натяком на якусь інтригу: 1835 року його позбавленню священничого сану та відправлено з Данини в містечко Нова Басань Козелецького повіту. У тамтешній церкві йому підшукали місце дячка.

Наступний священник церкви Св. Архидиякона Степана – отець Петро Миколайович Огієвський. Це була знакова постать не лише в Данині, а й в цілій губернії. Тому про нього в цій книзі буде окрема розповідь.

Дияконовував у Данині в середині XIX століття Іван Васильович Танський, син дияконський. У жодних духовних училищах на навчався. 1824 року призначений в містечко Носівку до Успенської церкви паламарем. 1827

року переведений до Воскресенської церкви в Носівці, з 1832 року – призначений дяком в цій же церкві. 24 жовтня 1837 р. (на день пізніше від Огієвського) направлений на постійну роботу в Данинську церкву, на яку має дияконську грамоту. На час переїзду в Данину йому було 25 років. Мав дружину Уляну Іванівну, 25 років, та двох дітей: дворічну доньку Домініку та однорічного сина Михайла.

В анкетних даних цих двох церковних працівників зазначається також така інформація: «Засудженим і оштрафованим не був».

Цікаво, що в розділах про причт кожної церкви мала подаватися також інформація про так званий його резерв. Йшлося про системне формування кадрового потенціалу єпархії. В довідці про Данинську церкву зазначено, що в резерві на священика тоді стояв учень Чернігівської духовної семінарії вищого відділення Микола Колесников. А от у резерві на дячковське місце значився син звільненого священика Олексія Здравого (переведеного до Нової Басані) – Андрій. На той час цьому хлопцеві виповнилося лише 13 років. Біля його імені приписка: «на побажання прихожан». Видно, добре перейнялися селяни долею сина священика, якого з невідомої причини церковне керівництво покарало звільненням від пастви та переміщенням в інший населений пункт.

СТРУКТУРА ПРИХОДУ

Насамкінець, ознайомимося із структурою Данинського приходу, соціальним станом прихожан, їх кількістю – окремо за чоловічим і жіночим населенням та кількістю дворів.

Найдавніші статистичні дані відносяться до 1770 року. Від того часу маємо можливість простежити в часовому розрізі майже ста літ позитивну тенденцію щодо зміцнення церковних приходів в окрузі. Для порівняння візьмемо три найбільші на той час села Ніжинського повіту – Лосинівку, Талалаївку, Данину (див. табл. 1).

Роки	1770		1790		1810		1830		1850		1860	
	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.
Лосинівка	680	668	713	700	746	725	942	931	1785	2088	2150	2367
Данина	738	727	780	772	842	828	1044	1046	1120	1136	1262	1302
Талалаївка	1032	1030	1086	1093	1178	1235	1274	1356	1408	1407	1474	1526

Таблиця 1
Число прихожан Лосинівської, Данинської
та Талалаївської церков

Наведені в таблиці статистичні дані потребують короткого коментаря. *По-перше*, впадає в око, що від середини XVIII і аж до 30-х років XIX століття число прихожан у Данинській церкві Св. Ахрістратига Степана було помітно більше, ніж у єдиній на той час у Лосинівці церкві Св. Івана Богослова. Більшою була й загальна кількість данинців. *По-друге*, серед прихожан Данинської церкви переважали чоловіки – стабільно, аж до початку XIX століття, натомість у Талалаївці переважали жінки.

Дещо інша картина в XIX столітті. Приход першої Данинської церкви від початку XIX століття був розділений на дві частини.

Першу частину склали: половина села Данини і половина – Шатури. З них по Данині: два двори воєнних відставників (шість чоловіків, 11 жінок), 45 дворів селян графа Румянцева (303 чоловіки і 330 жінок). По Шатурі: 39 дворів графа Рум'янцева (207 чоловіків і 218 жінок).

Друга частина приходу кількісно була приблизно однакова. По Данині: 45 дворів селян графа Рум'янцева (303 чоловіки і 316 жінок). По Шатурі: 38 дворів селян графа Рум'янцева (213 чоловіків і 216 жінок).

Таким чином, разом із шатурянами, ці дві частини приходу склали: 83 двори, 516 чоловіків і 523 жінки. До статистики не включено неповнолітніх дітей.

Крім того, до церкви були «приписані» три данинські хутори: поміщика корнета Івана Андрійовича Тарасевича, поміщика ротмістра Федора Антоновича Александровича та графа Рум'янцева.

На хуторі Тарасевича числився один дворянський двір (три чоловіки та дві жінки) та три – селянські (13 чоловіків, 17 жінок). На хуторі Александровича – 4 двори (17 чоловіків і 21 жінка). Один двір був на хуторі графа Рум'янцева (3 чоловіки, одна жінка).

Що ж до загальної кількості населення Данини, то на початок ХІХ століття (дані за 1903 рік) налічувалося 2807 мешканців (1424 чоловіків та 1383 жінок).

Серед прихожанок Данинського храму у перший період його існування була загадкова жінка грецького походження Євдокія Іванівна Александрова. Вона пожертвувала ікону Іверської Божої матері, придбану її дідом, греком за національністю, на грецькому Афоні. На звороті ікони напис: «Тонъ Иверонъ Протетиса и елиуса. Икона пожертвувана Євдокією Іванівною Александровою із Афона дідом її, ніжинським греком Клецою».

У графі «На якій відстані приход від церкви» зазначається: «Приход простягається на чотири версти від церкви і в негоду є перепони щодо сполучення».

Під довідкою – підпис – Петро Миколайович Огієвський.

За наказом Чернігівської духовної консисторії від 1808 року Данинська церква мала мати двох священиків, двох дияконів і двох паламарів.

ЦЕРКОВНІ ЗЕМЛІ

Ще раз варто повернутися до питання про церковні землі. У першому описі про церкву Св. Архидиякона Степана йшлося про належні їй 28 десятин орної землі та сінокошу. Маємо можливість порівняти ці дані, записані священиком у церковній історії 1837 року, із офіційними

даними Чернігівської єпархії за 1864 рік. За цей час ця церква «приростила» собі в довічне користування ще 16 десятин землі. В цілому за нею вже числилося 44 десятини. Ймовірно, що після знесення кріпосного права, коли селяни мали право додатково до своїх наділів викуповувати й поміщицькі землі, церква також скористалася такою можливістю.

Цікаво порівняти таку земельну маєтність з іншими церквами повіту. Із 47 церков повіту шість взагалі були безземельними – не мали в своєму користуванні жодної десятини. Менше ніж 10 десятин було в розпорядженні 13 церков. Від 10 до 30 десятин – 11 церков. Данинська церква відносилася до числа тих найбагатших храмів повіту (таких було 16), які мали землі більше 33 десятин. Більше від данинської мали церкви в Лосинівці (68 десятин), Кошелівці (64), Вересочі (52), Березанці (51,5) та Талалаївці (50).

Якщо врахувати, що на той час у Ніжинському повіті одна десятина орної землі давала чистого прибутку жита 34 пуди на 4 руб. 80 коп. і ярого ячменю 12 пудів на 2 руб. 20 коп. сріблом, то неважко уявити, якою важливою статтею церковного прибутку була земля.

Про особливий статус Данинської церкви та її приходу як досить не бідного в повіті свідчать і такі статистичні дані, які беремо з відомості про доходи церков Чернігівської єпархії. По другому благочинному округу (ним, як відомо, керував священник Данинської церкви протоієрей Петро Скорина) найбільше доходу в 1868 році мала церква в Данині (418,6 руб.), на другому місці – храм у Макіївці (338 руб.), на третьому – в Лосинівці (319 руб.). Помітно меншими прибутки мали храми в Галиці (181, 27), Крутах (115) та Кропивні (66 руб.).

І ще один цікавий факт з історії цієї церкви. Відомо, що в царській Росії церква не була відокремлена від держави, як це зробили більшовики після перевороту 1917 року. А це означало, що, незважаючи на те, які прибутки отри-

мував причт від церковних зборів і треб, на утримування кожної церкви держава виділяла свої кошти. Сума цих коштів залежала від статусу церкви. Чим більший прихід, тим більшою була сума державної підтримки. Кожного року «Черниговские Епархиальные Известия» вміщували дані про це. Так, із «Відомості про суми для відпуску із казни в 1868 році на утримання Консисторії, архієрейського дому, кафедрального собору міським і сільським церквам Чернігівської єпархії» довідуємося, що на утримання Св. Архідияконо-Степанівській церкві в Данині виділялося 292 рублі на рік.

Це була найбільша сума. Таку ж, окрім Данини, отримували ще шість найбільших церковних приходів повіту – у Носівці, Володьковій Дівиці, Макіївці, Талалаївці, Галиці та Сальному.

ДРУГЕ ЖИТТЯ НАМОЛЕНОГО МІСЦЯ

Ми, хто нижче підписаний, Чернігівської губернії, Ніжинського повіту, Волості Володьково-Дівицької, села Данини селяни-власники [...] даємо цим підписку приходському попечительству Архидіяконо-Степанівської церкви села Данини в тому, що належні нам холодні споруди, що знаходяться на близькій відстані від місця, призначеного на побудову нової дерев'яної церкви в селі Данина, ми зобов'язуємося зняти й перенести на інше місце господарства протягом року від часу надання цієї розписки.

(З архівного документа)

«ЩОБ БУЛА КРАЩОЮ ВІД УСІХ»

Розмови в Данині про необхідність побудови нової церкви точилися ще від середини XIX століття. На те були об'єктивні причини. Кількість мешканців села невпинно збільшувалася. Зростав і приход. Окрім своїх, незмінними учасниками богослужб були шатуряни, які не мали власної церкви, та мешканці довколишніх хуторів, яких із Даниною віддана пов'язували передусім родинні стосунки.

Отож, стара Степанова церква, як по-народному називали свій Архидіяконо-Степанівський храм селяни, вже не вмщувала всіх прихожан, особливо на свята.

Від розмов до діла тут перейшли незабаром по направленні в село 1859 року нового священика – отця Петра Скорини. Селяни відразу помітили чи не головні придатні властивості його вдачі – задарма не кидати слів на вітер, виступати з цікавими ініціативами, заряджати інших своєю енергією. Отож, із таки священиком починати нову велику справу не було складно.

Найперше, постало питання про вигляд та розміри нової церкви, іншими словами, який проект замовляти. Тут данинці були одностайними. Як переказують старожили, на сході села всі дали такого наказу священику: «Треба таку, щоб була кращою від усіх в окрузі».

На рішення сільського сходу будувати нову церкву «дуже велику і дуже красиву» вплинуло одночасно кілька чинників. Перелічимо їх.

1. Це мав бути вже другий храм у селі, яке щороку розросталося.

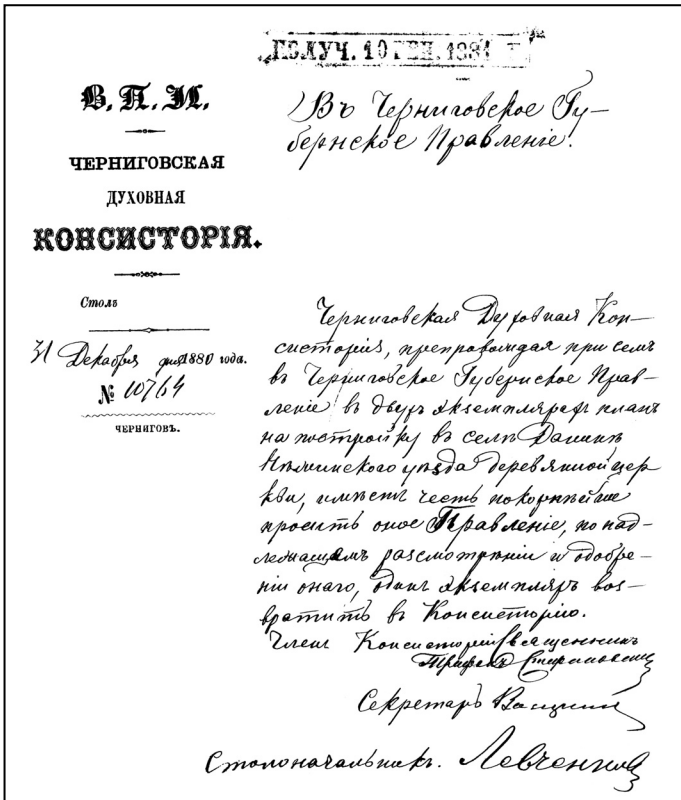
2. У церковній громаді не лише числилася, а й активно працювала низка по-справжньому віруючих заможних селян, які ніколи не шкодували коштів на важливі громадські справи.

3. Від часу обрання у 1864 році священика села благочинним Другого округу Ніжинського повіту Данина ставала адміністративним центром цього округу. Природно, що такий центр мав виділятися й особливим виглядом церкви.

4. Спрацював властивий спредковіку мешканцям цього села здоровий гонор. За переказами, данинських чоловіків ніхто в окрузі не міг ні перепрацювати, ні перепити (бо такі сильні на здоров'ї були), а жінок – переспівати й обійти у вишиванні. Тому й церкву захотіли будувати таку, яка б виділялася з-поміж інших.

Влітку 1880 року в селі відбувся ще один сход із питання про нову церкву. Отець Петро Скорина привіз із Києва давноочікуваний документ, що мав таку офіційну назву «Проект дерев'яної церкви в с. Данині Чернігівської губернії Ніжинського повіту на 1000 чоловік». Креслення в розрізі різних боків майбутнього храму виставили в старій церкві, аби кожен міг уявити ту новобудову, що мала постати незабаром у центрі села.

Усіх данинців захопила ота цифра – тисяча душ в одному храмі. Не менш захопливим був і коментар отця-настоятеля до привезеного проекту. Основні тези із того коментаря були такі:

Звернення Чернігівської духовної консисторії до губернського правління у справі нового храму в Данині. 1880

- церква матиме п'ять куполів (головний – великий центральний – симетрично обперізуватимуть чотири менші); шостий купол, найвищий, буде дзвіничним;
- церква буде трьохпрестольною: це означає, що служби Божі можуть відправлятися в трьох престолах, до кожного з яких буде свій вхід;
- кожен престол, як своєрідна міні-церква, матиме свою назву (пізніше, коли постане церква, вони іменуватимуться

так: центральний – в ім'я Св. Трійці; південний (правий притвор) – на честь Св. Архидиякона Степана; північний (лівий притвор) – на честь Покрови Пресвятої Богородиці;

– загальна площа храму – 240 квадратних метрів, на яких можуть розміститися тисяча чоловік;

– фундамент будівлі буде кам'яним, а покриття – металевим.

«Схвалюємо!», «Приступаймо до діла!», «Новий храм – для наших дітей і внуків!» – з такими гаслами на вустах, після благословення священником проекту новобудови, сповнені новими надіями данинці розходилися по домівках із того сходу.

«ПРИВ'ЯЗУВАННЯ» ПРОЕКТУ ЦЕРКВИ ДО МІСЦЕВОСТІ

Віднайдені в архівах документи засвідчують, що не все гладко складалося з початком будови. Проблеми виникли на етапі «прив'язування» проекту церкви до місцевості.

31 грудня 1880 р. Чернігівська духовна консисторія направила в Чернігівське губернське правління в двох примірниках план на побудову в Данині Ніжинського повіту дерев'яної церкви – «для уважного розгляду і затвердження»

19 січня 1881 р. на засіданні будівельного відділу губернського управління слухалося це питання. Члени комісії висловили кілька зауважень до плану. Найбільше застережень викликало те, що з трьох боків майданчику майбутньої будови стояло кілька прибудов сусідніх селянських господарств. Із точки зору пожежної безпеки план не витримував критики. До того ж, у надісланих документах не було найважливішого – рішення Володьково-Дивицького волосного правління, якому адміністративно була підпорядкована Данина, про погодження плану будівництва.

Ці та інші зауваження членів засідання будівельного відділу були надіслані в листі до Духовної консисторії 29

січня, яка без зволікань направляє їх через повітове управління в Ніжині до Володькової Дівиці.

У лютому волосне начальство виїздить у Данину ще раз оглянути місце, на якому данинці планували звести нову церкву. Фактично, це був той же майдан, де віддавна стояла церква Архидиякона Степана. Саме її мали намір розібрати дощенту й на тій основі звести новий храм. За проектом, він мав бути значно більшим від попереднього. Тому й закономірними виникали у фахівців із Чернігова питання про недопустимість близького сусідства різних підсобних споруд власників господарств до майбутньої головної сільської споруди.

Як і раніше, коли церква ще лиш проектувалася, ці власники у принципі погоджувалися на знесення своїх кількох споруд, однак вагалися із термінами й ще не мали остаточної думки. Отож, без ще одного сільського сходу не обійшлося.

Настрій виступаючих на сході був рішучий і оптимістичний: новому храму в селі бути. Переконуювати тих, від кого залежало увімкнення «зеленого світла» із центру губернії на початок нового будівництва в Данині, довго не прийшлося. Ці селяни були глибоко віруючими, тому погодилися на пропозицію сходу, не гаючись, поїхати в центр волості і там оформити письмово свої обіцянки щодо знесення кількох господарських споруд відповідними розписками. Лише після передачі всіх паперів із Володькової Дівиці до Чернігова справа зрушила з місця.

29 травня Чернігівська Духовна Консисторія повторно надсилає в Чернігівське губернське правління подання такого змісту: «Відповідно до Вашого листа від 29 січня 1881 р., направляємо вам свідоцтво Володьково-Дівицького волосного правління про правильність плану маєтності на означену будову і підписку мешканців Данини селян: Василя Савича і Григорія Максимовича Куликів, Михайла Марковича Дубини, Івана Павловича Процька та відставного солдата Наума Никифоровича Пономарен-

ка про їхню згоду на перенесення належних їм холодних споруд на інші місця на узаконену відстань від місця означеної церковної будови».

Маємо нагоду дослівно процитувати цю рідкісну за змістом розписку, щоправда, в перекладі українською мовою, але у тій стилістиці викладу, яка властива була писареві із Володькової Дівиці:

«1881 р. Травня 6 дня.

Ми, хто нижче підписаний, Чернігівської губернії, Ніжинського повіту, Волості Володьково-Дівицької, села Данини селяни-власники Василь Савович і Григорій Максимович Кулики, Михайло Маркович Дубина, Іван Павлович Процько і відставний солдат Наум Никифорович Пономаренко, даємо цим підписку приходському попечительству Архідияконо-Степанівської церкви села Данини в тому, що належні нам холодні споруди, що знаходяться на близькій відстані від місця, призначеного на побудову нової дерев'яної церкви в селі Данина, ми зобов'язуємося зняти й перенести на інше місце господарства протягом року від часу надання цієї розписки, а, за можливості, й раніше сказаного терміну, – у всякому разі, виявляємо на це повну свою готовність. В тому і ставимо підписи: селяни-власники Василь Кулик, Григорій Кулик, Михайло Дубина, Іван Процько і відставний солдат Наум Пономаренко, і зовсім неграмотний, але із рукодайної просьби підписався селянин-власник Родіон Шимко».

Щодо Родіона Шимка, який не вмів ні читати, ні писати, то в цьому, як і в подібних випадках замість підпису людина ставила власною рукою хрестик, який теж мав бути засвідчений. Під цією розпискою читаємо резолюцію першої особи волості – волосного старшини:

«Що дійсно підписка ця дана домовласниками, яким належать означені споруди знести для побудови нової церкви в с. Данині, і підпису за неграмотного Родіона Шимка

доторкалась його рука власноручно, – в тому Володьково-Дівичьке волосне правління підписи ці з прикладеною казенною печаткою засвідчує. 1881 р. травня 6 дня. Волосний старшина Олександр Лисенко».

Печатка також засвідчена підписом волосного писаря.

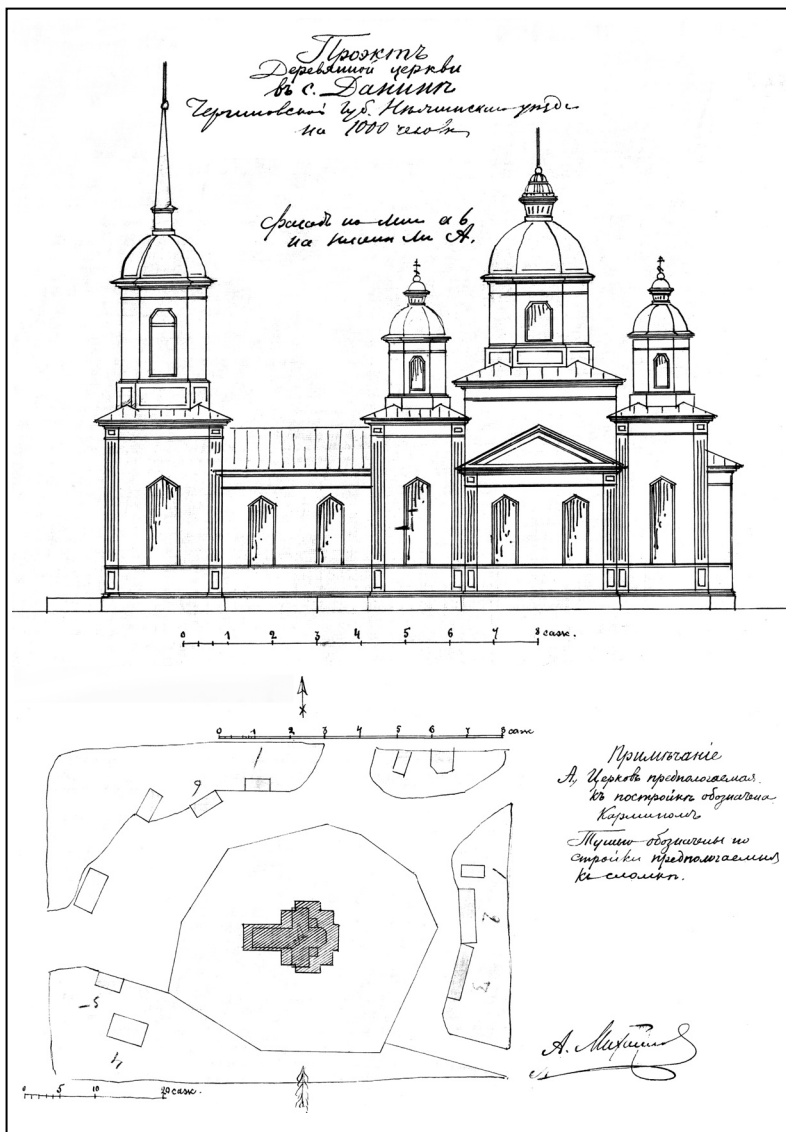
Здавалося б, повторне звернення духовної консисторії до губернського управління із додатковими документами, які останнє запросило, приведе до позитивного розв'язання питання. Однак бюрократична імперська машина, яка, слід віддати належне, працювала справно і професійно, помітила в документах новий недогляд.

5 червня того ж року на стіл віце-губернатору було покладено негативний висновок щодо повторного вивчення «данинської справи» у будівельному відділі, який підпорядковувався міністерству внутрішніх справ. Незважаючи на те, що в справі з'явилися завірені волосним правлінням розписки селян-власників про їхні зобов'язання знести свої споруди, у відділі виникли інші сумніви: «Із плану місцевості, прикладеного до проекту церкви, видно, що на відстані 20 сажнів від місця, де призначене будівництво церкви, знаходяться 7 приміщень. Але чи всі вони належать тим особам, які в даній розписці виявляють згоду перенести будівлі на інші місця, чи в числі їх є будівлі інших осіб, – із плану цього не видно».

З огляду на це, відділ пропонує віце-губернатору план побудови церкви в Данині поки що не затверджувати, а надіслати його з планом місцевості в Ніжинське повітове поліцейське управління з пропозицією з'ясувати з виїздом на місце, кому саме належать будівлі, показані на плані олівцем під номерами 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, і після того проект з планом знову повернути в губернське управління.

Справа, отож, учергове загальмувалася.

Лист на ім'я начальника Ніжинського повітового поліцейського управління із проектом Данинської церкви

Проект Свято-Троїцького храму в Данині
на 1000 чоловік. 1881

було направлено з Чернігова 12 липня. І лише 2 вересня пристав Другого стану поліцейського управління з Ніжина прибув у Данину. Для з'ясування приналежності вищезазначених споруд пристав запросив у свідки мешканців села. Ними стали: Онисим Олексійович Холявко, Єфрем Іванович Пономаренко, Йосип Матвійович Проценко, Олексій Прохорович Кулик, Лазур Васильович Габ. Вони й засвідчили документально, що будівлі під номерами 1, 2, 3, 5 належать селянам Василю та Григорію Куликам, під номерами 4 і 6 – відставному солдату Науму Пономаренку, а під номером 7 – Івану Процьку.

Як з'ясувалося, ніяких інших власників позначених у документі споруд, окрім тих, хто ще весною подали розписки про їх знесення, не виявилось. Пристав на місці робить акт, який підписують перелічені вище данинські селяни й подає рапорт про проведену перевірку своєму начальнику. 18 вересня начальник Ніжинського повітового поліцейського управління направляє цей документ до Чернігова.

30 вересня 1881 року остаточний «Проект дерев'яної церкви в с. Данині Чернігівської губернії Ніжинського повіту на 1000 чоловік» розглядається на засіданні Чернігівського губернського правління і схвалюється. Протокол №30 засвідчується підписами губернатора та губерньського столоначальника.

Остаточна справа про надання дозволу на будівництво нового храму в Данині закривається 2 жовтня 1881 року позитивним розв'язанням цього питання на рівні керівництва губернії. Данинці отримують копії різноманітних дозвільних документів та затверджений проект, а сама справа надсилається на зберігання в архів.

Як бачимо, питання «прив'язки» затвердженого плану побудови церкви до конкретної місцевості виявилось не таким уже й простим. Полагодження усіх деталей майбутнього втілення проекту, які насправді були далеко не другорядними, як може спершу здатися не посвяченому в тонкощі будівельної справи, зайняло майже рік.

За цей час сільська громада на чолі зі священником вела активну підготовчу роботу: збиралися пожертви, за домовленістю з лісовим відомством селяни виїздили на лісозаготовки. Документального підтвердження, звідки завозили дерево і скільки кубометрів, знайти не вдалося. Однак, як стверджують старожили села, столітні дуби для Данинської церкви виростили у мринських лісах. Було, що за день привозили і десять, і двадцять підвід.

ХРОНІКА БУДОВИ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ХРАМУ

Маємо щасливу нагоду відтворити головні етапи будови Данинського храму та подати його загальну характеристику на основі віднайденого в архівах короткого опису церкви, здійсненого багаторічним настоятелем цього храму протоієреєм отцем Петром Скориною 1903 року. До речі, це був останній з записів, які він неухайно й ретельно здійснював у численних клірових книгах свого храму упродовж 45-літньої вірної служби данинцям напередодні написання рапорту в Чернігівську духовну консисторію про свою відставку.

Стара церква Архідіяконо-Степанівська, яка стояла на цьому місці, побудована в 1775 році, розібрана. Придатне від неї дерево використано на побудову нової.

За архівними документами не вдалося встановити, як вчинили данинці із старим деревом розібраного Степанового храму, яке було вже зношене від часу і непридатне для будови нового храму. Адже й на це також обов'язково мала бути якась вказівка від керівництва єпархії. Зазвичай, консисторія дозволяла продавати таке дерево селянам, але не все і не для будови сараїв. Скажімо, категорично не дозволялося продавати вівтарне дерево, тобто те, з якого було зроблено найнамоленішу частину церкви – вівтар. Його належало перепалити на вугілля, яке слід було використовувати лише в цій церкві. Таку інформацію відна-

ходимо в інформації про долю старої цвинтарної церкви міста Ніжина.

Новий храм облаштований старанням приходського священика Петра Скорини і приходського попечительства на кошти прихожан, а живописні роботи – на пожертву о. благочинного Петра Скорини.

1883

15 травня. Закладено і освячено фундамент церкви. Оскільки ця подія припадала на найближче велике християнське свято – Святої Трійці – новий храм вирішили назвати Свято-Троїцьким.

5 грудня. Закінчено чорнові роботи із зведенням стін та куполів храму.

9 грудня. Храм урочисто освячено місцевим благочинним, священиком протоієреєм Петром Скориною за благословенням святійшого Веніаміна, єпископа Чернігівського і Ніжинського. Освячено головний, центральний, престол в ім'я Св. Трійці.

1884

Церква зовні ошельована, пофарбована. Крівля, сіни церкви всередині і дзвіниця, а також зовні знову пофарбовані масляними фарбами.

1885

8 липня. Іконостас до головного вівтаря поставлений із старої церкви і освячений.

27 грудня. Освячено південний престол на честь Св. Архидиякона Степана.

1886

Фони всіх ікон іконостасу позолочені – на пожертву дружини протоієрея Анни Климентіївни Скорини.

1888

Встановлено іконостас у північному притворі – на кошти княгині О. В. Голіциної.

1889

30 травня. Остаточо встановлено і освячено північний престол (лівий притвор церкви) на честь Покрови Пресвятої Богородиці.

1890

Встановлено малий іконостас у паперті.

1892

Встановлено іконостас у південному притворі – на кошти прихожан.

1894

Встановлено іконостас у північному притворі – на кошти і пожертву протоієрея Петра Скорини.

1896

На південному і північному крильцях (кушмідах) встановлені корридири на кошти церкви.

СВЯЩЕНИК І ПСАЛОМЩИК

Причт із 1897 року розпорядженням Св. Синоду має мати священника, диякона, псаломщика. Нині він на дійсній службі у протоієрея.

Землі при церкві є: присадибної – 3,4 десятини, орної і сінокісної – 39 десятин, які передані причту від давніх часів.

Священик живе в церковному домі, побудованому на ружній землі. В 1860 році, з дозволу Високопреосвященнішого Філарета старий будинок, що стояв тут, був придбаний покупкою на церковну суму 200 рублів від колишнього при цій церкві священника Василя Балановича у власність церкви для проживання приходського священника. В 1868 р. будинок цей заново перебудований з дозволу єпархіального начальства на 100 рублів кошелькової суми і власні пожертви до 600 рублів священника Петра Скорини. При будинку знаходяться холодні прибудови: дві малі комори по шість аршин довжини і п'яти – ширини, погріб. Посеред них – дерев'яна конюшня і при ньому – старий сарай. 16 червня 1902 р. після пожежі від сусідів сараї згоріли. На їх місці побудовано новий дерев'яний сарай на три відділи. Плетена клуня, придбана покупкою частково коштом церкви, а частково – попечительства. Погріб, об-

кладений деревом і новий колодязь та інші приміщення – є власністю протоієрея Петра Скорини.

Псаломщик також живе в церковному домі на ружній землі, побудованому в 1853 році., а в 1881 році заново перебудованому з дозволу церковного начальства на церковну суму 150 і попечительних до 25 рублів При ньому є холодні приміщення і нова клуня, погріб. 1898 р. цей будинок ремонтвано на кошт церкви.

Обидва будинки застраховані від вогню в реєстрі страхового товариства за 1690 руб і на те є поліс від 17 листопада 1903 р. за №778320.

Псаломщик на той час у Данині був Дмитро Федорович Кириченко. Він народився в селі Холми Сосницького повіту. Походив із селян. До духовного звання прийнятий 22 грудня 1884 року. Працював другим псаломщиком у Новгороді-Сіверському. Після відокремлення Шатурської церкви і утворення самостійного приходу залишений у Данині один на місці першого псаломщикаика.

Сім'я у цього церковнослужителя, якого, як і священника, затверджувала на роботу до конкретного приходу Консисторія, була великою. Дружина Єфросинія Іларіонівна – 43 роки. Діти: Микита – народився 1885 року в селі Жукля. Навчався в 4 класі Чернігівської духовної семінарії на кошти батька. Василь – народився 1892 року в Данині. Навчався в 2 класі Чернігівської духовної семінарії на казенний кошт. Марія – 16 років, Катерина – 9, Анна – 6, Григорій – 4. Народилися в Данині.

Зафіксовані також дані про службу церковного старости. На друге триріччя, з 1903 по 1906 роки, на цю посаду був обраний громадою селянин-власник Петро Карпович Калюжний. Вперше на цю посаду його затвердили 3 жовтня 1900 року. До речі, дані про церковного старосту також вміщувалися на сторінках «Черниговских Епархиальных Известий».

На утримання причту належить із казни жалування: священнику 160, псаломщику 53 рублів на рік за вираху-

вання 2 копійок на пенсію. Від прихожан жалування немає ніякого. Тому утримання причту мізерне через бідність населення колишніх кріпосних селян, а також через малоземельність.

У церковній довідці зазначається, що під опікою причту в селі перебували двоє дітей паламаря, звільненого за штат: Мавра (в заміжжі за дворянином), від народження їй 50 років та Іван, 35 років, який мав дружину Марію Петрівну, 39 років. Пізніше причт взяв під опіку трирічну дівчинку Олександрю Павлівну Зеленецьку. Про неї відомо лиш те, що живе при матері, яка працює в Данинській земській школі вчителькою. Ця інформація дописана іншим почерком, який не належить Петру Скорині. Отож, запис зроблено після 1903 року.

При цій церкві був город із незапам'ятних часів. Їй належало 200 соток.

Саме на цій земельній ділянці, що віддавна належала церкві, розмістилися згодом дві школи. У 1885 році побудовано на громадську суму з допомогою церкви будинок для сільської школи, а в 1891 р. – будинок для церковноприходської школи. Кошти для цього збирали прихожани. Окрім того, на ці школи була виділена допомога: від епархіальної училищної ради – 800 і від княгині Олександри Голіциної – 200 рублів.

ПРИХОЖАНИ

Прихожани села Данини на початок ХХ століття поділялися на такі стани:

- духовного відомства – 2 двори (6 чоловік, 10 жінок);
- військових нижніх чинів – 72 двори (291 чоловік, 283 жінки);
- селян-власників – 251 двір (1003 чоловіки, 999 жінок).

Ці дані наведені без Шатури, де від 1896 року стараннями данинського священника Петра Скорини був зведений Свято-Михайлівський храм. Однак мешканці Степо-

вих Хуторів й надалі залишалися вірними данинському приходу. Тому подаємо дані й про цих хуторян:

- дворян – 1 двір (4 чоловіки, 1 жінка);
- козаків – 16 дворів (63 чоловіки, 64 жінки);
- військових нижніх чинів – 2 двори (9 чоловіків, 13 жінок)
- селян-власників – 9 дворів (36 чоловіків, 29 жінок).

В цілому на 1903 рік у приході Данинської Свято-Троїцької церкви нараховувалося 353 двори, у яких мешкало 1412 чоловіків і 1399 жінок.

Відстанню ця церква в 95 верст від Консисторії. Домової церкви, а також молитовних будинків у приході немає.

Опис церковного майна складено в 1902 році, скріплено шнуром і печаткою Чернігівської духовної консисторії.

Приходно-витратні книги про церковні суми з 1809 по 1899 роки зберігаються в цілості.

Копії метричних книг з 1776 року й донині зберігаються в цілості.

Сповідальні розписки з 1811 року зберігаються в цілості.

Церковний літопис ведеться з 1866 року по 1903 рік.

Книг у церковній бібліотеці для читання, схвалених св. Синодом, 60 томів, різних авторів.

Церковні суми зберігаються в церковній коморі. Від грошей ключ знаходиться в церковного старости. В Ніжинській ощадній касі є 457 рублів із процентами, що належать церкві. Сума утворилася від збережень церкви. На цей капітал є розрахункова книжка.

ХРАМИ У МЕНШИХ СЕЛАХ

Збудована ця церква старанням
приходського священика села Данини
благочинного Петра Скорини
і приходського попечительства
на кошти прихожан цієї церкви,
з допомогою княгині
Олександри Василівни Голіциної.

(З архівного документа)

ПОЄДНАНІ КРОВ'Ю І ЦЕРКВОЮ

Шатура від Данини – за якихось два кілометри на південь по давньому битому шляху з Ніжина на Макіївку. Далі цей шлях веде через Нову Басань до самого Києва. У протилежний, північний, бік, із Шатури до Ніжина можна було добиратися лише через Данину. Далі шлях пролягав через волосне село Володькова Дівиця. Але до нього ще з вісім кілометрів.

Шатура – найближче до Данини село не лише за географічним розташуванням, а й за численними зв'язками – передусім, господарськими та родинними. Протягом віків зв'язки ці настільки переплелися, настільки змішалися кровно, що, як і в будь-якій великій родині, між данинцями й шатурянами не раз доходило (та й тепер так буває) і до щасливо-слізного, чисто сімейного братання, і до злісно-непримиримого конфліктування, притаєного тримання до пори за пазухою з обидвох сторін свого каменя.

Та було чи не єдине, що твердим вузлом зв'язувало, що спонукало відкидати чвари, забувати образи й далі широко добросусідувати, тягнути поруч свої житейські борозни,

прощаючи й помагаючи в усьому одне одному. Цим єдиним була тут Церква.

У Данині, як селі більшому й давнішому, перша церква постала 1767 року. Мала вона назву Архидияконо-Степанівська. Проте, можна погодитися з переконливими припущеннями, що й раніше це село «було з храмом». У кожному разі, від прадавньої пори мешканці сільця Шатури добровільно приписалися до Данинського приходу.

Із цим давно намоленим місцем у центрі Данини тісно пов'язані три найголовніші події в житті не одного покоління шатурян. Тут, у віці від тижня до першого місяця народження, вони були хрещені освяченою з данинського колодязя водою. У віці дорослому тут вони ставали під вінець, привівши з собою обраницю, чи прийшовши вслід за тим, хто відтоді ставав спільною долею. Тут відспівували їхні тлінні тіла тоді, коли приходила пора переступати межу земного життя й вирушати на потойбічний шлях вічності.

Що ж до тих шатурян, хто народився вже в ХХ столітті й народжуватиметься в наступні віки, клірові книги Данинської церкви від сивої давнини і майже до кінця ХІХ століття стануть єдиним джерелом віднайдення коріння власного роду, пошуку вічного запитання, яке постає перед кожним у зрілому віці: хто я? чий я? звідки?

ДВА ФАЛЬШИВІ ПЕРЕКАЗИ

Кількість шатурських прихожан Данинської церкви починає невпинно збільшуватися від початку ХІХ століття. Так, на ту пору сюди було приписано 78 тамтешніх дворів, а в списках значилося 420 чоловіків та 434 жінки.

Цілком очевидно, що думка мати власну церкву у небайдужих до долі свого села шатурян народилася давно, але втілити її вдалося лиш через сто років від початку перебування в данинському приході. Мешканці цього маленького села остаточно повірили в те, що свою давню мрію

про власну церкву можна таки здійснити, коли в Данину був присланий новий священик отець Петро Скорина.

Ім'я цього душпастиря, який 45 років підряд був настоятелем Свято-Троїцького храму, заслуговує на те, щоб бути записаним на віки у перших рядках історії Шатурської церкви. Автор цих рядків робить це з особливою втіхою і глибоким усвідомленням того, як багато важить у звершенні будь-якої важливої справи роль особисті.

Історією не раз доведено, що добрі діла будь-якої Особистості з великої літери, її високий житейський чин рано чи пізно проростають правдою крізь свідомо насіяну чиєюсь недоброю рукою омелу. Часто від такої омели зроджуються перекази, що довго побутують з-поміж людей, обростаючи свідомо придуманими вигадками та напівправдами.

Дві з таких, які сам недавно почув у Данині й Шатурі, автор цих рядків хоче остаточно розв'язати.

Перший фальшивий переказ стосується ставлення отця Скорини до прагнення шатурян добитися дозволу на будівництво свого храму в селі. У Шатурі й досі вірять у фразу, яку нібито колись проронив цей священик: «Скоріше в мене на долоні виросте волосся, ніж я дозволю будувати в Шатурі церкву». Нібито й правдоподібно звучить. Бо в нашій засміченій свідомості, що формувалася в країні викривлених дзеркал, ніяк не в'яжеться образ начальника, який може добровільно відмовитися від частини ласого пирога. Справді, відрізання шатурського крайця від гарно випеченої спільним великим гуртом паляниці зробило би ту паляницю не такою великою і смачною. Інший би до кінця тримався за додаткові прибутки від шатурських треб.

Однак у Данині непросту посередницьку місію між небом і Землею 45 років виконував не дріб'язковий скнара, а справжній Слуга Божий, який найголовнішу заповідь Ісуса Христа любити ближнього і всіляко допомагати йому втілював не словами, а передусім своїми щоденними реальними справами. Однією з них і було будівництво для

шатурян окремого храму, яку він добровільно розпочав і успішно довів до кінця.

Другий фальшивий переказ народився, напевне, в Данині, яку шатуряни віддавна сприймали за «старшу сестру». Йшлося про те, що данинці просто пожаліли бідних шатурян. Бо коли задумали будувати в себе новий великий храм («щоб був не такий, як у всіх»), то дерево із старої церкви вирішили задарма віддати в Шатуру – не пропадати ж добру. Так, мовляв, і постала в Шатурі церква з «чужого плеча». Знову ж таки, побрехенька легко сприймається на віру, особливо якщо на відстані такого значного часового проміжку ніким переконливо не спростовувалася. Правда ж у тому, що стару свою церву Св. Степана данинці розібрали 1882 року, а вже до кінця наступного, 1883-го, на цьому ж місці звели нову – п'ятикупольну. У Шатурі ж лише 1885 року заклали та посвятили наріжний камінь під забудову власної церкви. Отож, вживані вже багато літ старі данинські колоди не могли так довго лежати під снігами й дощами. Крім того, в самій давній данинській історії записано, що міцніше дерево зі старої Архидіяконо-Степанівської церкви було ретельно відібрано і вжито на будівництво нової, а решта пошкоджених часом обапolkів використали на менш вічні проекти.

ВІДОКРЕМЛЕННЯ ПРИХОДУ

Історія не зафіксувала деталі тієї сходки мешканців Шатури, що найімовірніше міг відбутися незабаром після пишної і пам'ятної візитації в Данину митрополита Чернігівського і Ніжинського Серапіона 18 вересня 1881 року. Справа відкриття будь-якої церкви не могла вирішуватися на місці без попереднього погодження з керівництвом епархії. А тут збіглося все, як ніколи, до речі. Вперше за всю історію існування данинського приходу ознайомитися з його життям на місці вирішив сам єпископ. Приймав першу особу епархії не рядовий священик

приходу, а знана й авторитетна у краї людина – протоієрей, благочинний Другого благочинного округу Ніжинського повіту отець Петро Скорина. В нього на той час вже було на руках письмове клопотання шатурян про свою церкву.

Цілком очевидно, що благословення на нову богоугодну справу отець Скорина отримав від митрополита в той день, коли блаженніший Серапіон у своїй проповіді у Свято-Степанівському храмі повідомляв прихожан про підписання ним проекту та інших документів на початок будівництва у Данині нового храму.

На сході мешканців Шатури восени 1882 року, що не міг відбуватися без участі отця Петра Скорини, йшлося про дві нагальні справи: місце для побудови храму і кошти, які слід збирати завчасно. Гарне і зручне місце під церкву просилося само: па перетині двох давніх шляхів обіч тогочасного північного краю села – на Данину та Носівку. Проте цей шматок землі віддавна відносився до поміщицьких володінь, які належали тоді княгині Олександрі Голіциній.

Делегація шатурян до маєтку власниці Шатури із чолобитною про церкву повернулася додому з доброю звісткою: почувши про такий намір, княгиня вирішила подарувати сільській громаді для церковних потреб належній 8 десятин і 323 сажні землі, що простягалися від сільського цвинтаря по обидва боки данинського шляху. Дарчий документ за №23 княгиня підписала і видала на руки селянам 14 березня 1883 р. Ніжинський нотаріус завіряє його через місяць – 15 квітня. У книзі реєстрів повітового нотаріального округу цей документ зареєстрований 28 грудня 1883 р. під №442.

Від літа 1883 року шатуряни разом із священником Петром Скориною вже впритул зайнялися церквою. На початку вирішено було звести при вході на цвинтар невелику каплицю, яку слід було зареєструвати в Чернігові як цвинтарну церкву. Під зиму того ж року посвячення церкви-

каплиці урочисто здійснює при всьому здвигу шатурян отець Скорина.

5 червня 1884 року Чернігівська духовна консисторія приймає по Данинському приходу рішення, що складалося з двох пунктів:

«1. Нововідкриту церкву в с. Шатурі, що досі іменувалася цвинтарною, на основі ст. 59 статуту Духовної Консисторії приписати до приходської церкви села Данини Ніжинського повіту.

2. Церкву цю поручити під нагляд настоятелю і старості оної».

В Державному архіві Чернігівської області вдалося віднайти справу щодо будівництва в Шатурі храму, надіслану Чернігівською духовною консисторією на розгляд губернського управління. Йдеться про план на будівництво, без схвалення якого в цьому правлінні й підпису губернатора не можна було розпочинати будову.

Питання про церкву в Шатурі слухалося на засіданні Чернігівського губернського правління 6 травня 1884 року. В поясненні губернаторові було написано, що земля для нового храму виділена із загальної земельної ділянки, яку займає сільський цвинтар. Для спорудження храму і будинку священика з причтом з цієї ділянки відокремлено 1200 квадратних метрів.

План церкви та прибудов довкола неї був складений архітектором бездоганно, тому, на противагу історії із затвердженням чотири роки раніше такого ж плану будівництва церкви в Данині, заперечень у фахівців не викликав. На документі, за яким дозволялося розпочати в ніжинській Шатурі довгоочікуване будівництво храму, стоїть схвальний підпис Чернігівського губернатора князя Шаровського.

Офіційною датою заснування в Шатурі повноправної церкви є день 23 квітня 1885 року, коли було закладено й урочисто посвячено наріжний камінь. Будівництво йшло півтора року.

30 грудня 1886 року за благословінням уже нового єпископа Чернігівського і Ніжинського Веніаміна відбулося урочисте освячення храму. Чин цей виконав за дорученням митрополита місцевий благочинний, настоятель Данинського Свято-Троїцького храму протоіерей Петро Скорина. Радість шатурян прийшли в той передостанній день року розділити багато сусідів. Як завжди, злагоджено і урочисто співав данинський півчий хор.

Новий храм отримав назву Чудо-Михаїла-Олександрівського – на честь архістратига-змєборця Михаїла та святої великомучениці Олександри Преподобної. Зважаючи на подвійність імен нареченої церкви, храмові свята звершуються двічі на рік – 23 квітня і 6 вересня.

Дерев'яна будівля храму вийшла хоч і невелика за розмірами, але красива. Він однокупольний, холодний із такою ж зв'язаною з ним дзвіницею, вкритий залізом і гарно розфарбований зовні та всередині. Здійнявшись до небес, високий позолочений купол шатурського храму ніби засвідчував, що відтепер тутешній люд має власний духовний оберіг.

Данинський священик, який доклав чималих особистих зусиль для здійснення мрії багатьох поколінь шатурян, став на початковому етапі, за сумісництвом, і першим настоятелем цього храму. Місію душпастиря шатурян у їх власному храмі отець Скорина виконував чотири роки – від грудня 1886 по грудень 1890 року.

Не випадково в церковній історії цього храму за 1903 рік тогочасний священик записав про першого настоятеля та інших знакових будівничих такі слова: «Збудована ця церква старанням приходського священика села Данини благочинного Петра Скорини і приходського попечительства на кошти прихожан цієї церкви, з допомогою княгині Олександри Василівни Голіциної».

Повністю вільними від данинців, щоправда лиш у церковному питанні, шатуряни стали 26 жовтня 1890 року, коли Преосвященніший Веніамін, єпископ Чернігів-

ський і Ніжинський підписав постанову Консисторії такого змісту:

«Вивести із складу Данинського приходу Ніжинського повіту село Шатуру того ж повіту і утворити в наявній у селі Шатура церкві самостійний приход із священника і псаломщика».

Щоправда, про це рішення шатуряни довідалися лише в січні наступного року. Адже його мав ще затвердити своїм указом Святійший Урядовий Синод у Петербурзі. «Шатурське питання» на засіданні Синоду слухалося 4 грудня 1890 року. Того ж дня указ про підтвердження такого дозволу було там підписано за №4433.

І лише наприкінці січня 1891 року текст указу Чернігівської Духовної Консисторії від 22 січня 1891 року за № 1239, у якому повідомлялося про це рішення Синоду Російської церкви, прийшов у окремому пакеті з Чернігова на данинську адресу благочинного округу Петра Скорини.

Того ж дня про довгоочікуване рішення з Петербурга довідалася зі слів протоієрея уся Шатура.

Свято-Михайлівський храм у Шатурі, освячений 1886 року

На прощання отець Петро Скорина зробив для шатурян ще одну кропітку, але дуже важливу справу. Аби полегшити місцевим прихожанам пошук необхідної інформації про родовід, він зробив виписки з усіх клірових книг Данинської церкви, які стосуються народжених, одружених і померлих шатурян, за період з 1869 по 1881 роки.

МАЄТНІСТЬ ПРИЧТУ

Шатурська церква на початку свого існування виявилася далеко не бідною. Передусім, у земельному питанні. Прямо довкола церкви розмістилися подаровані княгинею Голіциною майже 8,5 десятини присадибної та огородної землі з церковним цвинтарем. Громада Шатури вирішила всю цю ділянку передати на користь новоутвореного причту своєї церкви, за винятком 1/2 десятини, зайнятої під церковний цвинтар. Рішення це засвідчене законним порядком у Володьково-Дівицькому волосному правлінні 12 лютого 1888 року.

Через два роки після узаконення за церквою цього наділу землі, подарованої поміщицею, сільська громада вирішує піднести церкві свій земельний подарунок. Із реєстру власних наділів селянських господарств були вилучені три чималі ділянки родючих земель. На першій ділянці на 10 десятин – під Даниною, на другій ділянці на 9 десятин – під Лосинівкою і на третій ділянці також 9 десятин – під Степанівкою. Усього було вилучено 28 десятин орної землі. Ці три ділянки були передані в довічне користування Шатурській церкві. Це рішення сільського сходу засвідчене у Володьково-Дівицькому волосному правлінні 11 липня 1890 року й записане у «Книгу приговорів» за №632. Всі документи по цих землях були передані на зберігання до церковної ризниці.

Через кілька років після відкриття храму, 1890 року, неподалік шатуряни звели власним коштом житло для нового священика. То був дерев'яний дім під солом'яною крівлею. Дім вийшов зручний і просторий, на п'ять кімнат:

кухня, передпокій, коридор, комора, спальня. При домі одночасно зводилися господарські приміщення: плетена комора, вкрита соломою клуня з двома сохами. Погріб і колодязь викопали 1891 року. 1893 року на обійсті священика з'явився новий сарай на три входи. 1897 року побудована дерев'яна конюшня та сарайчик. 1902 року – ще один сарай, для реманенту, «на дві сохи».

Подбали шатуряни і про житло для псаломщика, якого, як і священика, призначала Консисторія. Для нього обладнано в 1890 році дерев'яний, під солом'яною стріхою, невеликий будинок. У ньому – одна простора кімната, перебіта дощатою стінкою на дві частини, і сіни. При домі був погріб. 1891 року збудували толокою плетений сарай на дві сохи. 1897-го – дерев'яний сарай для свиней.

Всю цю маєтність із двома житловими будинками та господарськими прибудовами при них відразу оформили як власність причту. В архівній довідці є навіть інформація про те, що майно, яке передавалося в тимчасове розпорядження священика і псаломщика, застраховане від вогню в Санкт-Петербурзькій страховій конторі «Надія» на суму 1230 руб. страхової премії з виплатою із церковних сум 14 р. 35 коп. на рік. На це в церкві зберігалася квитанція компанії.

ЖАЛУВАННЯ СВЯЩЕНИКУ ТА РОЗМІРИ ТРЕБ

На утримання новоутвореного Шатурського приходу із державного казначейства щороку виділялося 400 рублів. З них 300 руб. призначалося для священика, 100 – для псаломщика.

Таким чином, сільський причт звільнений був від обтяжливих зборів з громади на грошове утримання священика та псаломщика. Звичайно, окрім пожертв за треби. Передбачалося, що селяни добровільно платитимуть священикові за окремі треби. Розміри їх у Шатурі причт визначив такі: шлюб – від 8 до 10 руб.; хрещення немовлят

з молитвослів'ям породіллі – 30 коп.; – похорони: дорослого – від 1.50 до 2.00 руб., дитини – 1 руб.; при сповіді – 5 коп. На всі інші треби прихожани платили відповідно до своїх можливостей.

Першим священиком Шатурського храму, як відомо, був священик із Данини отець Петро Скорина.

Інформації про другого – Григорія Знашенського - виявити не вдалося.

Більше відомо про третього священика Олександра Михайловича Іванішева. Народився він 28 серпня 1869 року в містечку Нова Басань Козелецького повіту в сім'ї псаломщика тамтешньої церкви. 1891 року закінчив Чернігівську духовну семінарію.

Починав трудову діяльність псаломщиком у селі Ярославка Козелецького повіту, куди Консисторія направила його 29 січня 1892 року. Незабаром його призначають учителем співу в тамтешньому народному училищі. 1894 року переводять священиком у село Мала Кошелівка.

В Шатурі 26-річний отець Олександр приїздить 1 листопада 1895 року і виконує обов'язки законовчителя народного училища. Незабаром від благочинного Скорини він приймає в свої руки церкву.

Молодий священик мав дружину Мавру, 1872 року народження та трьох доньок – Анну, Катерину та Віру, які народилися в Шатурі.

Про першого приїжджого псаломщика в Шатурі – Михайла Костянтиновича Грабовського маємо таку інформацію. Народився селі Пакуль Чернігівського повіту 1845 року. До направлення в Шатурі працював псаломщиком у Носівці (з 1885), Гайвороні Конотопського повіту (з 1886), Плисках Борзнянського повіту (1900). Мав дружину, Анастасію Іванівну, яка була молодшою від нього на 15 років. В родині псаломщика було четверо дітей: Йосип, Володимир, Марія, Євген. Два старші хлопці навчалися в духовній семінарії та духовному училищі, Марія в жіночому єпархіальному училищі.

ПОЧАТОК ШКОЛУВАННЯ В ШАТУРІ

Для народної освіти в приході існували дві початкові школи. Обидві відкриті в жовтні 1883 року.

Перша школа перебувала у віданні земства. Містилася в новому двоповерховому цегляному будинку досить оригінального проєкту, збудованому коштом княгині Олександри Голіциної. Цю школу утримувала громада села. На 1903 рік у ній був 31 учень. З них хлопців – 19, дівчат – 12. Законовчитель – місцевий священик Олександр Іванішев.

Друга називалася школою грамотності. Відкрита 13 жовтня 1893 року при церкві старанням колишнього священика Григорія Знашенського. Утримувалася коштом церкви і прихожан. Розміщувалася в громадському домі. Учнів на 1903 рік було 36: хлопців – 32, дівчат – 4. Завідував школою і викладав Закон Божий священик Олександр Іванішев. Вчителем був Єфрем Петрович Веселий. Він – із приїжджих – закінчив другокласну школу з правами учителя у Сосницькому повіті.

Приходське попечительство при церкві відкрито 1885 році. Церковним старостою обирався селянин-власник Федоряко Євдоким Климентійович. В архівному документі він характеризується як добросовісний.

БЛАГОЧИННИЙ ОКРУГ

Благочинний округ – у православній церкві частина єпархії, яка об'єднує групу приходів, що територіально знаходяться близько один від одного. Зазвичай це 30-40 церков. Очолоє такий округ благочинний. Аналогом благочинія в римо-католицькій церкві є деканат.

(Зі словника)

Поняття «благочинний округ» в сучасному науковому обігу є незвичним. Однак він був досить поширеним у минулому й означав певну територіальну одиницю, підпорядковану конкретному єпархіальному управлінню.

Для кращого управління церковними справами й оперативного вирішення різноманітних питань діяльності приходів на місцях, усі церкви Чернігівської єпархії, у межах кожного повіту, були розділені за благочинними округами.

СТРУКТУРА ПОВІТОВОГО БЛАГОЧИННЯ

Ніжинський повіт, як один із найбільших за кількістю церков єпархії, складався від середини XIX століття із трьох, а з 1884 року – чотирьох благочинних округів.

Зважаючи на малодоступність інформації про підпорядкування населених пунктів повіту такій специфічній духовній структурі, подамо склад цих округів.

До першого округу входили усі церкви міста Ніжина. На кінець XIX століття таких було 16. Це Богоявленська, Вознесенська, Воздвиженська, Грецько-Михайлівська, Івано-Богословська, Інститутська, Соборно-Миколаїв-

ська, Преображенська, Покровська, Пантелієво-Василівська, Троїцька, Успенська, три цвинтарні церкви (Митрофанівська, Івано-Милостивська, Жінок-мироносиць) та церква Ніжинського богоугодного закладу.

Два старовинні монастирі в Ніжині – Благовіщенський чоловічий та Введенський жіночий – не підпорядковувалися місцевим округам, а керувалися безпосередньо з Чернігова.

Данинська Свято-Троїцька церква входила до Другого благочинного округу. Фактично це села, розміщені нижче південнішої межі Ніжина, починаючи від Талалаївки та Кропивни. Перелічимо діючі на той час храми цього округу в селах. Це, крім Данини, Андріївка (Троїцька церква), Безуглівка (Михайлівська), Бакаївка (Михайлівська), Галиця (Миколаївська), Дорогинка (Миколаївська), Заудайка (Покровська), Курилівка (Трьох-Святительська), Кропивна (Варваринська), Лосинівка (Івано-Богословська та Троїцька), Монастирище (Різдва-Богородиці), Макіївка (Вознесенська), Носівка (Преображенська), Пашківка (Преображенська), Рівчак (Антонієво-Феодосіївська), Синяки (Єленинська), Сальне (Андріївська), Талалаївка (Параскевицька), Шняківка (Введенська), Шатура (Михайлівсько-Олександрівська церква). Ще в списках віднаходимо дві церкви округу без зазначення населених пунктів – Варваринську цвинтарну та Михайлівську. Таким чином, до цього округу належало 23 церкви 21 населеного пункту колишнього Ніжинського повіту, які тепер перебувають, окрім Ніжинського, ще й у Носівському, Прилуцькому та Ічнянському районах.

Третій благочинний округ склали населені пункти, розміщені вище північної межі Ніжина. Це Березанка (Різдва-Богородицька церква), Вертіївка (Миколаївська і Троїцька), Велика Кошелівка (Петро-Павлівська), Вересоч (Троїцька), Дроздівка (Георгіївська), Дрімайлівка (Ільїнська), Заньки (Миколаївська), Крути (Михайлівська та церква станції Крути), Кунашівка (Петро-Павлівська),

Кагарлики (Михайлівська), Липів Ріг (Георгіївська), Мала Кошелівка (Успенська), Орлівка (Вознесенська), Хибалівка (Різдва-Богородиці), Черняхівка (Троїцька церква).

До Четвертого благочинного округу, що утворився останнім, входили 16 церков, що розміщені в селах так званого носівського куща. Це Володькова Дівиця (Богоявленська і Миколаївська церкви), Колісники (Успенська), Кукшин (Троїцька), Мрин (Успенська), Мильники (Миколаївська), Носівка (Воскресенська, Миколаївська, Троїцька, Успенська), Плоске (Петро-Павлівська), Переходівка (Олександра Невського), Стодоли (Різдва Богородиці), Смолян-ка (Миколаївська), Хотинівка (Воздвиженська церква).

КЕРІВНИК ОКРУГУ

Керувати цими округами рішенням єпархіального управління мав найавторитетніший, найдосвідченіший у тому окрузі священник.

Сталося так, що упродовж майже 40 років (від 1864 до 1903) на чолі Другого благочинного округу Ніжинського повіту стояв священник Данинського Свято-Троїцького храму отець Петро Скорина. Таким чином, Данина була своерідною столицею одного з найбільших у повіті благочинних округів.

Цікаво, а які села стали центральними для інших двох благочинних сільських округів повіту? У третьому окрузі такою була Вертіївка (благочинний Олександр Гурський), у четвертому – Володькова Дівиця (благочинний Микола Максимович). Центром першого округу, що, як відомо, об'єднував усі ніжинські храми, стала Івано-Богословська церква на чолі з благочинним – настоятелем цієї церкви Федором Васютинським.

Посада благочинного округу та той час була досить шанованою і відповідальною. Вона накладала на виконавця, окрім численних священничих справ у власному приході, немало додаткових обов'язків. Йшлося, зокрема, про управ-

ління й контроль діяльності кожного з підпорядкованих округу церковних приходів. Це, передусім, господарські, земельні, фінансові справи; розгляд скарг і заяв прихожан на діяльність духовних осіб храмів; підбір, заміна, переміщення кадрів священників, псаломщиків, дяків, представлення їх до нагород; діяльність церковноприходських шкіл та народних училищ; поширення духовної літератури; підтримка ініціатив духовної консисторії. Це також і налагодження оперативного зв'язку з єпархіальним управлінням у Чернігові (а це означає – і часті поїздки туди) з оперативного розв'язання усіх перелічених вище питань.

В основу аналізу діяльності Другого благочинного округу Ніжинського повіту та його керівника, данинського священника Петра Скорини, візьмемо публікації з цієї проблематики «Черниговских Епархиальных Известий».

Благочинним Другого благочинного округу Ніжинського повіту о. Петра Скорину, священника с. Данини, було призначено розпорядженням по Чернігівській єпархії 15 липня 1864 року. До того він рік випробовувався на посаді помічника благочинного в цьому ж окрузі.

На момент призначення на цю посаду новому благочинному виповнилося 38 років. З них 17 років працював священником двох сільських приходів.

Народився Петро Васильович Скорина 25 листопада 1826 року в селі Орлівці Ніжинського повіту (тепер – Куликівського району). Походив із дворян. Після закінчення Чернігівської духовної семінарії в 1847 році рукоположений (23 листопада) в сан священника Св. Троїцької церкви села Грабівка Козелецького повіту, де працював 11 років. Після отримав призначення на священничий послуг до села Данини Ніжинського повіту. Таким чином, до призначення благочинним він встиг попрацювати в Данинському Свято-Троїцькому храмі п'ять років.

За цей час добре запізнався не лише із священниками сусідніх сіл, а й цілого округу. Інтелігентність, непоказна набожність, начитаність, вміння вислухати співрозмов-

ника, скромність в оцінці своїх вчинків, завзятість, вміння доводити почату справу до кінця – цілком очевидно, що ці чесноти, якими володів, допомогли молодому благочинному набути авторитету й поваги в окрузі. І результати праці не забарилися.

Через 22 роки після призначення данинського священника Петра Скорини благочинним округу, напередодні Великодня 1886 року, в Данину доставили з Носівського телеграфу урядову телеграму: за великі заслуги перед церквою указом царя Петро Скорина нагороджений саном протоієрея. Указ імператора друкують «Черниговские Епархиальные Известия» – номер від 1 травня 1866 року. По всій Чернігівській єпархії таких нагороджених було два – окрім Петра Скорини ще священник церкви села Ярославці Глухівського повіту Георгій Мироненко.

Весною 1885 року данського священника Петра Скорину обирають членом Чернігівського єпархіального комітету Православного Місіонерського Товариства, головою якого був на той час преосвященний Веніамін – єпископ Чернігівський і Ніжинський.

Таким чином, упродовж багатьох років не до Ніжина, а до Данини стали приїздити священники з усіх околиць округу для розв'язання нагальних питань життя приходів. У свою чергу, благочинний все частіше виїздив у довколишні села, де на нього чекали також невідкладні справи.

Спробуємо на конкретних прикладах проаналізувати діяльність благочинного, згрупувавши справи за такими напрямками:

- контроль за використанням церковних земель в окрузі;
- робота зі скаргами та зверненнями прихожан;
- опіка шкільними справами;
- збір коштів на розбудову духовних закладів;
- акції на підтримку нужденних;
- допомога єпархіальному церковно-свічному заводу;
- підтримка інших проєктів церкви.

КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ ЦЕРКОВНИХ ЗЕМЕЛЬ

Ще з часів Київської Русі церкви та монастирі мали у своїх володіннях немало землі. Влада всіляко сприяла господарській діяльності духовним і церковним інституціям, зменшуючи, а то й зовсім відмінюючи так звані земельні податки, закріплюючи за церквами землі в довічне користування.

У Ніжинському повіті також кожна церква мала у своєму розпорядженні певну кількість десятин як господарських, так і орних земель. Проте існував порядок її ефективного використання. Без відома єпархіального управління священик будь-якого сільського приходу не мав права, скажімо, здавати в оренду церковну землю і самочинно визначати ціну орендодавачу і так же самочинно використовувати кошти, зароблені на оренді. Термін оренди землі, сума та порядок оплати за користування нею – все це було в компетенції лише благочинного. Кожний священик, який бажав здати певну кількість землі в оренду, мав повідомити це через офіційний друкований орган єпархії – «Черниговские Епархильные Известия». У низці чисел цього видання за різні роки віднаходимо такі повідомлення. Наведемо деякі з них, які стосувалися церковних земель Другого благочинного округу:

«В с. Талалаївка Ніжинського повіту віддаються в оборонне утримання землі, що належить Параскевичській церкві, з 1 січня 1865 р. на 6 років. Бажаючи взяти участь у торгах, для отримання потрібної інформації можуть звертатися до благочинного, священика в селі Данині Петра Скорини».

«В с. Кагарликах Ніжинського повіту віддаються з торгів у 6-річне оборочне утримання землі, що належать церквам; бажаючи – звертатися до благочинного, с. Данина, Скорини».

Передача ведення земельних справ до компетенції благочинія допомагала виявляти і припиняти спроби окремих непорядних священиків наживатися на землі. Подібний випадок стався в селі Сальному, коли священик тамтешнього приходу методом маніпулювання за чотири роки придбав у свою власність 56 десятин землі, майже половина з якої – присадибна, яка знаходилася в кращому місці села – навпроти церкви.

СКАРГИ ТА ЗВЕРНЕННЯ ПРИХОЖАН

Церковний приход у згаданому вище селі Сальне виявився чи не найскладніший в окрузі. За п'ять років там змінилося шість священиків. За оцінкою тодішнього керівника Чернігівської єпархії єпископа Веніаміна, «мешканці цього села були буйними й нечемними до тамтешніх священиків».

Не раз доводилося туди виїздити благочинному, аби на місці розібратися в причинах такого ставлення. Як з'ясувалося, проблема була не в прихожанах, а в самому священику, який за 18 років служби в тамтешній Андріївській церкві зажив слави інтригана, скнари й користолюбця. Звільнення такого і призначення на той приход незабаром священика Матвія Полонського відразу розрядило ситуацію. Отець Матвій швидко порозумівся із розчарованими сальнянцями і незабаром став для них незаперечним авторитетом, результативно попрацювавши на цьому приході немало літ. А з благочинним Петром Скориною в нього відтоді зав'язалися щирі й теплі стосунки. Уже на схилі літ, прослуживши після Сального ще 50 років священиком у Новій Басані, Матвій Полонський у своїх спогадах, написаних на схилі літ у роки Другої світової війни, тепло згадуватиме роботу благочинного округу Петра Скорини, називаючи його «шанованим усіма, і за заслугами глибокими».

Під час таких поїздок до сільських приходів помічав благочинний і те добре, що роблять члени громад для

церкви. Цілком очевидно, що заради розрядки напруження в Сальнянському приході та підтримки місцевих вірних отець Петро подав до Чернігова рапорт, у якому високо оцінює зусилля церковного старости села Сального, титулярного радника Олександра Кобеляцького щодо впорядкування і прикрашання місцевого храму та рекомендує митрополиту відзначити це. Резолюція митрополита на цьому рапорті була такою: «За християнську ревність приношу архіпастирську подяку шановному і доброму старості Кобеляцькому».

ОПІКА ШКІЛЬНИМИ СПРАВАМИ

Цікавою є зініційована отцем Скориною історія про купівлю приміщення для школи в селі Кропивна.

Після переїзду на постійне місце проживання в інше село диякона тамтешньої Св. Варваринської церкви Кардовського залишилася хата, яку він виставив на продаж. Хата добротна, вона цілком могла підійти за приміщення церковно-приходської школи, якої в селі не було. Втрачати такої нагоди не можна було, і священник села Микола Крещановський у травні 1879 року приїхав у Данину на пораду із благочинним.

Благочинний відразу приїздить у Кропивну, оглядає великий будинок, який цілком підходив під школу: у центрі села, дві просторі кімнати, сіни, комора. Ще в дворі була клуня, сарай, погріб. Однак запрошена колишнім хазяїном сума – 140 рублів – для церкви була не підйомною. В касі – менше половини.

Скорина вирішує зібрати сход села Кропивна. Переконуює громаду в потрібності цієї покупки для громади. Рапортом від 12 червня 1879 року він повідомляє в єпархію: «...Будинок колишнього диякона Кардовського придбаний у власність Кропивнянської церкви – частково на кошти церкви, а більше – на кошти громади і пристосований для приміщення школи і мешкання псаломщика».

На цьому донесенні Скорини читаємо резолюцію Його Преосвященства: «В Консисторію до відома та для друку в «Єпархіальних відомостях».

Не стояв осторонь благочинний і від розв'язання нагального питання з будівництвом нової школи в своєму Данинському приході. Кількарічне будівництво Свято-Троїцького храму не давало можливості одночасно почати будову цієї школи, проект якої за його сприянням було виклопотано і затверджено. Але по освяченні храму в 1883 році настала черга й до школи в Данині. На її будівництво отець Петро виділив чималу суму власних коштів. А незадовго до смерті заповів передати на розвиток данинського шкільництва 1000 рублів, на церкву – 2500 рублів.

РОЗБУДОВА ДУХОВНИХ ЗАКЛАДІВ

В рік обрання отця Петра Скорини благочинним розпочалися у Чернігові активні роботи із спорудження нового приміщення духовної семінарії для казеннокоштных вихованців. Керівництво єпархії звернулося до священників з проханням посприяти збору коштів у приходах для цієї богоугодної справи. Активно ця робота проводилася в другому Ніжинському благочинії. У вересневому випуску «Черниговских Епархиальных Известий» за 1864 рік читаємо: «Благочинний 2-го округу Ніжинського повіту Петро Скорина в рапорті від 2 серпня за №140 прописав, що духовенство ввіреного йому округу з радісним бажанням виявило готовність жертвувати суми на потреби семінарії. Особливий ентузіазм виявив староста Антонієво-Феодосівської церкви села Рівчак Василь Безсмертний. Скорина при цьому рапорті передав першу суму на семінарію зібраних духовенством грошей – 337 руб. 80 коп. На цьому рапорті резолюція Його Високопреосвященства: «В семінарське правління. Доброму старості – подяка моя душевна».

Будівництво семінарії здійснювалося швидкими темпами, тому за короткий час виконано знаний обсяг робіт. Це ж видання в січні 1865 року подало перший звіт за зроблене на будові протягом року. Згідно із цим звітом на зведення корпусу вже пішло: 34000 пуди вапняку (4665 руб.); 440 сажнів мотузки (26 руб.); 1.340.453 штук червоної цегли (7879 руб.); 396 пудів піску і смоли (226 руб.).

Другим важливим єпархіальним проектом було поліпшення умов побуту наставників Чернігівської духовної семінарії. В середині червня 1866 року публікується розпорядження єпархіального начальства про відрахування на ці потреби 45 процентів із церковних сум. Додатково до цього розпорядження виходить указ архієпископа Чернігівського і Ніжинського митрополита Філарета з проханням до всього клиру підтримати це починання. Офіційний друкований орган єпархії систематично вміщував повідомлення про надходження зібраних для цього проекту коштів.

Прізвище благочинного Скорини справно з'являється в цих зведеннях із зазначенням поданих від округу сум: один раз – 170 руб. 90 коп. і тричі – по 170 руб. 10 коп. (числа за 1 червня, 1 серпня, 1 і 15 вересня 1866 року), ще одна сума – 170 руб. 10 коп. (число за 1 червня 1967 року).

Надаючи важливого значення такій добродійній акції та бажаючи поширювати такі починання по всіх єпархіях Росії, Синод церкви в Петербурзі вирішив заслухати це питання на своєму засіданні. На подання єпископа Філарета групу церковних діячів Чернігівської єпархії було відзначено Благословінням Синоду – «за активну участь у зборі пожертв на будівництво приміщення для казенно-коштных вихованців Чернігівської семінарії». Серед відзначених – священник Петро Скорина із Данини. Із Ніжинського повіту в цьому списку також був церковний староста Ніжинської Успенської церкви Артемій Чорний.

Під час акції збору пожертв на утримання Чернігівського єпархіального училища (розпорядження керівни-

цтва епархії в січні 1880 року «Про додатковий збір на утримання духовно-навчальних закладів») традиційно відзначився округ Петра Скорини. Результати цієї акції в розрізі сіл другого Ніжинського округу були такі: найбільше зібрано пожертв у селах: Лосинівка (15 руб.), Данина, Рівчак, Макіївка, Сальне, Галиця (по 7 руб. 50 коп.), Шняківка (6.00), Безуглівка. Про підсумки цієї акції повідомляють «Черниговские Епархиальные Известия»: «Епархіальне начальство висловлює подяку по благочинним: свящ. Богуславському та свящ. Скорині – за збір коштів в більшій кількості від інших благочинних з надрукуванням про це в «Епархіальних відомостях».

Більш ніж через рік в опублікованій у цьому виданні Резолюції керівника епархії знову зустрічається прізвище Петра Скорини – цього разу у справі збору пожертв на утримання жіночого епархіального училища: «Оголосити подяку епархіального начальства за доставку коштів на утримання жіночого епархіального училища: Благочинним Красовському – за 44 руб., Скорині – за 33, Степановському – за 35, Імшенецькому – за 32 руб. При цьому пояснити, що інші благочинні доставили надто малі суми зборів по книгах попечительських».

АКЦІЇ НА ПІДТРИМКУ НУЖДЕНИХ

Переконливими були прохання протоієрея Петра Скорини до вірних – прихожани і священники сільських приходів повсюдно відгукувалися на звернення свого благочинного поділитися з нужденними, бідними, хворими, голодними.

Такий приклад. Весною 1874 року значну територію Самарської губернії Російської імперії спіткав голод. У результаті неврожаю від недоїдання взимку стали масово вмирати люди. Повсюди церква забила на сполох та закликала після недільних богослужінь своїх вірних на допомогу. Не залишилася осторонь від біди і Чернігівська

епархія. Незабаром до Консисторії стали приходити повідомлення про збір коштів. У спеціальному випуску офіційної частини «Черниговских Епархиальных Известий» від 1 квітня 1874 року було подано інформацію про стан збору коштів у церковних приходах епархії на допомогу голодуючим самарцям. Цікавими є ці статистичні дані. Відгукнулося на заклик 17 благочинних округів епархії (до кожного округу входили зазвичай 15–20 церковних приходів). Суми, зібрані благочинними, були різними: від 11 до 167 рублів. Найбільшу суму було зібрано в другому окрузі Ніжинського повіту, який очолював Петро Скорина. В графі біля його прізвища значиться 273 руб. 20 коп.

ЕПАРХІАЛЬНИЙ ЦЕРКОВНО-СВІЧНИЙ ЗАВОД

І ще про один клопіт благочинного – Чернігівський епархіяльний церковно-свічний завод. Головна його продукція – свічки – доставлялася до епархіяльного управління, а звідти, через благочинних, розходила по церквах. Завдяки діяльності цього підприємства епархія отримувала значну частину коштів для своїх потреб.

Щороку «Черниговские Епархиальные Известия» у спеціальному додатку вміщували фінансову звітність про діяльність цього заводу та реалізацію його продукції в місцевих церквах.

Проаналізуємо, для прикладу, один із таких фінансових документів, що має довгу назву, – «Відомість про забір церквами Чернігівської епархії із Чернігівського епархіяльного церковно-свічного заводу свічок та інших товарів і про отримання за них як оплати готівковими коштами та матеріалами за 1901 рік». За цим документом можна з'ясувати, яка кількість свічок і на які суми реалізовувалася щороку в церквах у розрізі кожної церкви епархії.

Візьмемо другий округ Ніжинського повіту, яким керував Петро Скорина. Так, у Данинську церкву із цього свіч-

ного заводу на початку 1901 року було доставлено 8 пудів свічок на суму 291 руб 59 копійок. Багато це чи мало? Відповісти на це запитання можна лише після проведеного порівняння. Сусідня Шатура запросила 6 пудів на суму 211 р. 60 коп. Стільки ж привезено свічок у Шняківку, Заудайку. Найменше свічок у цьому окрузі використовували в церквах сіл Пашківка, Синяки (по два пуди), Безуглівка, Курилівка (по три пуди), Андріївка (чотири пуди).

Цікаво, що у Преображенській церкві містечка Носівка парафіяни в середньому за рік купували всього лиш 7 пудів свічок. Це на пуд менше, ніж у Данині.

15 ФЕВРАЛЯ 1900 года.

ХІ Г.
Св. Атанасій Великий — глава Олонецької церкви

№ 4-й

Виходить для рази дві місяці.
Годова ціна 4 руб. 50 коп., съ пересылкою.

Подписки принимаются въ Редакцию «Чернигов. Епарх. Лист.» — Олександрівська ул., д. № 24.

ЧЕРНИГОВСІЯ ЕПАРХІАЛЬНІЯ ИЗВѢСТІЯ.

ЧАСТЬ ОФИЦІАЛЬНАЯ.

Содержание: Распоряженія Епархіального Начальства. — Епархіальныя извѣстія. — Выплатныя листы. — Назначеніе для отчета комитета по обновленію Конвельскаго собора. — Объявленія. — Видомость о церковныхъ школахъ (оповчаніе).

Распоряженія Епархіального Начальства.
Журналъ Черниговской Духовной Консисторіи.

Черниговская Духовная Консисторія слушала: послѣдовавшей на имя Его Пресвященства, Превосвященнѣйшаго Автолія, Епископа Черниговскаго и Нѣжинскаго, рескриптъ Его Императорскаго Высочества Великаго Князя Сергія Александровича, Предсѣдателя Императорскаго Православнаго Палестинскаго Общества, отъ 31 декабря 1899 г. за № 71, слѣдующаго содержанія: «въ представленныхъ Мнѣ отчетовъ по дѣятельности Отдѣловъ Императорскаго Православнаго Палестинскаго Общества и по вербовочному сбору 1899 г. Мнѣ было особенно пріятно усмотрѣть какъ постепенное развитіе состоящаго подъ Вашимъ председа-

Титульна сторінка «Черниговских Епархиальных Известий», де часто вміщувалися матеріали про діяльність благочинних округів губернії

А хто найбільше? Макіївка закупила 19 пудів на суму 651 руб. 55 коп., Лосинівка (церква Івана Богослова) і Монастирище (церква Різдва Богородиці) – по 15 пудів. Друга в Лосинівці церква, Троїцька, – 11 пудів. Багато свічок ішло в Талалаївській церкві Св. Параскеви (13) та в Рівчацькій Антонієво-Феодосіївській (11 пудів).

Наскільки намоленою була Данинська церква (якщо брати показник горіння свічок перед образами), можна порівняти з іншими селами нинішнього Ніжинського району, які входили до третього благочинного округу (це північна частина району) і з якими Данина схожа за тогочасною кількістю населення: Крути – Михайлівська церква – 2 пуди, Миколаївська церква у Вертіївці – 5 пудів, церква Різдва Богородиці у Березанці – 2 пуди.

Звичайно ж, найбільше свічок купували прихожани ніжинських храмів. Маємо цікаві статистичні дані для порівняння із селами. З усіх 16 церков Ніжина, що входили до першого благочинного округу (два монастирі в Ніжині – Благовіщенський та Введенський – не числилися за окремими округами, а були підпорядковані безпосередньо Чернігову), найкраще розходилися свічки в церкві Інститутській, що належала Ніжинській гімназії, де, як відомо, вчився М. Гоголь. Туди в 1901 році було доставлено 38 пудів свічок. До Богоявленської церкви – 31, Соборно-Миколаївської – 25, Воздвиженської – 23.

ІНШІ ПРОЕКТИ ЦЕРКВИ

Збір пожертв був чи не найголовнішим клопотом благочинних округів. Окрім важливих єпархіальних проєктів (таких як будівництво семінарії чи утримання єпархіального училища), що здійснювалися здебільшого коштом вірних самої церкви, щороку єпархіальне керівництво спускало до своїх низових структур рішення про необхідність підтримки інших разових, або тривалих у часі проєктів церкви.

Рішення ці друкувалися в офіційній частині «Черніговських Епархиальных Известий» й були обов'язковими для виконання. Більше того, на сторінках цього видання періодично подавалися дані в розрізі кожного благочинного округу. Висловлювалися подяки тим благочинним, де було зібрано найбільше пожертв, водночас зверталася увага на тих, хто відставав або неналежним чином організовував таку роботу серед прихожан.

З роками кількість таких проектів зростала. Скажімо, лише протягом 1901–1902 років благочинні округи зобов'язані були щомісячно звітувати до консисторії про хід збору пожертв більш ніж на двадцять ініціатив церкви.

Згрупуємо такі ініціативи тематично.

На найбільшому контролі начальства перебували ініціативи імператора та його дружини. У цей період такими були дві: ініціатива імператриці Марії Федорівни зі створення опікунського товариства на користь глухонімих (у Чернігові було створено губернський відділ цього товариства) та ініціатива імператора про допомогу Православному Палестинському Товариству.

Синод церкви приймав рішення про повсюдну підтримку будівництва знакових православних святинь в імперії. Такими всенародними будовами на той час оголошувалося відновлення з руїн стародавнього храму в місті Овруч на українські Волині, будівництво храму Св. Сергія на Куликовому полі в Москві.

Біди, стихії, війни, які на неозорих просторах імперії траплялися часто, постійно ставали спонукою для збору пожертв через церковні приходи. На початку XIX століття пожертви збиралися: на користь постраждалих нижчих чинів внаслідок війни з Японією; на користь хворих і поранених воїнів на далекому Сході; на користь сліпих; на користь товариства боротьби з проказою; на розширення притулку «в ім'я Цариці Небесної» в Петербурзі; на користь Чернігівського відділення Товариства Червоного Хреста.

Інша група ініціатив проводу церкви стосувалася підтримки різних всеросійських товариств, які до церкви не мали ніякого відношення. Скажімо, в Данині збирали пожертви на користь товариства спасіння на водах, товариства захисту тварин, товариства підтримки флоту, товариства тверезості.

Прихожан усіх приходів Чернігівщини місцеві священники переконливо просили жертвувати на будівництво та прикрашання православних храмів у... Туркменістані, позаяк Російська імперія мала намір і надалі зросійщувати численних іновірців у Середній Азії.

Таким чином, головними напрямками діяльності Другого благочинного округу Ніжинського повіту у другій половині XIX століття були: контроль за використанням церковних земель в окрузі; робота зі скаргами та зверненнями прихожан; опіка шкільними справами; збір коштів на важливі єпархіальні проекти; акції на підтримку нужденних; допомога єпархіальному церковно-свічному заводу.

Вірні сільських церков цього округу мали справу з високодуховним та авторитетним душпастирем, який у щоденних справах сповідував одну з найголовніших Божих заповідей – любові до ближнього та готовності надання безкорисливої допомоги тим, хто в цьому гостро потребував.

Високі показники зібраних в окрузі пожертв на різні проекти Чернігівської єпархії красномовно засвідчують, що прихожани данинської, як і інших церков округи, в основі своїй не були бідними й завжди готові були пожертвувати на богоугодні справи, що благословлялися церквою.

* * *

Із вище викладеного постала розмаїта картина щоденних трудів благочинного одного із духовних округів Ніжинського повіту Петра Васильовича Скорини, в підпо-

рядкуванні якого перебувало 23 православні храми більш ніж двох десятків населених пунктів краю.

Фрагментарно описаний різнобарвний калейдоскоп щоденних і щогодинних клопотів упродовж десятиліть не є викінченим. Адже до цього слід додати такі ж щоденні, щогодинні клопоти в своєму приході, пов'язані з виконанням безпосередніх обов'язків настоятеля Свято-Троїцького храму в Данині (і кілька літ – у Шатурі). Щоб уявити обшир справ у своєму приході, варто їх лиш перелічити: систематичні служби у храмі за усталеним консисторією графіком на будні і свята; сповіді прихожан; чини одружень, хрещень, похоронів, освячення домів, введення наречених та родильниць до храму, панахиди, молебні і акафісти, викладання Закону Божого у церковно-приходських школах, ведення церковної документації, ведення клірових книг, зв'язки із єпархіальним управлінням. І цей ряд можна продовжувати.

Ось із яким гірким присмаком жалю прокоментував життя звичайного, чесного сільського священика в ХІХ столітті за три-чотири сотні рублів щорічного жалування автор допису «Про чин священика», який був опублікований у «Черниговских Епархиальных Известиях» 1876 року: «Жити на ці гроші, воювати зі своїми прихожанами, перемагаючи у них кожну копійку і при цьому залишати в собі чисту, благородну совість, без нарікання дивитися на краще життя, що тебе оточує, але з молитвою і бажанням виконувати свої обов'язки, – це подвиг, це хрест Божий. Про це слід пам'ятати і знати нам, православним сільським священикам».

Життя і щоденні справи данинського священика, благочинного Другого Ніжинського духовного округу протоієрея Петра Скорини можна без перебільшення назвати подвигом.

ВІЗИТАЦІЇ МИТРОПОЛИТА

Для огляду митрополита церков губернії виділити із губерньського казначейства: прогонні кошти за числом верст згідно з маршрутом, шість коней для карети митрополита, дев'ять – для свити, і ще 15 коней у резерві на весь маршрут слідування, а також поліцейський супровід.

(З розпорядження Чернігівського губернатора)

Візитації першоієрархів церкви або їхніх намісників у адміністративних центрах метрополії до низових її осередків, якими були конкретні приходи, – давня традиція православної церкви. Для проводу церкви це була добра нагода на власні очі побачити й оцінити стан духовного життя в глибокій провінції, а для вірних – побувати в своєму храмі на рідкісній службі, яку проводитиме у співслуженні цілого причту приїжджих священників сам митрополит, послухати його проповідь, отримати благословення від ієрарха, який, кажуть, є таки ближчим до Бога, ніж сільський священник.

Подібні візитації мали особливе значення для таких віддалених від цивілізації і центральних шляхів населених пунктів як Данина. Ті, кому випадало на власні очі не просто бачити те рідкісне дійство, а й брати в ньому безпосередню участь, згодом усе життя згадували його та переказували деталі побачено й пережитого своїм дітям і внукам.

«ПРОГОННІ» ВІД ГУБЕРНАТОРА

Єпархіальне управління надавало великого значення підготовці таких візитацій. Щоразу воно планувало нові

маршрути, аби під час однієї поїздки митрополит мав можливість охопити якомога більше тих населених пунктів, де досі не бував.

Виїзди митрополита у віддалені повіти зазвичай розраховувалися на два тижні, а то й більше. Задовго до виїзду Консисторія надсилала начальнику губернії офіційне подання та маршрут прямування. На підставі цього губернатора видавав спеціальне розпорядження, за яким передбачалося виділення за казенний рахунок всього необхідного для поїздки митрополита і його численної свити. Статті витрат бути такі: подорожні (кажучи сучасною мовою, – добові на відрядження); шість коней для карети митрополита, дев'ять – для свити, і ще 15 коней у резерві на весь маршрут слідування. Йшлося також і про поліцейський супровід цього своєрідного ескорту. Окремий пункт розпорядження стосувався губернського казначейства, яке мало видати дві книги для запису «прогонів» та виділити «прогонні кошти за числом верст».

По духовному відомству готувалося окреме розпорядження благочинним і причтам церков, які були передбачені для огляду цим маршрутом слідування митрополита. Йшлося про те, щоб до дня візитації були своєчасно приготовлені всі документи для перевірки. Окрема вказівка благочинним: «На зустрічі являтися своєчасно і супроводжувати митрополита під час запланованих оглядів церков благочинія».

ЗУПИНКА В ОСОБИСТОГО ЛІКАРЯ ЦАРЯ

Село Данина вперше і, напевне, востаннє, потрапило до маршруту митрополичої візитації у вересні 1881 року. Напередодні «Черниговские Епархиальные Известия» в числі 30–31 за 3–15 серпня публікують схему переміщення митрополита та його супроводу губернією у зв'язку з цією візитацією: 10 вересня – Чернігів, Кіпті, Чемер,

Хрещате (нічліг); 11 – Селище; 12 – Мрин; 13 – Носівка; 14 – Рівчак, Татарівка (нічліг); 15 – Макіївка; 16 – Шняківка, Сальне (нічліг); 17 – Татарівка; 18 – Лосинівка, Данина, Володькова Дівця (нічліг); 19 – Кропивна, Синяки, Ніжин, Плоске (нічліг), 23 – Лихачів, Олишівка, Топчіївка (нічліг), 24 – Серединка, Червоне, Чернігів.

Цікава деталь: у цьому маршруті одне село – Татарівка – значиться двічі. Воно мало на той час до 300 дворів, було підпорядковане Сальнянському приходу і знаходилося від Данини за 15 верст. Саме там, а не в містечку Лосинівка, зупинився на нічліг митрополит напередодні приїзду в Данину. Пояснення просте: в Татарівці була відома на всю губернію літня резиденція знатного вельможі із Петербурга Федора Цицуріна – особистого лікаря царського двору, колишнього професора медицини і ректора Київського університету Св. Володимира, приятеля сина Миколи I Олександра II, що став престолонаслідником. Цей, досить літній уже на той час вельможа, був водночас і чванливим до безтями, і по-справжньому віруючим. Дуже любив приймати в своєму маєтку високопоставлених церковних осіб. Кажуть, завжди вимагав від священників під час молитви за його здоров'я вимовляти не «раб Божий Федір», а «боярин Федір».

Таким чином, у Данину митрополичий ескорт мав прибути в обідню пору 18 вересня після короткого перебування в Лосинівці.

ФАЕТОН-ПОЇЗД ІЗ 30-КІННИМ СУПРОВОДОМ

Спробуємо уявити урочисті миті, коли нога першої особи епархії – митрополита Чернігівського і Ніжинського Серапіона – вперше ступила на данинську землю. Весь люд – від старого до малого – зібрався тоді на церковному майдані уздріти власними очима такого поважного гостя та його численну свиту. Молоді чоловіки винесли з храму уквітчані рушниками хоругви, хлопці-підпарубки

в дяківських облаченнях тримали перед собою чи не всі наявні в приході Біблії, Євангелії та Псалтирі.

Церковні дзвони враз бадьоро задзвеніли, як тільки з-за рокитнянського вигону показалися перші кінні поліцейські-кавалеристи, що попереду і з двох боків супроводжували процесію. Не міг не вразити всіх той дивовижний кінний поїзд, адже він складався із близько двох десятків бричок, карет та спеціально обладнаних возів. А найбільше – фаєтон самого митрополита на високих дрожках, із позолоченими витіюватими візерунками, парчевими шторами на широких вікнах та чотирма каганцями-світільниками по боках.

Фаєтон лиш зупинився навпроти храму, а дві вбрані в народний стрій дівчини із хлібом-сіллю на вишитому рушнику вже підходять туди разом із благочинним, священиком Петром Скориною. Вітають дорогого гостя не лише хлібом-сіллю, а й заздравною «Многая...» у виконанні Данинського церковного хору.

Перед Службою Божою митрополит найперше оглянув старий Архидіяконо-Степанівський храм. Благочинний Скорина коротко розповів гостеві про історію і сьогодення приходу та представив найцінніші ікони, що є в храмі. Такими виявилися дві. Перша, дуже давня, якою гордяться усі данинці, – ікона Іверської Божої матері. Особливість її в тому, що походить із святої Гори Афон, що в Греції. Там вона була намальована місцевим іконописцем, освячена, до неї молилися немало тамтешніх ченців. У Данину вона потрапила через колишню княжну Євдокію Іванівну Александрову, яку після трагічної загибелі її чоловіка посватав один заможний данинський селянин. Їй цю ікону передав рідний дід, грек Клеца, що мешкав у Ніжині, – на добрий побут і щасливе життя в Данині (про загадкову княжну та драматичну подальшу долю її ікони буде в цій книжці окремих сюжет).

Єпископа Серапіона зацікавила й історія другої ікони, яка з'явилася в храмі через рік після відміни кріпосного

права. Її придбання ініціювали самі данинські селяни. Ставши в 1861 році, нарешті, вільними, та отримавши власні земельні наділи в довічне користування, вони зажадали замовити в ніжинського іконописця спеціальну ікону, яка б символізувала вдячність селян Данини за зняття кріпосної залежності, одночасно двом особам: цареві та... власнику села князю Голіцину. Для цього зібрали в селі пожертв на суму 127 рублів сріблом (на той час – величезна сума. – *М. Т.*). Варто описати цю ікону та навести зроблені там від руки чорною фарбою написи. Вона обрамлена дерев'яною позолоченою різьбою і має незвичний напис: «Ікона ця створена зусиллями селян – власників села Данини і сільця Шатури на знак подяки і вірнопідданості милостивцю нашому імператору Олександру II». Зверху кіота – Святий Миколай. У тумбі кіота – образи Св. Архангела Михаїла і Св. Цариці Олександри. Під ними – ще один підпис: «На знак визнання і вдячності колишньому нашому панові князю Михайлу Павловичу Голіцину та дружині його Олександрі Василівні».

До речі, історія появи цієї ікони в Данинському храмі була викладена раніше в «Черниговских Епархиальных Известиях» за поданням тодішнього настоятеля храму отця Петра Огієвського в числі №19 за 1863 рік.

Ще одна цікава деталь про цю незвичну ікону. Тоді, 1862-го, коли її урочисто освячували в храмі, селяни Данини й Шатури разом із священником прийняли рішення: щороку 19 лютого відзначати літургією в храмі як день свого визволення від кріпосної залежності. На жаль, цієї історичної ікони в нинішньому Данинському храмі немає. Встановити її пропалий слід за архівними матеріалами чи спогадами старожилів так і не вдалося. І ще один жаль: у нинішньому статусі цього сільського храму як низової структури Московського патріархату тут і не знають про давню щорічну літургію з нагоди знесення кріпосного права, яку зініціювали ствердженням такої ікони діди й прадіди сьгоднішніх прихожан храму. Нит-

ка духовності й національної самоідентифікації, отже, перервана.

ПРОЕКТ НОВОГО ХРАМУ НА 1000 ЧОЛОВІК

Найприємнішою новиною для селян, почутою того дня з вуст митрополита Серапіона у архіпастирському зверненні до них з амвону вщерть переповненої людом церкви, були його слова про те, що незабаром у їхньому селі постане новий величний храм – красивий і просторий – на 1000 чоловік. З його благословення усі необхідні документи вже підписані, передані до губернського правління і днями проект цей буде затверджено. «Отож, із Божою помічю і во славу Господню можете приступати до здійснення своєї доброї мрії», – сказав на прощання чернігівський митрополит, покидаючи Данину. Він пообіцяв ще раз приїхати в це доброзичливе і віруюче село, коли настане пора посвячувати новий храм та відправляти в ньому першу урочисту літургію.

На жаль, удруге відвідати це село з архіпастирським візитом митрополиту Серапіону не прийшлося. Більше того, то була остання його візитація по Чернігівській єпархії. Через кілька місяців за розпорядженням Священного Синоду церкви, затвердженому 6 березня 1882 року, преосвященний Серапіон був переведений на службу в Архангельськ.

На знак вдячності доброму і чуйному митрополитові за сприяння в позитивному розв'язанні питання з побудови в селі нової церкви та на спогад про останню візитацію в церкви Ніжинського повіту благочинний другого округу, священник Данини отець Петро Скорина ініціює збірку коштів серед священників округу для придбання прощального подарунку доброму й чуйному митрополитові перед його далекою дорогою. То був образ Покрови божої Матері – ікона, яка віддавна по-особливому шанувалася українцями.

Коли в єпархіальному управлінні проходила остання прощальна зустріч духовенства краю з митрополитом перед виїздом його із Чернігова, на тій зустрічі виступив і протоієрей Петро Скорина. Ось його слова, сказані від імені священників свого округу: «Преосвященний Владико, милостивий Архіпастирю! З глибоким відчуттям смутку довідалися ми про те, що за несповідимими долями Божими Ваше преосвященство отримало в управління нову єпархію. 13-літнє істинно-батьківське піклування про нас і дітях наших сформували в серцях наших те переконання, що ми, під Вашим керівництвом, благоденствувати будемо до гробу. Але не так збулося. Просимо прийняти на пам'ять образ Покрови Божої Матері, до якої ми не перестанемо звертатися з молінням – від всякого зла». Текст цей підписаний отцем Скориною та ще десятьма священниками округу.

Розчулений такими щирими зізнаннями в доброму ставленні до нього духовенства та вірних чернігівського краю, преосвященний Серапіон звернувся до них із подячним словом перед своєю далекою дорогою в Архангельську єпархію: «Світло стає на душі в мене, коли згадую про перші дні й літа мого служіння в Чернігівській церкві. Особливо ж дорого цінується мною й до кінця життя мого збережеться в подячних спогадах щире християнське ставлення до мене багатьох і багатьох членів Чернігівської церкви в останні місяці і дні. Вияви уваги до мене, прислані в ці дні від повітів Чернігівського, Ніжинського, Городнянського, Сосницького, Стародубського, Конотопського, Остерського та інших, такі сильні й зворушливі, що мимоволі витискають із очей моїх сльози вдячності».

ЗВЕДЕНИЙ ХОР З УСІХ ХРАМІВ НІЖИНА

З відбуттям до Архангельська єпископа Серапіона Чернігівську єпархію очолив переміщений із Оренбурга

єпископ Веніамін. За його митрополитства архіпастирські візитації до місцевих приходів стають ще більш урочистішими.

Ось як описується в газеті церемонія зустрічі нового митрополита в час його візиту до Ніжина: «Зустрінутий біля застави Ніжина Ніжинським поліцмейстером і міським благочинним, Його Преосвященство в супроводі начальника повіту і двох станових приставів... прибули до собору. Маса людей, що бажали бачити свого Архіпастиря та прийняти від нього благословення, супроводжували цей шлях... Зроблено було розпорядження, щоб співочі хори, які існують майже по всіх храмах Ніжина, з'явилися в Миколаївську соборну церкву на час відвідання його преосвященства. Після звичайного огляду святині та інших предметів, Преосвященний подав народу своє святительське благословення і перейшов у Миколаївську церкву, де й почалося служіння.

Лише протягом 1885–1886 років відбулися дві візитації нового митрополита Чернігівського і Ніжинського Веніаміна в церкви Ніжинського повіту. Перший маршрут, у серпні 1885 року, проліг від Ніжина селами Мала Кошелівка, Талалаївка, Безуглівка, Дорогинка. Другий, у серпні 1886-го, – через Носівку, Володькову Дівицю, Кропивну, Ніжин, Вертіївку.

Через Данину після 1881 року маршрути митрополітич кінних поїздів більше не пролягали.

КОЛИШНІ ПІДДАНІ
КНЯГИНІ ГОЛІЦИНОЇ

по купу...
введені...
перша...
находиться...
госуда в дарахъ...
Височайшого...
Февраля 1861 года...
каждъ...
Курскъ...
в дѣлѣ 481...
данна...
введеніа

СТОРИНКАМИ МЕТРИЧНИХ КНИГ

Метричні книги – записи про народження, смерті або шлюбу, що їх тривалий час проводили церкви. В Україні запроваджені Київським церковним собором 1646 року. До 1917 року існувала лише церковна реєстрація актів громадського стану. Пізніше більшовицька влада передала цю функцію ЗАГСам. Витяг з метричної книги в народі популярно називали «метрикою».

(За «Енциклопедією українознавства»)

ПЕРШІ ЛІТОПИСЦІ ЛЮДСЬКИХ ДОЛЬ

Священиків сільських приходів можна вважати першими літописцями тих населених пунктів, де їм доводилося упродовж багатьох років нести нележку душпастирську ношу. Зроблені ними записи у різноманітних церковних книгах п'ятдесят, сто, двісті років тому сьогодні, якщо вони збережені, виступають неповторними свідками минулого. За допомогою цих записів нині можна не лише віднайти первинну інформацію про того чи іншого родича, а й відтворити окремі картинки минулого, пізнати й дослідити тенденції, події, явища і факти, що відбувалися в цьому населеному пункті на фоні конкретної історичної доби.

З-поміж книг, які систематично заповнювали священики кожної церкви, найголовнішими були три. Це – відомості про тих, хто народжувався, хто вступав у шлюб і хто помирав. Називалися вони метричними. На початку заповнювалися за трьома окремими розділами в спільній, великого формату, книзі. Пізніше кожна з трьох книг ставала самостійною.

Важливо також наголосити, що всі записи одночасно здійснювалися у двох примірниках. Тобто, йшлося про рівнозначні дві книги. Записи велися лише чорним чорнилом – аби текст не вигорів, не зблід, не розчинився від часу. В міру її заповнення повністю (зазвичай однієї ви-стачало на три-п'ять років) один примірник метричних записів наприкінці року здавався до консисторії, а інший залишався у церкві. Прихожани, таким, чином, мали можливість на місці отримати виписку священика на всі випадки життя – скажімо, для суду, поділу майна, усиновлення, військової служби тощо.

Якість і повноту ведення метричних книг із різних okazій перевіряли представники духовної консисторії, про що свідчать записи у «Відомостях про церкву», яку час від часу готував для консисторії священик. Так, у «Відомості про церву Св. Архидиякона Степана Ніжинського повіту за 1837 рік» в пункті 16 зазначається: «Копії метричних книг з 1776 року в цілісності».

Керівництво єпархії надавало великого значення точності й правдивості записів священиків у всіх без винятку клірових книгах. Адже кожен такий запис ставав документом на віки. З нього робилися подальші виписки для різних потреб, які виникали протягом усього життя людини та й після її смерті. І будь-яка помилка, якої міг припуститися священик через неухважність чи поспіх, дорого обходилася в майбутньому і для церкви (йшлося про репутацію поважного в державі духовного відомства), і для конкретної людини та її родини (йшлося про прикру моральну шкоду, заподіяну людям).

Ось показовий приклад. На початку 60-х років XIX століття спочатку в селах Борзнянського повіту, а потім і по цілій губернії поширилися неймовірна для краю новина про двох немовлят, які після охрещення в церкві нібито відразу перетворилися в... дівчат. Новина ця, мандруючи від села до села, обростала новими, ще неймовірнішими подробицями і деталями, лякаючи молодих бать-

ків чи вагітних жінок. У справу втрутилася консисторія єпархії. Бажаючи пригасити поширення подальших пліток довкола цієї історії, мусила робити роз'яснення через свій друкований орган – «Черниговские Епархильные Известия».

Насправді ж було так. 1861 року в козака села Комарівка Івана Олексіва (7 вересня) та в козака села Головеньки Івана Дейнеки (25 вересня) народилися недоношені немовлята. Чи то батьки не зорієнтувалися, чи священник щось переплутав, але під час святого хрещення вони отримали імена Захара і Кіндрата. Через кілька днів з'ясувалося, що це не хлопчики, а дівчатка. Батьки забили тривогу, звернулися до повітових лікарів. Ті, в свою чергу, аби не брати на себе відповідальності за такий небувалий досі випадок, попросили приїхати на місце фахівців губернського лікувального управління. Ті й підготували остаточну довідку для консисторії, що ці діти – жіночої статі.

За церковними канонами, перехресувати дітей і перейменувати їх місцевий батюшка не має права. Отож, остаточну крапку в цій історії мала поставити консисторія. Згідно з постанови єпархіального начальства, означених дітей було перейменовано – Захара на Єлисавету, Кіндрата на Єфросинію, «як найближчими за святцями до днів народження імен їхніх святих».

Треба віддати належне тодішнім священникам Данини. Жодних зауважень щодо якості заповнення клірових книг перевіряючі з Чернігова ніколи не мали.

Книги ці в чистому вигляді, але прошнуровані, видавалися кожному священнику в єпархіальному управлінні під розписку. Вони були великого формату, паперові сторінки вищого ґатунку розмічалися друкарським способом на окремі колонки для заповнення відповідною інформацією.

Незважаючи на те, що метричні книги Данинської церкви велися фактично від часу її відкриття у 1775 році, про що засвідчує запис у відомості про церкву Св. Архidiaкона Степана, до сьогоднішнього дня вони збереглися не всі.

В оглянутих документах про Данинську церкву, що наявні в ЦДІАУ в Києві за початковий період перебування її в підпорядкуванні Київської духовної консисторії, віднаходимо лише епізодичні дані про священнослужителів цієї церкви. У фонді Чернігівської духовної консисторії найдавніші відомості про народжених, одружених та померлих по приходу церкви Св. Архидиякона Степана датуються 1801 роком.

Дані про наступні десять років не виявлені. Починаючи від 1811 року, данинські клірові книжки фіксуються в різних описах цього фонду. Одна із таких справ під номером 862 четвертого опису є найповнішою: містить дані за період від 1811 по 1840 роки.

Таким чином, констатуємо прикрий факт. Якщо вважати, що другі примірники метричних записів, що весь час зберігалися і в першій, і в другій Данинській церкві, були знищені за радянської влади, про що йтиметься нижче, то можна з гіркотою констатувати факт: дані про народжених, одружених та померлих у цьому селі за перші 35 років існування церкви (від 1775 до 1811 років, за винятком 1801 року) втрачені для історії назавжди. Хоча теплитися ще надія, що такі книги й не втрачені, що в котромусь із фондів вони зберігаються, просто не віднайдені, просто помилково записані не на ту цифру, і все ще чекають на свого пошукача.

Автор цих рядків протягом декількох днів брав до рук і вивчав ці безцінні документи минулого від 1811 року. Писані різними почерками, увічнені чорнилами різної якості; часом обгорілі, підмочені, прицвілі, розмазані, а часом заяложені чужими необережними пальцями, здебільшого в правому нижньому куті; часом необережно підклеєні (а то й заклеєні) непрозорим папером, ці архівні сторінки мають немало рядків, у яких важко розпізнавати окремі літери, цифри, а інколи й зовсім не піддаються читанню. Та все ж перед уважними, небайдужими і зазвичай зволоженими від огрому неймовірної інформа-

ції очима читача із незнайомого для них часу ці сторінки раптом ніби оживають конкретними іменами та прізвищами, озиваються щасливими і трагічними подіями зі свого, в кого довгого, а в кого – зовсім короткого життя, проглядаються поміж рядками ледь пізнаваними обрисами різних облич.

Запрошую й тебе, шановний читачу, уважно полистати разом ці архівні сторінки і так же небайдуже вдивитися поміж рядки.

КНИГА ШЛЮБІВ

Сторінки цієї книги ніби переповнені усміхненими, щасливими, сповненими надіями й тривожно-добрими передчуттями обличчями наречених, їхніх батьків, родичів і знайомих. Усі святочно вбрані, зазвичай у національних українських строях, у яких домінують суто чернігівські червоно-чорні рослинні орнаменти вишивок, із радістю і водночас із страхом Божим заходили такі «весільні поїзди» до рідного храму. Відбували урочисту літургію, вінчалися і з такими ж відчуттями виходили з нього, щоб поринути на три-чотири дні (а саме стільки в Данині тривало весілля) у неймовірну захопливу для стороннього ока весільну забаву. А в спорожній церкві у той час священник акуратно відкривав Книгу шлюбів і ретельно занотовував для історії черговий запис про черговий шлюб у селі. Відкриємо, для прикладу, таку книгу за 1850 рік і прочитаємо перші два записи:

№1. 8 січня

Селянин князя Голіцина сільця Шатурського Аврам Романченко, православний, 30 років, першим шлюбом.

Селянка князя Голіцина, мешканка Данинська померлого Дмитрія Горбатюка донька Анастасія, православна, 23 роки, першим шлюбом.

№2. 29 січня

Селянин князя Голіцина, мешканець Данинський Яків Полтавець, православний, 19 років.

Селянка князя Голіцина, мешканка Данинська Тетяна Нишпор, 17 років.

Як бачимо, запис про шлюби здійснювався за певною формою. На початку зазначався майновий та соціальний стан наречених. Зазвичай вказувалося на власника села (до князя Голіцина селом володіли козак Гуменський, війт Тернавіот, після – граф Рум'янцев). Так було до 1861 року. Після українські селяни позбулися того принизливого слова «кріпак» і стали власниками земельних наділів.

Цікаво, як це відбилося в записах Данинської церкви?

З квітня 1861 року священик фіксує таку преамбулу до прізвища нареченого: *«Тимчасово зобов'язаний селянин князя Голіцина, мешканець села Данини...»*. А від січня 1864 року, коли селяни остаточно отримали документи на власну землю, в церковних книгах позначається інше словосполучення: *«Власник у селі Данина...»*.

Проте в Данинській церкві брали шлюб не лише селяни. Ще від початку XIX століття серед женихів села помічається немало військових. Це пояснюється тим, що на хуторі Тарасевича, що приписаний був до Данини, віддавна поселився нащадок українського гетьмана Тараса Трясила відставний корнет Іван Андрійович Тарасевич. У нього часто квартирували різні військові чини. Саме такі й закохувалися швидко в гарних місцевих дівчат, навіть якщо вони були й старшими від кавалера, і так же скоро йшли під вінець. Ось характерний запис за 1861 рік:

Тимчасово відпускний старший канонір легкої батареї 9-ї артилерійської бригади Михайло Кабанов, православний, першим шлюбом, 35 років.

Селянка Карабінівського хутора Зеновія Хольськова, православна, першим шлюбом, 45 років.

Судячи по прізвищу, канонір був росіянином за національністю.

А ось ще одне «військове» весілля (за записом 1852 року):

Відставний солдат по білету, що проходить службу в піхотному генерал-фельдмаршала князя Волконського полку Григорій Андрій Руденко, православний, першим шлюбом, 37 років.

Померлого указанного паламаря села Данини Василя Греченка донька Євдокія, православна, першим шлюбом.

Заміжжя данинських дівчат із військовими фіксуються у клірових книжках до початку ХХ століття. Цілком очевидно, що про таких говорили в селі: повезло, бо виходить заміж «вигідно». Зазвичай військові Російської армії отримували добре жалування. Надто ж ті, що дослужувалися високих чинів. У 1897 році із десяти весіль, які справляли в селі, про два говорили, напевне, найбільше. Адже данинськими зятями стали два браві унтер-офіцери. Той, хто одружувався 9 лютого, був зовсім юним: унтер-офіцеру у відставці Мойсею Гоенку виповнилося всього лиш 25 років. Щасливицею виявилася 18-літня Федора Дворська. На вінчання у церкві 25 травня також було багато приїжджих мужчин у святочних військових мундирах. 40-річний унтер-офіцер Антон Вовкогон одружувався вдруге і брав за дружину 26-літню селянку-власницю Анну Яловську. Варто припустити, що їй, напевне, повезло менше від молодшої землячки. Адже на противагу відставнику Мойсею Антон Вовкогон служив у діючій армії і міг будь-якого дня знятися по команді в похід на невизначений час.

Зазвичай за умов фактичної відсутності міграції сільського населення в міста данинські парубки одружувалися зі своїми односельчанками. Звичними, щоправда, ставали й такі весілля: наполовину в Данині, наполовину в Шатурі. Також і шатурські чоловіки нерідко вибирали собі

в дружини дівчат із найближчого і багато в чому спорідненого родинними зв'язками сусіднього села. До речі, до побудови в Шатурі своєї церкви (а сталося це в 1885 році), всіх наречених шатурян більш ніж сто років вінчали священники у Данинській церкві – від 1775 по 1885 включно.

Проте майже щороку в записах метричних книг зустрічаються й «чужинецькі» женихи. Так, у 1851 році в церкві в Данині брали шлюб мешканець села Кагарликів паламар тамтешньої Чудо-Михайлівської церкви Костянтин Дорогоневський (29 років, перший шлюб) та місцева мешканка, донька колишнього данинського священника Олексія Григоровича Здравого Анна (другий шлюб, 32 роки). Судячи із запису в книзі, пару вінчав не данинський священник Петро Огієвський, а заштатний священник із Носівського Преображенського храму Микола Огієвський (імовірно, батько Петра Огієвського). Диякон також виявився прибулим – Григорій Ренбалович. Можливо, це пояснюється тим, що наречена походила із священничої родини, а наречений мав священничий сан.

Знайшов у Данині дружину та повінчався тут із нею 1855 року і козак із містечка Мрина Борис Хуторний. Йому на той час уже виповнилося 48 років, а його дружині – 45. В обох був перший шлюб.

Цікаво простежити, в якому віці одружувалися наші пращури. В середньому у XIX столітті хлопці створювали сім'ю у 20–21, дівчата – в 17–20 років. Ранне одруження пояснюється тим, що в зазвичай багатодітних селянських господарствах батько старався скоріше відділити старшого сина «на свої хліби». Вдруге одружувалися (для цього слід було отримати дозвіл від Консисторії єпархії на розлучення першого шлюбу, на що йшло немало часу) здебільшого у віці від 37 до 45 років. Чоловіки зазвичай брали в дружини молодших за себе – в середньому на 1–4 роки.

Однак у метричних книгах надто часто знаходимо нерівні (за віковою ознакою) шлюби. Не раз трапляється,

що чоловік більш ніж удвічі, або рівно вдвічі старший за дружину.

1850 рік: Арсен Гавриш (36 років) – Ксенія Нишпорова (16 років);

1851 рік: Пилип Романченко (35 років, другим шлюбом) – Ірина Шимко (19 років);

1852 рік: Карл Максименко (41 рік, другий шлюб) – Парасковія Кательницька (18 років);

1885 рік: Петро Литвин (41 рік, другим шлюбом) – Євдокія Процько (22 роки).

В тому ж році: Григорій Бойко (48 років, третім шлюбом) – Меланія Нишпор (33 роки, першим шлюбом).

1901 рік: Артем Лобода (40 років) – Олена Товстуха (20 років).

Натомість, немало молодих чоловіків брали собі в дружини значно старших за себе жінок. Такі приклади.

1851 рік: 26-річний шатурянин Денис Антонов повінчався першим шлюбом із 36-річною Євгенією Голобородько, яка вже була раніше заміжня.

Того ж року 19-літній Роман Бондаренко з хутора Тарасевича вінчався з 25-літньою мешканкою Володькової Дівиці Парасковією, що мала таке ж прізвище – Бондаренко.

1885 рік: Манолій Мозговий (19 років) взяв за дружину Ксенію Процько (24 роки).

1896 рік: 18-річний Микита Гавриш повінчався із 25-річною Устиною Романченко.

1901 рік: Адріан Подолянко (23 роки) – з Пелагією Коваль (33 роки).

Зустрічається шлюб між зовсім юними нареченими:

1850 рік: Петро Яловський (18 років) – Марія Кулик (16 років).

1887 рік: 16-річна Мавра Луцман вийшла заміж за 22-річного Гната Дворського.

Звертають увагу і своєрідні рекордсмени по шлюбах: тричі одружені. Кілька прикладів. У 1851 році мешканець хутора Тарасевича 45-літній Іван Гришак втретє ставав

під вінець у Данинській церкві. Цього разу за дружину він узяв свою ж хуторянку Євгенію Бондар. Їй було 40 років і заміж вона виходила вперше. У 1885 році згаданий уже 48-річний Григорій Бойко також одружувався втретє. За дружину обрав 33-річну Меланію Нишпор, яка не мала досвіду сімейного життя. Тричі ставав під вінець у Данинській церкві і шатурянин Пилип Сюр. Маючи 48 років, він знайшов молодшу за себе на шість років Ірину Горбаткову. У книзі записів шлюбів за 1887 рік рукою священника зафіксовано аж трьох данинців у віці від 44 до 48 років, які одружувалися за третім разом.

Метричні книги нерідко засвідчують і такі шлюби, коли невдалий досвід сімейного життя уже мали обоє наречених. У 1896 році таких було дві пари: 45-річний Никифор Романченко та 39-річна Кулина Карухіна; 34-річний Мартин Ткаченко із Рівчака та 26-річна данинка Анна Татаркова. У 1897 році: звільнений у запас рядовий солдат Іван Максименко (29 років) і власниця села Данини Параскева Гой (32 роки).

Аналіз клірових книг за розділом «Шлюби» дає можливість простежити статистику одружень в окремо взятому українському селі за роками.

Візьмемо останнє десятиліття перед знесенням кріпосного права, коли селяни жили, створювали сім'ї, народжували дітей із надією на давно омріяну волю від панщини та отримання у вічне користування власного поля – якщо не собі, то бодай дітям. Йдеться про період історії села від 1850 до 1861 року. В середньому тоді вінчалось в церкві 30-35 пар. Найбільше вінчань припадає на 1858 рік – 44 шлюби. Найменше в 1854 році – всього 14.

Така ж картина спостерігається і в наступні півстоліття. Хоча помічається тенденція до спаду: від 40 шлюбів у 1875 році до 23-х – у 1901-му.

Якщо проаналізувати кількість весіль у селі за місяцями, то виявляємо ще одну промовисту тенденцію: це дійство проходилося в періоди або перед, або після церков-

них постів. Ось дані за 1875 рік. Всього за цей рік священик обвінчав у церкві 40 пар наречених. У січні-лютому – відповідно 11 і 12 пар. Але жодної – в березні-квітні, коли тривав 40-денний передвеликодній піст. Не було також весіль у серпні-вересні та жовті-грудні. Це свідчить про те, що наші пращури дотримувалися народних і церковних традицій, які віддавна сповідували їхні батьки й діди.

Щоправда, цього не можна сказати про місяці народження дітей. Як свідчить статистика, тут молоді батьки постів не дотримувалися, або дотримувалися не в тій мірі, як того вимагає церква. Записи священика в книзі народжених у розрізі кожного місяця за кількістю майже не відрізняються: щомісячно в селі народжувалося від 10 до 20 дітей (дані за цей же рік).

КНИГА НАРОДЖЕНИХ

Останній приклад попереднього розділу виводить нас на знайомство ще з однією кліровою книгою – про народжених. Як і попередньої книги про шлюби, читання цієї приносить не менш приємні асоціації. Писані рукою священика, обтяжені вагою століть і коловоротом непростих людських доль, ці сторінки ніби й досі тримають у собі розпилені між рядками крихти тієї неприхованої радості, втіхи й надії, якими були переповнені серця молодих батьків у момент прилучення своєї дитини до першого Божого Таїнства – хрещення.

Від сивої давнини наші пращури ретельно готувалися до обряду хрещення. Адже від своїх батьків вони ще змалку добре знали, що ця подія є таїнство, в якому охрещуваний за допомогою прикликаної священиком Святої Трійці (Отця, Сина і Святого Духа), очищується Божою благодаттю від усякого гріха і стає освяченим, чистим, благодатним.

Батьки приносили немовля до церкви разом із обраними напередодні двома кращими своїми друзями чи роди-

чами: парою хлопець – дівчина чи чоловік-жінка (але ті двоє не мали бути подружжям). По-церковному таких своєрідних свідків обряду хрещення віддавна називали *восприємниками* (той, хто приймає, «восприемле», зі святої купелі щойно занурену священиком тричі у воду дитину). Для дітей ці двоє надалі ставали *хрещеним батьком* і *хрещеною матір'ю*, а для батьків українська традиція обрала назву – *куми*. До речі, слово кум – турецько-татарського походження і означає «друг».

Обряд хрещення відбувався не раніше восьмого дня від народження дитини. Очевидно, це було даниною традиції, бо саме восьмого дня Христа найменовано було Ісусом.

Та перед цим обрядом батькам ще належало пройти чин наречення імені чи назнаменування, тобто благословення дитини Хресним Знаменням. Церковна традиція зберегла два підходи до виконання цього чину: в одних випадках священика запрошували другого дня для читання встановлених молитов породіллі й дитині в їх домі й тоді вперше називалося ім'я новонародженого; в інших – ім'я дитині називалося вже безпосередньо перед хрещенням - у притворі храму, що називається «бабинцем».

Звернемо увагу на порядок, який існував у давній Україні за часів, коли нареченням імені дитини, писанням метрик займалася церква, а не держава.

Найперший голос у найменуванні новонародженого мав священик. Тоді не прийнято було просити чи вимагати від нього назвати дитину іменем, яке подобалося батькам чи кумам. Йшлося лише про православне ім'я, зафіксоване у Святих Книгах. Більше того, цей вибір залежав від дати народження дитини й імені святого (чи святої), яке за церковним календарем припадало на ту пору. Зазвичай дитина успадковувала ім'я того святого, який припадав на восьмий день після її народження, або на день народження, або близький день до того.

Цим і пояснюється той факт, що дівчатка, народжені, скажімо, у грудні, із зрозумілих причин отримували імена

великомучениці Катерини, а також Анастасії та Уляни, житейський подвиг яких пошанувала церква саме в цьому місяці. Ось і у кліровій книзі народжених у Данині й Шатурі в грудні 1887 року дівчаток знаходимо тому підтвердження: аж шестеро названо Катеринами, п'ятеро – Анастасіями, три – Улянами. Згідно із записами цієї книги, народжені в червні чотири дівчинки отримали ім'я Кулина (Акулина), три в жовтні – Парасковії, і три в листопаді – Мотрони.

Був, щоправда, один аргумент, на який зазвичай зважали священники і здебільшого йшли назустріч молодим батькам: їхнє бажання дати дитині ім'я дідуся чи бабусі.

У питанні вибору імені священники неодмінно покликалися на рекомендації українського православного Требника, складеного Київським митрополитом Петром Могилою ще 1646 року. Наведемо з цього видання одну промовисту цитату: «Нехай пильнує священник давати ім'я не соромливе, не з яких байок узятє, не сміху варте чи поганське, чи людей нечестивих, але одного зо Святих Божих, щоб хрещений наслідував його чесноти й притягав себе до чеснотного життя і щоб його молитви й заступництво перед Богом придбати собі на поміч».

Згадуючи про чин ім'янаречення, старожили у наших селах не безприкросців згадують про випадки суб'єктивного підходу деяких священників до вибору імені немовляти. Бувало, що батьки дитини «прогнівили» батюшку якимось непослухом або проступком, тоді він міг пригадати про це, даючи наймення спадкоємцю таких батьків або немилозвучне, або надто рідкісне для цих країв. Хрестоматійний приклад про це явище наводить видатний український письменник, який сам мав певний священничий досвід, Іван Нечуй-Левицький у хрестоматійному творі «Микола Джеря». Процитуємо витяг: «Ту дівчину назвали Нимидорою. Піп був сердитий на її неслухняного батька й надавав його дітям таких іменників, що всі люди на селі ніяк не могли убгати собі в голову, а баба-повитуха ніколи не могла до-

нести в своїй голові того ймення додому й губила його на поповому порозі. Тій дівчині піп дав ймення Минодора, а люди на селі звали її Нимидорою».

І ще одна особливість канону наречення новонародженого під час хрещення. Запис його імені у кліровій книзі здійснювався по-церковнослов'янському. У низці випадків написання й вимова такого імені відрізнялися від того, яке ствердилося віддавна в народі. Серед чоловічих імен таких було небагато: *Іоанн (Іван), Елізар (Лізар, Лазур), Іаким (Яким), Євфимій (Юхим)*. Складніше було із жіночими іменами. Селянам-українцям досить складно й незвично було кликати імена своїх дітей по-церковному: *Іуліанія, Акуліна, Гуліта, Февронія, Параскева, Пелагея, Анисія*. Тому такі імена зазвичай поза церквою відразу «забувалися» і в щоденному вжитку досить швидко переінакшувалися, набуваючи усталеної, питомо національної, форми: *Уляна, Куліна, Уліта, Фросина, Параска, Палажка, Онися*. Із цієї ж причини досить рідкісне і незрозуміле простим людям ім'я *Синхлестя* в Данині швидко стало *Сиклетою*.

Читачеві цікаво буде довідатися, якими іменами називали новонароджених у чернігівських селах сто-двісті років тому та порівняти, наскільки змінюються порядки, смаки, традиції, уподобання людей у часовому проміжку життя всього лиш кількох поколінь земляків.

Для аналізу візьмемо «Метричну книгу про народжених, одружених та померлих Архідияконо-Степанівської церкви села Данини Ніжинського повіту» за 1875 рік. Тоді в селі народилося 187 дітей (113 хлопів і 74 дівчини). Відтоді сплило всього лиш 140 років...

На початку аналізу виділимо найбільш популярні (в дужках зазначено кількість хлопчиків чи дівчаток, які в одному році були наречені саме такими іменами).

Почнемо з чоловічих імен: *Іван (8), Георгій (6), Сава (5), Федір (4), Трохим, Микита (по 3), Герасим, Омелян, Леонтій, Кирило, Яків, Павло, Петро, Макар, Пилип, Євмен, Корній, Дмитро (по 2)*.

Із поширених сучасних чоловічих імен в історичному документі віднаходимо: *Володимир, Віталій, Василь, Андрій, Олександр, Тарас*. Щоправда, серед цих імен не віднаходимо, для прикладу, *Миколи*. Тоді як у 1956 році цим іменем було названо аж 11 юних данинців.

А ось чоловічі імена, яких у нинішній час навряд чи зустрінеш: *Іов, Лазур (Єлізар), Андроник, Зосим, Ісак, Федот, Мойсей, Сидір, Конон, Софрон, Феофан, Никанор, Терентій, Авакум, Мина, Наум, Маркел, Яким, Власій, Давид, Прокіп, Оксентій (Авксентій)*.

Жіночі імена.

Найбільше в тому році було *Марф* – від *Марфи* (7). І це при тому, що три дівчинки отримали ймення *Мавра*. По шість імен – *Анна, Марія, Катерина, Уляна*, по п'ять – *Ксеня, Куліна* (по-церковному *Акуліна*), *Палажка (Пелагея)*, по чотири – *Параска (Параскева), Єлизавета, Єфросинія, Тетяна*, по три – *Наталя, Ольга, Уліта (Гуліта), Євдокія*. По два – *Христина, Харитина, Олена, Агафія, Олександра, Варвара, Неоніла*.

Із поширених сучасних жіночих імен і тоді також були в метриках *Лідія, Антоніна, Марина*.

А ось зовсім рідкісні: імена: *Устина, Васса, Синхлитєя, Агнія, Домініка, Нонна, Меланія, Анисія, Зіновія*.

Після жовтневого перевороту 1917 року на всій колишній території Російської імперії ця давня церковна традиція наречення дитини іменем святого чи ангела-охоронця була зруйнована. Безбожна влада відібрала в духовних осіб право ведення клірових книг й запровадила новий порядок надання імен.

Історія цього питання дає нам чимало абсурдних, базованих на невігластві та політичній заангажованості малоосвічених керманічів нової влади, випадків щодо оригінальності імен «майбутніх будівників комунізму». У низці такого абсурду зустрічаємо: *Октябрина, Леніна, Владлен* (скорочено Владімір-Ленін), *Леніза* (ленінські-заповіти), *Лелюд* (Ленін-любить-дітей).

Мода на цього ідеологічного божка після буремних 20-х років перекинулася згодом на інших ідолів із того ж кремлівського корита: радянські загси реєструють імена *Побісталь* (победитель-фашистов-Сталін), *Нісерх* (Нікіта Сергійович Хрущов). Трудовий ентузіазм молодих батьків, які сліпо повірили в примару комунізму, породив *П'ятьвчета* (п'ятирічку-в-чотири-роки), *Кукуцаполь* (кукурудзу-царицю-полів) і навіть... *Генія*. Можна уявити, скажімо невдаху-бухгалтера однієї сумнівної контори Генія Івановича, якому нерозважливі батьки забажали надати таке багато до чого зобов'язуюче ім'я. Була ще й *Даздраперма* (да-здрастует-первое-мая). Був ще й *Трактор Іванович*.

Щонові часи в країні, де віру й релігію комуністична влада, як і раніше, з несамовитою люттю продовжувала витравлювати з пам'яті навіть найстаршого покоління спонукали до появи в паспортах радянських людей таких імен, які все більше віддаляли від материзни, від наших витоків. Згадаймо шаління мільйонів глядачів від латиноамериканських «мільних опер», голосіння над якими залишило нам сотні і тисячі Маріанн, Ізаур, Леонардів...

Аналізуючи дані Державного реєстру імен України за 2014 рік, приходиш до гіркого висновку, що мудрі слова з Требника Петра Могили про те, щоб хрещений наслідував чесноти й заступництво перед Богом імен святих із православного календаря, все ще не дійшли до свідомості молодих батьків. Так, серце України – Полтавщина – додала до держреєстру українських імен *Афіну-Адель*, *Рим*, *Зевса*, *Царицю*, *Артистку*, *Елжу*, *Аура* і навіть... *Золушку*. В одеських родинях з'явилися *Дженіфер*, *Ніколь*, *Франческа*, *Емілі*, *Беатріс*.

Та повернемося в Данину XIX століття.

Про кількість новонароджених у ту пору. Від середини XIX століття до 1887 року (останнього року реєстрації в Данині народжених шатурян у зв'язку з відкриття там своєї церкви) священник приходу робив у кліровій книзі в середньому від 150 до 200 записів про народжених.

Населення Данини почало зростати після відміни кріпосного права 1861 року. Так, у 1862 році в селі народилося 156 дітей, 1863 – 183, 1864 – 140, 1865 – 184 хлопчиків і дівчаток. Найбільший приріст припадає на 1887 рік – 233 (111 хлопчиків і 122 дівчат). До речі, цей 1887 рік – чи не єдиний, коли в селі народилося більше дівчаток.

Порівняльний аналіз співвідношення чоловічої і жіночої статі в цьому селі підтверджує тенденцію останньої чверті XIX століття щодо постійного переважання народження хлопчиків над дівчатками. Так, у 1875 році із 187 новонароджених немовлят 113 були хлопці, і лиш 74 – дівчата. У 1897 році – із 146 (без шатурян) 80 – хлопці, 66 – дівчата.

Така тенденція була властива для Чернігівської губернії й раніше, на що звертають увагу укладачі довідника «Матеріали для географії і статистики Росії, зібрані офіцерами Генерального штабу: Чернігівська губернія».

Як і попередньо оглянута книга про шлюби, ця – про народжених – також заповнювалася за певною формою. Записи велися в хронологічному порядку. На початку зазначалися місяць, число та ім'я новонародженого. Далі – соціальний статус батька: ім'я по батькові, прізвище його та дружини. Окремий абзац передбачався для інформації про «восприемників» – кумів. Спробуємо «оживити» кілька сторінок вже згадуваної клірової книги про народжених за 1887 рік.

Травень, 20. Олена

Батьки:

Власник села Данини Симон Стефанів Вовкогон і законна дружина його Агафія Яківна. Обоє православні.

Восприемники:

Власник того ж села Пилип Аврамів Сардак і Васса Тимофіївна Хлібик.

Запис зробив благочинний протоієрей П. Скорина із псаломщиком Г. Неороновим.

Серпень, 1. Елізар

Батьки: Власник села Шатура Омелян Трохимів Тимошик і законна дружина його Катерина Яківна. Обоє православні.

Восприємники:

Власник того ж села Стефан Ананійович Проха і Анна Ісаївна Медведова.

Запис зробив благочинний протоієрей П. Скорина із псаломщиком Г. Неороновим.

Здавалося б, два звичайні записи, зафіксовані сільським священиком перші найголовніші свідчення про новонароджених, яких розділяють кілька сторінок між номером 28 біля данинки Олени і номером 73 біля шатурянина Елізара та пару місяців часового проміжку в межах одного року. Але скільки трепетно пізнавального й повчального з непростих уроків їхнього життя можна розповісти, коли знати подальшу долю цих двох немовлят.

Тоді, в 1887 році, ні молоді батьки, ні їхні куми не могли й здогадуватися, що трохи більше ніж через двадцять років ці двоє гарних і щасливих молодих людей у цій же церкві стоятимуть на весільному рушнику, даючи перед Богом, церквою, родичами і численним «весільним потягом» з обидвох сіл обітницю «бути разом, допоки смерть не розлучить нас».

Вродлива данинка Олена стала від 1911 року шатуряною, розставшись із дівочим прізвиськом Вовкогон та перебравши чоловікове – Тимошик. Разом поставили на ноги чотирьох своїх дітей – Катерину, Степана, Галину, Івана. Разом переборювали страшні лихоліття революцій, голодоморів, воєн, несправедливих репресій і засуджень, пережили втрату найменшого сина. Та не озлобилися на світ, на долю, а свято берегли любов і тепло, яким завжди обдаровували ближніх, а особливо внуків. Ще Олена Семівна Тимошик до останніх днів свого життя зберегла любов до своєї рідної Данини, хоча через щоденні клопо-

ти бувала там нечасто. І цю любов передала своєму найменшому внукові – авторові цих рядків. Коли вона чула, що молодь називає її малу батьківщину зрусифікованим *Данином*, м'яко казала: «Неправильно це, бо наше село – *Данина*. Пам'ятай про це, внучку».

Ось так несподівано зворушливо для автора і, сподіваюся, читача, «розшифрувалися» всього лиш два записи із цієї дорогої для кожного данинця й шатурянина клірової книги...

Ще на одному записі в цій книзі варто загострити увагу. У нього – драматичний початок, але щасливий кінець.

13 листопада 1897 року священик Петро Скорина охрестив немовля на ймення Іван і зробив таких запис:

«Іоанн – незаконнонароджений.

Дочка солдата дівця Ксенія Авксентіївна Кательницька, мешканка с.Данини, православного віровизнання, народила незаконно.

Восприємники:

Солдат у запасі Архип Антонов Кательницький і Неоніла Єфімова Гоева, дівця, – мешканці с.Данини».

За цим записом – драма життя молоді дівчини, сироти, батько якої, колишній солдат Російської армії, рано помер. Очевидно, від ран, набутих десь на війні, – немало їх проgrimіло не великих просторах імперії. Покриткою дівчину зробив старший односелець, однак признати сина відмовився, цим поклавши на дитину образливе тавро байстрюка. Церковний запис «незаконнонароджений» нічого доброго не обіцяв цій дитині в її майбутній житейській долі.

Згідно із заведеним в імперії порядком, інформація про незаконнонародженого обов'язково публікувалася на сторінках крайових епархіальних відомостей. Статистичні відомства також вели окремий облік цієї категорії громадян. Так, за офіційними статистичними даними в Чернігівській губернії на початок ХХ століття співвід-

ношення незаконнонароджених до дітей, що народилися в сім'ях, було 1 до 24.

Може б, і виріс цей хлопець безбачченком, сповна зазнавши гіркої сирітської долі, якби його мати, солдатська донька Ксеня, не проявила справді бійцівський характер. Коли вмовляння і сльози не розтопили черстве серце обидчика, вона вирішила податися до суду. Спочатку до волосного, потім – повітового, окружного. І так, відстоюючи в різних бюрократичних кабінетах своїми обґрунтованими «чолобитними», дійшла до царя.

Неймовірно, але справа тягнулася... дев'ять років. І розв'язалася. На користь матері й дитини. Батько не лише змушений був визнати на суді свого сина, а й одружитися на Ксенії.

Несподіваний, хоч і запізнілий, кінець історії ось у цьому документі – копії Указу царя, рішення Чернігівської консисторії та Ніжинського окружного суду, який підклений до тієї сторінки данинської кліррової книги, на якій було зроблено дев'ять років тому запис про «незаконнонародженого Іоанна».

Указ

Його Величності, Самодержця Всеросійського.

Із Чернігівської Духовної Консисторії – Архіваріусу Консисторії.

За Указом Його Імператорської Величності, Чернігівська духовна Консисторія слухала подання Ніжинського окружного суду від 25 лютого 1906 року за №1161, чим повідомляємо, що рішенням Ніжинського окружного суду, що відбувся 25 лютого 1906 року,

Постановлено:

– записаного за метричними книгами Чернігівської губернії, Ніжинського повіту Троїцької церкви с. Данини за 1897 р. під №71 Іоанна признати законним сином селянина Омеляна Павлова і дружини його Ксенії Авксентіївни Калюжних.

Наказано:

Запропонувати Вам у метричній книзі зробити відповідні помітки про узаконення, відповідно до вказівки, надрукованої в «Церковных ведомостях» за 1893 рік на стор. 1413-1414.

Член Консисторії – свящ. Петро Адвокатов».

КНИГА ПОМЕРЛИХ

Це книга смутку й печалі. Книга прощання. Книга жалю за життями, що з різних причин обірвалися передчасно. За тими, хто не долюбив, не доробив, не народив, не здійснив задумане. Немало з-поміж них, хто мучився і страждав, як немало й таких, для кого останній день у житті був раптовим, несподіваним.

Тут скупими короткими рядками подається остання інформація про завершення земного життя людини за кілька днів переходу її душі в те вічне життя, якого вона заслужила. Кожний запис також відповідає усталеній формі: прізвище, ім'я, по батькові, дата смерті, кількість прожитих років, причина смерті.

Смерті в Данині – маленька краплинка у віддзеркаленні якості життя, рівня здоров'я, стану медицини в цілому по повіту, краю, тогочасної держави.

Статистичні дані минулих століть показують невтішну картину.

Найбільше смертей у Чернігівському краї було в 1848, 1849, 1853, 1855, 1860 роках. 1848-й – рік страшної епідемії холери. Від неї чомусь більше вмирало жінок, ніж чоловіків. За період від 1840 до 1850 років на сто народжень припадало 90 смертей. Найчастіше вмирали від катару дихальних шляхів, запалення легень, легеневої чахотки, тифу, кривавого поносу, водянки.

Та найголовнішою причиною вкороченого життя людей був брак медичних засобів. На кожного лікаря в Чернігівській губернії припадало 20 000 жителів. На всю губернію було лише 17 аптек (в кожному повіті – по одній).

Найстрашніше те, що вмирало багато дітей.

Простежимо, як наведені вище загальні дані, взяті із статистичних видань краю, віддзеркалюються на сторінках клірової книги померлих у Данині.

Похоронів у селі було багато. Скажімо, в останню чверть XIX століття церковні дзвони сповіщали про чиюсь смерть у середньому раз на два-три дні. Так, у 1875 році було 139 похоронів, 1885 – 108, 1887 – 131, 1897 – 99.

Вмирали в основному діти. Ось печальна статистика, виведена на основі аналізу цієї ж клірової книги. У 1887 році в селі померло дітей у віці до восьми років – 66. З них тих, хто не дожив до одного року – 52. Далі за дитячими роками ховали: до 2-х років – 10, до 3-х років – 6, до 4-х – 7, до 5 – 3, до 6-ти – 2, до семи – 1, до восьми – 5. У віці від 15 до 40 років поховали за рік 10 чоловік.

А що ж із віком селян після 40 років? У цьому віковому діапазоні також помирало багато. Від 40 до 45 років померло 9 чоловік. Від 50 до 55 – 8 чоловік. Від 55 до 65 – 7. Від 65 до 70 років – 6. 80-літнього віку в селі дожив лише один чоловік. Подолав цю планку також один.

В останній колонці чергового запису священник називає причини смерті. Найчастіше вживані в цих записах такі: простуда – 22, дитяча хвороба – 11, скарлатина – 6, кашель – 3, дифтерія – 10. Пошесть на цю хворобу в село підкралася восени: у листопаді поховали восьмеро, у грудні – ще двоє.

Серед причин смерті називається старість. Але якого вікового діапазону вона мала тоді стосунок? Виявляється, до 50-річних. Таких «старих», хто пішов та той світ у віці 50-55 років, було четверо.

В той рік у Данині померли також: від пологів (2), від чахотки (2), неприродною смертю (1).

Такі ж тенденції проглядаються і через 20 років. Так, у 1896-му померло 25 дітей у віці до одного року, від двох до десяти років – ще семеро. До 80-річчя також дожив один чоловік.

Ще сумніша статистика наступного, 1897, року: дітей віком до 10 років померло 46. Але якщо за перші два роки життя – 17, то від 3-х до десяти – 29.

Рідкісного данинського старожила за цей період знаходимо в кліровій книзі за 1885 рік: Іван Іванович Кошма не дожив до свого 100-річчя лише два роки.

Маленький штрих до демографічної картини нинішньої Данини. За даними сільської Ради, в 2015 році народилося 0 чоловік, померло 18.

ЖИТТЯ У ВОЛОСТІ

Волость – в XI–XIII ст. – територіальна адміністративна одиниця, складена з кількох громад на чолі з волостелем. Із занепадом староукраїнської держави ця назва поступово вийшла з ужитку. У царській Росії волості відновлено 1861 р. На чолі волості стояло волосне управління з волосного старшини, сільських старост, збірника податків і волосного писаря. Ліквідовані 1923 року. Советська влада замінила волості районами в 1924–1925 рр.

(«Мала українська енциклопедія» Євгена Онацького)

СХОД ЗА УЧАСТЮ МИРОВОГО ПОСЕРЕДНИКА

Ранньої травневої пори 1867 року, на теплого Олексія, коли селяни готували свої борони та інший важний реманент до весняної сівби, Данину зі швидкістю стрекотухи-ворони облетіла загадкова звістка: «Мировий посередник у Данині! Скликає сход села!»

Мировими посередниками у царській Росії і в окупованій нею Україні називали адміністративних урядовців, які на початку покликані були розглядати суперечки між поміщиками і звільненими від кріпацтва селянами; згодом ці представники центральної влади організовували процес створення волостей і волосних судів та здійснювали нагляд за їх діяльністю.

Відколи після царського указку 1861 року данинці з «підданих князя Голіцина» стали іменуватися «селянами-власниками», сход села з участю високого начальства «аж

із самого повіту» скликався тут удруге. Призвідцем першого, рівно п'ят літ допіру, виявився отой царський указ про даровану волю від поміщиків та віддавна обіцяну землю.

Чому цей, другий, сход мусив бути таким спішним, у селян від здогадок аж лоби впрівали. Бо й напrawdę коли таке було, щоб по обіді посильний із Ніжина з високим начальником казенною кінкою на небачених дрожках приїхали в село на ночівлю, а завтра зранку всім веліли на церковному майдані стрітися. «Чи не війна, бува, почалася?» – питали насторожено одні. «А, може, холера знову десь із-за Чернігова всіх підряд починає косити?» – роздумували гірко інші.

Зранку на майдані люду – мов бджіл біля розбурханого вулика. Хіба лиш безпомічні старі та немовлята з матерями при домівках лишилися.

Та й важне ж діялося на тому сході. Найперше, незвичне досі, – обирали сільського голову.

Раніше в селі староста був за старшого. Проте, за умов, коли поміщик у селі беззастережно вважався над усіма панами пан, роль цього виборного чоловіка не була такою важливою – він сприймався таким собі посередником, через якого начальство з повіту передавало громаді чергові вказівки. Інша справа тепер – має бути з головою, обраним із числа знаних і шанованих з-поміж односельців. Раніше, голосно казав при всій громаді мировий посередник, у селі все пан вирішував, а тепер має бути над всіма вами старшим голова, якого самі ж і обиратимете; а як не сподобається своїми діями, самі ж і зніматимете. «Скоро і писар, і суд, і збір податків, – все під боком буде, – продовжував дивувати усіх присутніх приїжджий російськомовний високий чин. – А щоб усім стало зрозумілим, як будете починати життя по-новому, маєте всі, разом із шатурянами, цієї суботи приїхати під обідню пору на майдан Володькової Дівиці, на спільний великий сход».

Намальована вище данинська картинка з незвичним і загадковим сходом, результати яких породжували більше

запитань, ніж відповідей, повторювалася в усіх селах Чернігівської губернії у часовому проміжку від 20 квітня по 10 травня 1867 року. Саме такий термін зустрічей посланців повітової влади з мешканцями кожного села був визначений губернським начальством на основі царського указу, який спустили з Петербурга в усі губернiальні центри і який до Чернігова надійшов чомусь із запізненням.

НОВА КАРТА ПОВІТУ

Повний виклад рішення Чернігівського губернського у справах селян присутствiя за номером №377 від 8 квітня 1867 року, що породило пожвавлення й насторогу в селах через поспiшнiсть його виконання, знаходимо у спеціальному додатку до числа 16 «Черниговских Губернских Ведомостей» від 16 квітня того ж року. Цей документ, що за обсягом зайняв дві шпальги великого формату газети, називався *«Про запровадження волосного управління та розподіл сіл за волостями»*.

У його 25 пунктах детально виписаний порядок проведення сільських сходів та виборів на них сільських голів, а також порядок проведення волосних сходів та формування на них органів місцевого самоуправління – волосного голови, писаря та суду.

Аналіз цього документа дає можливість відтворити в деталях перший від часів Козацької держави волосний сход як початок утілення адміністративної реформи, на яку відважився піти російський царський уряд після знесення кріпосного права.

Перед тим, як із найбільшою ймовірністю відтворити організований владою такий важливий захід в одній із новоутворених волосних «столиць» – Володьковій Дівиці, ознайомимося із змістом рішення про розподіл сіл за волостями.

Відповідно до урядового документу, в Чернігівській губернії створювалися 168 волостей, які, в свою чергу,

об'єднувалися в мирові дільниці й підпорядковувалися повітовому управлінському органу. По Ніжинському повіту це виглядало так: усі села поділялися на дві мирові дільниці, що формувалися з двох географічних зон, – північної (Вертіївська дільниця) та південної (Носівська дільниця). Цікаво, що Ніжин як давній адміністративний і культурний центр на початку полку, а згодом – повіту, цього разу увійшов до Вертіївської дільниці і був ще й центром окремої, Ніжинської, волості. Кожне село входило до певної волості, яких у повіті утворювалося 12.

У Вертіївській дільниці – шість волостей: Вертіївська, Дрімалівська, Дроздівська, Ніжинська, Плосківська і Талалаївська.

У Носівській дільниці – також шість: Володьково-Дивицька, Галицька, Лосинівська, Макіївська, Монастирищенська і Носівська.

Данина й Шатура, отже, разом із Володьковою Дивицею, мали від тої пори й набагато літ наперед складати окрему низову адміністративно-управлінську одиницю Російської імперії – Володьково-Дивицьку волость.

З огляду на те, що цей рідкісний документ, про який ідеться, визначав подальшу докорінну зміну адміністративного управління населеними пунктами і є фактично невідомим для дослідників, краєзнавців та вчителів, назвемо структуру тих волостей, села яких примикають до околиць Данини й Шатури, зокрема, «рідного» данинцям за радянських часів Лосинівського району.

Талалаївська волость була утворена із сіл Талалаївка, Кунашівка, Пашківка, Дорогинка, Валентіїв, Синдарівське та Хвилівка.

Лосинівську волость складала: Лосинівка, Леонідівка, Богданівка, Вікторівка, Липське, Обсирівське.

Галицьку: Галиця, Сальне, Шняківка.

Макіївка ставала центром вирішення усіх життєво важливих питань для мешканців Ганнівки, Терешківки, Степанівки, Татарівки, хутора Калинівки.

ПЕРШЕ ПРАВЛІННЯ

А тепер уявно перемістимося на просторий майдан Володькової Дівиці середини XIX століття у тому її місці, де головний битий шлях із Ніжина на Козелець у центрі села розділяється на два широкі рукави: на південь – до Данини й на захід – до Носівки. Стільки люду, коней, возів, такого різновікового та різностатевого повноголосся, такої яскравості й строкатості в святочних строях це село не знало досі ніколи. За приписом мирового посередника, який тут господарював уже три дні до початку сходу, сюди мало з'явитися не менше двох третіх дорослого населення данинців, шатурян та самих дівичан.

Ще задовго до початку обідньої пори ставало зрозумілим, що так званого кворуму, за наявності якого ретельно стежило керівництво губернії, тут буде безумовно дотримано. Привчені віддавна до слухняності селяни не могли зігнорувати вказівкою прибути у Володькову Дівицю ще й тому, що були не стільки залякані, скільки заінтриговані виступом мирового посередника на сільських сходах напередодні, бо на багато запитань чули у відповідь одне: про все детально довідається в Дівиці – мусите всі там бути.

Новообраних сільських голів зобов'язали прибути сюди ще зранку. На подвір'ї просторої нежилої сільської хати при дорозі, що наспіх була облаштована під тимчасову адміністрацію волості, вже стояли «зі штиками до ноги» при виконанні своєї служби два форменні чини, прислані напередодні з повітового поліцейського управління. За вимогою з губернії, це мали бути сам повітовий справник чи його помічник та помічник станового пристава. В самій же хаті мировий посередник зранку приймав від авторитетних посланців Дівиці, Данини та Шатури підготовлені ними письмові дані, що стосувалися дорослого населення, стану громадського господарства, обсягу грошових сум і адміністративного управління тих сіл, які складатимуть волость.

Рівно в полудень помічник станового пристава, споряджений у форму святочного дня, піднявся на заздалегідь виготовлене для цієї okazji в центрі майдану дерев'яне підвищення-сцену, на якому був прикріплений штандарт із зображенням імператора, й засурмив окремо на кожен із чотирьох боків усієї округи. Народ затих, очікуючи виходу наперед очей мирового посередника – він мав вести зібрання.

Найперше, уповноважений владою високий начальник оголосив про кількість прибулих на загальний сход окремо по Володьковій Дівиці, Данині та Шатурі. Та кількість була достатньою для того, щоб сход цей вважався правним. Далі зачитав рішення губернського правління, прийняте на основі царського повеління, про поділ сіл губернії на волості та про утворення з трьох сіл повіту, що розташовані поруч (Володькова Дівиця, Данина й Шатура), нової волості.

Окремо державний чиновник розтлумачив сходу пункт урядового рішення про можливу незгоду якогось села входити до призначеної згори волості та обирати іншу. Якщо б до цього дійшло, наголосив він, то таке село мало б надати письмове рішення всього сходу з підписами кожного його мешканця. Проте, остаточне рішення про вихід з волості має приймати спеціально скликаний сход усієї волості. Коли таке клопотання приймалося, то воно мало бути передане через мирового посередника на розгляд і прийняття остаточного рішення губернським правлінням.

Наявність у царському рішенні нібито демократичного пункту про можливість виходу якогось села з волості та приєднання його до іншої нагадує такий же пункт із бюлетеню всесоюзного референдуму, проведеного за ініціативою першого й останнього президента СРСР Михайла Горбачова напередодні остаточного розвалу цієї країни 1991 року, про можливість виходу якоїсь союзної республіки з цього державного утворення. Пункт цього документа спеціально було сформульовано таким чином, що

зреалізувати його на практиці одним із суб'єктів договору було неможливо.

На пункті царського указу про право окремо взятого села вийти з волості тут наголошую спеціально, бо через багато літ, вже за інших політичних реалій, віддавна звиклі до власного отаманства данинці вирішували скористатися з цього права й спробують створити в своєму селі окрему волость. Та про цей, досить рідкісний і фактично невідомий, історичний факт, йтиметься пізніше.

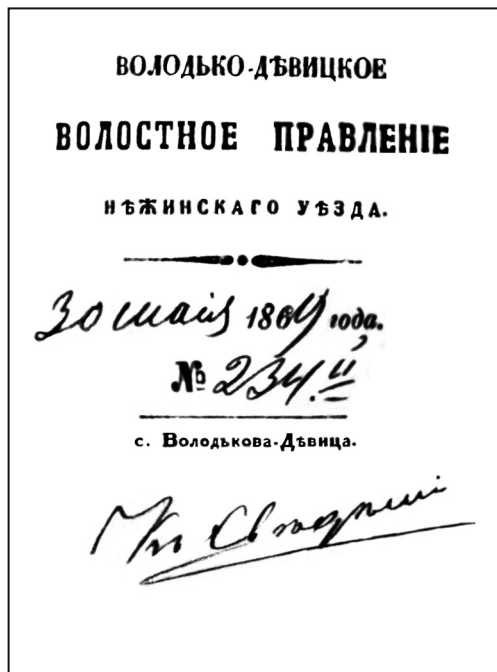
Далі на володьково-дівичькому майдані ставало ще цікавіше: належало вирішити, де буде центр волості та вибрати волосне правління. Йшлося про незнані досі в краї посади волосного голови, його помічника, секретаря волості, збирачів податків, засідників (посадників) волосного правління та суддів волосного суду.

Якщо із вибором центру суперечок не виникло (Володькова Дівича по праву претендувала на роль «столиці» – як колишнє самоврядне сотенне містечко вільних, а згодом і реєстрових козаків за часів Української козацької держави та найбільше село округи), то з розв'язанням наступних питань між тісно посталими вперемішку найближчими земляками градус емоцій помітно підвищувався. Кожне село, незважаючи на оголошений мировим суддею представницький принцип за співвідношенням до кількості виборців у громаді, прагнуло бачити в начальстві більше «своїх». На жаль, віднайти документ, у якому зазначалися б прізвища й географічне походження обраних до керування волостью, не вдалося. Однак можна припустити, що те перше волосне правління справді обиралося громадою хоча й непросто, але все ж у демократичний спосіб, бо заготовлених наперед списків тоді ще не вмiли робити, а про спосіб наперед домовлятися чи підкупляти за гроші когось, як це робиться на всіх щаблях влади тепер, тоді просто не знали.

Це, виборне, питання порядку дня насправду забрало найбільше часу. Адже громада мала не просто висунути й

затвердити загальним голосуванням кандидатури, а й по-чути про головні біографічні й людські характеристики претендента: освіта, місце проживання, чи раніше обирався громадою для виконання якоїсь важливої громадської справи та як до того відносився.

І останнє питання сходу, до якого селяни віднеслися з особливою увагою й насторогою: ознайомлення з різного характеру та призначення повинностями у грошовій та натуральній формі, яке кожне сільське товариство мало відтепер сплачувати лише у волость за двома видами платежів: державними та земськими. До перших відносилися зокрема внески за користування землею, хлібоздача; до

*Книга Володьково-Дівицького волостного правління
Ніжинського повіту за 1869 рік*

других – внески на утримання волості, оплата послуг писаря й суду та різні штрафні приписи.

Про конкретні суми поки що не йшлося. Як пояснив мировий посередник, вони будуть визначатися на основі поданих упродовж місяця до волості сільськими головами остаточних даних про кількісні та якісні характеристики кожного селянського господарства й громади в цілому. Після ретельної перевірки волосним правлінням цих даних розрахунки конкретних сум окремо буде внесено волосним писарем до Загальної основної книги нової волості. Окремо буде заведена так звана хлібна книга: волость віднині мала контролювати й звітувати перед державою про кількість хлібних запасів та стан їх зберігання у кожному сільському товаристві. Для цього їм було рекомендовано створити на місцях громадські хлібні комори, гамазеї та крамниці.

Місія мирового посередника зі створення та організації роботи волості, згідно з приписами аналізованого документа, мала закінчитися двома його важливими підсумковими справами:

а) складанням на ім'я начальника губернії Акту, в якому детально описувався стан виконання всіх пунктів документа та вказувалося на труднощі й проблеми, що виникали під час його виконання;

б) замовленням і доставкою до волості прошнурованих дохідних та витратних книг, а також печатки волості, казенних бланків для виконання функцій старости, писаря й суду.

...Під вечір переповнений до краю володьково-дівичський майдан поступово порожнів. В усі його боки витягувалися валки з підводами та стомленим від незвичної балачки й емоцій пішим людом. Найдовше вилюднювався Данинський тракт. Зазвичай, як це бувало в ярмаркові дні, немало данинців і шатурян відвідували дівичьких родичів, чаркувалися в тамтешньому шинку, продовжуючи обговорювати події небуденного дня, що минав.

«РЕВІЗЬКІ» ДУШІ

Незабаром, по завершенню волосних сходів, Ніжинська повітова земська управа стала приймати від кожної волості перші своєрідні статистичні дані, в яких містилися відомості про кількісний і маєтний стан сільських товариств козаків та селян усіх найменувань у повіті. Дані ці пізніше були опубліковані у спеціальному додатку «Черниговских губернских ведомостей» від 19 травня 1868 року.

Сухі цифри із цього невідомого досі офіційного документа можуть дати сучасному читачеві немало цінної інформації про те, якими були наші села за часів ствердження в краї волосного правління. Маємо також можливість з'ясувати, чи життя оремо взятої Володьково-Дівицької волості чимось відрізнялося від інших, чи було «таким, як і в людей». Вираз «щоб так, як і в людей» (отож, аби було не гірше від інших: у побуті, харчуванні, одязі тощо), був досить поширеним у багатьох домівка краю. Його автор не раз чув у Данині аж до кінця 70-х років минулого століття.

Варто наголосити, що після знесення кріпосного права ці цифри, якими оперує автор, – чи не перші офіційні дані про те, скільки «ревізських» душ мешкало у селах, до якого соціального стану вони належали, у скількох садибних дворах вони розміщувалися, скільки десятин землі належало селянам-власникам, якою землею з колишніх поміщицьких володінь тепер розпоряджалася сільська громада. Отож, у конкретиці цих питань і варто подати *загальну характеристику Володьково-Дівицької волості*.

На початку – про соціальний стан мешканців сіл. З огляду на те, що Володькова Дівиця за доби козацької України та й у перші десятиліття перебування її в складі Росії тривалий час була місцем формування й осідку окремої козацької сотні Ніжинського полку, тут віддавна селилися ті козаки, які після тривалих військових походів вирішували заводити сім'ї та займатися сільським господарством. Такі кріпаками ніколи не були, панові не під-

корялися. Вони мали на власні земельні наділи охоронні гетьманські грамоти, за якими їхня земля не перепродувалася, а лиш переходила у спадок. На початок другої половини XIX століття козаки на Лівобережній Україні все ще склали відчутний прошарок сільського населення. Так, у Володьковій Дівиці із 1772 душ дорослого населення козаків і казенних (державних) селян тут мешкало 506 – майже третина. Інші 1266 відносилися до категорії селян-власників.

Натомість, у Данині й Шатурі ні козаків, ні державних селян (ті, хто перебував на державній службі) вже не було. Для Данині такий факт є несподівано дивним, адже з архівних документів дізнаємося, що через наявність при цьому селі багатого хутора потомка колишнього українського гетьмана Тараса Трясила відставного корнета Івана Тарасевича тут віддавна існував козацький прошарок. Куди він подівся після 1861 року – з'ясувати не вдалося.

Тепер про *кількісний склад населення*. Усіх дворів у Володьковій Дівиці налічувалося 673 (з них козацьких – 167). Доросле населення, разом із козаками, казенними селянами та селянами-власниками тут складало, як уже зазначалося, 1772 душі. Другим за величиною населеним пунктом волості була Данина: 294 двори, у яких мешкало 718 чоловіків і жінок (всі мали статус селян-власників). Шатура виглядала помітно меншою: дворів 172, селян-власників 482 душі.

Що ж із землею? Маєтності волосного села склалися із козацьких володінь (466 десятин) та наділів селян-власників (1898 десятин 605 сажнів). Усього за цим селом числилося понад дві з половиною тисячі десятин орних земель і пасовищ. У розпорядженні данинців було близько півтори тисячі десятин. У шатурян – майже на третину менше: 1021 десятина 675 сажнів. Загалом у волості, разом із козаками, мешкало близько трьох тисяч ревільських душ (це без врахування неповнолітніх), у власності яких було 4417 десятин 873 сажнів земель.

Про те, що населення Володьково-Дівицької волості було не з бідніших, свідчать, для прикладу, дані про хід реалізації контрамарок Ніжинської повітової земської управи за 1869 рік. Контрамарки – це своєрідна лотерея як форма займу вільних коштів, залучуваних державою на соціальні потреби. Справа ця була добровільною, хоч й не без адміністративного примусу. Селяни краю відносилися до неї по-різному. Так, упродовж 1870 року населення волості придбало 126 контрамарок на загальну суму 94 рублі 50 копійок. У розрізі сіл маємо такі дані: Володькова Дівиця – 93 марки на суму 69 рублів 75 копійок. Данина – 18 марок і 13 рублів 50 копійок, Шатура – відповідно 15 і 11.25.

З'ясувати, багато це чи мало, можемо, порівнявши ці дані з іншими волостями носівсько-лосинівського куца. Так, у Талалаївській волості було поширено 65 марок, Носівській – 59. А от найбіднішими (або найскупішими) виявилися Макіївська та Галицька волості. Селяни першої спромоглися купити 6 марок на 4,50, а другої – всього 3 марки на суму 2 рублі 25 копійок.

Ці дані також можуть засвідчувати і загальний рівень соціальної активності мешканців того чи того села, і рівень організаційної діяльності самого волосного управління, його довіри серед населення.

Щоправда, треба мати на оці й загальну кількість населення сусідніх волостей. Ці дві волості, названі вище «скупими», були найменшими в повіті. У Галицькій налічувалося 1836 ревізьких душ, у Макіївській – 2010. Приблизно така ж кількість дорослого населення була в Лосинівській волості (2093). Володьково-Дівицька з її населенням у 3271 душ розміщувалася за цим показником у середині волостей повіту. Найбільша кількість ревізьких душ числилася, звісно, за Ніжинською (5693) та Носівською (5264) волостями. За ними йшли Вертіївська (4183) та Талалаївська (3717) волості. Це – дані за 1870 рік.

ХЛІБНІ ГАМАЗЕЇ ТА КРАМНИЦІ

Ще за одним характерним показником можна говорити про рівень господарювання та стан виконавської дисципліни у волостях. Як пригадуємо з інформації про волосний сход, окремим пунктом його рішення було нагальне створення на місцях *хлібних комор, гамазеїв та крамниць* із метою безумовного збереження в належних умовах хлібних запасів та своєчасного продажу їх державі.

Як це рішення було виконане через два з половиною роки опісля? Подана на сторінці «Черниговских губернских ведомостей» таблиця під назвою «Відомість про стан хлібних магазинів по Ніжинському повіту» містить цікаву інформацію для аналізу. На кінець 1869 року в повіті налічувалося 43 хлібних магазини та 14 громадських комор для зберігання зерна. У розрізі волостей це виглядає так. Найбільше хлібних магазинів було, як не дивно, в Талалаївській (12), Вертіївській (7) та Володьково-Дівицькій (6) волостях. А от у Ніжинській волості, без врахування, звичайно, міста Ніжина, їх налічувалося лише п'ять. По чотири такі магазини відзвітували з Носівки, Лосинівки, Галиці. Й лише один хлібний магазин спромоглися відкрити у Макіївській волості.

Строкатішою виглядає картина із створення комор для збереження хлібних запасів громади. Якщо в Ніжинській волості було вісім таких комор, у Вертіївській – п'ять, Володьково-Дівицькій – одна, то в Носівській, Лосинівській, Талалаївській, Макіївській, Галицькій – жодної.

Що ж до перших крамниць у Данині й Шатурі (а були вони, найімовірніше, саме хлібними), то час їх відкриття можна пов'язувати саме з цим періодом – 1868 чи 1869 роками.

З наявних на ту пору у волості п'яти хлібних магазинів (а це, фактично, на три села, не беручи до уваги хуторів), що засвідчує офіційний документ, по одному в Данині і Шатурі таки були напевне. Щоправда, старожили цих сіл

не втримали в пам'яті переказів від своїх пращурів про місця розташування цих крамниць, про загальний їх вигляд, та й про те, чи відрізнялися ті громадські буханці за формою та смаком від пухких і великих домашніх паляниць. До слова, таких щотижня по п'ятницях аж п'ять витягувала колись моя мати з печі. І вони ледь вміщувалися на довгому ослоні, покритому домотканим рушником.

У поданій на сторінках офіційної російськомовної крайової газети «Черниговские губернские ведомости» даних про наявність на початок другої половини XIX століття у розрізі волостей Ніжинського повіту відповідної кількості пунктів зі збереження та реалізації хліба їх названо *хлібними магазинами*. У наших же селах цей заклад віддавна називали *крамницями*. Побутування тут чужого для українців терміна «магазин» запровадили пізніше більшовики, гвалтуючи на московський лад прадавню українську народну мову селян.

Найдавніша з таких крамниць у Данині стояла правобіч від церкви. Неподалік цього місця тепер стоїть «ожидалка» – цегляний павільйон зупинки автобуса, що тричі в день курсує між Шатурою і Ніжином. Чи не до кінця 60-х років минулого століття ця дерев'яна приземкувата хатинка виконувала функцію господарського, або, як казали в селі, «залізного магазину»: тут продавалися потрібні в господарстві різноманітні деталі з металу, які не могли виготовляти місцеві ковалі в своїх кузнях (скажімо, гвіздки, шурупи). Завозили сюди й каганці, скло для вікон, ланцюги для припинання на пасовищах коней та телят, цинкові відра і ночви тощо.

Ще в цьому місці велася активна торгівля керосином. Електричне світло від колгоспного двигуна, яке з'явилося по вулиці Шинковій на початку 60-х, не доходило на інші сільські вулиці через малу потужність того двигуна. Тому селяни й надалі, як і до війни, освітлювали у вечірню пору свої хати каганцями. Обіч цієї крамниці, ближче до «ожидалки», тулилася дощата, ще нижча, прибудова. Там, у за-

глибленій до півметра копанці, містився металевий чан, куди з привезеної «з гброда» машини виливали через шланг керосин. Прибуття, десь раз у місяць, цієї машини було для всього села подією. Ще не встигав водій прилаштувати авто до крамничної прибудови, як тут ураз виростала на очах черга. Спочатку, уздрівши «керосинку», з каністрами, суліями та бідонами сюди поспішали господарі від сусідніх хат. А незабаром хвіст черги виростав за рахунок тих, хто добігав сюди зусібіч. Люди купували цю цінну для побуту рідину «про запас», бо доставлялася вона на села в ту пору нерегулярно. Ще з дитячих літ запам'ятав, як журилися батьки та сусіди, коли подовгу в «залізній крамниці» не було керосину.

Що ж до Шатури, то перша тамтешня сільська крамниця, чимось схожа на данинську, стояла там лівобіч на півдорозі від школи до сучасного центру села з його старим клубом. Вона була універсальною, бо вміщувала на своїх кількох полицках усього потроху – від хліба до відер. І керосин так само – збоку. Найбільшою втіхою автора цих рядків тих дитячих літ, проведених у бабусі, по батьковій лінії, Олени, що мешкала в Шатурі, була її загадково-усміхнена фраза: «А чи не піти нам, внучку, до крамниці?» Чи ж можна було знехтувати такою заманливою пропозицією? Адже вона гарантувала появу в моїй жменьці двохтрьох тверденьких і солоденьких карамельок – кілька копійок на це бабуся завжди тримала в припасі для свого улюбленого внука. (Такий рідкісний на ту пору делікатес, як цукерки, у сільських крамницях продавали поштучно).

КАЗЕННИЙ ПАПІР

А от те з важливого, чого в селі не можна було ніде й ні в кого придбати, то це казенні папери. Цупкі, форматом 32 на 42 сантиметри, з водяними знаками, що дивовижно спливали перед очима у вигляді символу Російської імперії – двоголового орла. Його можна й тепер

Для актов, оплачиваемых сбором нашего
оклада, на сумму свыше 50 до 100 рублей, и
для актов, оплачиваемых сбором нашего
оклада, на сумму свыше 50 до 1000 рублей.

Жизнь двадцать семь лет
года Мая двадцать седьмого
дня Мы ныне подписанием
Меринговской губернии Намисколад
друзья Володимир - Яковлевич
госетники советскими
Летники с одной стороны
Масленников Натальею, а с другой
Петр Семиков Марией, разделивши
исходою свою наследующий
Дружину!

1) Мы на я Яковл Натальею по акту
договору заключенному между
одну принадлежностью т. е. 1000 руб. с
тойкой нажитой земли доставившей
мне Натальею вид земли по наследству
отцу умершего моего отца Евдокима
Михайловича, а отцу это видный
Князь А. А. Толстого по выкупной
договору на равни с-ро-тиски
Сосновского Сосновского Намовой, земли
выкупной властью по
машиному в 1906 году четвёртого
раз найдены в другой акт по
своим властью 1907 году под
в урочище под с. Манурой с-ро-тиски
с одной стороны по с. Ратники
Ср. Намисколад с другой стороны

Один із створених волосним писарем «казенних паперів»

чітко розглянути, коли піднести цей папір ближче до джерела світла. Форми-заготовки для друкування такого паперу віддавна були в ходу в друкарні Києво-Печерської лаври, а сам папір виготовлявся в Пакулі, що неподалік від Чернігова. Там віддавна існувала знаменита на всю імперію папірня. За більшовицьких часів ця папірня прийшла в занепад, а те, на чому слід було друкувати газети, книги, бланки, відтоді стали купувати за кордоном.

Казенний папір і продавався, і заповнювався у волості, у волосного писаря. На прийом до цієї знакової на всю округу особи часто і данинці, і шатуряни вибиралися заздалегідь.

У яких випадках це було? Передусім, коли житейські обставини спонукали продавати, купувати чи закладати землю, судитися, розділяти майно, дарувати, отримувати спадок, будуватися, звертатися зі скаргами чи різними чолобитними до вищестоячого начальства – волосного, повітового, губерньського, чи, може, й до Петербурга.

Переважно неграмотним селянам непросто було розібратися в тому, що і як слід було писати на тих «казенках». Тому писар ставав незамінним у цих справах. Варто було заплатити і за папір, і за послугу писаря, – тоді бажаний аркуш паперу, який давав можливість відкривати наступні двері начальственних кабінетів, незабаром опинявся в руках прохача.

Сам бланк актового паперу та його заповнення обсягом до двох сторінок щодо перелічених вище питань відносився до державних актів нижчого окладу і, за діючим тоді прејскурантом, обходився селянинові в 90 копійок. 40 копійок коштував сам казенний папір, у верхньому правому куті якого чітко виділялася відтворена друкарським способом кругла печатка з гербом і написом «Актовая бумага». Інші 50 копійок із цієї суми «тягнула» приклеєна марка. Цей прејскурант стосувався майнових обладунків, сума яких коливалася в межах від 50 до 1000 рублів. Коли йшлося про більші суми, вартість актового паперу та марки помітно зростала.

Для створення документа на актовому папері були важливі три речі: чорне чорнило, каліграфічний почерк писаря, відповідна стилістика тексту, який тепер у науці називається офіційно-діловою.

Подаю для прикладу витяги одного з документів щодо земельного питання, який створювався волосним писарем у Володьковій Дівиці понад сто років тому. Текст подається в перекладі з російської:

«Тисяча дев'ятсот дев'ятого року Травня двадцять третього дня. Ми, що нижче підписалися, Чернігівської губернії Ніжинського повіту Володьково-Дівицької волості селяни-власники села Данини: з одного боку – Хома Лаврентійів Татаренко, а з іншого боку – Петро Семенів Мозговий, уклали між собою даний договір в нижче наступному.

1. Із нас я, Хома Татаренко, через борги закладаю йому, Петру Мозговому, одну і дві десяти десятини, тобто 1200 квадратних сажнів орної землі, яка дісталася мені, Татаренку, та земля у спадок від покійного мого батька Лавренія Матвіїв Татаренка, а батьку – від колишнього власника князя Голіцин за викупним договором на рівних з іншими селянами Данинського товариства, якої викупний платіж за височайшим Маніфестом у 1906 році сплив, яка знаходиться під посівом в цьому 1909 році під житом в урочищі під с. Шатурою, поряд із землею, з одного боку – селянина-власника с. Данини Миколи Гр. Калюжного і з другого боку – мене ж, продавця, Хоми Татаренка.

2. За цю уступку він, Мозговий, сплатив цього числа йому, Татаренку, готівковими коштами шістдесят (60) рублів – цією землею він, Мозговий має користуватися наступного 1910 року під яровий посів і володіти нею до повернення взятих мною, Хоמוю Татаренком, у його, Петра Мозгового, вище зазначених шістдесят (60) рублів, але в будь-якому випадку не менше ніж на три роки, тобто до 1915 року.

3. За ці вище названі десятини мирські казенні і державні збори покладаються платити на мене, продавця, Хоми Татаренка.

4. Я, Петро Мозговий, на все вище прописане в 3-х пунктах цього договору виявляю свою повну згоду і зобов'язуюся виконати його сповна.

В чому обидві сторони розписуються –

Хома Татаренко Петро Мозговий.

При складанні цього договору свідками були і свої підписи поставили селяни села Данини:

Мартин Федорів Авраменко,

Андрій Данилів Дворський,

Павло Максименко».

З огляду сьогоднішнього дня незвичною видається стилістика таких текстів. У ній – дух епохи, яка безповоротно відійшла, але багато в чому та епоха може бути для сучасників не лише пізнавальною, а й повчальною.

ВОЛОСНИЙ СУД

Волосний суд – становий нижчий суд для селян, діяв з 1861 р. Розглядав цивільні (з сумою позову до 300 крб.) і дрібні кримінальні справи. З 1889 до 1904 мав право застосовувати до селян тілесні покарання. Складався з голови і трьох суддів. Обирався щорічно волосним сходом. Обов'язки голови міг виконувати волосний староста. Скасовано першим декретом УРСР від 4 січня 1918 р.

(«Енциклопедія Чернігівщини»)

Народженому напередодні й після розвалу СРСР поколінню українців, яке виростало в умовах становлення олігархічно-кланової структури державного управління знову посталої України, цікаво буде довідатися, як і де шукали правди, відстоювали свою честь і гідність його родичі; за що судилися і як той суд відбувався; яким були стосунки в тріаді «позивач-суддя-відповідач»; чи завжди позивачі були задоволені судовими рішеннями; як реагували на них відповідачі; якої міри були покарання? Така цікавість тим більш є витребуваною на фоні доброї обізнаності кожним українцем правдивого стану справ із нинішньою судовою системою (від низової його ланки до Верховного) – до неймовірності продажно-ї, цинічної, непрофесійної, корумпованої, несправедливої.

КНИГА СУДОВИХ ПРИГОВОРІВ

У тривалих пошуках відповідей на означені вище запитання авторів цих рядків несподівано повезло. З архівних фондів Ніжинського земства вдалося вперше витягнути на світ Божий один неповторний, чудом збережений,

документ давньої доби. Назву його подаю в перекладі з російської: «*Книга Володьково-Дівицького волосного правління на запис приговорів Волосного і Третейського судів за 1879 і 1880 роки*».

Просто читати подібні документи з кожним роком стає все важче. Писаний наспіх і різними чорнилами на неякісному папері рукописний текст, що упродовж тривалого часу зберігався в цілковито не пристосованих для цього умовах, постає з кожним роком перед очима дослідника все блідішим і розпливчатішим. Такі тексти доводиться подовгу саме розшифровувати, а не читати, залучаючи для цього в незамінні помічники сучасні комп'ютерні програми.

Саме у такий спосіб із сотень сторінок цієї книги вдалося розшифрувати лише декілька справ. Зосібно тих, які викладені на папір добросовіснішими писарями, яких у Володьково-Дівицькій волості виявилось, на жаль, небагато.

КНИГА

Володьково-Дівицького ВОЛОСТНАГО ПРАВЛЕНІЯ

на запису приговоровъ Волостныхъ судовъ.

з 1879 года

Книга приговорів волосного суду. 1879

Усе це досить систематизовано й розкладено за строгою формою тогочасних судових законів тими, які були удостоєні громадою вершити правосуддя іменем нової державної інституції, що постала від кінця 60-х років XIX століття, – волосного суду.

Ті, кого називали волосними суддями, здебільшого не закінчували юридичних факультетів та академій, яких десятками розплодилося в новітній Україні. Однак мали вони найголовніше, чого бракує тисячам їхніх нинішніх спадкоємців із правничого цеху: совість, честь, відданість закону та відповідальність найперше перед тими, кого збиралися захищати чи засуджувати. Принаймні, таке переконливе враження складається після знайомства з кількома судовими справами данинських селян.

ПИСАР

Перед тим як уявно завітати на одне із засідань волосного суду, варто в цілому ознайомитися із тодішньою процедурою оформлення та подання судових позовів до суду нижчої інстанції, яким на той час вважався суд волосний, а також структурою запису про його проведення та змісту ухвалених приговорів у зазначеній книзі.

До волосного суду можна було йти і з усною заявою, і з письмовим викладом суті справи на казенному папері. За умов тодішньої, ледь не суцільної, безграмотності сільського населення, що набуло в період кріпосництва ганебного для тогочасної Російської імперії явища, селяни поступово стали звикати до того, що краще до суду йти з папером у руках. Допомогти його «зрихтувати» покликані були писарі. До заведення в Україні волосної системи управління посади писарів по селах не були передбачені. Пізніше вони з'явилися, однак не скрізь. Принаймні, данинцям на початках доводилося шукати їх у Володьковій Дівиці.

Рідко коли яка справа розглядалася в день подання заяви. Хіба тоді, коли заявник приходив до суду разом зі свідками

з обох боків та обвинуваченим. Зазвичай по отриманні заяви, якщо справа не була складною, суддя тут же признавав дату розгляду. Через посильного в те село, звідки принесена була заява, передавалося сільському голові розпорядження суду про забезпечення явки усіх учасників, що мають стосунок до справи: заявника, відповідача, свідків.

Це може здатися дивним, але на початковому етапі діяльності волосних судів у селян виробилися і повага, і довіра, і боязнь до цієї інституції. Принаймні, в жодній із справ, проаналізованих у цій книжці (а це лише по Данині більше сотні справ за два роки), не вдалося натрапити на запис на кшталт «суд перенесено через відсутність однієї із сторін», або «свідок (свідки) не з'явилися до суду без поважної причини».

Отож, книга судових історій (окрема – за кожним селом волості). Велика за форматом, прошнурована і вручну пронумерована за сторінками. Розвороти її мають розкреслені на кілька різної ширини колонок, у яких записи здійснювалися в такій послідовності:

- порядкове число судової справи від початку року;
- ім'я і соціальний стан позивача та звинуваченого;
- предмет суперечки;
- коли відбувся приговор (вирок), на якій підставі, чим слід задовольнити ображеного і до якого покарання приговорюється звинувачений.

В останній колонці викладу судової справи нерідко суддя робив помітки про те, як до оголошеного приговору віднеслися позивач та звинувачуваний. Найчастіше зустрічається таке: «позивач задоволений» або «звинувачений висловив незадоволення рішенням суду».

Під кожним із таких викладів судових історій ставили свої підписи всі судді (зазвичай на одну справу їх було три). А останній рядок запису майже повсюдно був таким: «За неграмотних розписався такий-то» (зазвичай, судовий писар).

У волосному суді працювало більше десятка суддів. Такий висновок можна зробити із записів про перебіг кожного

судового засідання. Назвемо для історії прізвища тих, хто розглядав справи данинців: Єлисей Бобер, Зот Вовкогон, Карпо Калюжний, Василь Кожуховський, Хома Коротченко, Кузьма Погрібний, Сава Сардак, Яким Шевченко. Прізвища ще двох суддів і писаря не вдалося розшифрувати.

ПРО ПОБОЇ І РОЗБОЇ

А тепер пора заглянути до однієї з кімнат просторої хати під солом'яною стріхою у центрі Володькової Дівиці, що правила в середині XIX століття за волосний суд. Маємо зимовий, дуже морозяний день 2 лютого 1880 року. Слухається справа селянки-власниці села Данини Парасковії Микитенко, яка подала позов на селянина-власника цього ж села Івана Микитенка та його дружину Меланію за нанесені побої.

Справу ведуть три судді: Яким Шевченко, Василь Кожуховський та Зот Вовкогон. У залі засідання присутні свідки позивачки Павло Гой та Тетяна Дворська.

Отримавши від судді слово, позивачка зі сльозами на очах укотре за останній час переповідає перед різними людьми про нанесену сусідами несправедливу образу та тілесні побої:

– Микитенкови у злому гніві повалили мене на землю, кидали на голову мерзлі кізяки, били ногами, – стверджує розпачливо жінка.

– Не били ми її. Моя жінка лише взяла її за руки і відвела подальше від нашої хати, – непереконливо прагне виправдатися Іван Микитенко.

– То звідки ж сліди побоїв на обличчі та тілі селянки Парасковії Микитенко? – із цим запитанням суддя звертається до свідків.

Присутні на суді сусіди позивачки Павло Гой та Тетяна Дворська безоглядно стверджують, що бачили на власні очі, як Микитенки били Параску. І про мерзлі кізяки – правда, і про те, що повалили на землю, – також.

Суддя запитує в двох сторін, чи немає у них бажання примиритися. На це і позивачка, і відповідачі кажуть категоричне «ні».

Після короткої перерви один із суддів зачитує вирок, зобов'язавши перед тим усіх встати. Ось витяг з нього: «Враховуючи ту обставину, що Іван Микитенко справді наніс побої Параскеві Микитенко, про що підтвердили свідки, суд вирішив: «Стягнути з Микитенка Івана 3 руб. сріблом і задовольнити цими грошима Параскеву Микитенко. Рішення оголосити сторонам та повідомити письмово сільському голові».

У приписці до справи читаємо «Рішення оголошено і ним залишився незадоволеним Іван Микитенко. А позивачка залишилася задоволена».

Що важила на той час для селянина сума штрафу в три срібні рублі, можна уявити з такого порівняння: річний державний податок власника земельного наділу обсягом до однієї десятини складав тоді суму 1 руб. 65 копійок сріблом.

Як бачимо, сума судових штрафів за незначні тілесні пошкодження немала. Не випадково трьома срібними рублями компенсації виявилася задоволена позивачка в цій судовій справі.

Приблизно за таким же порядком розглядалися й інші справи, які були в компетенції волосного суду. Здебільшого це були випадки з побиттям, дрібними розбоями, у результаті яких не завдавалося великої шкоди здоров'ю людини; це також крадіжки домашнього та господарського майна, господарські та сімейні суперечки. Проступки чи злочини із ускладнюючими обставинами розглядалися в повітовому суді.

Ось ще одна типова справа волосного суду про побої. Селянин-власник Данини Іван Полтавець повертався в нічний час, незабаром по Різдву. Його перестріли в темному провулку свої ж односельці – 30-річний Дмитро Сардак та 27-річний Антон Кугут. Очевидно ж, що були

п'яні. Побитий за нізащо Полтавець подався із заявою до волосного суду.

Справа слухалася 13 січня 1879 року. На суд прийшли аж три свідки – Кузьма Вискірко, Трохим Петрик і Тимофій Подолянко. Вони не порохувалися з часом і вирішили захистити чесного трударя від витівок перерослих п'яних парубків. Винуватцям не було чим захищатися – бо ж правда. За таку й розплатилися: по три рублі з кожного на користь позивача.

Цілком подібна історія повторилася в Данині за місяць опісля. Івана Дворського побив Опанас Рубель. Начуваний про справедливе покарання місцевих розбійників за побиття Івана Полтавця, постраждалий також поспішив за правдою до Володькової Дівиці. Мав також трьох свідків – Федора Вискірка, Юхима Кательницького і Якова Губара. Безумовно, що справа також була виграна. Опанас Рубель мусив заплатити три рублі сріблом за своє дебоширство на користь Дворського.

Ще одна судова справа на тему грабежів має чітко окреслений володьково-дівицький слід. Ранньої осені 1879 року селянин-власник Данини Павло Подолянко неспішно повертався додому волами після базарування у волосному центрі. Відразу на виїзді з Володькової Дівиці його волам перепинили дорогу три дівицькі здоровані. Ними виявилися місцеві козаки Семен Вергун, Никифор Тунік та відставний солдат Михайло Ковальчук. Спочатку відібрали у данинця все, що той набазарував. А далі – «апетит» розгорівся: вони раптом стягнули чоловіка з воза, забрали воли і все начиння з возом, а наляканого візника пустили додому ні з чим.

Той не побоявся подати на обидчиків до суду, оскільки знав їх у лице. Рішенням суду все награвоване було повернене власнику. Постраждалий отримав від обидчиків ще й 10 рублів сріблом компенсації.

Однак справа про той грубий грабунок приїжджого серед білого дня дівичанами на околиці їхнього села на-

був у Данині та й сусідній Шатурі неабиякого розголосу. Подія справді надовго підірвала довір'я мешканців двох сіл до свого нового волосного центру та обраного спільною громадою його начальства, яке виявилися нездатним забезпечити лад на дорогах. Адже будь-яка буденна поїздка тепер туди ставала небезпечною.

Чи не відтоді криються корені затаєної образи данинців на дівчан. Гурти молодиків і підлітків обох сіл нерідко шукали приводу йти один проти одного врукопашну. Робили це заздалегідь організованими і зазвичай несподіваними для противників набігами один до одного. Та недобра традиція, яка нерідко кінчалася кривавим мордобоем, продовжувалася між цими селами аж до кінця 60-х років минулого століття. То був час, коли Володькова Дівця залишилася в Носівському, а Данину разом із Шатурою перекидали то в Лосинівський, то в Ніжинський райони. Через це стосунки між цими колись спорідненими селами стали ще «чужішими».

ДАНИНСЬКІ КАЙДАШІ

Немеркнучий уже упродовж більш ніж півтора століття твір Івана Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» зайвий раз potwierджує, що сімейні чвари та непорозуміння між двома (а той й трьома) поколіннями батьків і дітей таки були однією із вад патріархального українського села. Перебуваючи тривалий час під однією стріхою в обмеженому просторі хатньому середовищі, навіть найтісніші родинні зв'язки рвалися від пори до часу через різне сприйняття світу молодшими і старшими, через різне розуміння й набуття ними життєвських уроків. А несподівана гаряча суперечка за якусь грушу на спільній межі, немитий горщик у не заметеній вчасно невісткою хаті, чи через не варту уваги за інших обставин дитячу шкоду – то лиш привід для спалаху тлілої жаринки накопичених образ і взаємних звинувачень, із часом запеклим відстоюванням власної правди.

Закономірно, що і в родинях данинців виникало немало непорозумінь. Гострішими вони ставали, коли в господарство невісткою чи зятем приходила досі чужа людина. У більшості випадків, завдяки мудрості та терпінню старших, ті непорозуміння пригладжувалися, притишувалися, призабувалися. Але було немало й таких, з якими в родині не могли самотужки упоратися. Тоді все те «сміття виносилося з хати», перемелювалося недобрими язиками на вулиці, обростало плітками та пересудами. А нерідко й до суду доходило.

Розглянемо три типові сімейні конфлікти, за розв'язанням яких ті, кого це найбільше допекло, звернулися до волосного суду.

Юхим Татарчук подав позовну заяву у Володькову Дівицю на... свого власного сина Григорія. Як написано в заяві, «за неповагу і не пошанування батька» та з проханням допомогти через суд поділити майно. Справа слухалася 12 лютого 1879 року.

Сторони при свідках постали перед судом. І кожен – зі своєю правдою. І кожен був по-своєму правий.

Син, Григорій Татарчук:

«Уже стільки років я зі своєю жінкою своєю працею обробляю землю, своїми грошима плачу за неї податок, утримую худобу, а до свого так ще й не доробився. Батько весь час посилається на молодшого сина, мого брата. Та він тепер у війську. То ж нехай. А я більше не бажаю у гурті жити, хочу працювати на себе, на своїх дітей, бо хто їм раду даватиме?»

Батько, Юхим Татарчук:

«Я допомагав обробляти землю, доглядав у домі за порядком. А тепер що – я зайвий, уже не потрібний? Крім орендованої, своєї власної землі не маю. Як буде, коли менший в війська повернеться? Добре, коли здоровим...»

А ось рішення суду – безсторонне, беземоційне, але в ситуації, яка складалася в цій родині, здається, найправильніше: «З 8-ми кіп жита, зібраного спільно з минуло-

річного врожаю, віддати Григорію 4 копи. А з рухомим і нерухомим майном зробити так: надати право Данинському сільському старості з участю сторонніх людей (не родичів) розділити, по рівній частині».

Наступна історія заслуговує назви «печально-зворушлива». Вона про те, як брат на брата ішов.

Селянин із Шатури Євмен Динник позичив братові Гаврилу 21 руб. сріблом. То таки немала сума, що складалася роками на ту ж землю. Але меншому треба було скоріше рятувати безвихідне становище: за викуплену ним у Шатурському селянському товаристві землю проминав час погашати борг. Від прострочення платежу зростала пеня. Тому менший прийшов до старшого брата: виручи. Оформили, хоч і кровні родичі, розписку, датовану 21 лютого 1876 р. Пройшло три роки, а борг не повертається; менший годув обіцянками та розповідями про скрутне становище. А в кого воно не скрутне? В кожного – сім'я, діти і певні плани на завтрашній день. От та розписка і стала головним аргументом старшого брата на суді.

Вийшло так, що відповідач Гаврило Динник на суд не з'явився. Суддя зачитав передану через посильного розписку з поясненням: «Із загальної суми боргу братові 21 руб. уже заплатив днями 6 рублів; більше не маю, а як матиму – віддам».

– І що? – запитує суддя старшого, Євмена Динника. – Помирися й претензію забере, чи вимагатимете судової постанови?

Що мав робити? В голові блискавкою Шатура засвітилася, бідне братове обійстя. Там у нього і діти малі, і жінка хвора. Коли заберуть ту невиплачену землю під заставу хати, – всім гірше стане. А на тому світі батько спитає, чом так прикро вчинив. Брат все ж, рідна кров...

Забрав заяву...

А ось ця історія нагадує про оспівану в народній творчості безрадісну «приймацьку долю». Іншими словами – про доброго приймаченка та скупого тестя.

14 квітня 1879 року у Володьково-Дивицькому волосному суді слухалася справа про сімейний конфлікт у родині да-нинця Федора Дворського. Причина, що призвела до суду, коротко викладена в заяві позивача: «Зять Оксентій Коваль, що живе в мене в приймах, самоправно продав коняку, яка належить мені, і ще вкрав у моєму домі 50 руб. сріблом».

– Ну й злодій, – подейкували в селі одні, бо сума на-правду нечувана, – та ще й на коня замахнувся; хитрий, на готове прийшов, а краде.

– Та не брав він ті гроші, – твердили інші. – То все через ненависть Федорову. Йому ніхто ніколи вгодити не може.

І далі у селі різні балачки були б, а конфлікт у родині не припинився, якби не той суд. На рішення суддів впли-нули дві речі: аргументи самого обвинуваченого, Оксентія Ковалья, та його свідків.

Оксентій виступав спокійно, виражено і впевнено:

– Ніяких грошей у тестя не вкрав і знати не знаю, де вони поділися. А коня справді продав днями на сільсько-

№№ но по- ряду.	Ім'я и званіє тяжущихся споря- щихся или обвиняемых и лета обвиняемых.	Предметы и дѣла спора, тлибы или цена, или на комъ что именно ищеть или судится.
82.	Казимиръ Кривий и жена и. Крива и жена Катери и жана Овсена и жана Крива	Оксентій Коваль и жана Катери и жана Овсена и жана Крива 5 руб. и 50 коп. и жана Катери и жана Овсена и жана Крива и жана Катери и жана Овсена и жана Крива и жана Катери и жана Овсена и жана Крива

Фрагмент судової справи по с. Шатурі

му ярмарку, за 43 рублі. Гроші собі залишив. Бо вважаю, що маю на те право. Я у приймах уже три роки і весь час на Дворського працюю – від зорі до зорі, свого нічого не маю, бо все в цьому господарстві мені зась. Не те, що слова доброго за цей час не почув, то ще й витісняти з хати тесть почав.

Однієї думки про приймака Дворського були й свідки Мойсей Калюжний і Микита Яловський: молодик добрий, працюватий, усі три роки старався у тій сім'ї тільки на гуртове; до чарки не любить заглядати; про ті пропали 50 рублів нічого не знають; конфлікти часто у цьому сімействі бувають; Оксентій не працював, а гарував, оскільки сподівався після смерті тестя отримати спадщину.

Про рішення суду у цій історії читаємо таке: «У скарзі Федора Дворського на свого зятя Оксентія Коваля щодо крадіжки грошей відмовити. Виділити Ковалю із усього гуртового майна третю частину і стягнути із Дворського на користь Коваля за три роки по 35 руб. сріблом за кожний рік за винятком 43 руб за проданого коня – всього 65 руб. сріблом. Судді Карпо Калюжний, Кузьма Погрібний, Єлисей Бобер. За неграмотних розписався – Ігнатенко».

Насамкінець цієї історії – про дружину того приймака. У справі вона відсутня. Але прикрість до неї в читача виникає. Адже могла б заступитися перед батьком за свого чоловіка, з яким добровільно обвінчалася, і який, з усього видно, був добрим. Та вийшло так, що чужі люди заступилися.

За дивним збігом обставин того дня, 14 квітня 1879 року, у волосному суді слухалася ще одна справа про сімейний конфлікт у Данині. Лиш цього разу позивачі виставили в недоброму світлі свою невістку. Їх було аж троє – Олексій, Семен і Опанас Дворські. Доводилися вони Ганні діверами (братами померлого її чоловіка).

Причина конфлікту – земля та садиба, точніше та її частина, яку мала успадкувати Ганна як претендентка на майно по першій лінії. Юридичну колізію створив один із братів покійного Опанас, який повернувся в село з во-

енної служби і претендував на окрему, вже п'яту, долю в той час, коли спадок був поділений на чотирьох.

Справа виявилася заплутаною. З правничої точки зору суд вчинив правильно, захистивши інтереси невістки, що прожила багато літ у законному шлюбі зі своїм чоловіком. А от із моральної – молодші брати Дворські повели себе на суді не по-християнськи, прилюдно зневажили Ганну.

ЯК ДІВЧАТА СВОЮ ЧЕСТЬ ЗАХИЩАЛИ

Віднаходжу в судовій книжці кілька справ із дивним формулюванням на кшталт: «хлопці побили дівчину», «парубок порвав на ній корсетку». Навіть для нинішнього, багато в чому аморального, часу таке видається дикунським. Ну, хлопці розбійничають із хлопцями – то звично, то віддавна, але щоб дівчат бити, – на це далеко не всі нинішні безнадійні хулігани спроможні.

Виявляється, так кваліфікували писарі в XIX столітті спроби чоловіків силою взяти дівчину у випадках, коли до серйозних наслідків не доходило. У такій кваліфікації найбільше були зацікавлені самі постраждалі. Адже про суд у волості, де розглядалася б спроба згвалтування, миттєво вся округа знатиме і за умов ненормального побутування на селі усіляких пліток, тій дівчині від ганьби не можна було б уберегтися.

Ось тому й виникали справи про «побиття дівчини» парубком чи чоловіком, були й групові «побиття». Кілька прикладів.

Пізнього вечора наприкінці січня 1879 року до хати одинокі молоді жінки в Данині Параскові Дворської увірвався непроханий гість. Ним виявився безстроковий відпускний солдат із Володькової Дивиці Андрій Іллюшко. Був на данинському весіллі в родичів, там і запримітив одну Параску та вистежив, куди вона йшла додому. Коли зайшов у хату, то «був у п'яному вигляді, почав звалювати все зі столу, вчинив

побиття мене, і в голову, та непристойно висловлювався». Так записав писар у заяві зі слів неграмотної скаржниці. Більше подробиць на суді, який відбувся 3 лютого, позивачка не висловлювала, але вимагала покарати обидчика.

За умов, коли сторони на пропозицію судді на примирення не йшли, суд за таке «побиття» визначав винному помітно більшу суму грошового штрафу, ніж за побутові бійки. Так, за такий непроханий візит у Данину зайшлий сюди солдат-відпускник мусив заплатити Парасці Дворської шість рублів сріблом. Стягнення такої суми з винного мало відбуватися через сільського голову.

Випадки так званої нестандартної поведінки хлопців щодо дівчат нерідко траплялися під час досвітків. Зазвичай, молодь у Данині домовлялася про місце проведення нічних посиденьок із якимось самотнім господарем чи господинею, в кого була велика світлиця. На Лівобережній Україні ще від козацьких часів досвітки були популярною формою проведення дозвілля молоді. Там дівчата вишивали, готуючи до заміжжя своє придане, а парубки, звісно ж, залицялися до них, заважали тому вишиванню.

Цей прикрий випадок стався якраз під кінець досвіток, які відбувалися на вигоні в хаті Івана Вискірка. Дівчата якось непомітно розійшлися, а Варвара Іваницька із шиттям затрималася. Опинилася вона наодинці в компанії шести підпилих парубків. Ось ті, хто захотіли «побити дівчину»: Петро Калужний, Омелян Мозговий, Юхим Романченко, Андрій Микитенко, Юхим Кательницький та Іван Гавриш. Всіх їх і видала смілива дівчина, попросивши наступного дня волосного писаря записати таке: «Коли дівчата розійшлися, ці парубки загасили каганець, та й стали мене бити, корсетку порвали; але я захистилася; чув мій крик господар хати Іван Вискірко, він і розборонив».

Вискірко, як свідок, до Володькової Дівичі прийшов, повністю підтвердив слова постраждалої, бо як було не заступитися за сміливу дівчину. Позивачка вимагала на суді грошової компенсації. Вона їй і отримала – аж цілих

18 рублів сріблом: по три рублі від кожного із шести парубків. Таке рішення трьох суддів сповна її задовольнило.

Дві, майже подібні, історії з цього підрозділу засвідчують, що в XIX столітті дівчата дбали про свою цнотливість й готові були відстояти свою честь. Навіть коли це, на їхню думку, потребувало судового втручання. Однак в оформленні позовних заяв турбувалися також про делікатну форму записів. Крім того, працюючи зранку в полі чи по господарству, вони були фізично сильними й могли дати гідну відсіч знахабнілому обидчику.

Втім, варто зазначити, що за спробу парубка чи мужчини взяти незайману дівчину силою звертатися до суду відважувалися далеко не всі. Наявність у селі доброї низки матерів-одиначок засвідчує, що доля Шевченкових покриток була актуальною і в XIX, і, особливо в довоєнну та повоєнну пору століття XX-го. Найбільше страждали дівчата-сироти, захищати яких у селі було нікому...

ДВІЧІ ПРОДАНІ САНИ

Траплялися в судових з'ясуваннях данинців і просто кумедні, ба більше, – анекдотичні історії, про які потім у селі довго згадували. Чи не від такої пішла селом приповідка «Напився так, що й забув, як сани продавав». Цю приповідку сам чув ще в школярські часи, коли батькові друзяки-фронтовики в хаті за чаркою допізна засиджувалися. А стосується вона ось такого безневинного випадку, який удостоївся честі бути записаним для історії у судовій книзі волості.

Напередодні Водохреща Лука Кошма пішов зранку до сусіда Юхима Андрусенка сани купувати. Ще минулого тижня домовилися за ціну – 3 рублі 10 копійок. Тепер така сума знайшлася, то йшов віддавати.

А слід у цьому місці наголосити, що в Данині віддавна склалося, як казали старожили, неписане правило: за будь-яку покупку один у одного – могорич запивати. По-

чинав виставлятися той, хто купував, тоді «свою віддачу» пропонував той, хто продавав. Так чаркувалися нові куми доти, поки сили були чарку в руках тримати, а горілки в пляшці було ще настільки, що дно закривала.

Не знехтували цією традицією й ці два сусіди. Вирішили ближче «породичатися» з нагоди такої okazji.

Господар хати Андрусенко, на території якого й записали із сусідом могорич, прийшов до тям вже перед обідом наступного дня. Питати про те, що було вчора, не мав у кого – жінка до матері в сусідне село пішла, а діти порозбігалися. Вийшов до худоби в стайню і – аж похолонуло біля грудей: саней у дворі немає?! Ще більшим було його здивування, коли побачив свої сани... в дворі в сусіда. Побіг з'ясовувати до Кошми, як таке могло статися, але той спав безпробудно після вчорашньої п'ятики.

Не гаючись, Андрусенко сам упрягся за дві оглоблі саней і вони слухняно скерувалися по снігу із сусідового подвір'я через два тини – на своє старе місце.

Десь за годину опісля протверезів другий сусід. Згадав, що купував учора сани, що перетягнув їх власноруч у свій двір. А ниньки вони, виявляється, знову стоять у сусіда? «Не інакше, як вкрав уночі. От гаспид – продав, гроші взяв, а забрав знову, як своє! Це ж треба. Ну постривай, я тебе провчу!»

З такими словесами, що аж клетотили десь всередині, але не проривалися назовні, й подався Кошма відразу до Володькової Дивиці шукати управу на сусіда-злодія. Назавтра й суд призначили.

Хто зна, як довго судді з'ясовували б в обидвох отетерілих сусідів, хто з них правий, якби не зробили в суді перерву. Мусили послати за жінкою Андрусенка. Її зізнання й прояснило розум двом прохмелілим господарям. Кошма справді купив сани, і справді гроші заплатив. Але не Андрусенку, а його жінці, на її ж прохання. Бо, пояснила та, чоловік все одно пропив би їх. Тому й не сказала йому відразу, чекала, коли прохмелиться.

Коли б усно хтось переповідав цю історію, не повірив би. Такою вона неймовірною здається. Але переді мною – архівний документ: рішення волосного суду із цієї «п'яної» історії: «Стягнути з Андрусенка та повернути Луці Кошмі сплачені останнім гроші за сани 3 р. 10 коп. Сани залишити їх попередньому власнику. За проявлене самочинство (забирання в сусіда проданих саней) Андрусенку належить заплатити штраф на суму 4 руб. 10 коп.».

ІЗ «ПРОШЕНІЙ» ДО МИРОВОГО

Втім, у селян виникала низка життєвих проблем, за вирішення яких волосний суд не брався. Бо не вбачав там бодай якогось протиправного порушення. У таких випадках судді радили прохачеві письмово звертатися до мирового посередника своєї дільниці. Володьково-Дівицька волость, як відомо, відносилася до Носівської дільниці Ніжинського повіту.

У теках Носівського мирового посередника, що теж частково збереглися в архіві Володьково-Дівицького волосного правління, віднаходимо кілька данинських справ.

Прочитую витяги з однієї з них, аби читач міг уявити характер стосунків селян із представниками владних структур, стилістику казенних документів тієї пори та ставлення тодішніх начальників-держслужбовців до виконання своїх обов'язків.

Прошеніє до пана Мирowego посередника Носівської дільниці від селянина-власника с. Данини Павла Михайловича Даниша від 25 січня 1869 року.

За останнім ревізьким актом я перебуваю записаним у числі селян-власників с. Данини, де маю присадибну і польову землю. Після пожежі, що сталася в Данині в 1862 році, я, як бувший уже на той час удівець, женився на селянці с. Дівиця вдові Федора Вовкогона Химці, яка мала господар-

ство і землю першого свого чоловіка. Оскільки у неї є діти від першого чоловіка, то побудувати тут хату та користування землею я не маю права. Натомість Данинське сільське товариство розпорядилося віддати мою садибу й землю селянину Максиму Макаренчуку. Таким чином, я від користування землею усунутий, Данинському і Дівичькому товариствам податі ж плачу на дві душі. Опасаючись, щоб під старість не мати свого власного пристанища, я уклінно прошу Ваше Високоблагородіє увійти в складне мое становище і зробити розпорядження про повернення мені Данинським товариством бувших у мене до 1863 року присадибної та посівної землі. Якщо ж це виявиться неможливим, то хоча б звільнити мене від сплати податей нарівні з іншими безземельними селянами.

Текст на цьому аркуші казенного паперу закінчується так: «До цього Прошення прикладає руку селянин-власник с. Данини Павло Михайлів Даниш, а за його, неграмотного, руку приклав сільський мірошник Михайло Щукін».

Розпачливим, трохи заплутаним, але насправду щирим листом уже похилого віку данинця мировий суддя не зігнував, не спустив його за ланцюгом до менших виконавців. Окремою резолюцією попросив надіслати запит до волосного голови та проінформувати його.

10 лютого в Носівку надійшла відповідь з Володькової Дівичі такого змісту:

«Селянин власник Данини Павло Михайлович Даниш добровільно уступив належну йому землю (2 десятини) селянину села Данини Михайлу Вовкогону з тим, щоб той постійно сплачував податок і поселився там. Товариство і данинський староста в тій справі не брали участі, письмового документа між ними не було укладено ніякого. Уданий час користувач землю віддає назад Павлу Данишу, якщо тільки він забажає прийняти. Відносно ж господарства Павла Даниша пропонується на розгляд Вашого Ви-

сокоблагородія копія уступної записки. Волосне правління має честь доповісти, що селянин власник с. Данини Максим Семенко на переданому добровільно Павлом Данишем городі облаштував хату, в якій живе, має клуню, сарай.

У справі цій також прикріплено зроблену волосним писарем спеціально для мирового посередника копію уступної Даниша, видану ще одному данинцю, Максиму Семенку, на користування його городом.

Одним словом, щедрий і безпечний у молодості був цей чоловік. Та на старість зрозумів, що вчинив зі своїм господарством нерозважливо, що рішення про щасливе друге одруження була передчасною.

Інші документи цієї справи засвідчують, що Павло Даниш таки повернувся до рідного обійстя. Обійшлося без судових позовів, клопотів, сварок. Люди вчинили по-людськи. Та найбільше до того, аби те заплутане самим винуватцем складне життєве питання розв'язалося позитивно, приклався мировий суддя. Він виконував свої обов'язки перед громадою не лише за посадовою інструкцією, а й за покликом душі.

До речі, низку сільських казенних паперів, які готувалися писарями волості для різних адміністративних чи судових справ у волості чи повіті, мав засвідчувати сільський голова. Упродовж 1879–1880 років зустрічаємо тут одне словосполучення «Данинський голова Тимофій Масковий».

Прізвище голови, отже, обраного громадою, явно не місцеве. Хто він, звідки, як потрапив сюди та скільки там прожив, з'ясувати за архівними документами не вдалося. У спогадах старожилів села, записуваних автором цих рядків у Данині упродовж 2011–2015 років, такого прізвища ніхто не згадував.

Волосним старшиною у Володьковій Дівиці був на той час Бойко. Весною 1869 року тимчасово обіймав цю посаду Федір Сірик. Волосним писарем зазначається Таран.

* * *

...Гортаю сторінки цієї створеної не одним волосним писарем незвичайної книги. Крізь її тисячі рядків, за уважного читання, проглядається так багато людських пристрастей, емоцій, надій, розчарувань. Одним словом, усього того, з чого тчеться в різні історичні епохи звичайне земне людське життя.

Відчуття таке, ніби чийсь не пізнані, не вимолені, не прощені людські долі й досі блукають тими ще не читаними ніким досі сторінками, сподіваючись, що бодай колись, бодай хтось почує про них, пізнає, зрозуміє і... простить.

В ГУБЕРНІЮ – ЗА ДОЗВОЛОМ НА МЛИН

Прошу будівельний відділ Губернського правління не відмовити дати мені знати, чи надійшло клопотання мешканця с. Данини Ніжинського повіту Тимофія Тимофіїва Подолянки про дозвіл йому облаштувати млин на нафтовому двигуні і чи може по цьому зверненню бути наданий дозвіл.

(З листа канцелярії Ніжинського повітового справника до Чернігівського губернського правління. 1911 рік)

Від початку ХХ століття технічні новинки, що спрощували людську працю, стали активніше проникати в глибинку. От і селянин із віддаленого від твердих доріг села Данина тогочасного Ніжинського повіту Тимофій Подолянюк задумав запустити перше в селі «капіталістичне підприємство». Йшлося про маленький олійно- та борошномельний завод, що працював би по-новому – від потужного нафтового двигуна. Такий двигун став у ті часи серйозною загрозою традиційним повітряним млинам, яких в окрузі тоді немало було.

«ПРОШЕНІЄ» ЗА 1 РУБ. 75 КОП.

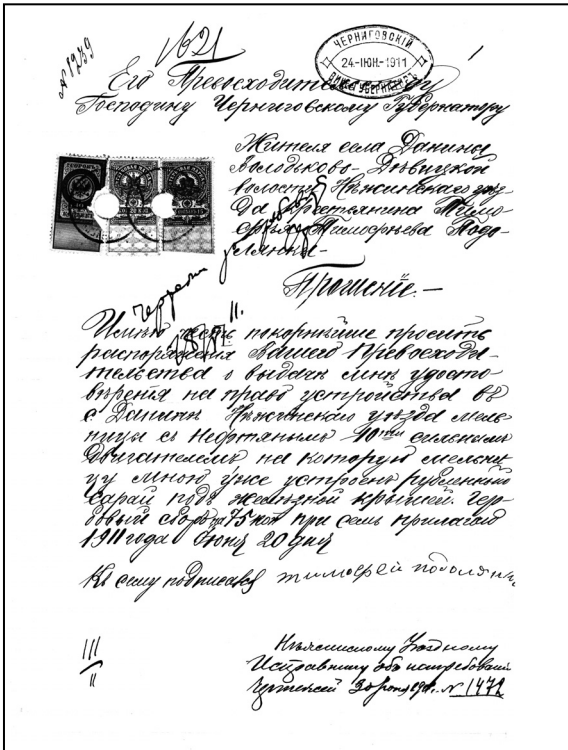
Будь-яке «прошеніє» до влади в ті часи народжувалося в кабінеті волосного писаря. Упродовж століть Володькова Дівця для Данини була центром волості, до якої – вісім кілометрів. Там і було написано ось цей документ:

*«Його величності панові Чернігівському губернаторові
Мешканця села Данини Володьково-Дівцької волос-*

ті Ніжинського повіту селянина Тимофія Тимофійовича Подолянка.

Прошеніє.

Маю честь уклінно просити розпорядження Вашої Величності про видачу мені свідоцтва на право побудови в селі Данина Ніжинського повіту млина з нафтовим 10-тисильним двигуном, на який, млин, мною вже споруджено рублений сарай під залізною крівлею. Гербовий збір на 75 коп. при цьому прикладаю. 1911 року червня 20 дня. В цьому й підписуюся».

Офіційне звернення данинського селянина до Чернігівського губернатора

Печатка на цьому документі датована 24 червня 1911 р. Це засвідчує, що час від відправлення поштового пакета з Володькової Дівиці до канцелярії Чернігівського губернатора зайняв чотири дні.

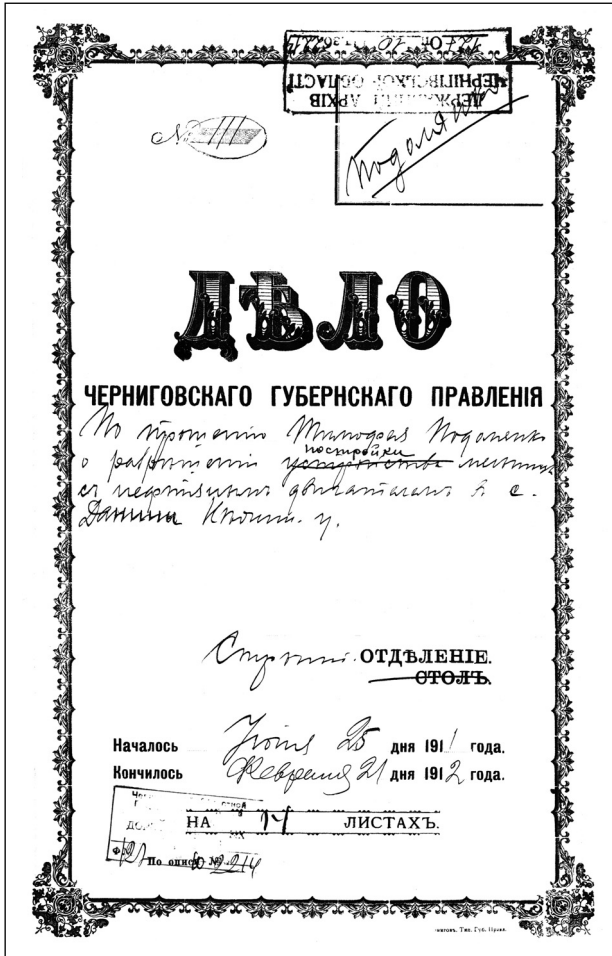
Однак при реєстрації цієї заяви для подальшого її розгляду з'ясувалося, що заявник не подав самого проекту млина, оформленого за відповідними вимогами.

Канцелярія губернського правління у письмовому зверненні до Ніжинського повітового справника просить повідомити про це заявника з Данини з врученням йому відповідного запиту.

Більше ніж через місяць (29 липня) до Чернігова надходить з Ніжина повідомлення від справника про виконання доручення і вкладеною розпискою селянина Подолянка. У розписці йдеться про те, що він отримав від пана пристава другого стану Ніжинського повіту повідомлення з губернського правління про необхідність надання ним проекту та креслень будови у двох примірниках, а також зазначається сума за сплачену ним гербову марку – 1 руб. 75 коп.

НА КОНТРОЛІ ПОВІТОВОГО СПРАВНИКА

Зрозуміло, щоб замовити такий проект, слід було викликати з Ніжина в село архітектора, сплатити йому вартість робіт. Справа, отож, затягувалася і вийшла за ті часові межі, які відводилися тодішнім російським законодавством на розгляд подібних письмових звернень. Цим можна пояснити повторний лист до Чернігівського губернського правління, надісланий із канцелярії Ніжинського повітового справника 16 вересня 1911 року за підписом заступника справника Сіковича: «Прошу будівельний відділ Губернського правління не відмовити дати мені знати, чи надійшло клопотання мешканця с. Данини Ніжинського повіту Тимофія Тимофіїва Подолянки про дозвіл йому облаштувати млин на на-

Архівна справа щодо відкриття в Даниїні млина. 1911

фтовому двигуні і чи може по цьому зверненню бути наданий дозвіл».

На цьому офіційному зверненні з Ніжина стоїть резолюція начальника будівельного відділу губерньського

правління: «Повідомити, що потрібно терміново затребувати від заявника креслення».

Виявляється, що проект від данинського селянина поки що до відділу не надходив.

Того ж дня Тимофій Подолянко їде до волосного писаря у Володькову Дівичю оформляти на «казенному папері» ще один лист до Чернігова.

Ось його зміст: «На підставі пропозиції від 30 липня цього року за №1472 на додаток клопотанню моему про дозвіл мені млина з нафтовим двигуном надаю при цьому два примірники проекту цього млина в планах і розрізах, а також генеральний план місцевості. При цьому доповідаю, що гербовий збір на оплату креслень мною буде сплачено при отриманні повідомлення про те, скільки треба буде заплатити».

«ДОБРО» ВІД ПОЛІЦЕЙСЬКОГО УПРАВЛІННЯ

По отриманні проекту 7 грудня губернський інженер спочатку направляє його молодшому інженеру Д. Залізу для експертизи. Той через два дні дає свій висновок: проект складено правильно.

Тепер надійшла черга надсилати цю справу на погодження до губернського лікувального відділу. Виявляється, в той час існувала практика: проекти всіх промислових підприємств, незалежно від їх потужності та місця розташування, обов'язково погоджувалися з цим відділом у контексті того, чи не шкодитимуть вони довколишньому середовищу та чи не впливатимуть негативно на здоров'я людей.

З протоколу засідання цього відділу, що відбулося 11 грудня, довідуємося, що принципового заперечення проти цієї будови в Данині фахівці-медики не мали, однак висловили два застереження: щодо шуму двигуна та смороду.

Залишалось ще одне погодження: з поліцейським управлінням Ніжинського повіту. Звідти потрібно було отримати повідомлення, що подані селянином Подолянком копії

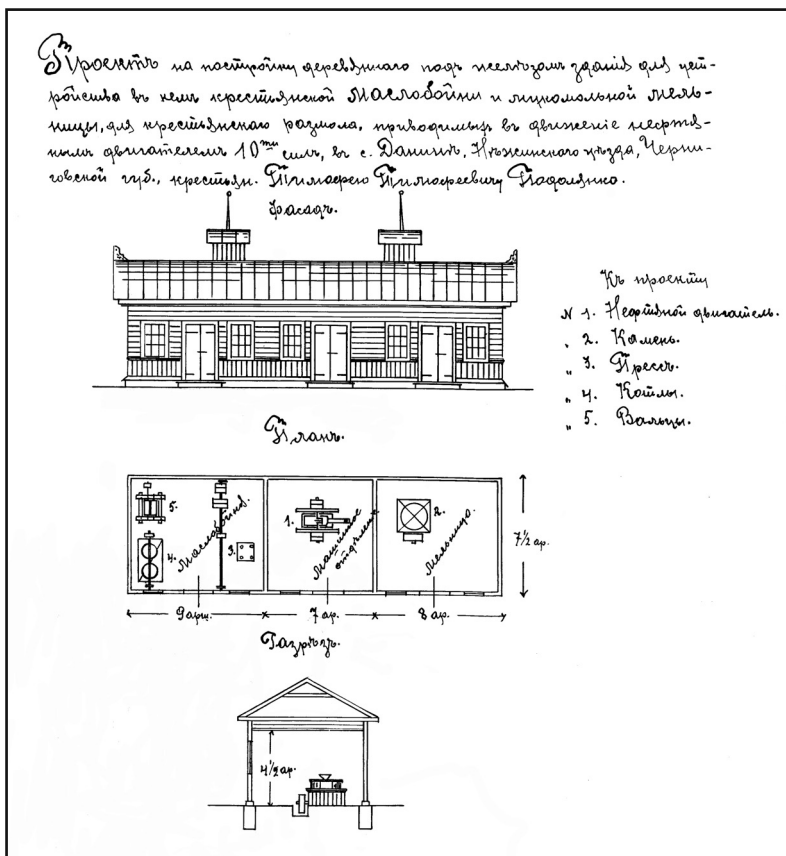
проекту та креслень відповідають оригіналу, що зберігається в ніжинського нотаріуса. У відповіді від 21 грудня від Ніжинського повітового справника йшлося, що цю роботу виконав пристав другого стану (тобто поліцейської дільниці), до якого відносилася Данина. «Означена копія з натурою вірна і цілковито їй відповідає. Гербові марки на суму 8 руб. 75 коп. додаються», – йдеться в цьому повідомленні.

Лише по отриманні письмових відповідей з інших відділів та повіту, які стосувалися необхідних уточнень та погоджень, будівельний відділ вносить питання про проект данинського млина до порядку денного засідання, яке було призначене на 30 січня 1912 року.

ПОРАДИЛИ, ЯК УСУНУТИ СМОРІД ВІД ДВИГУНА

Яким же був проект побудови першого в Данині промислового підприємства, що суттєво відрізнялося від його вітряних побратимів?

Професійно зроблені у відповідних пропорціях креслення та необхідні до них пояснення розміщені на двох сторінках спеціального паперу, призначеного для нанесення тонких контурних ліній. Саме приміщення млина, що в натуральну величину мало довжину 24, а ширину 7,5 аршина, складалося з трьох відділень. Центральне призначалося для розміщення машинного обладнання, робота якого запускалася за допомогою нафтового двигуна. У приміщенні праворуч (містилися котли та пресові валики) мала вироблятися олія, а в такому ж, що ліворуч (за допомогою приведених у дію тим потужним двигуном двох великих камінних жорен) – борошно. Окремо наводився фрагмент генерального плану Данини, за яким можна визначити місце розташування господарства майбутнього власника млина та його сусідів. Ліворуч від Тимофія Подолянка – обійстя Якова Яловського, праворуч – Павла Перепелиці, з третього боку – громадський вигін. Нове підприємство з п'ятьма великими вікнами мало дивитися

Генеральний план першого капіталістичного підприємства
в Данині – млина з нафтовим двигуном на 10 сил. 1911

на одну з головних вулиць села – Дівичий шлях.

Обговорення на цьому засіданні проекту данинського млина, судячи з протоколу, виявилось більш ніж лоляльне, а рішення – позитивне. Фахівці-будівельники, коментуючи застереження колег із лікувального відділу пояснили:

«а) сморід від двигуна виходить через неповне згорання палива, у новіших же машинах-двигунах відпрацюва-

ні гази не мають запаху; інколи неповне згорання відбувається через недосвідченість працівника, який стежить за роботою насоса, що подає нафту;

б) шум при роботі двигуна утворюється від викидання відпрацьованих газів».

У рішенні, письмовий витяг із якого готувалися надіслати в Данину, навіть були висловлені рекомендації: відрегулювати правильно насос, а відпрацьовані гази пропускати через підземні глушники».

Таким чином, справа про проект побудови в Данині малого промислового підприємства розглядалася в Чернігівському губернському правлінні майже дев'ять місяців і буда закрита після того, як від справника Ніжинського повіту було отримано письмове повідомлення з розпискою заявника Тимофія Подолянка про те, що йому оголошено зазначене рішення губернського правління.

* * *

Від старожилів села так і не вдалося з'ясувати, чи встигли данинські селяни намолоти хліба нового урожаю 1912 року із масивних жорен, що мали приводитися в рух у незвичний на ту пору спосіб через згорання нафти? Часи були непевні. На українські пороги стукалася світова війна, а за нею – кілька революцій і урядів.

Реальність є такою, що від нового заводу діда Тимофія в Данині, що мав би ховати за п'ятьма великими вікнами того сильного металевого звіра, сліду не залишилося.

Та залишилася оця проста і досить промовиста справа. Вона промовляє до кожного з нас, нинішніх, ініціативою і небайдужістю, відповідальністю і професіоналізмом. А ще – однаковою повагою до людини, незалежно від її соціального стану, посади чи маєтності.

ЗРУСИФІКОВАНИЙ ПАСПОРТ СЕЛА

За наказом Його Імператорської Величності і за пунктами рішення, даного яснотельможному пану гетьману Данилу Апостолу, слухали генеральна старшина і полководці Ніжинського полку ревізійні книги про маєтності і під час слухання визначили: «Згодні виписати з тих книг маєтності нижченас-тупні статті: «Маєтності, передані у власність за високомонар-шими жалуваними грамотами і універсалами гетьманськими, при яких грамотах і універсалах нинішнім власникам по спра-ведливості володіти належить за силою 8 рішучого пункту.

(Із матеріалів «Генерального Слідства»)

Назва будь-якого населеного пункту – це як паспорт, виданий людині. Раз і назавжди. Нерідко буває, коли в тому паспорті, свідомо чи через чийсь байдужість, припуска-ються якоїсь помилки. Зазвичай власник його або покірно звекає до цього, або довго і вперто бореться за повер-нення справедливості.

Складніше буває, кола така помилка здійснюється в на-зві села чи міста свідомо, на угоду політиці, з метою ви-холощення генетичної пам'яті. Топонімічна карта України ще донедавна рясніла або іменами катів народу, або зру-сифікованими покручами первинної, історичної, назви.

Чому так сталося і чи варто з таким миритися?

ЛЕГЕНДА ПРО НЕСПЛАЧЕНУ ДАНИНУ

«...Було то дуже давно. Повноводою річкою, що звалася Дивиця, ходили човнами. Татари раз із тих човнів вийшли, сходку скликали і обложили село великою даниною. Люди в нас жили бідно, а данини багато треба було віддавати.

Село не справлялося збирати стільки, як прийшли чужинці хотіли. За це вони вбили багато людей і село палили. Але що то могло допомогти, як кругом біднота. Ото за те, що не могли здавати, як треба було, ту данину татарам, і прозвали нас сусіди данинцями. Так і пристала та назва на наших людей, а село Даниною стало...»

Цей стародавній переказ про рідне село почув ще на початку 60-х років минулого століття від своєї бабусі Олени. 1911 року вона вийшла заміж у сусідню Шатуру, але до останніх днів свого життя зберегла любов до малої батьківщини, хоча через щоденні клопоти була там нечасто. І цю любов передала своєму найменшому внукові – авторові цих рядків. Коли вона чула, як молодь називає її малу батьківщину неоковирним Даніном, м'яко казала: «Неправильно так, бо ж таки – Данина. Пам'ятай про це наше ім'я, внучку».

Пам'ятав довго. А в останні роки вирішив віднайти відповідь на запитання: чому моє рідне село Данина за свою довгу історію змінювало свою назву тричі: *Даніно*, *Данино*, *Данине*. Отож, і поринув із головою в архіви та різні джерельні матеріали різних часів.

Цікава картина вималювалася.

ФАЛЬШИВІСТЬ РАДЯНСЬКИХ ДЖЕРЕЛ

Для створення правдивої історії того чи того населеного пункту вкрай важливо з'ясувати кілька першорядних питань: коли й за яких обставин він був заснований, у яких документах з'явилися про нього перші згадки, як вони тлумачилися в наступних публікаціях, що нового додавалося у виданнях новітньої доби, звідки походить назва.

За радянських часів головним історіографічним джерелом для черпання дослідниками-краєзнавцями такої інформації було 26-томне видання «*Історії міст і сіл України*», здійснене у 60-х роках минулого століття під егідою Академії наук України Головною редакцією «Української Радянської Енциклопедії».

Обсяг кожного тому цього важливого на той час ілюстрованого наукового і просвітницького проекту, що здійснювався у великому форматі, сягав 700–800 сторінок. Окремий том присвячений Чернігівській області. На жаль, попри широке залучення авторами вибіркового архівних матеріалів, на його сторінках домінує комуністична ідеологія: спільна боротьба українців із «братнім російським народом» за соціальне визволення, керівна і спрямовуюча роль партії в соціалістичних перетвореннях, переваги колгоспного ладу; у місцях про витоки радянської історії – суцільна критика церкви, куркулів, представників «буржуазно-націоналістичної інтелігенції» та інших ворогів радянської влади.

Данині, як і десяткам інших, менше значущих, сіл, повезло в цій книжці найменше. Якщо про історію таких відомих у краї сіл як Лосинівка, Вертіївка розказано на кількох сторінках, то Данина «заслужила» всього лиш 34 вузькоколонкових рядки. З них 30 присвячені періоду розвитку села після 1917 року: йдеться про створення партійної та комсомольської організацій, про розвиток колгоспу, кількість нагороджених орденами й медалями за участь у війні та за соціалістичні перетворення в селі. З давньої історії – лише короткі два речення: «Поблизу Даниного виявлено поселення часів Київської Русі... Перша документальна згадка про Данине датується 1627 роком». Що конкретного в цій документальній згадці, де вона надрукована – про це не йдеться.

Фактично в такому ж ключі подано інформацію про село і в іншому академічному виданні, що готувалося до друку цим же видавництвом, – енциклопедичному довіднику «Чернігівщина». Незважаючи на те, що матеріали до цього видання збиралися вже в роки так званої горбачовської перебудови, тобто напередодні виходу України зі складу СРСР, його цінність і правдивість нівелюється тим, що автори в основу підбору та коментування матеріалів узяли все той же компартійний, класовий підхід і ту ж прокомуністично забарвлену інформацію з цитованого вище видання.

Однак Данина – давнє й велике село. Й не залишити свого сліду в історичних документах воно не могло. Цілком очевидно, що шукати їх слід у середніх віках людського поступу, а точніше – козацькій добі.

Наукові пошуки автора цих рядків велися за трьома основними напрямками:

1. Документи, що зберігаються в головних архівних сховищах Києва, Чернігова та Ніжина.

2. Описи та огляди архівних колекцій, видані в Києві, Петербурзі та Москві до 1917 року.

3. Історично-статистичні та статистико-економічні описи Чернігівської губернії та Чернігівської єпархії, а також рідкісні на сьогодні дослідження відомих істориків стародавньої України.

ЩО В КОЗАЦЬКИХ ЛІТОПИСАХ

У полкових містах Війська Запорозького ретельно велася документація про те, кому й коли дарувалося, передавалося, перепродувалося у володіння те чи інше село, земля чи маєтки. Крім того, у міських управах реєструвалися купчі листи на маєтки. Духовні консисторії стало фіксували дані про заснування, переміщення священиків та діяльність церковних причт.

Значний масив такої документації дійшов до наших часів і зберігається або в столичних, або в обласних архівах та їхніх філіях у низці райцентрів обласного підпорядкування.

Цікаво, що містить про Данину головне архівне сховище нашої держави – Центральний державний історичний архів України в Києві?

Тут віднаходимо кілька «данинських справ», які відносяться саме до козацької доби.

У фонді Генеральної військової канцелярії Війська Запорозького перший такий документ фіксується 1720 роком. У переліку про приналежність низки населених пунктів Ніжинського полку зазначається, що Данина на-

лежить «бунчуковому товаришу Семену Лизогубу та його дружині Ірині».

Віднаходимо й універсал гетьмана Данила Апостола від 22 серпня 1730 року, виданий війтові Ніжинського магістрату і військовому ексактору Петру Тернавіоту на володіння ним Даниною «з палацом, 40 хатами підсусідків» (стор. 45 I розділу), купленої у Марії Гуменської-Самойловичевої». Ще один універсал по Данині – 27 травня 1733 року – видав ніжинський полковник Іван Хрущов. Цим документом піддані війта Ніжинського магістрату Петра Тернавіота – мешканці Данини та їхні підсусідки із земель, що належали цьому виборному чиновнику, – звільнялися від військового податку.

У Фонді Київського нотаріального округу цього ж київського архіву зберігаються також документи про реєстрацію різних довіреностей на продаж чи покупку землі. З-поміж таких – довіреність, видана князем Павлом Голіциним купцеві Йосифу Сатійлу про продаж частини земель у належних йому маєтках Володькової Дівиці, Данини та Шатури.

Однак у цих та інших архівних документах йдеться здебільшого про окремі факти з історії села, здебільшого земельного чи маєтного характеру. Нам же важливо було віднайти бодай якусь першу узагальнену довідку про село на кшталт тих, які віддавна писали священники про свої церкви і приходи на вимогу духовних консисторій.

Справді, такі первинні історії чи не кожного українського села, що відносились до Української козацької держави, з'явилися дещо раніше. І пов'язані вони із подіями, що розвивалися в Україні після підписання гетьманом Богданом Хмельницьким із московським царем Олексієм Михайловичем березневих статей 1654 року.

ЯК ЗА ЦАРЯ ОПИСУВАЛИ УКРАЇНСЬКІ СЕЛА

Від 1654 року, коли в результаті так званого Переяславського акту Україну фактично було приєднано до Росії за

правилами останньої, освячений Запорозькою Січчю волелюбний демократичний дух українського життя став поступово витіснитися імперським духом нахабної й непередбачуваної Московщини. До речі, на противагу Богданові Хмельницькому, митрополити Київської церкви відмовилися від присяги московському цареві, незважаючи на неодноразові вимоги московських ієрархів. Цілих 32 роки після Акту возз'єднання (з 1654 до 1686 року) церква в Україні жила «окремим вільним життям». Переконає в цьому і той факт, що на підтвердження своєї незалежності від Москви у виданих Києво-Печерською друкарнею книгах чітко зазначалося, що Київська митрополія є в ставропігії (підпорядкуванні) не московського, а константинопольського патріарха.

Саме після цієї події на території, що після 1654 року офіційно стала називатися Малоросією, починається масштабний перерозподіл українських земель. На початку процес цей набув стихійного характеру: уже роздані землі прагнули перерозподіляти заново у кілька рук: московські царі, малоруські гетьмани з полковниками, а також магістрати. Все це призводило до плутанини і, закономірно, до невдоволення як попередніх власників, так і підлеглих.

За попередніми законами Української козацької держави, роздані козацькій старшині та монастирям землі звільнялися від платежів до військової казни. Нова ж держава потребувала додаткових коштів, які вона планувала взяти через вирішення «земельного питання» в Україні - за рахунок обмеження прав монастирів та верхівки українського козацтва.

Якщо за гетьманування Івана Мазепи та Павла Полуботка остаточно вирішити це питання на свою користь Москві не вдавалося, то із затвердженням гетьмана Лівобережної України Данила Апостола справа пішла активніше. Відразу після його коронації в Москві у лютому 1728 року вийшов царський указ щодо колишніх українських маєтностей. За цим документом, роздані раніше урядами та магістратами

землі, якщо вони були передані власником дружинам, дітям або перепродані, мали бути повернені урядам або магістратам й надалі залишатися в їхньому віданні. Це означало, що все нові й нові фаворити царів і цариць, на кшталт потьомкіних, рум'янцевих, матимуть право через ці ж магістрати ділити Україну вже з Петербурга чи Москви. Вимоги нового закону, щоправда, не застосовувалося лише до тієї козацької старшини та їхніх правонаступників, маєтки яких були призначені для утримання гетьмана.

Для того, аби виконати всі пункти цього указу, слід було провести ретельну ревізію і самих земель, і документів їхніх власників, виданих у різних час і різними інстанціями. З цією метою й було організоване на височайшому рівні *Генеральне Слідство*. Іншими словами, універсальна перевірка, збирання й фіксування на спеціальних паперах усього того, що було в минулому й що малося на той момент. Саме в результаті цієї акції й з'явилися своєрідні мікроісторії з життя того чи того населеного пункту.

Почалося те слідство влітку 1729-го й тривало цілий рік. Як воно відбувалося?

В усі кутки десяти полків Лівобережної України були розіслані державні чиновники-канцеляристи. Їхнім завданням було записати від старожилів інформацію про те, коли й ким було заселено село, кому воно належало від часу приєднання цієї частини України до Росії, які особливі події, факти, явища, імена пов'язані з ним.

З метою уникнення неправдивої інформації, яку старожили могли подавати на догоду або за проханням останнього власника чи перекупника, приїжджі перевіряльники відразу попереджали таких інформаторів про сувору відповідальність за правдивість сказаного аж до «втрати рухомого і нерухомого майна свого та жорстокого покарання за вигадки». Одночасно до полкових канцелярій надходили від власників маєтків затверджені в установленому порядку оригінали документів з печатками, що підтверджували законність їхнього володіння.

Таким чином, основою для такого слідства й створення відповідних полкових книг (Книги Генерального Слідства) ставали три цілковито незалежні джерела інформації:

- а. зібрані в кожному населеному пункті свідчення від старожилів, що оформлялися відповідною довідкою;
- б. подані власниками оригінали документів;
- в. статистичні відомості про кількість дворів у селі.

Усі ці рукописні книги були доставлені в тодішню столицю України Глухів, ще раз перевірені й систематизовані за таким ранжиrom приналежності маєтків:

– старшин та тих, що віддані гетьманськими грамотами та універсалами за заслуги (такі маєтності мали залишатися за попередніми власниками);

- ратушні;
- монастирські;
- сумнівні.

Власники маєтків, документи яких потрапили в три останні розділи, ризикували втратити їх повністю або частково.

Як засвідчують подані в цій збірці матеріали, державні чиновники добралися 1729 року і в Данину. Що ж вони записали від старожилів і як оформили довідку для Генерального Слідства про початки села?

Ось цей документ:

«Слобідка Данина (російською мовою: Слободка Данина)

Як старожили запам'ятали, за гетьмана Самоїловича (а це 1674–1676 роки – М. Т.) на Данині Урочищі, де тепер ця слобідка, був хутір судді полку Ніжинського Василя Гуменського дідизни, куплений, і володів цим хутором Гуменський до смерті. А по смерті Гуменського взяв жінку його Григорій Самоїлович новомлинський і тим хутором заволодівши, купив у поміщиків того хутора грунт і на ньому поселив слобідку прихожими людьми і володів нею до смерті; а по його смерті слобідкою жінка його володіла і минулого 1728 року продала нинішньому війту Ніжинському Петру

Тернавіоту, котрий цієї слобідкою і нині володіє за купчою, з якої знята копія».

В інформації цього слідства про село Вододькова Дівиця, яким володів Василь Гуменський, Данина не згадується. Нічого не сказано про неї і в інформації про Лосинівку.

Щоправда, варто у цьому контексті звернути увагу на таку деталь. Для зручного користування читачем та швидкого пошуку вибіркової інформації в обсяговому томі «Генерального Слідства про маєтності Ніжинського полку» подано детальний зміст. Тут за абеткою перелічені назви населених пунктів із вказівкою номера сторінки, де вміщена основна довідка про нього. За таким же абетковим порядком уміщені й довідки про населені пункти. Показчик цей зайняв цілих 86 сторінок. Однак села Данини в алфавітному переліку на літеру «Д» немає. Дані про неї подані чомусь на літеру «С» і під дуже цікавим заголовком. Наводжу цитату мовою оригіналу: *«Слободка Данина – новопоселившаяся на землях села Володьковой Девичи под Лосиновкою»*. У тексті про село, вміщеному на сторінці п'ятій, перед заголовком «Слобідка Данина» подана позначка в дужках «Непоказана». Тут, очевидно, йдеться не стільки про відсутність її в алфавітному переліку, скільки про відсутність числа нумерації (всі інші села йдуть під конкретними номерами).

Цілком очевидно, що трапилася суто видавнича помилка технічного характеру. Цим, ймовірно, й пояснюється факт, що в жодному краєзнавчому виданні після 1917 року, включаючи й оглянуті нами, ця інформація про село ніким не використовувалася – її не просто було відшукати.

І ще одна важлива заувага до цієї архівної довідки про Данину. Вміщена вона в першому розділі матеріалів Генерального Слідства, який починається так:

«За наказом Його Імператорської Величності і за пунктами рішення, даного ясновельможному пану гетьману

Данилу Апостола, слухали генеральна старшина і полководці Ніжинського полку ревізійні книги про маєтності і під час слухання визначили: Згодні виписати з тих книги маєтності нижченаступними статтями:

Стаття 1. Полку Ніжинському.

Маєтності, передані у власність за високомонаршими жалуваними грамотами і універсалами гетьманськими, при яких грамотах і універсалах нинішнім власникам по справедливості володіти належить за силою 8 рішучого пункту».

«Рішучий» пункт восьмий цього рішення слідства був дуже важливий для власників маєтків. Ним «заборонялося відбирати у козаків та інших власників маєтків як заслужених, так і куплених; подальша ж передача таких маєтків могла відбутися не інакше, як за височайшою лише волею».

Іншими словами, села й містечка, які потрапили до цього пункту, продовжували перебувати під захистом універсалів та грамот, виданих українськими гетьманами. Передавати новим власникам чи перепродувати їх відтоді ставало важче: для цього потрібен був дозвіл самого московського царя.

Дія цього пункту слідства, окрім Данини, стосувалася також власників Липового Рогу, Бакаївки, Кукшина, Колісників, Курилівки, Дорогинки, Припутнів, Безуглівки та низки інших.

Це була так звана перша категорія населених пунктів, визначена рішенням Генерального Слідства. Наступною визначалася значна група населених пунктів Ніжинського полку, що відносилися до маєтностей монастирських (на них рішення восьмого пункту щодо заборони перепродажу маєтків не поширювалося). Із сіл сучасного Ніжинського району сюди потрапили Талалаївка, Черняхівка, Лосинівка.

Збірка матеріалів під назвою «Генеральне Слідство про маєтності Ніжинського полку в 1729–1730 роках» була

видана окремим книжковим виданням 1901 року в Чернігові за ініціативою редакції «Земского Сборника Черниговской губернии» і за дозволом губернатора. Надзвичайно кропітку і значу за обсягом роботу виконав М. Василенко, ретельно звіряючи текст із первинним рукописним варіантом, що дивом зберігся в Києві, в Колегії Павла Галагана. Іншим полковим книгам Генерального Слідства поталанило менше, деякі з них, скажімо, Лубенського полку, пропали без сліду.

Видатний дослідник української історії О. Лазаревський назвав ці документи «джерелом першочергового значення». Адже для сучасників і наступних поколінь дослідників воно слугувало відправним орієнтиром для пошуків нової інформації про ті населені пункти, які стали предметом окремих зацікавлень.

ДАНИ ІСТОРИКІВ І СТАТИСТІВ

Основу другої групи віднайдених і опрацьованих документів складають історично-статистичні та статистико-економічні описи Чернігівської губернії та Чернігівської єпархії, а також рідкісні на сьогодні дослідження відомих істориків стародавньої України.

Найперше, у цій групі виділяємо заборонену раніше для доступу дослідниками ґрунтовну працю О. Лазаревського «*Опис Старої Малоросії*», другий том якої цілковито присвячений історії Ніжинського полку.

Уважно вивчивши матеріали Генерального Слідства ще в рукописному варіанті (праця О. Лазаревського побачила світ 1893 року), цей автор значно розширив коло архівних пошуків. До його поля зору потрапив також *Архів Генеральної військової канцелярії (так званий Рум'янецьвський опис козацьких архівів)*, *Ревізька книга Ніжинського полку 1736 р.*, *Опис Чернігівського намісництва*, *Поземельні акти чернігівських монастирів*, *архіви Чернігівської єпархії*. В дослідженні також наводяться

витаги документів із деяких сімейних архівів нащадків козацьких старшин. Що ж до рукопису Генерального Слідства, то Лазаревський обережно критикує свідчення старожилів за неконкретні *хтось-то, десь-то, колись-то*.

Довідка про Данину в цій книзі хоч і невелика за обсягом, однак збагачена кількома новими фактами, взятими автором із Рум'янцевського опису. Подамо її повністю:

«ДАНИНА. На р. Дівиця, в першій пол. XVII ст. була відома як «селище», тобто запустілого поселення – (188 – огляд Румяни. Опису). Потім, на цьому селищі зведено хутір. Як показали місцеві старожили при генеральному слідстві, «за Самойловича, на урочищі ДАНИНИ був хутір ніжинського полкового судді Василя Гуменського, який дістався йому від батька. Після смерті Гуменського, на його вдові женився Григорій Самойлович, із Нових Млинів і поселив тут слободу, яка в 1728 р. була продана вдовою Самойловича (тобто і вдовою Гуменського) війту Тернавіоту за 10000 «золотих монети литовської». Потім перейшла разом із В. Дівицею до Рум'янцева, можливо, на тій підставі, що поселена була на Володьково-Дівицьких землях».

Данина тут згадується також і в історичній довідці про Володькову Дівицю – у контексті її власника Василя Гуменського. Виявляється, цей полковий суддя володів також і Дівицею, а «*поблизу мав свій хутір (див. слободу Данина)*».

У дослідженні О. Лазаревського вперше віднаходимо й коротку довідку про Шатуру. Заселена була Петром Тернавіотом близько першої половини XVIII ст., а потім перейшла до Рум'янцева. Як стверджує автор, опираючись на документи, в 1736 році Шатура ще не існувала.

Для історії Данини та навколишніх сіл це видання цінне ще й тим, що дає повну картину Ніжинського полку, його структури, зокрема, поділу на сотні та підпорядкування цьому полкові населених пунктів. За реєстром Війська Запорозького, Данина входила до другої Ніжинської

сотні. Сюди також були приписані Мильники, Колісники, Кропивна, Володькова Дівиця, Лосинівка, Безуглівка, Курилівка, Пашківка, Бакаївка, Дорогинка, Припутні, Вишнівка, Сваричівка і Крупичпіль.

І, насамкінець, у цій групі матеріалів варто звернути увагу ще на одне авторитетне джерело, яке проливає світло на витоки наших сіл. У виданому в Чернігові 1873 року *«Історико-статистичному описі Чернігівської єпархії»* подана невелика за обсягом історична довідка відразу про три села – Лосинівку, Данину і Талалаївку. При описі цих сіл упорядники посилаються на писемний запис власника Лосинівки пана Малаховського, який володів нею за королівською грамотою 1627 року. Ось уривок із цього запису:

*«Селище, на якому мешкаємо, назване Лосині Голови, при озерах, в котрих озер верховина річки Дівиці почалася і йде мимо селища **Данини** (тут і далі виділення моє. – М. Т.) до містечка Дівиця, котре заснував небіжчик Володкевич. Перед тим понад тою річкою ґрунт був пані Бількевичевої. Потім його купив пан Криштоф Криницький – мірничий присяжний воєводства Чернігівського, почавши од селища цього шириною понад річкою до сільця **Данина**, а довжиною до селища Талалаївки; а по другому боці тієї ж річки Дівиці іншу волок двадцять, почавши від села Лосиних Голів і могили розрушеної, шириною до села **Данина**, а довжиною до Сальної діброви...»*

Таким чином, як зазначає автор цього видання, згідно з описом Малаховського, Лосинівка і Данина перед 1627 р. були тільки сільцями, місцями, котрі нагадували собою, що тут колись, звичайно, до татарщини, були християнські поселення з храмами. Але з 1627 р вони вже стали називатися селами. Тобто, були з храмами...

Такої думки дотримується і ще один відомий дослідник старої України – Рігельман. Для нього немає сумніву в тому, що в таких великих селах, а також у Рівчаку, Ма-

кїївці, вже від початку XVII ст. були храми, «якщо тільки не були ще до того».

Із почерпнутої з рідкісних нині історичних видань інформації можна зробити висновок, що перша писемна згадка про Данину як село, фіксується 1627 роком. Це збігається з припущенням низки дослідників, що більшість сіл Ніжинського полку були утворені головню у другій четвертині XVII ст. На початку виникали містечка, довкола яких і під захистом яких формувалися села. Має рацію О. Лазаревський, коли стверджує, що мешканці нових сільських поселень прийшли на родючі ніжинські землі з правого берега Дніпра, звідки, тиснене панством, тікало в «слободи» Лівобережної України. Цим пояснюється поява в селі рідкісних прізвищ, які зустрічаються нині на Західній Україні (про це йтиметься в окремому розділі).

Однак фіксація першої писемної згадки 1627 роком ніяк не означає, що Данина до того часу не існувала. Доконаним є факт, що на місці нинішнього села був хутір, часу виникнення якого ніхто не пам'ятає. Але і хутір, і околиця ця з прадавніх часів звалися Даниною. Пізніше, до набуття статусу села (а селом у ті часи вважалося поселення, в якому була церква), хутір звався *слободою*. За часів старої України слободою вважалася місцевість, заселена на вільних ґрунтах. Зазвичай власники хуторів, із метою інтенсивнішого ведення господарства, запрошували вільних поселенців обжити нові місця, надаючи їм тимчасово певні пільги.

Наведемо ще три вагомї аргументи значно давнішої дати заснування села Данина.

Перший: порядок розміщення вулиць. У більшості сіл південної частини Ніжинської округи, що утворилися в першій половині XVII століття, – правильне планування вулиць. Вони зазвичай короткі, прямі, з однаковими селянськими господарствами. Такою є, для прикладу, Шатура, що постала значно пізніше під боком Данини. Спогади тамтешніх старожилів на момент їх записів дослідниками

у ХІХ столітті, конкретніші, точніші, бо ці села виникали на пам'яті їхніх дідів і прадідів. Все це вказує на те, що такі села є новими, заселеними на незайнятих раніше землях. Інша справа з Даниною. Варто звернути увагу на її вулиці. Криві, поставлені «не за планом, а так, як кому було вигідно: пообіч вигонів, рудок. Ще в 60-х роках вулиці ці зберігали свою тісноту, як казали в селі – хата в хату. Жодної старої прямої вулиці в селі не знайдеш, за винятком колишнього Хутірця (дорога на Шатуру), що формувався після 1917 року, та Новоселиці. Остання розпланована у 30-х роках з таким же розмахом, як проектувалися тоді ж шість вулиць новоствореного на уламках колишніх данинських хуторів села Шлях Ілліча (нині – Яблунівка). Розмістили його відразу ж за Даниною, на північно-західній її околиці, а Данині подарували незвичну для неї вулицю, шириною чи не в сотню метрів. Стихійне ж хитросплетіння вулиць, без сумніву, характерне для давніх поселень.

Другий: наявність рукотворних могильних курганів, що мають круглу, а не прямокутну (як для новітніх часів) форму. Данина в цьому відношенні унікальна, бо таких могил-курганів, про які кажуть, що вони ще з бронзової епохи, тут аж чотири. Два – фактично посеред села (на них віддавна розміщені два сільські цвинтарі), два інші – зі східного, лосинівського, і південного, шатурського, боків.

Третій: назва села. За новоутвореними селами зазвичай затримувалося у подальшому їх розвитку прізвище або ім'я засновника чи першого власника. Це можна сказати про Вікторівку, Леонідівку, Степанівку, Софіївку, Маслощину, Гармашину. Та й Володькова Дівиця отримала назву від її засновника – поляка Володковича. І хоч від 1927 року те село перейменували в Червоні Партизани, у Данині найвіддаленіше поле, що межує з червонопартизанськими землями, й досі називають милозвучним і якимось теплим для них словом – Володьковщина.

В оглянутих нами матеріалах віднаходимо й тлумачення назв сіл Ніжинської округи, які несуть у собі старо-

давні словотвори, етимологічно ближчі до слів давньо-руського (Переяславка, Кукшин), давньоукраїнського (Рівчак, Кропивна, Сальне, Почекіне), татарського (Кагарлики, Бакаївка), польського (Веркіївка, Томашівка) походження.

Данина згадується ще в одному описі пам'ятників давньої української епохи, яку здійснив упродовж 1783–1784 років з власної ініціативи статський радник Афанасій Шафонський. Зібрані ним матеріали стали основою їх видання в Чернігові 1786 року російською мовою під заголовком *«Чернігівського намісництва опис із коротким географічним та історичним описом Малої Росії»*. Зважаючи на цінність матеріалів, цю книгу перевидано 1851 року в друкарні Київського університету Св. Володимира. Характеризуючи географічне розміщення Володькової Дівиці, цей автор пише, що вона лежить «на стовповій дорозі з Ніжина, від села Данини – 9 верст».

ДАНИНА СТАЄ ДАНИНОМ І ДАНИНОМ

Зібрана й узагальнена з різноманітних давніх і сучасних документів та джерел інформація дає, нарешті, підстави загострити увагу та цьому задавленому й, на жаль, досі не з'ясованому питанні.

Читач, напевне, помітив, що від початку автор цих рядків вживає назву Данина (з наголосом на останньому складі), яка не збігається з нині усталеною офіційною – Данине. Більше того, за коротку радянську пору таких офіційних назв село мало три і жодна з них не повторювала історичної Данини: *Даніно*, *Данино* і *Данине*.

Цілком очевидно, що на карті України небагато знайдеться населених пунктів, до назв яких владні структури відносилися так непослідовно, з таким явним ігноруванням й історичних чинників утворення топоніма й мовних норм.

Доконаними є два факти.

Священника ПЕТРЪ ОГІЕВСКІЙ.
 Данина Нѣжинскаго уѣзда.
 7 Февраля 1852 года.

„Актив“ Данино не з
 лібозаготівля по с. Данино
 а сьогодні

сесіи с/г., которое въ засѣданіи
 постановило: хотя таиство общества
 с. Данины отклонить.
 Предсѣдатель Управы

Власов

Приказчик
 шій с Данина
 ім служ
 такое:
 Первая сотня. Г. Нѣ
 стики, Евлаши, Мал. Кошело
 Вторая сотня. Мыльники, Ко
 вица, Шатура, Данина, Лосиновка, Бе
 каевка, Дорогишка, Припутни, Вишне
 Третья сотня. Дремайловка, К.
 Ковчинъ.

1627 г. Паиъ
 торомъ мѣшкалисмо, назвашое
 з которыхъ озеръ вѣрховина рѣч
 мамо селища Данины бу мѣс
 стечю осадилъ небожывъ паиъ
 току рѣчкою грунть вавѣ Бѣд
 в сусѣдствѣ мѣшкала в доходѣ

ва колгоспу ім.
 (с. Данино) голова
 я, парторг—Налюжний
 згорнули належної ро
 о боротьбі з втрата
 рових буряків, бай
 поставилися до копки
 в. Накопаний
 пу ім. „Блюхова“.

ДІЛА ДАНИНСЬКИХ

Газета „Ударний труд“ видавав колгоспні
 не раз писала, що в данін цим шахраям.
 ському споживтоваристві не В 1937 році Кошма
 все гаразд, що там діє ку кількість передав с
 купка шахраїв, які ви товариству колгоспн
 користують свою роботу дясу, який колгосп од
 в споживтоваристві для з цукрозаводу за зда
 своєї спекулятивної мети. робуражки. Цей маляс
 В цьому ім допомагав розвозили по селах

Хлібозаготівля

по с. Данино на
 проц. виконання, хліб
 енка дала 91 центг., хліб
 річного пляну. Про. општ

КІЛЬНИКАМ СЕЛА ДАНИНО ПРО РОБО-

ТУКОЛБУДУ ПОДУМАТИ НІКОЛИ

В селі Данино є єдине почику. Від цих керівни-
 місце—колбуд, де колгосп-ків тільки і повинні

Гуляють

В с. Данино панує безгосподар-
 ність, бо голова тов. Ярина не заці-
 кавлений справою соцбудівництва й
 до біжучих кампаній мало його уваги
 Бригади по хлібозаготівлі працюють
 не, тому що голова, відправив-
 игади на кутки, с-р на замок, а
 кооперації „гуляти“. Про те,
 обиться в к-пі йому теж бай-
 Там цілковита знеосібка

Різноманітність назви села Данина в імперській і радянській пресі

Перший: у жодному з оглянутих вище матеріалів не вдалося виявити бодай найменшої спроби тлумачення назви села та її походження.

Другий: у жодному архівному документі XVII–XIX століть, у жодних книжкових виданнях, що виходили друком в Україні до другої половини XIX століття (за одним винятком), не зустрічається іншого топоніма, крім Данина. При відмінюванні цього слова, – лише *в Данині, за Даниною, біля Данини*.

Де ж взялося *Даніно*?

Спробуємо простежити еволюцію перетворення топоніма *Данина* на *Даніно, Данино, Данине*.

На початку – одна заувага. За козацької доби мовою написання усіх документів була давньоукраїнська. Пізніше, із ствердженням законів Російської імперії, на всій території Лівобережної України діловодство сало вестися винятково російською мовою.

В архівних документах, що писалися давньоукраїнською, або староукраїнською, мовою (універсали українських гетьманів, полковників, матеріали Генерального Слідства, купчі листи, нотаріально звірені документи, виписки із книг Ніжинського магістрату тощо) простежуємо винятково однакове написання: *Данина, в Данинѣ, за Даниной, из Данины*; в українськомовному варіанті: *Данина, в Данині, за Даниною, із Данини*.

Такої форми написання назви цього села дотримуються автори видань, цитати з яких використовувалися в цьому тексті, – М. Василенко («Генеральне слідство»), А. Шафонський («Чернігівського намісництва опис»), О. Лазаревський («Опис старої України»).

У документах Чернігівської духовної консисторії, а також у її друкованому органі «Черниговские Епархиальные Известия» стабільно вживається топонім *Данина*. На сторінках урядової газети «Черниговские Губернские Ведомости» в 50–70-х роках XIX століття також зустрічаємо лише цю форму – *Данина*. Йдеться, зокрема,

про часті дописи із цього села отця Петра Огієвського, прізвиське якого супроводжувалося незмінним підписом: «Священник села Данины».

Варто окремо виділити фундаментальну працю відомого члена Імператорського російського Географічного Товариства Олександра Русова «Опис Чернігівської губернії. Ніжинський повіт: статистико-економічний опис». У цьому цінному виданні назва цього села зустрічається десятки разів. І пишеться вона так, як і подавалася раніше за архівними документами, – «Данина». До видання вклеєна кольорова карта Ніжинського повіту, на якому зазначений цей населений пункт з назвою «Данина».

Називаю ще одне поважне видання, яке періодично виходило в Чернігові від кінця XIX – початку XX століття, – «Труды Черниговской губернской комиссии», де назва цього села вживається за первинним топонімом – *Данина*. Так, зокрема, зазначено в публікації про населені пункти Ніжинського повіту в давнину, вміщеній у четвертому випуску цього видання за 1902 рік

Перший відступ від цього усталеного написання зустрічаємо у виданій 1859 року у Санкт-Петербурзі книзі «Чернігівська губернія: Список населених місць за даними 1859 року», яку упорядкував Н. Шпігліц. Російською мовою тут назва села подається аж у трьох викривлених від первинної назви варіантах: *Данино*, *Донино*, *в Даниной*.

Ще одне різночитання виявляємо в «Історико-статистичному описі Чернігівської єпархії» (1873). У розділі, де подається опис населених пунктів Ніжинського повіту, читаємо підзаголовок (російською мовою): «Лосиновка, *Данино*, Талалаевка». Здається, тут просто була допущена помилка, оскільки в самому тексті читаємо усталену досі назву «Данина», «под Даниной», «в Даніне».

Спостерігаючи різночитання в назві села, виводимо цікаву тенденцію: у російськомовних виданнях, які створювалися і друкувалися в Україні у XIX – початку XX століття, переважає написання історичної форми «Данина»,

у московських і петербурзьких виданнях – зрусифіковане «Даніно».

Зі встановленням радянської влади в Україні усі ділова документація в сільських радах, комнезамах, у листуванні з волостю, повітом, губернією директивно переводиться на російську мову. Тому зрусифікована форма «Данино» (як Даніно) поступово стверджується.

Проте ненадовго.

У період оголошення правлячою компартією курсу на так звану українізацію з другої половини 20-х років ХХ століття, з'являється ще один мовний покруч у назві цього села – *Данино*. Так, на сторінках офіційного органу Ніжинського окружного виконавчого комітету Рад «Нове Село» (виходив друком упродовж 1925–1928 років) ця назва з'являється вперше в постанові окружкому «Про порядок переведення єдиного сільськогосподарського податку на 1927–1928 роки», де перелічуються всі села округу. Тут уже русифіковане після 1917 року Даніно називається вже в українській транскрипції – *Данино*. Щоправда, в усіх наступних публікаціях цієї газети, у яких згадувалося це село (за нашими підрахунками, більше двох десятків разів за роки виходу цієї газети), в написанні його вживається ще стара форма – *Данина*.

Після швидкого згортання українізації топонім Даніно швидко зникає зі сторінок місцевої преси. Вже в першій половині 30-х років на сторінках районної газети «Червона Носівщина» (село тоді перебувало в Носівському районі) поряд із історичною назвою Данина все частіше починає сусідувати інша форма – *Даніно*.

І цьому є пояснення. Після остаточного розгрому українства й посилення антиукраїнських репресій масово русифікуються українські географічні назви: в українськомовних текстах з'являються *Святошино*, *Дубно*, *Ровно*, *Осиково*. Все переходило на кшталт російських топонімів: *Бірюльово*, *Чертаново*, *Комарово*, *Простоквашино*.

Від середини 30-х до початку 60-х років село перепідпорядковується Лосинівському району. На сторінках органу райкому партії і райвиконкому «Ударний Труд» (пізніше – «Жовтнева зоря») «прописується» єдина форма написання – «Даніно». (Для прикладу, набраний крупним шрифтом заголовок на першій шпальті цієї газети в числі від 19 червня 1959 року: «В селі Даніно храму не буде!»).

НОВИЙ МОВНИЙ ПОКРУЧ – ДАНИНЕ

Назва *Данине* з'являється в «хрущовську відлигу» – з 1963 р. Тоді село в чергове передається в інший район, цього разу – Ніжинський. Таке написання стає незабаром офіційним.

У принципі, з точки зору граматики українізація неоквиної назви *Даніно* на *Данине* була цілком логічною (колишне Ровно стало в нас Рівним, Осиково – Осикове, Святошино – Святошине). Але в нашому випадку було допущено дві помилки. Перша – на початку ХХ століття, коли історична назва *Данина* була помилково замінена на російськомовне *Даніно*. Згодом ця форма затверджується в українськомовному варіанті на *Данино* і з цієї помилкової форми робиться переклад на *Данине*, що в корені змінює етимологію первинного слова.

Пояснення первинного значення слова *Данина* зробимо за допомогою авторитетних словників. У чотиритомному «Етимологічно-семантичному словнику української мови», який упорядкував і видав за кордоном видатний український мовознавець Іван Огієнко (митрополит Іларіон), слово жіночого роду *данина* – старослов'янського походження і тлумачиться як *дань, контрибуція*. Тут наводяться два приклади із стародавніх текстів. У грамоті князя Мстислава від 1130 року: «*Оддати з данню*»; у «Слові о Полку Ігоревім»: «*Поганим ємляху дань*».

«Словарь української мови» в упорядкуванні Бориса Грінченка слово *данина* (*данини*) також означає *дань*.

Зразок побутування його також взятий із давнього тексту – Євангелія: «*І нехай йому данину принесуть царі фесейські*».

У «Словаре русского языка» Сергія Ожегова українського слова *данина* немає. Натомість є *дань*, яке тут тлумачиться так: «В старовину: подать з населення або податок, що береться переможцем з переможеного народу».

Виходячи з вищевикладеного матеріалу, маємо всі підстави зробити такі висновки.

1. Незважаючи на те, що перша писемна згадка про Данину датується 1627 роком, витоки цього села сягають дотатарських часів. Ймовірно, що татари знищили його за несплату непомірно високої данини. З часом воно відродилося на тому ж місці. Спочатку хутором, згодом слободою, сільцем, а потім перетворилося у велике село.

2. Слободу Данина заселили в козацькі часи переселенці з Правобережної України.

3. Перша історична довідка про село надрукована за результатами Генерального Слідства, що проводилося в полках Лівобережної України в 1729–1730 роках і зберігалася в Архіві Генеральної військової канцелярії Війська Запорозького. Інформація ця доповнювалася згодом за рахунокпошукуновихданихвтакзваномуРум'янцевському описі козацьких архівів, Ревізькій книзі Ніжинського полку 1736 р., Описі Чернігівського намісництва, Поземельних актах чернігівських монастирів, архівах Чернігівської єпархії. Село в усіх історичних документах і описах мало назву ДАНИНА.

4. Поява варіативної назви *Даніно* викликана русифікаторською політикою Російської імперії, що призвело пізніше, вже за радянських часів, до заміни історичної назви села *Данина* на *Даніно*, а пізніше на *Данине*.

5. Назва села походить від загального слова *данина*, *дань*, яку татари зобов'язали селян виплачувати. Через непомірно високу данину місцеві мешканці не змогли її вчасно виплачувати, тому весь час мали справу з нею.

За це мешканці довколишніх сіл називали їх данинцями.

6. Первинне слово *данина* (*дань*), що стало назвою села Данина, не має нічого спільного зі штучно вигаданою на догоду русифікаційним заходам власною назвою *Даніно*. Слова *данино* як загальне, не зазначене в жодному словнику. Що ж до українського відповідника *Даніно* – як *Данине*, то останнє є штучним словотвором і не відповідає змісту і духу історичної назви села.

7. Переказ про походження назви села Данина, що віддавна побутував у Данині та Шатурі, вперше записаний і оприлюднений автором цих рядків.

8. На нинішньому етапі українського державотворення, коли на порядок денний постає нагальне питання перегляду офіційної топоніміки й повернення багатьом з них історичних назв, цілком логічним і вмотивованим є й повернення історичної назви *Данина* цьому старовинному чернігівському селу.

ІНІЦІАТИВА З ПОВЕРНЕННЯ СЕЛУ ІСТОРИЧНОЇ НАЗВИ: ХРОНОЛОГІЯ

30 липня 2015 року

Автор цих рядків надіслав листа на адресу виконкому Данинської сільської Ради Ніжинського району з проханням розглянути в установленому порядку питання про повернення селу історичної назви. Йшлося про прийняття відповідного рішення і направлення його до районної ради. До листа додавалася історична довідка.

Фрагмент із цього листа до всіх данинців та їхніх представників у місцевій раді варто навести:

«Зробіть, будь ласка, перший відповідальний крок. На нього давно чекають душі тих, які покояться прахом на наших двох цвинтарях, на полях Першої та Другої світової війни, а також у безіменних могилах російських Соловків, розкиданих по Сибіру таборам ГУЛАГу,

в тюрмах Ніжина, Чернігова та інших міст. Там – цвіт нашого села.

Вони, здебільшого молодими і дужими, йшли на несправедливі муки і смерть невпокореними, не заляканими, не застрашеними. Їхній високий життєвський чин має бути дороговказом для тих, у жилах кого нині і в майбутньому тектиме кров наших пращурів. Тих наших попередників, які засновували і розбудовували Данину.

І не вина їх у тому, що невдячні нащадки так бездумно, неграмотно і некоректно кілька разів переінакшували це раз назавжди дане, як і при народженні дитини, ім'я – ДАНИНА – на Данино, Даніно, Данине. Такий ваш крок буде своєрідним каяттям усього села за все те несправедне, недобре, що чинилося іменем минулих влад.

Сподіваюся, ви прислухаєтеся і до моїх пропозицій щодо перейменування низки данинських вулиць. Пропоную передусім увічнити імена тих, хто зробив багато добра Данині, хто її прославив позва межами краю і був несправедливо знеславлений, спалюжений, витравлений з пам'яті не одного покоління данинців. Прізвиська і добрі справи цих людей вже введені в контекст не лише данинської і крайової, а й всеукраїнської історії. Нехай добрими справами і високим життєвським чином цих достойників збагачується слава нашого села і в майбутньому.

Окреме моє звернення до тих, хто й досі вважає, що цього робити не слід: мовляв, «чи стане мені краще від того, якщо замість вулиці Петровського я мешкатиму на вулиці з іншою назвою».

Хоч відповідь на це міститься в першій половині цього листа, тут скажу коротко. Так, газ і ковбаса не подешевшають. І життя на краще швидко не зміниться. Але принаймні це не ображатиме, не принижуватиме пам'яті тих сотень наших земляків і ваших родичів зокрема, хто через той режим і за вказівки та підтримки цих імен був розстріляний, засланий, уопліджений, помер від страшного голодомору, який був штучно створений саме для українців Сталіним та його поплічниками. Та й заради внуків наших це треба зробити, бо подвійна мораль, з якою вони входили

тимуть у життя через нашу боязнь визнати правду і покаяться, нівечитиме їхні душі, засмічуватиме духовність. Ось передусім для цього потрібне це перейменування».

Текст листа й історичної довідки були розмножені у кількості 300 примірників та принесені до кожної хати сучасних даниців. Цю роботу за моїм прохання ретельно виконав племінник Олександр Тимошик.

7 жовтня 2015 року

У селі Данине проходить 36 сесія сільради 6 скликання, де розглядається вищезазначене моє звернення. Після го-стрих дебатів (були, як не дивно, й опоненти позитивного розв'язання цього питання), таке рішення все ж приймається і направляється на розгляд Ніжинської районної ради.

Справедливості ради варто зазначити, що в сучасній Данині є і малоосвічені крикуни, і підтримувачі проросійського Опозиційного блоку, і просто невігласи з негативною енергетикою. Нейтралізувати їхній негатив своїм переконливим, високопатріотичним словом зуміла голова сільради, вчителька за фахом Галина Петрівна Оксеніч.

28 грудня 2015 року

На засіданні третьої (позачергової) сесії Ніжинської районної ради сьомого скликання слухається питання «Про перейменування села Данине Ніжинського району Чернігівської області».

Приймається така ухвала:

«Розглянувши клопотання Ніжинської державної адміністрації, рішення 36 сесії Данинської сільської ради 6 скликання від 7.10.2015 р., з метою повернення селу Данине Ніжинського району Чернігівської області історичної назви, керуючись статтею 8, пунктом 26 частини 1 статті 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», районна рада вирішила:

1. Підтримати громадську ініціативу Данинської територіальної громади щодо перейменування села Данине на Данина.

2. Ніжинській районній раді направити до Чернігівської обласної ради клопотання про прийняття рішення щодо звернення до Верховної Ради України про перейменування села Данине».

29 березня 2016 року

Данинське питання розглядає четверта сесія сьомого скликання Чернігівської обласної ради. Клопотання Ніжинської райради підтримується. Рішення №53-4/VII звучить так:

«Порушити клопотання перед Верховною Радою України про перейменування села Данине Данинської сільської ради Ніжинського району Чернігівської області на село Данина».

19 липня 2016 року

Подання Чернігівської обласної ради щодо перейменування села Данине Ніжинського району Чернігівської області на село Данина підтримано на засіданні Комітету з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування Верховної Ради України.

Голова підкомітету поінформував, що від часу першої писемної згадки (середина XVII століття) і до 1920 року село мало назву Данина, що походить від слів «данина», «дань». У зв'язку з тим, що жителі села були змушені сплачувати данину татарським загарбникам, їх називали данинцями.

У підсумку обговорення члени Комітету ухвалили рішення – розробити і внести на розгляд Верховної Ради України проект Постанови Верховної Ради України «Про перейменування села Данине Ніжинського району Чернігівської області», рекомендувати Верховній Раді України відповідно до пункту 1 частини першої та частини

другої статті 114 Регламенту Верховної Ради України даний проект прийняти за основу та в цілому.

І, нарешті, останній промовистий штрих до цієї ініціативи.

7 вересня 2016 року

Питання про перейменування села внесено до порядку денного осінньої сесії Верховної Ради України. Голосування за основу і в цілому виявилось результативним. Після голосування затверджується постанова Верховної Ради України №1496-УІІІ такого змісту:

«Перейменувати село Данине Ніжинського району Чернігівської області на село ДАНИНА»

Цю постанову того ж дня підписує Голова Верховної Ради України А. Парубій.

Історична справедливість восторжествувала. Данині, нарешті, було повернено, хоч і запізнілу, але таку важливу і вагому данину.

Того ж дня автор цих рядків, переживаючи емоційне піднесення, написав на своїй сторінці Фейсбуку таке: «Щойно Верховна Рада прийняла постанову про повернення моему рідному селу історичної назви. Отож, замість тричі перекручених більшовицькими ідеологами на московський лад «Даніно», «Данино», «Данине» – тепер таки ДАНИНА! Як автор цієї ініціативи та творець архівної історичної довідки, що таки «спрацювала» в головах районних, обласних та верховних державників, тішуся особливо. Водночас стверджую: хоч і тяжкий шлях навернення з московщини на наш, український, але він, за сильної впертості й бажання, можливий. Навіть на прикладі окремо взятого села. Дякую всім, хто мене підтримував».

одно-
ть).

плату оно пред-
ставлено школь.

1898 году.

1898 г. вознагражд-
ванья, пособия, нагр

67
1.

Церкви, без-
платно.

127 руб.

4

РОЗДІЛ

Законоучит. свят
Морозовъ, безплатн
Учитель, почетн
Александръ Иоани
ный. свидѣтельст
имѣеть, вознаграж

46.

Церкви, без-
платно.

1 р. 1 к.

ОСВІТА

МЕДИЦИНА

КУЛЬТУРА

Законоучитель с
сандръ Ивановъ
безплатно.
Учитель—псал
Николаевъ Цыган
тельства не имѣет
деня 80 руб.

50.

Церкви, без-

40 к.

Законоучитель
Василій Стефановъ
окончив. духовную
безплатно.

Учитель, сынъ
Григорій Василье
довъ, учительское
имѣеть, вознаграр.

22.

Общест. без-
платно.

10 руб.

Законоучитель
Николай Николае
скій, безплатно.

Учитель, сынъ
Александръ Мако
оконч. земскую ш
не имѣеть, возна

ЦЕРКОВНІ ШКОЛИ

Укріплювати в народі православне вчення віри і християнської моралі та подавати початкові корисні знання... Не слід ставити собі побічної мети – подавати учням різні відомості про зовнішній світ.

(Із статуту церковноприходської школи)

ШКОЛИ ЦЕРКОВНОПРИХОДСЬКІ ТА ШКОЛИ ГРАМОТНОСТІ

Новий порядок формування структури низових шкіл у краї запроваджувався від 13 червня 1884 року, коли російський уряд затвердив новий статут таких шкіл.

Згідно із цим документом, усі попередні типи шкіл, що існували на місцях та утримувалися сільськими й містечковими громадами (народні училища, народні школи, парафіяльні школи, недільні школи, школи грамотності), передавалися під опіку духовного відомства й поділялися на два рівні: нижчий і вищий. Нижчий рівень шкіл (одно- або дворічне навчання) формувався з основної частини низових навчальних закладів, що отримав назву *школи грамотності*. Вищий рівень (трирічне навчання) формувався із шкіл, які стали називатися *церковноприходськими*.

Як показала подальша практика, такий поділ носив більше формальний характер. І місцеві священики, як головні куратори освіти в своїх приходах, у церковних історіях стали називати свої школи так, як бажали: то школою грамотності, то церковноприходською. Згодом усталилося, що в більшому селі за школою закріпилася назва церковноприходська, а в меншому – школа грамотності.

Уперті данинці ніяк не погоджувалися перетворювати своє дітище – народне училище, що діяло спочатку під опікою причту, а з 1868 року – земства, на заклад помітно нижчого типу – церковну школу грамотності. Тому від 1893 року в селі діяли вже дві школи – народне училище при земстві та школа грамотності при церкві.

Було дві найголовніші відмінності церковноприходських шкіл від народних училищ чи парафіяльних шкіл.

Перша. Програми навчання. Розроблені церковним відомством програми носили цілковито релігійний характер. Цьому сприяло й те, що в затвердженому урядом статуті про церковноприходські школи чітко було прописано головну їх мету: «Укріплювати в народі православне вчення віри і християнської моралі та подавати початкові корисні знання». На суто клерикальний характер змісту переважної більшості уроків вплинула й така рекомендація вчителям від державних мужів: «Не слід ставити собі побічної мети – подавати учням різні відомості про зовнішній світ».

Друга. Фінансування. На відміну від всіх інших типів шкіл церковноприходські частково починають фінансуватися державою. Таким рішенням російський уряд створював нерівні можливості існування, паралельно з церковними, народних шкіл, які, як відомо, утримувалися на пожертви громад. Розрахунок був простий: витіснити з освітнього руху в імперії народні школи та училища, навчальний процес у яких носив переважно світський характер і багато в чому залежав від вільнонайманих учителів. Таких віддавна вважали в Росії справжньою загрозою існування самої імперії. Переконливі тому приклади – драматичні колізії викладання в таких сільських школах Чернігівщини знакових постатей національного освітнього руху в Україні як Софія Русова, Борис Грінченко та його дружина Марія Загірня. Останні двоє через переслідування місцевої влади змушені були перенести свою просвітницьку діяльність серед сільської дітвори аж на Луганщину.

З кінця XIX століття єпархіальне управління запроваджує ретельний контроль шкільної справи в краї. Йдеться не лише про розроблення єдиних програм, а й призначення заоновчителів та затвердження вчителів, збір та аналіз головних статистичних показників.

Про Данинську школу грамотності черпаємо з документів того управління такі головні «паспортні дані», що відносяться до 1899 року:

«Рік відкриття – 1893. Число учнів: хлопців – 40, дівчат немає. Народність – «русскіє» (*так записано в цих офіційних даних.* – М. Т.). Кому належить приміщення школи – приватній особі, за плату 30 руб на рік. Загальна сума місцевих коштів, зібраних школою в 1898 році, – 63 руб. 20 коп. Законоучитель – протоієрей Петро Васильович Скорина, викладає в школі безкоштовно. Учитель – солдат Федір Марков Дворський, закінчив початкову школу, свідоцтва не має, грошова винагорода на рік – 62 рублі».

Спробуємо «оживити» ці скупі статистичні дані, порівнявши їх із даними інших шкіл повіту, залучивши звітти маловідомі факти.

Станом на 1 січня 1899 року в Ніжинському повіті налічувалося 97 шкіл, що були підпорядковані єпархіальному управлінню. З них шкіл, що відповідали вищому статусу, – церковноприходських – всього лише 8. Розміщувалися вони в Носівці (три) та по одній у Ніжині (при Василівській церкві), Вертіївці (при Троїцькій церкві), Володьковій Дівиці (при Миколаївській церкві), Монастирищі. Із невеликих сіл до цього списку потрапила лише Шняківка.

Всі інші 89 називалися школами грамотності.

КОНТИНГЕНТ УЧНІВ

Незважаючи на те, що уряд благословив повсюдне створення церковноприходських шкіл з 1884 року, в Ніжинській окрузі ця справа розпочиналася повільно й зі скрипом. І Данина тому не є винятком. Першою така шко-

ла заснована була при Шняківській церкві (1885). Наступного року з'являється ще одна – в Ніжині (при Василівській церкві). Три школи виникають у 1887 році: при храмах Вертіївці, Володьковій Дівиці та Носівці. Таким чином, за перші шість років, що проминули від урядового рішення (1884–1890), у повіті було створено при місцевих храмах лише п'ять шкіл.

Повільно здійснювався цей процес і в наступному десятиріччі. До 1893 року такі школи з'являються у Володьковій Дівиці (при Богоявленському храмі), Данині, Шатурі, Лосинівці (при Івано-Богословському храмі), Галиці. Основний масив шкіл грамотності засновується в 1896–1899 роках.

Контингент учнів за кількістю. Судячи із статистичних даних, ця кількість – незначна. Якщо брати вищий тип шкіл, то найбільше дітей навчалось в школі при Василівській церкві Ніжина – 130. А от у селах вона помітно менша. У Шняківці – 50, Монастирищі – 30, Вертіївці – 27 учнів.

Аналіз кількісного складу в школах грамотності показує, що цей показник не був головним при визначенні статусу школи. Для прикладу, до церковноприходської школи при Миколаївській церкві Володькової Дівиці записалося 46 дітей, а до школи грамотності при Богоявленській церкві цього ж містечка – 58. В такій же школі при Івано-Богословській церкві (Лосинівка) та при Липівській церкві було по 45 чоловік, Данинській – 40, Колесниківській – 32, Шатурській – 27, Сальнянській – 22, Галицькій – 20, Рівчацькій – усього п'ятеро.

Контингент учнів за статтю. У переважній кількості шкіл повіту до церковних шкіл ходили і хлопці, і дівчата. Щоправда, перших було значно більше. Таке співвідношення перших до другових складало: у Володьковій Дівиці – 34 на 12, Монастирищі – 19 на 11, Носівці (при Троїцькій церкві) – 13 на 12, у Шняківці – 43 на 7.

У низці шкіл дівчат налічувалися одиниці: в Галиці три (з 20-ти), Кукшині – три (з 28), Сальному – дві (з 22 учнів).

Тепер про школи, в яких навчалися або лиш дівчата, або лиш хлопці. Суто «дівчачих» церковних шкіл було немало. І це не зважаючи на те, що в українських селянських родинах традиційно дівчат до науки віддавали неохоче. Так, у Липовому Розі до церковної школи ходило 35 дівчат, Вересочі – 28, Макіївці – 24, Хибалівці – 19, Переяславці – 14, Кагарликах – 10. Своєрідний рекорд за кількістю дівчат встановила школа при Талалаївській церкві Св. Параскеви – аж 60. Таке можна пояснити тим, що в цій школі вчителювала освічена й високоінтелігентна дворянка Ольга Аксютіна. Вона закінчила три класи гімназії, про що мала свідоцтво. Можна лише уявити, якого рівня було те викладання для сільських дітей. Не дивно, що до такої вчительки їх записалося так багато. Як ця дворянка опинилася в Талалаївці, скільки там працювала – з'ясувати не вдалося.

Що ж до шкіл із суто чоловічою статтю, то таких у повіті було всього лиш три – при Свято-Троїцькому храмі в Данині (40 хлопців), при Михайлівському храмі в Шатурі (27) та при Преображенському храмі в Носівці (46 хлопців).

КОШТИ НА УТРИМАННЯ ШКІЛ

Незважаючи на те, що уряд декларував фінансову підтримку церковних шкіл, тієї своєрідної дотації явно не вистачало на покриття всіх витрат. Виявилось, що основну суму, як і раніше, за народних шкіл, мав збирати причт у межах свого приходу. Графа «Загальна сума місцевих коштів, зібраних школою в 1898 році», в офіційному документі єпархіального управління рясніє цілковито різними сумами. Їх величина зазвичай залежала від різних чинників: розмірів приходу, наявності в приході маєтних і не скупих господарів, організованості причту, авторитету священика в приході.

Зрозуміло, що більші суми можна було зібрати в міських храмах. Так, причт Василівської церкви в Ніжині по-

хвалився нечуваною на той час сумою – 2695 руб. 29 коп., причт Введенського монастиря в тому ж Ніжині – 1500 руб. Скромнішими були статки у прихожан носівських церков: у Миколаївській зібрали для своєї школи 127 руб., Воскресенській – 92 руб. 71 коп., Преображенській – 71 руб. 1 коп.

Із сільських шкіл найбагатшою виявилася школа грамотності при Талалаївській церкві – на її потреби селяни зібрали 1439 руб. 96 коп. Другим селом за рівнем матеріальної підтримки школи стала Володькова Дівиця (громада при Богоявленській церкві). Хоча ця сума більш ніж у десять разів менша від талалаївської – 109 руб. 50 коп. Так звані шкільні збори в церковних громадах всіх інших сіл в межах одного року склали всього лиш кілька десятків рублів. Для прикладу, в межах 25–30 рублів зібрали в Сальному, Хвилівці, Макіївці, Лосинівці (Троїцька), 40–50 – у Мрині, Шатурі, 60–70 – у Данині, Володьковій Дівиці (Миколаївська), Липовому Розі, Лосинівці (Івана-Богослова).

Були й села, де селяни відносилися до школи грамотності байдуже й зовсім скупилися давати кошти. Через те, наприклад, у Великій Кошелівці, Галиці, Зрубі, Кукшині, Переяславці зібрали за рік ганебно малі суми – від 4 до 10 рублів.

Жодної копійки не дали на школу при своїй церкві мешканці Колісників.

ЗАКОНОВЧИТЕЛІ ТА ВЧИТЕЛІ

Зважаючи на те, що головним викладовим предметом був Закон Божий, то першим учителем (водночас і керівником, по-сучасному – директором) вважався приходський священик. Його посада при цих школах так і називалася – *законовчитель*. Священиків-навчителів призначало єпархіальне керівництво. Консисторія й затверджувала вчителів. Щоправда, великого вибору тут не було. Здебільшого приставали на пропозиції священиків, оскіль-

ки з раніше поширеною практикою призначення вчителями мандрівних дяків було остаточно покінчено.

Учителів, які мали спеціальну освіту (закінчені учительські інститути, гімназії або курси із відповідним свідоцтвом) було мало. Такими можна назвати шість осіб: Тимофія Костенця у Володьковій Дівиці, Йосипа Яремчука у Монастирищі, Івана Кисельова та Олександра Пшеничного у Носівці, Григорія Виноградова у Шняківці, Петра Катеринича у Макіївці (всі вони мали вчительські дипломи).

Поширеною була практика призначати вчителями церковноприходських шкіл та шкіл грамотності випускників або студентів старших курсів духовних семінарій чи єпархіальних училищ. Такими були вчителі у Вертіївці (Троїцька) Андрій Ладинський, у Рівчаку Іван Ходоровський, у Монастирищі (Різдва Богородиці) Євгенія Рознатовська.

У низці шкіл учителями працювали дружини або доньки священиків чи псаломщиків. Цим відзначилася Володькова Дівиця. У тамтешній школі грамотності при Богоявленській церкві був цілий священничий тріумвірат: законовчитель – священик Лев Ячницький, перша вчителька – донька священика Євгенія Барановська, друга вчителька – донька Віра Ячницька. У Великій Кошелівці вчителем працював син псаломщика Олександр Смоль, що закінчив земську школу. У Хибалівці – донька священика Тетяна Цукровська. У Лосинівці (Івана-Богословська) вчила дітей випускниця приватного пансіону без диплома, дружина місцевого священика Тетяна Буримова.

За плечима ж більшості вчителів була лише закінчена початкова школа: відставний солдат Федір Дворський у Данині, селяни Сава Лагойко у Вертіївці (Миколаївська), Петро Курганський із хутора Зруб Кукшинського приходу, Сила Чернов, Дмитро Ронський із Мрина, козаки Пилип Сидоренко з Липового Рогу, Василь Виступець із Переяславки. Селянин Лука Глушко із Шатури закінчив народну школу. Такий ряд можна продовжувати.

В анкетних даних деяких учителів, що характеризують рівень їхньої освіти, зазначається й таке: «домашня освіта». Такі «дипломи» мали зокрема козак Павло Колесник із рівчацьких Степових Хуторів, Іван Кисельов із Носівки (Троїцька) та Микола Кривошей із Вересочів.

ЖАЛУВАННЯ ВЧИТЕЛЯМ

Ще в першому шкільному статуті, затвердженому Олександром І у 1807 році, високий статус у суспільстві вчительської професії декларувався високими заробітками. Так, річне жалування тодішніх учителів парафіяльних шкіл, згідно із цим статутом, мало складати такі суми (в золотих рублях): у міських школах: чоловіки – від 250 до 300, жінки – 150; у сільських школах: чоловіки – від 150 до 200, жінки – 130 золотих.

Наскільки декларації держави відповідали реаліям, що склалися в Російській імперії на кінець ХІХ століття, можна пересвідчитись із статистичних даних Чернігівської єпархії, які маємо.

Аналіз показує, що це питання було повністю віддане на відкуп священика. Жалування вчителя залежало від статусу школи, величини приходу та суми зібраних у приході коштів. А ще – від особистого ставлення начальника школи – настоятеля храму. Притому, на розмір цього жалування зовсім не впливав факт наявності чи відсутності спеціальної вчительської освіти, набутого досвіду викладача.

Ось кілька цікавих спостережень.

Заробітну плану в школі ніхто із священиків не отримував. Предмет «Закон Божий» вони викладали безкоштовно.

Обіцяних державою сум у межах 200–300 рублів додержувалися в повіті лише дві церковноприходські школи: в Ніжині – при Грецькій церкві (вчитель мав 325 рублів) та в Носівці – при церкві Миколаївській (208 руб.) У Ніжинській школі при Вознесенській церкві була визна-

чена сума 188 руб. Ще в трьох школах вчителі отримували більше сотні рублів: у Шняківці 140, Талалаївці 120, Лосинівці (Івана-Богослова) 106. Дещо не дотягнули до цього показника в Монастирищі – 94 руб.

У всіх інших школах платили так. Найменше – у Синяках (7 руб. за рік), Вертіївка–Троїцька (15), Рівчак (16 руб.), Преяславка (16 руб. 68 коп.). Від 1 руб. 25 коп за місяць – Кукшин, (у Сальному – 1 руб. 33 коп.). У переважній більшості сіл учителям платили в середньому від 20 до 50 рублів річно. Більше шанували працю вчителя в Дрімайлівці (80 руб.), Данині (62 руб.).

Впадає в око явна несправедливість священиків у оцінюванні праці вчителів, сповідування ними неприхованого «кумівства». Такі приклади. У Лосинівській школі при церкві Івана Богослова учительовала дружина священика Андрія Буримова Тетяна Степанівна. Закінчила приватний пансіон, диплома вчительки не мала, але отримувала від громади 106 руб.

Тоді як учитель іншої Лосинівської школи при церкві Троїцькій Петро (прізвище в архівному документі написано нерозбірливо) закінчив повний курс духовної семінарії, але жалування в нього було більш ніж у п'ять разів менше – всього 20 руб.

Таке ж бачимо і по Володьковій Дівиці. Школою при Богоявленській церкві керував священик Лев Ячницький. У школі працювали дві священичі доньки. Перша, рідна, Віра Львівна (свідоцтва про освіту не мала) отримувала річно 68 руб. Друга – донька іншого священика Євгенія Барановська (закінчила повний курс епархіального училища, що дорівнювало нинішньому педагогічному). Її річна платня в цій же школі складала... 26 руб. 50 коп. Ще менше від пані Євгенії мав інший дипломований учитель, з Макіївки, Петро Катеринич – 25 руб.

До цього аналізу можна ще додати деякі міркування про організацію навчального процесу в таких школах. На жаль, не зважаючи на спроби епархіального керівництва

взяти цей процес під свій повний контроль, на місцях він розвивався стихійно й неефективно.

Фахова підготовка більшості вчителів, м'яко кажучи, не витримувала ніякої критики. Не було програм, методичних посібників для вчителів, підручників для учнів. Кожен із них викладав, що знав і як умів. Як результат, діти виходили із таких шкіл, не вміючи навіть читати і писати.

Доречно у цьому контексті навести один епізод, пов'язаний із візитацією митрополита в одну з таких церковноприходських шкіл. Розчарувавшись у результатах проінспектованих знань учнів, митрополит запитав у священника, якому підпорядковувалася школа: «Як називається ваша школа?» – «Школа грамотності, ваше преосвященство!» – чітко випалив той. «Неправда, отче, – обірвав його розчарований єпископ. – Я бачу школу безграмотності!»

Таким чином, незважаючи на вперте насадження й підтримку владою такого типу шкіл, у цілому вони були кроком назад від попередніх парафіяльних та народних шкіл і училищ. Вони не виконували тієї місії, яка мала бути на них покладена: засвітити перед селянськими дітьми шлях до світла знань, яке б вивело їх на шлях свободи і справедливості.

КОМУ НАЛЕЖАЛИ ШКОЛИ?

Більшість сільських шкіл у Ніжинській окрузі цього періоду належали місцевим храмам. Таких було 26. Шість шкіл утримували своїм коштом сільські товариства (Велика Кошелівка, Колісники, Лосинівка, при Троїцькій церкві, носівські Степові Хутори, Зруб Кукшинського приходу, Шатура). Приходське попечительство опікувалося школами в Ніжині, при Василівській церкві, Володьковій Дівиці, Монастирищі. А от десять шкіл краю належали приватним особам (Ніжин при Хресто-Воздвиженській церкві, Данина, Кагарлики, Кукшин, Мильники, Рівчак, Сальне, Синяки, Хвостики, Хибалівка).

НАРОДНЕ УЧИЛИЩЕ

Усі шкільні будинки, збудовані за земський кошт, були на один кштатт, тільки що менші або більші, як у якому селі, а було їх 28 – дерев'яні, мазані, із солом'яною, а коли залізною укрівлею. Щодо вчительського персоналу, то були вчителі і вчительки із загальною середньою освітою, рідко коли із професійною педагогічною. Були між ними такі, що й дуже пильнували про народну просвіту, були й такі, що дивилися на своє становище як на тимчасове, то й працювали абияк, аби всидіти на посаді.

(Із доповідної губернського інспектора
Миколи Стороженка)

ОСВІТА З ПОГЛЯДУ ДЕРЖАВИ І ЦЕРКВИ

Щоб краще зрозуміти, як після остаточної втрати Україною залишків гетьманського правління розвивалося шкільництво в окремо взятому чернігівському селі в умовах його перебування під владою російського царату, потрібно бодай у загальних рисах ознайомитися із тогочасною політикою тієї держави і церкви в освітньому питанні.

Створене в 1803 році міністерство освіти намагається виробити й застосувати на практиці найбільш сприйнятливий для управління структуру навчальних закладів різних типів, у тому числі різнорівневих шкіл – великих і малих, нижчих, середніх та вищих. З іншого боку, шкільними справами все більше прагне опікуватися церква.

Найнижчою ланкою освіти на селі були визначені парафіяльні школи з однорічним курсом навчання. Згідно зі статутом парафіяльних шкіл, затвердженого царем Олександром I у 1807 році, школи цього типу мали утримува-

тися лише коштом громади або землевласника, які бажали дати своїх дітям чи кріпакам якусь освіту. Зрозуміло, що за таких умов сільське шкільництво розвивалося мляво: поміщики, за рідкісними винятками, зовсім не зацікавленні були в грамоті дітей кріпаків, бо це, на їх думку, сприяло б поширенню вільнодумства, чого вони боялися найбільше; а в селян переважної більшості українських сіл на таку «розкіш» завжди бракувало зайвої копійки.

Звідси випливає, що держава в той час не стимулювала поширення грамотності в покріпачених селах: їй потрібна була, передусім, неграмотна, не думаюча, залякана робоча сила, а не свідома бунтівна молодь. Не дивно, що в тому ж статуті про право навчання «синів селян» було записано буквально таке:

«§7. Сини селян у вільний від роботи час повинні вчитися пересаджування і щеплення дерев, виробу доброго хліборобського знаряддя, уділенню першої допомоги хворій худобі, а дочки – вчитися хатнього господарства. Рівночасно діти обох статей вивчають напам'ять духовні пісні про домашні чесноти та огидливість гріхів.

§8. Поза тим, не забороняється селянським синам узимку вчитися наук, що викладаються в парафіяльних школах».

Дискусія довкола питання «Корисно чи шкідливо поширювати писемність серед простолюду?» по-новому розгорілася після вступу на престол у 1855 році наступника Миколи I – Олександра II. Реагуючи на зміну суспільної ситуації, що настала в Росії після знесення в 1861 році кріпосного права, царський уряд затверджує в липні 1864 року новий статут про початкові школи. Суттєвих відмінностей від попереднього він не зазнав. Головна проблема – джерела фінансування шкіл – залишилася нерозв'язаною. Держава знову переклала цей тягар на плечі сільських громад. У цьому документі віднаходимо, щоправда, дві «революційні новації»:

а) парафіяльні школи стали тепер називатися народними;

б) мовою викладання в нових народних школах оголошувалася винятково російська.

Як відомо, в попередньому статуті 1807 року про парафіяльні школи навчати дітей дозволялося «місцевими наріччями». Російські урядовці ніколи не визнавали право української мови бути самостійною, називали цю мову «малоросійським наречієм». Саме таким «наречієм» вони все ж дозволяли навчати українських сільських дітей початковій грамоті. Після виходу 1863 року Валуєвського цензурного циркуляру, за яким на державному рівні оголошувалося, що «украинского языка не было, нет и быть не может», та виходу нового шкільного статуту видання книг українською мовою та викладання нею в школах різного рівня стало поза законом.

Ще з «нового» в цьому статуті – декларація головного завдання народної школи: укріпляти в народі релігійні й моральні поняття та поширювати елементарні корисні знання.

У Данині потреби відкривати таку школу на початку XIX століття вже не було, бо ще перед 1747 роком тут існувала стара народна школа козацького зразка. Подібних, як у Данині, по всьому Ніжинському повіту було небагато. Про це довідуємося із цікавого документа, що був підготовлений для Петербурга Чернігівським єпархіальним управлінням, – «Список шкіл, заснованих до 1861 року при церквах Чернігівської єпархії, в яких перебувало до 25 і більше учнів та учениць».

Історія появи цього документа така. Готуючи чергову реформу освіти, російський уряд вирішив з'ясувати реальний стан справ із школами в імперії, який склався раніше. Тому 1880 року на місця надійшла вказівка спішно підготувати такі списки.

Як випливає з документа, відкритих до 1860 року шкіл, які не підпадали під міністерські критерії «парафіяльна»

чи «народна», у Ніжинському повіті було чотири. Першою в списку стоїть Данина: «Школа при Степанівській церкві: наставників – 1, учнів: чоловіків 30, жінок 6». У списку також – школа у Кропивні, при Варваринській церкві (21 чоловік, 9 жінок), у Носівці, при Миколаївській церкві (28 чоловіків, 7 жінок), у Вертіївці, при Троїцькій церкві (54 чоловіки, 33 жінки). В останніх двох школах наставників по двоє. Для порівняння, у Борзнянському повіті було відкрито лише дві подібні школи (в Ічні та Плисках); у Козелецькому – п'ять (по дві в Кобижчі та Лемешах і одну в Бобровиці); в Остерському – три (дві в Княжичах і одну в Пухівці).

Статус цієї Данинської школи, реорганізованої 1860 року на базі старої козацької, чітко зафіксований у церковній історії: «*Сільське народне училище*. Існує з 1860 року. По 1868 рік навчанням дітей займався причт. А з 1868 року училище перейшло у відання земства».

Чим відрізнялося сільське народне училище від парафіяльної школи?

Назва «сільське народне училище» давало підстави набирати до одного класу усіх, хто хотів учитися, – і дітей, і дорослих. Не випадково у цитованому вище «Списку» в графі «кількість учнів» зазначається: *чоловіки і жінки*, а не *хлопці й дівчата*. Йдеться також і про більшу незалежність від міністерських вказівок та інструкцій, більшу свободу причту та церкви впливати на діяльність школи на вибір, призначення та звільнення вчителів.

ДВА ЖИТТЯ УЧИЛИЩА

Із запису в церковній історії довідуємося і про два етапи більш ніж тридцятирічного існування сільського народного училища в Данині (від 1860 до 1893 років).

Перший етап: 1860–1868 роки. Училище повністю перебуває у віданні сільського причту. Оскільки для потреб освіти в селі, як і за часів існування старої козацької

школи, не було окремого приміщення, доводилося й далі орендувати хату в приватних осіб. Головним завданням громади в той час було відшукування коштів. Джерела надходжень на потреби училища були різними. Найосновніше – добровільні пожертвування від прихожан церкви або сторонніх осіб. У Данинській церкві була заведена так звана училищна чашка. З нею один із активістів приходу щоразу обходив увесь храм напередодні завершення Служби Божої. Долучитися до поповнення цієї чашки добровільними грошовими датками кожен міг і поза церквою. Її можна було побачити й на ярмарку, що традиційно проводився на вигоні Рокіта, й на цвинтарі після великоднього поминального тижня, й на вечорницях, де зазвичай збиралася молодь. Були роки, коли коштів від таких зборів не вистачало. Тоді громада приймала рішення про запровадження одноразового внеску з кожного двору на училище. Ті, хто не міг платити грошима, робив свій внесок натуральними продуктами з власного поля.

Другий етап: 1868–1903 роки. Сільська громада, відчуваючи щораз більші матеріальні труднощі, передає своє училище під опіку земства. Звідси поширена на селі назва тогочасної школи – *земська*.

Земства як органи місцевого управління в Чернігівській губернії виникають у 1865 році. На початку вони не проявляли великої активності щодо фінансової підтримки місцевих шкіл. Ставлення до цього питання змінилося після того, як у новій редакції статуту про початкову школу від 25 травня 1874 року окремим, десятим, параграфом було прописано: «Початкові народні школи утворюються земством, міськими і сільськими громадами та приватними особами за посереднім дозволом інспектора народних шкіл та за згодою голови повітової шкільної ради».

Вийшло так, що саме в пору перебування сільського училища в підпорядкуванні земства вдалося зрушити з місця справу про побудову перших шкільних приміщень у Данині.

Щоправда, роль самого земства у цій важливій справі виявилася формальною: були направлені листи-клопотання про виділення бодай якихось коштів губернським земством. На це – жодної реакції. На державу, представником якої в краї було губернське правління, теж не було ніякої надії. Тому громада і церква взялися за справу самотужки. Перше приміщення школи тут зведено толокою 1885 року. Проте вийшла не простора хата, а хатина під солом'яною стріхою – на більше не було як, бо село з усіх сил пнулося в останні роки, аби звести красуню-церкву. Та хатина, однак, не змогла задовольнити потреби училища – учням, кількість яких щороку збільшувалася, було тісно й незручно.

Тому, коли проминуло п'ять років, громада знову починає «тиснути» на сільський причт «за школу». Клопоти данинців щодо своєї школи перебирає на себе настоятель місцевого храму отець Петро Скорина. Після зведення нової церкви та облаштування головного іконостасу в нього більше з'являється часу для розв'язання нагальних шкільних питань.

ЗЕМСЬКА ШКОЛА

Як і завжди в селі, збір коштів на початку організували селяни. Цього разу вирішили, як і з церквою, щоб новобудова була кращою в окрузі. Провели сход села, обходили двори. Однак, зібраної суми для втілення задуманого було недостатньо.

Отець Скорина таки добився помочі з-за Данини. 800 рублів надійшло з Чернігова, з фонду епархіальної училищної ради. 200 рублів золотими додала власниця села княгиня Олександра Голіцина. Якщо врахувати, що в той час корова коштувала від 6 до 10 рублів, то можна уявити, на який дім для навчання данинців (за розмірами та оздобленням) вистачило тієї загальної суми.

Нове приміщення для сільського училища було урочисто посвячено отцем Скориною 1891 року. То була хвилю-

юча для всіх подія, що об'єднала, скріпила і навіть зрідни-ла всіх данинців. Багатьом не вірилося, що за десять років, прямо на очах, так зміниться церковний майдан. З 1881 року його окрасою став величний п'ятикупольний храм, а тепер ось тут, просто через дорогу, – і сільське училище.

Новобудова зовсім не нагадувала обриси сільської хати, зведеної під школу шість років тому. Високе, під залізною кривлею, воно весело й гордо дивилося на майдан та церкву кількома великими вікнами, обрамленими мережевими наличниками та гарними, розфарбованими кількома кольорами, віконницями. Ще кращим приміщення було всередині. Прибудований посередині лицьового боку рундук із дерев'яними колонами нагадував вхід до маєтку. Центральний наскрізний вестибюль шириною п'ять і довжиною 15 метрів розділяв на дві половини великі класні кім-

Споруджена 1891 року коштом селян, священика Скорини та княгині Голіциної земська школа в Данині й досі виконує своє первинне призначення та є символом села

нати – дві праворуч і дві ліворуч. Підлоги дощаті; проміжні стіни, від підлоги й до стелі, також «обшиті» деревом та пофарбовані. То виглядало як справжній палац.

Прошло вже майже 125 літ від тої пори. А стара земська школа, разом із понівеченою комуністичною владою церквою, і сьогодні залишаються реальними символами Данини. До зведення в 1991 році двоповерхового сучасного приміщення середньої школи стара земська школа всі попередні роки виконувала місію «центральної школи», як в селі за радянських часів називали це приміщення, що від часу постання отримало назву «земської школи».

Та повертаємося до 60–90-х років позаминулого століття – другого, земського, етапу існування сільського училища. Користь передачі данинською громадою сільського народного училища під опіку земства полягала ще й в тому, що шкільну справу в цьому селі вдалося ще на цілих чверть століття відтягнути від запровадження чужої за змістом і духом для українців програми церковноприходської школи. Чернігівське земство увійшло в історію української освіти як одне з тих, яке найактивніше боронило школу від надмірного втручання в навчальний процес церкви та сміливо зверталося до уряду з аргументованими пропозиціями про заведення в школах краю навчання українською мовою. Хоча ці клопотання щоразу зневажалися в Петербурзі.

ПРИХОДСЬКЕ ПОПЕЧИТЕЛЬСТВО

Період розвитку сільського шкільництва, про який ідеться, позначений не лише повним самоусуненням держави від фінансування саме такого типу шкіл, а й створенням нею додаткових труднощів для тих, хто добровільно брався збирати кошти на будівництво шкільних приміщень.

Для ілюстрації цього твердження витягнемо із небут-тя ось таку інформацію, опубліковану на сторінках «Черниговских Епархиальных Известий» у 1863 році.

У великому селі Вересоч Ніжинського повіту приходська школа тривалий час містилася в найманій хаті. Місцевий священик Іван Цукровський виявив бажання організувати громаду для спорудження нового приміщення. Вересоч – село козацьке, тому місцеві мешканці охоче відгукнулися на рішення сходу села скласти власні пожертви. На листопад 1862 року вже було зібрано 18 руб. 70 коп. сріблом. Аж тут по краю стрімко поширилася нечувана досі новина: священика села Володькова Дівиця Амося Ячинського, за доносом окружного начальника, арештували за те, що робив і священик у Вересочі: збирав гроші на громадську справу. Наляканий Іван Цукровський припинив приймати пожертви, звернувся до єпархіального начальства за роз'ясненням. Резолюція Його високопреосвященства була відсторонено заспокійливою: «Кожний священик має право й обов'язок переконувати прихожан до будівництва школи».

Така резолюція митрополита була вчасною. Втім, вона базувалася на рекомендаціях одного важливого в питанні шкільного будівництва документа, прийнятого з ініціативи церкви і затвердженого височайшим указом царя ще 1862 року. Однак тому, що про цей документ мало знали на місцях, «Черниговские Епархиальные Известия» передрукують його ще раз 1864 року. Йдеться про «Положення про приходські попечительства при православних церквах».

Однією з цілей створення таких попечительств було сприяння початковому навчанню дітей. Членами таких громадських формувань ставали, крім настоятелів місцевих храмів та церковних старост, активні прихожани, волосні старшини та сільські голови. Головним обов'язком попечительств у «шкільному секторі» був пошук коштів для заснування та утримання в приході школи (поряд із богадільнею, лікарнею та іншими благодійними закладами). Попечительства також мали надавати матеріальну допомогу бідним членам приходу, а також сприяти по-

хованню малозабезпечених та утриманню в належному стані сільських цвинтарів.

Джерелом коштів ставали добровільні пожертви прихожан та сторонніх. У церквах такі кошти збиралися спеціальними чашками, а поза церквами – обраними громадою представниками. Для цього з єпархії видавали спеціальну книгу, куди ретельно заносилися суми зібраних пожертв. Брала й натурою – продуктами, одягом тощо.

Що ж являли собою народні школи Ніжинського повіту, позбавлені фінансової підтримки держави?

Відтворити живі, яскраві картинки з місць тієї доби зможемо, залучивши до цієї розповіді спогади Миколи Стороженка. Цей відомий свого часу громадський діяч був призначений 1 лютого 1889 року інспектором народних шкіл Другого району Чернігівської губернії (сюди входили три повіти: Козелецький, Ніжинський та Борзнянський). Працював на цій посаді по 1892 рік, коли його перевели інспектором до Київської губернії.

ІНСПЕКТУВАННЯ ІЗ ГУБЕРНІЇ

Через рік після призначення на цій посаді, здійснив інспектор ознайомчу поїздку школами Ніжинського повіту. Наперед визначений маршрут був таким: Стодоли – Вересоч – Дрімайлівка – Вертіївка – Мала Кошелівка – Заньки – Липів Ріг – Безуглівка – Терешківка – Галиця – Макіївка – Лосинівка – Сальне – Талалаївка – Володькова Дівиця.

Цікавий коментар напрошується після аналізу цього маршруту. Карета поважного міністерського працівника рухалася селами повіту в основному найждженим трактом, обминаючи населені пункти, що розмістилися обіч битих шляхів. У маршруті цьому значиться лише Безуглівка, яка в боці від поштового шляху «Чернігів – Прилуки» всього лиш за якихось півтора кілометра. А от «Богом забутий край», як називали і в радянські роки Данину (разом із

Шатурою) із цього маршруту зовсім випав. Не ризикнув екіпаж чотирикінної карети, спорядженої за вказівкою губернатора, повернути в цей бік із Лосинівки, що прослався на захід болотистою місцевістю пониззям річки Дівичі та її численних приток.

Причина обійдення увагою міністерського працівника цього закутку повіту зрозуміла. З огляду на сільськогосподарський календар, навчальний рік у сільських школах краю розпочинався зазвичай після Покрови, а закінчувався в пору розпалу весняних польових робіт. У тому весняно-осінньому проміжку селянським дітям було не до навчання.

Інспектувати роботу шкіл, таким чином, приходилося тоді, коли заболоченою частиною повіту, де й до середини 70-х років минулого століття все ще не було твердих доріг, проїхати нічим не можна було. Отож, зв'язок із такими селами як Данина надовго обривався.

Оскільки ми ніколи не дізнаємося, які записи у своєму щоденнику залишив би інспектор міністерства освіти Микола Стороженко про школу в Данині (в Шатурі на той час її не існувало), подивимося його очима на ті школи, які він прискіпливо оглядав і про які залишив короткі, але влучні характеристики.

Найперше, автор записував загальні враження про оглянуті школи та їх учителів. Вони такі: «Усі шкільні будинки, збудовані за земський кошт, були на один кштат, тільки що менші або більші, як у якому селі, а було їх 28 – дерев'яні, мазані, із солом'яною, а коли залізною укрівлею. Щодо вчительського персоналу, то були вчителі і вчительки із загальною середньою освітою, рідко коли із професійною педагогічною. Були між ними такі, що й дуже пильнували про народну просвіту, були й такі, що дивилися на своє становище як на тимчасове, то й працювали абияк, аби всидіти на посаді».

Інспектування почалося з півночі повіту – села Стодоли. Тут губернському інспекторові не сподобалося: «Шко-

ла якась обшарпана, вчитель якийсь забитий, занехаяв шкільну справу».

Гарніші враження були про Дрімайлівку, особливо про немолодого вже вчителя, із досвідом і щирою приязню до дітей та їхніх батьків Миколу Чудновського.

Дві школи у Вертіївці були найкращими в повіті. Цікавий факт зафіксовано про тамтешнього вчителя Івана Кононенка. Щоб зробити довшим шкільний рік, він прокидався удосвіта та переймав біля царини своїх школярів-самопасів, щоб хоч на годину завернути їх до школи, щоб вони не забували грамоти. Знайшлося за що похвалити і вчителя Якова Гужівського, який завів такий численний хор та загальні співи, що все містечко тішилося від тих співів. Зате дісталось тодішньому цукровому олігарху Миколі Артемовичу Терещенку, у власності якого перебувала Вертіївка. Ось влучна характеристика цієї особи : «Хоча Терещенко щорічно дарував Міністерству освіти мільйон крб. на просвітні установи – Глухівський вчительський інститут, гімназії, школи тощо, – одначе до вертіївських шкіл ставився байдуже, бо йому потрібна була не сама народна просвіта, а ті декорації, ранги та дворянство, що він одержав і для себе, і для своїх синів».

Велика Кошелівка неприємно вразила побутовими умовами тамтешнього вчителя. Для ночівлі той уступив гостеві з Чернігова своє ліжко. «Ліжко у вчителя В. Кошелівки, – занотовує інспектор, – стояло біля наскрізь промерзлої стіни, то я ліг на нього, не скидаючи смушевої шапки, шкарпеток, то до ранку ледве не задуб».

Приємне враження справила Безуглівська школа. І то завдяки місцевому поміщику, колишньому військовому старшині, а на той час банківському службовцеві в Києві Миколі Озеровському, жінка з дітьми якого щоліта відпочивала в тому селі.

З південного куца повіту кращою Микола Строженко виділяє школу в Лосинівці. Туди він потрапив якраз на екзамени, які проводив учитель Пилип Решітько.

І та процедура дуже схвилювала інспектора своєю щирістю. Про це зазначено так: «Поприходили батьки й діти у новісінських чумарках, підперезаних поясами, з підголеним навкруги та напущеним копицею волоссям на голові. Посадили ми батьків на лавах повз стіни, то й дуже цікавилися вони моїми питаннями та відповідями учнів. І як радів той батько, що я приголублював його сина за доладні відповіді... Я дякував тому вчителеві за його щирі працю. Худенький був той Пилип Решітько та не дуже міцний, а було йому років 30. Чи ще він живий, а чи ще ні?»

У Галиці та Макіївці виявилися великі просторі школи і дітей у них чимало, «однак школьна справа була якась нежива». Про Сальне – також коротко і не позитивно: «Невеличка школа, той школування там абияке».

Не сподобалося інспектору і в Талалаївці: «Школа була б неабияка, якби не піп. Був він і зовсім якийсь нечепурний – товстий, у вонючій від поту рясі, із прилиплим нерозчесаним волоссям. То й був ледачий до всіх своїх обов'язків».

Обминувши через негоду Данину, інспектор міністерства освіти потрапив до Володькової Дивиці з іншого – талалаївського – боку. У своїх спогадах від добрим словом згадує тамтешню поміщицю княгиню Голіцину, яка не шкодувала грошей, аби школа в містечку «була доладною».

В цілому за час роботи цього інспектора міністерства освіти в Чернігівській губернії найбільше йому подобалося бувати в Ніжинському повіті. Отож, вирішив зробити для цього повіту щось добре і від себе. Ініціював М. Стороженко організувати курси для селян, які змалку не мали можливості навчитися читати й писати. Для цього добився виділення через земське зібрання 4000 рублів щорічно – на оплату праці чотирьох додаткових учителів для тих своєрідних курсів лікнепу. Йшлося про чотири села, які мав вибрати сам інспектор. Ними виявилися Дрімайлівка, Вертіївка, Лосинівка та Монастирище.

...Таки шкода, що освітній інспектор Микола Стороженко не доїхав 1893 року до Данини й не познайомився з роботою тамтешнього сільського народного училища. Такого оригінального навчального закладу, створеного й утримуваного упродовж багатьох літ коштом громади, годі було шукати по всій окрузі.

Та про брукований шлях до села багатьом поколінням данинців залишалося лише мріяти.

Що ж до подальшої долі народного училища в Данині, то найпізніше письмове свідчення про його існування відносяться до 1903 року. Рукою священника Петра Скорини читаємо в його відомостях про Данинську церкву: «Учнів в училищі на 1903 рік: хлопців – 37, дівчат – 7. Законоучителем є протоіерей Петро Скорина».

Далі слід губиться. Принаймні, у віднайдених автором цих рядків документах пізнішого часу про це училище нічого не згадується.

Ймовірність подальшого існування сільського народного училища в Данині до початку Першої світової війни, чи й далі, до 1917 року, є дуже малою. Скоріш за все, незабаром після 1903 року воно було закрите. Таке припущення можна підсилити трьома головними аргументами.

Перший. Саме 1903 року ініціатор і ревний опікун училища отець Петро Скорина назавжди покидає Данину.

Другий. Село, як і країну в цілому, чекали великі соціально-економічні потрясіння: революція 1905 року, початок Першої світової війни 1914 року, двовладдя і, як результат тих подій, – жовтневий переворот 1917 року.

Третій. Ініціатива влади відкривати повсюдно в селах церковноприходські школи чи школи грамотності та подальша фінансова підтримка їх державними коштами.

Школа така в Данині (фактично друга після діючого училища) була відкрита ще 1893 року. Та про неї йшлося в попередньому розділі.

СЕЛЯНСЬКІ ХВОРОБИ І ЛІКИ

Для кожного хворого безкоштовно належить виділити з лікарняного фонду: чоботи, сорочку (чоловічу чи жіночу), підштаники для чоловіків, шарпетки для жінок. Для безкоштовного гоління і стрижки викликати з міста цирульника. Соломи для набивки 50-ти матраців (чотири рази на рік, на кожний по 14 футів). На передплату медичних книг і газет – 15 руб.; на найм коней для відвезення білизни для прання на річці Остер – 12 руб.

(З кошторису Ніжинської земської богоугодної лікарні. 1870 рік)

Якою була загальна, простонародна, медицина в до-радянському українському селі? Де лікувалися селяни? Що було в безкоштовному меню хворих? Який статус у тодішньому суспільстві мали медичні працівники і що можна було купити на їхню зарплату? З якими хворобами боролися тодішні лікарі?

Про це і більше з теми «Медицина колись і тепер» йдеться в цьому розділі. В основі цього матеріалу – результати аналізу архівних документів колишнього Ніжинського богоугодного лікарського закладу Чернігівської губернії. Існував цей заклад від другої половини XIX століття. Знищений більшовицькою владою після 1917 року. До оповіді залучені також архівні документи з історії медичної амбулаторії ніжинського села Данина.

ШТАТ ТА ЗАРПЛАТИ БОГОУГОДНОЇ ЛІКАРНІ

Тривала відсутність лікарень у селах зовсім не означала, що селяни в давні часи взагалі були позбавлені будь-

якої медичної допомоги. Запущену віддавна проблему лікування сільських мешканців у Російській імперії пробували розв'язати такі авторитетні громадські інституції як церква і земства. Саме за їх безпосередньої участі з другої половини XIX століття, скажімо в Ніжині, для задоволення потреб найбідніших верств населення цілої округи було відкрито кілька богоугодних закладів. З-поміж них – *Ніжинська земська богоугодна лікарня*.

Про те, за рахунок яких засобів існував цей заклад, які суми коштів виділялися на лікування, харчування хворих, оплату медичного персоналу, утримання приміщень, можна почерпнути цікаву інформацію із рідкісного на сьогодні документу, який вдалося віднайти, – *«Кошторис витрат на утримання Ніжинських богоугодних закладів»*. Він був складений і затверджений Чернігівською губернською земською управою на 1870 рік.

Найперше, звернемо увагу на *штат лікарні*, розрахований на лікування одночасно 50 чоловік. (Роком раніше тут було 40 ліжок). Очолював заклад смотритель (по-сучасному, завідувач лікарнею). У блоці медичного персо-

Головний корпус Ніжинської земської лікарні, де лікувалися селяни повіту. Світлина поч. XX ст.

налу були передбачені такі посади: старший лікар, помічник лікаря, два фельдшери, аптекар та його учень. У блоці допоміжного персоналу: письменник контори (в штаті передбачені були кошти для наймання додаткових писарів і канцеляристів за потребою), кастелянша, сторож, кухар і його помічник, комірник, два двірники та доглядач лазні. Таким чином, штат лікарні складався із семи медичних працівників і восьми – допоміжного персоналу.

Цікавими, у порівнянні, є дані про зарплату цих працівників. Найбільшою була в старшого лікаря – щомісячно по 500 руб. та ще 100 виділялося йому на харчування. Стільки, але без «столових», – у смотрителя. Праця помічника лікаря оцінювалася на 200 руб. щомісячно, фельдшера – на 120, а його помічника – на 20 менше. З допоміжного персоналу найбільше мав письменник – 200 руб. За ним, по ранжиру, ішов кухар (72 руб.), всі інші, крім сторожа, заробляли по 60 руб., а сторож – 54.

Що можна було купити тоді за ці гроші? Вельми багато, якщо мати на оці, що одна курка на базарі в Ніжині тоді коштувала... 20 коп., пуд хліба (16 кілограм) – усього 60 коп., пуд м'яса яловичини – 2 руб. 20 коп.

Другою за величиною суми статтею витрат були ліки, а третьою – *харчі для хворих*.

ЛІКАРНЯНЕ МЕНЮ ТА ПОСЛУГИ

Заглянемо в лікарняне меню для бідних середини позаминулого століття та порівняємо його з меню нинішніх провінційних лікарень. На жаль, висновок буде далеко не на користь сучасній українській медицині, яка й далі забезпечується державою за залишковим принципом. Хоча це стосується лише так званої загальної, простонародної, медицини для всіх. Колишні компартійні ліксанупри (лікувальні-санаторні управління для номенклатури), що упродовж усіх радянських часів обслуговували комуністичних бонзів різних рангів, ніде не поділися – в них

тепер лікуються обтяжені посадами і накраденими від народу грошима нинішні «розбудовники» незалежної України. Чого вартує, скажімо, для державного бюджету й нині закрита для простих представників від народу головна номенклатурна лікарня у при київській Феофанії?!

Та повертаємося до меню тяжко хворого українського селянина в богоугодній лікарні повітового центру другої половини XIX століття. Для щоденного меню тут були передбачені такі мінімальні норми:

- яловичина (по 3/4 фунти для кожного на добу; в рік – 31 пуд по 2 руб. 20 коп. пуд – всього 50 руб.);
- крупи гречані (середня порція по 1/2 фунта, а в рік 86 пудів по 95 коп. пуд – всього 82 руб.);
- масло коров'яче (по 2 лоти на кожного, за добу 78 лотів, в рік 22 пуди 9 фунтів; 22 лоти по 10 руб. пуд – всього 188 руб.);
- картопля для супу (на рік 91 мірка по 16 коп. мірка);
- кури (365 штук курей на рік по 20 коп. штука);
- крупи манні, ячмінні.

Не забували й про хліб. Житнього на добу для кожного хворого виділяли по два фути. Для супів виготовляли сировець, на порцію – півчашки, всього на рік через день – 143 відра. В іншу половину днів пропонувався кисіль.

За рік лікарня «з'їдала» 27 пудів солі (сіль тоді коштувала 94,5 копійок за пуд).

Окремою статтею в кошторисі позначені кошти «для поліпшеного утримання приблизно одного воєнного офіцера військового відомства» **(зауважмо, не депутата, не чиновника, а воєнного; яким же актуальним для сьогодення є цей посил із XIX століття нинішнім, у переважній більшості аморальним і національно здеградованим, українським можновладцям!).** В тому поліпшеному утриманні малося на увазі: «білий хліб по 0,5 фути на добу, а в рік – 4 пуди 22 фути по 2.40 за пуд, всього 13 руб. 68 коп.; масло коров'яче по 7 золотих за добу, цукор та елітний на ту пору чай під назвою «Фамільний».

У ті часи керівництво будь-яких медичних установ пам'ятало, що лікують людей віруючих, тому заздалегідь передбачало в лікарняному меню страви для пісних днів. Із цього приводу в документі земства щодо Ніжинської лікарні зазначено: «Для хворих цивільних і воєнних яловичина, сало і коров'яче масло можуть бути замінені рибою та олією, але за тієї умови, що вартість їх не має перевищувати кошторису на їжу скромну».

У сезон від 15 травня до 15 вересня закупляли багато зелені і овочів (по 3/8 копійки на кожного). Особливо пишним було харчування на день Різдва Христового, адже для меню цього дня виділялося додатково 10 руб.

Цікаво, що такі продукти, які закуплялися через аптеку (вино хлібне, цукор, оцет), проходили за статтею витрат «Медикаменти».

Не можна обминути питання про *одяг для стаціонарних хворих*. Кожному з лікарняного фонду виділялися: чоботи, сорочка (чоловіча чи жіноча), підштаники для чоловіків, шкарпетки для жінок. Хворих безкоштовно голили і стригли. Для цього викликали з міста цирульника, який співпрацював з лікарнею за сумісництвом. Не треба було брати з собою з дому чи платити за подушки, ковдри, простирадла, фартухи – все було казенне.

У кошторисі витрат значилося й таке: «Солома для набивки 50-ти матраців (чотири рази на рік, на кожний по 14 футів – всього 1 пуд 16 фунтів, всього 70 пудів по 6 коп. за пуд – всього за рік 4 руб. 26 коп.)».

Предбачалися кошти й на похорон. Тут спостерігаємо градацію:

– для померлого в богоугодному закладі благородного звання і воєнних офіцерів (приблизно 5 чоловік) – по 5 руб. на кожного, всього 25 руб.

– на похорон військовослужбовців рядового складу та громадян інших соціальних груп (приблизно 30 чоловік у рік) – по 2 руб. 88,4 коп. на кожного, всього 86 руб.

Лікарню та лазню (стояла окремо) опалювали 22-ма

голландськими та 6-ма російськими пічками, туалети взимку підігрівали двома камінами. Для цього із складів залізничної станції систематично довозили дубові поліна. Розрубували їх на території лікарні наймані дроворуби, на оплату праці яких заздалегідь було передбачено в кошторисі 105 руб. На закупку дров – 1170 руб.

Згадаємо про свічки для освітлення восьми палат та двох коридорів, приймальної і аптеки. Щодня можна було витратити до п'яти таких свічок, горіння яких обходилося в рік на 138 руб.

І ще дві цікаві статті витрат наприкінці документа: на передплату медичних книг і газет – 15 руб.; на найм коней для відвезення білизни для прання на річці Остер – 12 руб.

Всього на утримання Ніжинської богоугодної лікарні земство виділяло на 1870 рік 8588 руб. (у попередньому, 1869 році, було на 140 руб. менше).

ГЕОГРАФІЯ ПАЦІЄНТІВ ТА НАЙПОШИРЕНІШІ ХВОРОБИ

За допомогою ще одного архівного документа маємо можливість довідатися про роботу поліклініки при цій земській лікарні, а також з'ясувати географію хворих, які туди зверталися зі своїми скаргами на стан здоров'я. Йдеться про «*Звіт Ніжинської земської лікарні за 1905 рік*».

У тому, що цей земський богоугодний заклад був призначений не лише для ніжинців, а й мешканців усього повіту, засвідчують такі показники звіту. У середньому за день, виключаючи вихідні, до поліклініки зверталось 82 хворих. Отож, за рік маємо цифру понад 20 тисяч. Звідки вони були?

Основний контингент відвідувачів, складала, звичайно ж, ніжинці – таких було 13943 чоловіки або 69 відсотків. Мешканці Ніжинського повіту – 5624 чоловік (понад 28 відсотків). 2,2 відсотка становили приїжджі з інших на-

селених пунктів Чернігівської губернії, 0,2 відсотка – з інших губерній імперії. Що ж до останніх, то такими здебільшого були ті, хто мандрував або поштовим трактом (у Ніжині була одна з найбільших в імперії поштових станцій, комплекс приміщень якої зберігся й донині), або зупинявся на залізничній станції Ніжин.

Проаналізуємо статистику відвідувачів поліклініки за населеними пунктами повіту. Найбільше сюди зверталися мешканці Вертіївки – за рік 510 чоловік. Воно й зрозуміло: це містечко було найближчим до Ніжина. На другому місці – Володькова Дівиця (370 чоловік), що за кількістю верст також недалеко. На третьому – Носівка (306 чоловік), в якій на початку минулого століття своєї лікарні ще не було. Далі за кількістю відвідувачів йдуть мешканці таких сіл: Черняхівка (268), Лосинівка (245), Данина (200), Кропивна (176), Талалаївка і Синяки (по 140), Шатура (85). Найменше сюди приїздили із Галиці (51), Сального (25), Рівчака (21) та Макіївки (20). Цьому теж є пояснення: ці великі села знаходилися в глибинці повіту й добиратися до Ніжина звідти було складніше.

З якими скаргами найчастіше зверталися в ті часи до поліклініки земської лікарні селяни?

Перше місце посідали захворювання органів дихання, найбільше з-поміж яких були запалення легень – 1664 випадки. На другому місці – хвороби органів травлення (1553 випадки).

Стало високі позиції мали заразні хвороби, з-поміж яких – короста (сверблячка). Зараження нею було зареєстровано в 1173 випадках. Причини хвороби, як зазначається у звіті, – скупчення багатьох людей у тісних помешканнях, відсутність лазень у селах, нерозуміння народонаселення суті хвороби, тому лікування її було складним і тривалим. А от у боротьбі з пропасницею (в народі – лихоманкою) тутешні лікарі досягнули суттєвої позитивної тенденції. Ще кілька років доти цією хворобою страждало в середньому 1000 людей, проте вже в 1903 році

їх кількість скоротилася до 634-х, а в 1904-му до 427. Отож, за два роки скорочення відбулося більш ніж удвічі.

Важко виліковними були дизентерія (173 випадки), сифіліс (97) та глисти (69). І зовсім невиліковними – ноуотворення (рак) – 49 випадків.

Цікаво, що в ті часи поширеними також були нервові хвороби (істерії, нервові зриви) – відповідно 358 і 419 випадків на рік.

ЯК ІЗ ШКОЛИ ХОТЛИ ЗРОБИТИ ЛІКАРНЮ

За всю історію поступу, скажімо, ніжинське село Данина найпомітніше розбудовувалося наприкінці XIX століття. Найбільше в тій порі змінився центр села: на перетині п'яти його вулиць сформувався гарний церковний майдан. Окрасою його став величний Свято-Троїцький храм – чи не єдиний п'ятикупольний дерев'яний на всю губернію. Поряд, через дорогу, виросла така ж незвична для сільської архітектури споруда школи, яка отримала назву земської. Палацового вигляду їй надавали і чотири колони при центральному вході-ротонді, і розкішні з витіюватими узорами віконниці багатьох великих вікон, і оббиті деревом та пофарбовані у яскраві кольори дерев'яні стіни всередині приміщення.

1883 року обіч цієї школи, ближче до шляху, що веде на Шатуру, з'являється ще одне шкільне приміщення. Спонукою до його зведення слугували кілька чинників.

Перший. У селі збільшувалася кількість дітей шкільного віку, яким ставало затісно в приміщенні земської школи.

Другий. Центральна влада всіляко заохочувала повсюдно відкривати церковноприходські школи або їхній нижчий рівень – школи грамотності, на утримання яких виділялися кошти із державної скарбниці.

Третій. Данинці не хотіли перетворювати улюблене їхнє дітище – народне училище, яке вони й надалі ладні були утримували своїм коштом, в школу нижчого рівня,

тому погодилися будувати своїми силами таку ж, як і в інших селах, церковноприходську.

Четвертий. Формування центру села в тій порі завершилося спорудженням нового будинку місцевого священика, благочинного Другого Ніжинського духовного округу протоієрея Петра Скорини. Без перебільшення, отця Петра Скорину по праву можна назвати будівничим Данини. Адже всі ці споруди, що на багато років визначили обличчя цього давнього українського поселення, з'явилися передусім завдяки його щирим старанням і титанічним зусиллям із пошуку коштів та забезпечення матеріальних засобів.

Єдине, чого не встиг отець Петро Васильович зреалізувати у своїх великих намірах принести цьому селу добро і славу, то це спорудити для селян лікарню. Таким чином, за багаторічними клопотами про нові церкву та школу відкладалися на певний час медичні проблеми. А вони щорік загострювалися. Епідемії гостили селом чи не щосезону, а належного лікування не було змоги отримати, бо в селі віддавна не було ні лікаря, ні аптекаря.

Часи, коли в селі на сто народжень припадало стільки ж смертей, час від часу повторювалися. Найстрашнішим було те, що помирало багато дітей. Так, у 1887 році в селі померло дітей у віці до восьми років 66. З тих, хто не дожив до одного року, – 52.

Рятівна думка все ж потіснити школу і в одному з приміщень відкрити лікарню з'явилася в громаді вже після того, як отець Скорина через погіршення стану здоров'я написав «прошення» до Чернігівської консисторії про свою відставку та переїхав до Ніжина під опіку своєї доньки.

Відмовитися від однієї із своїх шкіл данинців спонукали революційні події 1905 року. Перші за останні століття суспільно-політичні катаклізми, що розпочалися тоді, серйозно розхитали прогнилі підвалини Російської імперії. І це не могло не позначитися на добробуті селян. Надалі, за умов повної й повсюдної розрухи, виділяти з

кожного двору немалі кошти на утримання народного училища в той час, коли поряд існувала фінансована державою школа церковна, у данинців уже не було змогли.

Для з'ясування думки всієї громади із болючої проблеми «школа чи лікарня» 23 лютого 1906 року скликали сход села.

Після довгих і гарячих балачок прийшли до такого рішення: із двох шкіл – народного училища та церковно-приходської (школи грамотності) зробити одну й надалі іменувати її земською. Розмістити її вирішили в приміщенні церковно-приходської школи, а те, що будував Скорина, перепрофілювати під фельдшерську амбулаторію (лікарню) для села і своїх хуторів.

Втім, за такого розкладу виникала одна правова колізія. Вона породжувала проблему, яку самотужки данинці не могли розв'язати. У витратах на будівництво тієї школи в 1891 році «числилися» 800 рублів золотими, які безповоротно виділила для Данини Консисторія Чернігівської єпархії на прохання священника Петра Скорини. Перепрофілювання цієї школи на інші потреби, зосібно вкрай потрібну в селі лікарню, означало, що в такому разі ті 800 рублів слід було повернути єпархіальному управлінню. Віднайти відразу таку суму громада не могла.

Здавалося б, сход зайшов у безвихідь. Та в розпал дискусії в когось із метиковитих учасників з'явилася слухна думка: «А що, коли звернутися за допомогою до повітової земської управи? Просимо в неї кредит на цю суму і за чотири роки повертаємо. Збирати по двісті рублів на рік громада спроможна буде». Така думка всім сподобалася. За неї дружно й проголосували.

Приговор сільського сходу в питанні відкриття першого в історії села медичного закладу був таким:

«Просити Ніжинську повітову Земську Управу видати Данинському товариству в кредит 800 руб. для повернення Єпархіальному відомству, зобов'язуючись означену суму повернути земству упродовж 4-х років по 200 рублів

щорічно. Після сплати коштів Єпархіальному відомству і закриття церковно-приходської школи, просити Земську Управу прийняти означену школу в своє відання, а в старій земській школі розмістити фельдшерську амбулаторію».

Написаний каліграфічним почерком за результатами сходу села лист-петиція на адресу Ніжинської повітової земської управи займає 11 сторінок. З них три сторінки – виклад суті проблеми та резолюція, а сім зайняв перелік імен і прізвищ учасників сходу. Всі 262 перелічені на ім'я, по-батькові та прізвище – чоловіки, кожен з яких представляв свій двір. Петиція закінчувалася словами: «При складанні цього приговору був приступнім Данинський сільський староста Лисенко». До цього прикладена печатка, напис на якій вдалося розшифрувати: «Печать старосты Данинского товарищества».

У канцелярії повітового земства ця петиція зареєстрована 22 березня 1906 року. Такий тривалий часовий проміжок пояснюється тим, що за існуючим тоді правилом приговор будь-якого сільського сходу направлявся на початку для погодження і затвердження волосним старшиною (отож, у Володьковій Дівиці). І вже з його канцелярії папір надсилався далі, у вищестоящу інстанцію, за призначенням.

Розв'язання проблем фінансового характеру, подібних до тієї, яку підняв сход села Данини, було в компетенції не управи, а земських зборів. Вони зазвичай скликалася раз на квартал. Таким чином, данинське питання було включене до порядку денного сесії, яка призначена була на 27 вересня. Разом із зверненням данинців на розгляд зборів було запропоновано проект резолюції управи.

Підготовлену управою доповідь земська еліта обговорила, але... Прохання данинців не задовольнили.

У резолюції з цього питання збори підтримали такі аргументи управи:

112 99

Въ Нижинскую Земскую Земскую
Управу

Исполнительного отъ
Общества Крестьян сего
Данинское Волостное По-
селенной Высоты Св.
Городни Иванова Поче-
каго.

Изъяснение.

Представляя при семъ Протоколъ
Общества Крестьян сего Данинск
отъ 23го Февраля с/г. за № 2. соот-
встно переданнаго председателю Нижин-
скаго Земского Волостнаго Управу совесе-
но исполняющему при семъ Протоколъ
удовлетворить просьбу Общества въ
крестьян сего Данинск. и затѣмъ
въ возможномъ скоромъ времени удов-
летворить ея при семъ Обществе.

Нисеткожее Воеводинъ
[Подпись]

№ 99

117

НИЖИНСКАЯ
УЪЗДНАЯ

Земская Управа

Въ Волоколако-Данинское Волостное Правленіе

Уездная Земская Управа проситъ Воево-
дое Правленіе объявить обществу крестьянъ
собственниковъ с. Данинск, что ходатайство ихъ
изложено въ приговоръ отъ 23 Февраля с/г
за № 2. о судѣ въ 800р. для возврата Иванкі
альному вѣдомству, полученнаго отъ поселянъ
на постройку школы, было доложено Уездной З
ской Управой очередному Земскому Собранію
сессіи с/г., которое въ засѣданіи 27 Сентя
постановило: ходатайство общества крестьянъ
с. Данинск отклонить.

Предсѣдатель Управы [Подпись]

Секретарь [Подпись]

Клопотання сходу села перепрофілювати одну із шкіл
у Данині на лікарню та відмова
Ніжинської земської управи. 1906

«Повітова Земська Управа вважає, що на даний час земство не має можливості дати позику, яку просить товариство с.Данини; до того ж закриття церковно-приходської школи викликало б потребу у відкритті другої земської, оскільки однієї школи виявилось б недостатньо для даного села. Піднімати ж питання про відкриття другої земської школи Земство в даний час не може. Виходячи з цього, повітова Земська Управа, доповідаючи Зборам клопотання товариства селян с.Данини, пропонує його відхилити».

Про таке невтішне рішення данинці довідалися лише в грудні, бо тільки 27 листопада з канцелярії управи був надісланий офіційний документ на адресу Володьково-Дивицького волосного правління такого змісту:

«Повітова Земська Управа просить Волосне правління оголосити товариству селян с.Данини, що клопотання їх, викладене в приговорі від 25 лютого ц. р. за №2 про позику в сумі 800 руб для повернення Єпархіальному відомству, отриманого від останнього за будівництво школи, було доведено Повітовою Управою черговим Земським Зборам – сесії ц. р., в засіданні якої 27 листопада було прийнято постанову: клопотання товариства селян с. Данини відхилити».

Все ж, треба віддати належне тодішньому керівництву Ніжинської земської управи. Відмовивши у вересні 1906 року в проханні надати позику для розв'язання нагального для Данини медичного питання, управа повертається до цього вже після завершення світової війни 1914 року. Йшлося вже не про надання позики, а про виділення коштів із фондів земства для спорудження в цьому селі медичної установи. І кошти ці не лише були скоро виділені, а й дивом використані сповна за призначенням якраз перед революційними подіями 1917 року. Простору медичну установу, що виросла по Дивицькому шляху на узвишші найбільшого в Данині байраку (цей куток і нині називається в селі Байраки) тоді таки встигли відкрити.

ШИНКИ І ШИНКАРСТВО

Од села, до села
Танці та музики;
Курку, яйця продала –
Маю черевики...

Торгувать, шинкувать
Буду чарочками.
Танцювать та гулять
Буду з парубками.

(З народної пісні)

Напевне, чи й пам'ятають вихідці різних поколінь із поріділих нині українських сіл стародавні назви вулиць дорогих на все життя столиць свого дитинства. Зазвичай, закріплювалися ці назви за певним сільським кутом, вулицею чи її частиною не за чиеюсь вказівкою зверху, як це робилося в комуно-більшовицьку добу, а завдяки поступовому укоріненню топоніма, придуманого самими ж мешканцями села. І топонім цей виходив настільки точним, доречним, влучним, простим та зрозумілим у вживанні «своїх» і «сусідів», що його не змогли заступити насильно нав'язані імена тих «вождів» і «діячів» соціалістичної епохи, гірку правду про воістину руйнівну роль яких в українському питанні ми лиш довідуємося нині.

З тими ж старими, народними, назвами нерідко пов'язані цілі явища непізнаної й неосмисленої української минувшини.

Скажімо, одна з головних вулиць села Данина з незапам'ятних часів і аж до 20-х років минулого століття

носила назву Шинкова. Й ця назва пов'язана з таким явищем, як шинкарство або корчмарство, яке також із незапам'ятних часів було поширене на наших теренах. Без шинку чи й кількох не обходилося в будь-якому місті чи містечку. Наявність же такого закладу в селі було ознакою його великості і значущості в краї.

Шинок (на Правобережній Україні синонімом цього поняття була корчма) – своєрідний громадський заклад, де не лише цілодобово мешканці могли купити на розлив і винос спиртні напої, а й під веселу гутірку чи музику провести час із знайомими, родичами, а то й наодинці.

Отож, маємо справу і закладом специфічним: тут будь-яка розвага, розмова чи зустріч супроводжувалася розпиванням різних видів оковитої.

МЕДОВУХА НА ЦЕРКОВНОМУ МАЙДАНІ

Перед тим, як перейти до опису діяльності шинку, звернемо увагу на призабуту стародавню народну традицію виготовлення та розпивання українцями різних саморобних напоїв.

На перших порах, коли шинків у селах не було (а ці початки слід шукати ще в часах княжої України), з-поміж інших напоїв найбільш поширеними були квас, медовуха, пиво, ягідні настоянки. Виробляти, скажімо, медовуху (зварений з меду та інших фруктових доданків цілющий напій), благословлялося церквою. Це було привілеєм церковних братств, що існували при багатьох храмах. У час храмових та інших релігійних свят парубки та молоді чоловіки варили медовий напій прямо на церковному майдані й продавали його селянам.

Віднайдені в архівах документи засвідчують, що перед публічним продажем меду братчики влаштовували спільний обід для всього села. Потім селяни заповнювали принесену з дому порожню посудину (графини, сулії, глечики, були й дійниці) ще теплим медовим трунком. Закриваючи

посудину кришкою, не забували покласти за це в перевернуту козацьку смушкову шапку, що лежала на стільчику біля бочки, певну грошову суму. Виручені кошти передавали до церковної каси: з цих «медовушних» покривалися витрати на народну школу, харчування для бідних, допомогу сиротам, на інші потреби приходу.

Продаж медового напою у громаді був прибутковою справою. Скажімо, в прихідно-витратній книзі Свято-Воскресенської церкви містечка Брусилова (на Житомирщині), де хрестився і вінчався виданий діяч українського відродження Іван Огієнко, віднаходимо такі записи: «1797 рік: за мед взяли баришу 3 руб.; 1799 рік: із розсиченого меду взято баришу 26 руб. 5 грошів; 1800 рік: взято баришу за мед 29 руб.».

З легкої руки церковних братств в українських селах була започаткована традиція давати один-два графіни медового напою в борг. Для цього було заведено спеціальну реєстрову книгу, де записувалися боржники. До тих, хто забувався повертати борг за «церковну медовуху» (так називали цей напій у селах), час від часу навідувалися хлопці із братства. Довго не повертати такий борг у селі вважалося ділом ганебним. Тому непутящий господар, бувало, перепозичав гроші в сусіда, але надалі значитися в реєстровій книзі боржників церковного братства не хотів.

Здається, що саме таку форму («у борг») придбання напоїв перейняли пізніше в церковних братств і сільські шинкарі.

ПРИСТАНОК ДЛЯ ПОДОРОЖНІХ І... СЛАБКОДУХИХ

Зазвичай в українських селах настоювали наливки, «гонили» горілку чи не в кожній хаті. Але робилося те здебільшого для своїх потреб і на різні родинні okazji, як казали, «од празників». Громадська думка в давнину ніколи не була на боці тих, хто займався цим ділом постійно

і «не для себе», а щоб споювати інших та на цьому заробляти, отож, шинкарити. Таке заняття люди віддавна називали в наших краях недобрим. Ось чому ніхто й ніде з мешканців села не відважувався завести власний шинок – свої б цього не потерпіли. І ось чому за таке не складне, але вельми прибуткове заняття вхопилися «чужородці». У селах – традиційно євреї, а в містах, окрім них, ще й греки та вірмени.

У Данині, як і в інших селах Ніжинської округи, місце під шинок вибрали, за вимогою віруючих, на кілька сотень метрів подалі від церкви. Друга умова – аби такий заклад розміщувався на протилежному боці від церкви, щоб не в одному ряду з нею.

Пустир, де правий бік шляху від «ожидалки» на сусідню Шатуру вперше розтинається з'їздом донизу на круглий і постійно заболочений вигін, названий Жолобом, якраз і прийшовся для шинку. Ця найстаріша вулиця села була чи не серединою старовинного тракту з Ніжина через Володькову Дивицю-Данину на Шатуру-Макиївку, що виводив мандрівників уже на ширшу биту дорогу – до Києва. Отож, таке місце було цілком підходящим для подорожніх: тут вони могли зупинитися, щось перекусити, підтягнути упряж, підпасти коней на вигоні чи просто дати їм можливість спочити.

Для своїх же це місце було, як ніяке інше, зручним: на Шинкову, як центральну, вимеровувалися чи не всі вулиці села. А тут – біля вигону («жолоба») – таке роздолля: жаби від весни хороводи виводять, жовтасте латаття милує зір, від весни й до осені дурманить запах свіжоскошеної трави. Через те, що в цьому кутку села хати одна від одної не так густо поставлені, можна було в шинку й біля нього і співати допізна, і голосно лягтися – нікому не заважатиме. На Жолобі й Віху на Зелену неділю чи не першою на все село почали ставити. Ще донедавна та Віха утримувала наймення кращої – з іконою на верхівці та свічкою, що горіла чи не всю ніч перед образом Матері Божої.

Казали старі люди, що шинок на Шинковій був другим місцем у селі, де найчастіше селяни збиралися не лише на свята й неділі, а й у будні. Першим таким місцем зпредко-віку була церква. Завжди велична й урочиста, близька й рідна, завжди переповнена святочно вбраним людом. Лиш поводили там себе чоловіки й жінки, як і годиться в Божому Домі, побожно, мовчазно. Якщо й обмінювалися словами з ближніми, то пошепки. А в шинку, підігріті міцним напоєм, давали волю своїм емоціям та почуттям.

На початку шинок і справді виконував незлу місію своєрідного культурного й ділового осередку села. Тут дізнавалися про новини, звідси розходилися в усі боки округи всілякі плітки та побрехеньки. У шинку домовлялися й оформляли крупні й дрібні купівлі-продажі (корови, коня, поросяти, воза, пару десятин землі тощо). Тут же й «обмивали» домовлене. Сюди, передусім, спрямовувалися й жінки в пошуках своїх «заблудлих» хазяїнів.

Поступово входило в звичку селян виставляти в шинку могоричі. Приводів життя давало чи не щодня: народження дитини, одруження, кінець сівби, входи́ни (ухідчини) до нової хати... Із цих та й інших нагод винуватець зазвичай «на ходу», без різних церемоній, зазивав когось із ближчих до шинку та й виставляв чарчину, аби надалі велося в родині добре. А з-поміж тих звичаїв, відбування яких чомусь віддавна обов'язково мало проходити саме в цьому місці, а не вдома, були *похрестини*. Другого дня після хрестин молодий батько запрошував до шинку для щедрого частування головних героїв учорашнього «дійства» – кумів та бабу-повитуху.

Пішла мода розплачуватися горілкою із сусідом чи товаришем за підсоблення в якомусь труднішому для одного ділі.

Забігали сюди і зранку, перед виходом у поле, і ввечері – чи був толк від роботи в такому стані? Більше про-водили тут час ті, кого рідна хата й найближчі в ній пере-ставали гріти, кого тісніше замотував клубок житейських

негарздів та випробувань долі. Корчмар же лише встигав нові сулії відкорковувати.

Багатьох чоловіків, а нерідко й жінок, це місце таки псувало.

Не випадково власників шинків називали в селах недобрими словами: і здирниками, і дияволами, і глитаями, і п'явками на тілі селянина. У Шевченка читаємо: «А ти, задрипанко, шинкарко, перекупко п'яна!». Адже з бажання здерти із затиснутого з усіх боків житейськими негарздами чоловіка побільше корчмарі ні перед чим не зупинялися. Якщо грошей бідака вже не мав, шинкар пропонував закласти під заставу і свитку, і шапку, і кобеняк, а нерідко й кінську упряж чи саму коняку. Добра частина з того ужинку згодом продавалася, бо де п'яниця мав дістати гроші, щоб викупити це з лихварськими відсотками.

«ГРАЙ, КОБЗАРЮ, ЛИЙ, ШИНКАРЮ»

Як виглядав перший шинок у Данині – про це ні креслень не вдалося віднайти в архівах, ні зі спогадів старожилів з'ясувати. Проте, варто припустити, що й тут ця споруда була типовою, розрахованою на багато років використання. А типову можемо уявити – їх раніше і малювали, і описували не раз.

Отож, приміщення помітно відрізнялося від звичайної сільської хати за кількома ознаками.

По-перше, було помітно видовжене (за рахунок прибудови однієї, а то й двох кімнат для житла корчмаря та сім'ї).

По-друге, мало задній двір із критим заїздом мимо сіней та стайнею вглибині (там перепрягали коней, тримали сіно, яке корчмар продавав мандрівним візникам).

По-третє, світлиця для відвідувачів мала бути великою: попід двома вікнами стояв зазвичай довгий стіл з такими ж довгими лавицями з двох його боків. Менший стіл або два стояли окремо. Замість печі – торгова стійка, за якою на полицях стояли різної ємкості сулії, графини,

посуд. Перекуска готувалася за ширмою або в іншій кімнаті.

По-четверте, такою ж великою за розміром мала бути комора, сполучена із світлицею. Тут у бочках чи великих суліях зберігалася оковита. Зазвичай, корчмар сам не займався самогоноварінням – для цього мав постійних постачальників із цього ж села. Окремі полиці були передбачені для товарів дрібної торгівлі, які корчмар час від часу завозив з Ніжина чи Носівки. І ще було місце для речей, які бралися під заставу.

Втім, у сусідніх селах форма будови шинку, начиння в ній могли дещо відрізнятись. Єдиним спільним для всіх подібних закладів було гуляння і розпивання; частими гостями в шинках були кобзарі.

Не маємо архівних свідчень щодо життя в шинку та довкола нього, але народна творчість десятками, сотнями строф донесла через віки ту атмосферу, що стабільно панувала тут.

Немало із тих народних сюжетів переспівав у своїх творах найталановитіший виразник української долі і захисник українства Тарас Шевченко. Так, у його поемі «Гайдамаки» зримо постає картина бенкетування козаків в одному з таких шинків на Лівобережній Україні:

*«Граї, кобзарю, лий, шинкарю!» –
Козаки гукали.
Шинкар знає, наливає
І не схаменеться;
Кобзар вишварив, а козаки –
Аж Хортиця гнеться...
Кухоль ходить, переходить
Так і висихає...*

Ішли до шинку нерідко спересердя, будучи розчарованим, що не вдалося когось переконати, відстояти свою

правду. Ось картинка. Втомлений із дороги кобзар, на прохання молоді перепочити на церковному майдані та заспівати «чогось веселого», завів невеселу. То була вражаюча душі молодих думка про минуле славного козака Тараса Трясила і про безпам'ятство їхніх нащадків, які не знають навіть могил українських героїв, похованих поруч. Молодь ніби й слухала уважно, а потім враз переключилася на веселощі, пішла витанцьовувати навприсядки. Тому й гірко стало кобзареві від такого їхнього вчинку, тому й прямує він до шинку:

*Нехай буде отакечки!
Сидить, діти, у запечку,
А я з журби та до шинку,
А там найду свою жінку,
Найду жінку, почастую
З вороженьків покепкую.*

У ще одному переспіві народної пісні йдеться про нещасливу долю молоді дівчини, яку батьки, наперекір її волі, видали заміж за нелюба:

*Ой гоп, гопака!
Полюбила козака,
Та старого, та рудого –
Лиха доля така.
Йди ж, доле, за журбою
А ти, старий, за водою.
А я – та до шинку.
Вип'ю чарку, вип'ю другу,
Вип'ю третю на потіху,
П'яту, шосту та й кінець.
Пішла баба у танець...*

Окремий твір Великий Кобзар присвятив нещасливій долі жінки, яка з бажання жити краще послала чоловіка

далеко на заробітки, а сама, не справившись із побутовими труднощами, спилася:

*Ой я свого чоловіка
В дорогу послала,
А од шинку та до шинку
Стежечку проклала...*

Повернувшись додому з чумацькою валкою, що ходила з волами в Крим по сіль, чоловік очманів від побаченого в хаті: голодні і голі діти лазили у запічку:

*«А де ваша, діти, мати?» –
Сердешний питає. –
«Тату! тату! наша мати
У шинку гуляє».*

До щему актуальний, до речі, цей сюжет на тему нинішнього далекого заробітчання. Тільки ролі батька й матері часом змінюються.

ЯК СІЛЬСЬКИЙ СХОД ШИНОК ЗАКРИВАВ

Особливо пожвавилася діяльність шинків після знесення в Російській імперії 1861 року кріпосного права. Отримавши волю, а з нею власні земельні наділи з колишніх поміщицьких маєтностей, багато відучених від самостійного господарювання селян не знало, як усім тим розпорядитися. Дехто продавав землю та йшов до міста, дехто її закладав під ризиковану комерцію, а дехто й зовсім пропивав. Про це в літературі також знаходимо немало сюжетів.

Шинкарі процвітали. Реєстр боржників у їхніх боргових книгах збільшувався. Урізноманітнювалися і форми замовлення все нових і нових кварт горілки в борг. Постійні завсідники цих закладів, не маючи грошей, почали закладати вже не смушкові шапки й свитки, як раніше,

а дрібну живність із власного господарства: курку, гуску, а то й теля. Підбурювали до цього селян самі шинкарі – нічого не виробляючи власноруч, ніколи не маючи при садибі бодай якоїсь грядки, вони та їхні сім'ї завжди жили, як казали в нашому селі, «на широку ногу». Тому, наливаючи чергову пляшку в борг, шинкар вдоволено записував боржникові то мішок картоплі, то кілька мірок борошна, то віз яблук. Наступного дня не давав на похмілля, доки бідолаха борг не верне сповна натурою. Почастішали випадки, коли шинкар, користуючись «контентністю» дуже захмелілого клієнта, приписував йому більший обсяг випитого, а отже, й боргу.

Спонукане неконтрольованою діяльністю шинків п'янство в селах усе помітніше впливає на перебіг справ у волосних судах. Про це переконливо засвідчує книга протоколів Володьково-Дівицького, що в Ніжинському повіті, волосного суду від початку 70-х років XIX століття. Випадки побиття невинних селян, крадіжки з домашніх господарств, сімейні чвари здебільшого виникали через пиятику.

Так поступово в селах краю наростало, передусім серед жіноцтва, невдоволення діяльністю шинків та поведінкою шинкарів. Скажімо, від Різдва й до Великодня 1877 року на столі Володьково-Дівицького сільського голови Федора Туника зібралось десятки заяв і скарг на шинкарів від місцевих мешканців.

Люди вимагали загального волосного сходу.

У Володьковій Дівиці такий сход відбувся 5 липня 1877 року. Сход був «соединьонним», тобто, з участю сіл, що підпорядковувалися волості: Данини і Шатури.

На загальне обговорення і прийняття остаточної ухвали виносилися питання: чи дозволяти, чи заборонити євреям далі утримувати шинки в селах волості? Той факт, що на сход з'явилося понад дві третини представників домоволодінь, які мали право голосу, засвідчує: питання це на правду на ту пору особливо загострилося.

Судячи з протоколу сходу, шалька терезів думки всієї

громади однозначно схилилася у бік тих виступаючих, хто пропонував однозначне: «Заборонити».

Далі – цитата з архівного документу майже півторастолітньої давності. Подаю перший абзац ухвали сходу у перекладі українською мовою, оскільки все волосне діловодство в українських селах велося тоді російською:

«1877 рік, 5 липня. Ми, нижчепідписані Чернігівської губернії Ніжинського повіту Володьково-Дівицької волості, козаки і селяни всіх найменувань, сього числа, на скликання нашого сільського голови, на сумісному сході в кількості двох третіх домоволодінь для обговорення різних справ, що стосуються користі для товариства, обговорили предмет відносно утримуваних євреями питних закладів, що, як утримувачі оних, євреї роблять недобре, постійно брешуть жителям, обходяться з ними нечесно і недоброчесно, а тому на обговоренні цієї теми самі між собою одноголосно постановили:

– просити начальство про заборону євреям утримувати питні заклади в с. Володькова Дівиця, в чому цей приговор постановив».

Далі в цьому документі перелічуються прізвища, імена та по батькові всіх зареєстрованих учасників сходу. Список цей зайняв кілька сторінок ухвали.

За існуючими на той час у імперії приписами, документ цей, що мав назву «приговор сільського сходу», набирав чинності тоді, коли затверджувався начальником волості.

І він був затверджений того ж дня. Цікаво сформульована власноруч написана резолюція волосного старшини Михайла Безжона: «Приговор цей складено поіменованими особами, які мають право голосу на спільному сході із загальної їх згоди в усьому на законній основі правильно. Тому приговор цей в книгу під №17 записати. В тому Володьково-Дівицьке волосне правління підписує і волосної печатки удостоює».

За архівними документами не вдалося встановити, яку силу мала ця ухвала сходу волосного села з участю представників інших сіл волості для Данини. Шатури це не стосувалося, оскільки на ту пору шинку в цьому селі не було. За логікою речей, такий сход у Данині мав відбутися незабаром після Володьково-Дівицького. І рішення його мало було таким же, як і у волосному центрі. Бо, як і дівичан, євреї-шинкарі своїм здирництвом таки дістали й більшість данинців.

Втім, така заборона і у Володьковій Дівиці, і в Данині тривала недовго. Адже житейський досвід потверджує: якщо на певне явище є сталий запит, то пропозиція обов'язково з'явиться. Отож, шинок на Шинковій незабаром знову відчинив свої двері. З розповідей старожилів двері його були цілодобово відчинені аж до жовтневих подій 1917 року.

У нових політичних обставинах більшовикам не потрібно було питатися у сільського сходу про доцільність існування шинку. Заклад закрили, євреїв-шинкарів із села вигнали. Незважаючи на те, що в селі бракувало громадських приміщень, туди не відважувалися «поселити» ні сільську раду, ні оновлену на радянський лад «Просвіту», ні колбуд. Так той шинок і розвалювався на очах у громади.

* * *

Тривалий час на місці знаного в цілій окрузі Данинського шинку був пустир. Але й він і до війни, і низку років по війні все ж виконував певні функції зниклого назавжди з карти Данини відомого далеко по всій окрузі специфічного питного закладу. Власне, та відомість спонукала кількох підприємливих данинців щодня під обідню пору виходити на ріг Жолоба і Шинкової із своїм нехитрим крамом: свіжими пиріжками, чаєм. Чай кип'ятили і взимку, і влітку прямо на розкладеному біля торгових лотків багатті. Це те, що було зверху пересувних розкладок. А «з-під поли» кожний подорожній міг отримати і сто грамів, і «крутішу» від пиріжків закуску.

Вічний двигун життя рухав через цю вулицю старим ґрунтовим трактором, що прямою віссю простягався від Ніжина на Макіївку, а звідти – на битий шлях до Києва різних подорожніх. Одиноких візників, запряжених у воли чи коні, наповнених різним збіжжям чи живністю, цілих валок підвід чи саней. Віддавна люди знали, що тут, у Данині, можна стати на короткий перепочинок. Ця традиція продовжувалася і в колгоспну пору

За спогадами данинського старожила Івана Івановича Ковалю, до самої війни тут зупинялися і валки підвід із різних колгоспів району: хто віз буряк на Носівку, хто – тютюн на Галицю. Стабільно на вигоні цигани тримали три кузні – була всім робота. Цигани мирно співіснували з данинцями – не крали курей, не обдурювали гаданням. Вони чемно напрошувалися в двори господарів із пропозиціями погострити сапу, пилку, сокиру, продати виготовлене в кузні відро чи іншу нехитру річ для господарства.

Ту знамениту «гарячу» зупинку біля колишнього данинського шинку влада ліквідувала лише після війни. Хтось подав ідею – спорудити тут спільну контору трьох об'єднаних колгоспів (ім. Шевченка, ім. Петровського, ім. Ворошилова).

Так і виросло незабаром на цьому місці нове, велике на той час, приміщення під контору для укрупненого колгоспу, який назвали «Дружбою». Обіч від неї, праворуч, над самим спуском до Жолоба, примостили сільську пожежну. За неї правила ручна бочка-водокачка, стягнута на підводу. Поряд неї стояла коняка, яка була закріплена за тією водокачкою. Жартували в селі, що служба в тієї коняки – курортна. Всі інші колгоспні коні – на полях та фермах щодня упрівають, а «пожежниця» відлежується на вигоні (тут колись паслися гніді заїжджих до шинку подорожніх), чекає, поки щось у селі загориться. Місяцями чекала без діла, тому відгодувалася до безміри.

Цигани зі своїми кузнями непомітно вибралися із Жолоба, подорожні поступово переставали тут зупинятися.

Втім, від початку 60-х років минулого століття це місце в Данині, як і колись, за роботи шинку, знову стало найбільш людним. І не через колгоспну контору, а через перший у селі телевізор, який поставили в окремому кабінеті, що називався партійним, якраз перед обідом 12 квітня 1961 року. Все село збіглося тоді дивитися політ у космос Юрія Гагаріна. Відтоді вечорами на той «голубий вогник» міг прийти кожен охочий – двері парткабінету були відчинені допізна. Найбільша радість була підліткам, які мешкали, як і автор цих рядків, на цій же вулиці: лиш з двору, та й побіг «на телевізор».

Дивний збіг обставин: тепер, як і майже сто літ тому, коли остаточно закрили шинок, на цьому місці Данини знову порожньо. Помітно постарілу контору колгоспу розвалили ще наприкінці 80-х, коли прямо посеред поля між Даниною та Шатурою збудували нову – для спільного колгоспу «Жовтнева революція». Пустир той, щоправда, трохи скрашують кілька старовинних ялин, що були свого часу своєрідним символом колгоспного села.

І ще одна деталь: цю вулицю, що упродовж століть називалася Шинковою, перейменували після війни. Зазвичай, головні вулиці в наших селах у радянську добу називали ім'ям Леніна. Дивним чином цього не зробили в Данині – назвали іменем Тараса Шевченка. Може тому, що районні начальники порахували негожим ділом ім'я вождя увічнювати на вулиці з такою «підмоченою» репутацією. Донедавна була в Данині й Леніна, але, знову ж таки, в дивному місці – бічна, коротка, тупикова, далеко від центру, по якій і транспорт не ходить.

ЧОМУ ШИНОК ПОСТУПИВСЯ ГАШТЕТУ

Згадуючи мені, малому, на початку 60-х років минулого століття шинок на Шинковій, бабуся Олена, яка молодю вийшла заміж із Данини в сусідню Шатуру, але до кінця свого життя дуже любила село свого дитинства і

юності, висловилася про той заклад просто і мудро: «То, внучку, був добрий пристанок. Та не для всіх. А лиш для подорожніх та слабкодухих. То й добре, що його вже нема в нашій Данині».

Знала б бабуся Олена, що в нову пострадянську епоху, яка настане на початку 90-х років минулого століття, в село знову повернуться шинки – лише в іншій іпостасі. Та й з іншими, вже своїми, власниками.

У знекровленій духовно та й матеріально Данині, де в колись переповненій середній школі (стабільно від першого по десятий було по два класи – «а» і «б») налічується нині трохи більше 20 учнів, тепер два питні заклади. Один, на-впроти колишньої аптеки, зовсім новий, спеціально споруджений своїм, данинським, власником. Інший розмістився ще «центральноше», прямо під боком відновленої церкви, в колишньому сільмазі. Потреба в такій крамниці в селі з роками відпала: запити на одяг та інші побутові дрібниці тепер повністю задовольняє щотижневий базар, що за принципом пересувного рухається всі сім днів села-ми лосинівського куца: в Данині базарний день – середа. Прямо тут, на майдані, коло церкви.

Цього разу ніхто ні в кого вже не питає, по якому боці від церкви та на якій відстані можна відкривати ці пивниці. Та й від питомо української назви «шинок» у селі несподівано дружно відмовилися. Тепер також дружно й бездумно, як і замовляють тут доставлювану з Ніжина чи не щодня горілку, називають ці два заклади чужим і незрозумілим словом – гаштет. Це, як у тої «великорозумної» недовченої учениці приватного «пансійону» Проні Прокопівни, – щоб по-модньому, аби не по-нашому.

...Історія нічого не вчить тоді, коли її через лінощі й байдужість не хочуть пізнавати.

ПРИЗВИЩА І ПРИЗВИСЬКА ОДНОГО СЕЛА

Ймення скажи, яким батько і мати тебе називали
Й інші, хто в вашому місті живе і навколо нього.
Бо взагалі без імення ніхто без людей не буває...

(Гомер. Одиссея)

ДЕЩО З ІСТОРІЇ ПРИЗВИЩОЗНАВСТВА

Поняття *прізвище* у тлумачних словниках трактується як успадковане сімейне найменування, додане до особистого імені. Тоді як *прізвисько* – це найменування, яке дається людині для характеристики її зовнішнього вигляду, вдачі, звички чи поведінки.

Прізвисько не вибирається за власним бажанням, а набувається. Його придумує хтось із ближніх, або й випадкових, за певних життєвих обставин. Етимологія цього поняття бере початок від двох слів: *при-* і *звати*. Отож, когось треба було призвати, понайменувати таким чином, аби це слово надовго і влучно «пристало» до конкретної людини.

У стародавні часи люди прізвищ не мали. Принаймні, ще в біблійних текстах, які створювалися понад дві тисячі років тому, згадувані там персонажі названі саме прізвиськами. Прізвище, як офіційна ідентифікація тої чи тої людини стали з'являтися тоді, коли в різних країнах поступово запроваджувалися офіційні папери – здебільшого в судочинстві, в майнових стосунках, у війську.

Зазвичай прізвище встановлювалося й офіційно записувалося або на підставі вже існуючого, або, якщо такого не було, на основі заняття батька або матері: наприклад, у першому випадку – *Голопупенко, Брехунець, Плохий, Нудьга*; у другому – *Коваль, Мельник, Косарчук, Попович* тощо. У більшості західноєвропейських народів переважали прізвища, що все ж походили від професії чи роду занять батьків. У євреїв – зазвичай від імені матері.

Однією із традицій, що ствердилася на Запорозькій Січі, був урочистий чин прийому в козаки новоприбулих любителів козацької вольниці. Чи не першим пунктом цього чину – привселюдне надання козакові нового, козацького, імені. Відтоді й пішли Україною нащадки таких козаків із дещо чудернацькими, але досить характерними прізвищами, що прославляли, передусім, силу й дух славних запорожців – *Трясило, Драйхмара, Вернидуб, Вернигора, Борикамінь*. Були й інші характеристики: *Непийтиво, Нетийвода, Журба*.

Традицію наречення у такий спосіб практикували козаки й поза Січчю. Тарас Шевченко у поемі «Гайдамаки» яскраво й емоційно змальовує картину наречення в охоплених пожежею Черкасах парубка-сироти без прізвища, який проситься в загін до козаків, бо хоче помститися ляхам за збездечення своєї нареченої:

«...А як тебе зовуть?» – «Яремою».
«А прізвище?» – «Прізвища немає!»
«Хіба байстрюк? Без прізвища –
Затиши, Миколо,
У реєстер. Нехай буде...
Нехай буде Голий, Так і тиши!»
«Ні, погано!»
«Ну, хіба Бідою?»
«І це не так».
«Стривай лишень,
Пиши Галайдою».

*Записали. «Ну, Галайдо,
Поїдем гуляти.
Найдеши долю... а не найдеши...
Рушайте, хлоп'ята»...*

Збережений до наших днів «Реєстр Війська Запорозького 1649 року» рясніє саме такими характерними для козацької доби прізвиськами, що перейшли згодом у прізвища їхніх нащадків: *Апостол, Богун, Варениця, Гиря, Гладкий, Довгаль, Дубина, Засядько, Золотаренко, Кривошея, Кульган, Макуха, Небаба, Носач, Одинець, Остриянин, Пушкарь, Самокиш, Скоробагатько, Томиленко* та ін.

ПРИЧИНИ ПОЯВИ ПРИЗВИСЬК У СЕЛІ

Історично склалося так, що будь-яке велике чи мале село в Україні починалося з хуторів. Хутори, що об'єднували одне або кілька родинних господарств (зазвичай батька-сина або тестя-зятя), згодом розросталися в більші поселення. А ті, в свою чергу, перетворювалися в села.

В адміністративному поділі або перерозподілі, який від найдавніших часів періодично здійснювала та чи та влада, до розряду сіл прийнято було відносити таке поселення, в якому громада спроможна була збудувати й далі утримувати належно свою церкву.

На початках, чим більшим ставало село, тим далі за відстанями доводилося селянам-власникам освоювати й розширювати свої землеволодіння. Тому господар, у родині якого було кілька синів, поступово відділяв молодого і вже жонатого члена родини на нове поселення – на землі, що розташовувалися нерідко подалі від домівки. Так утворювався новий хутір.

Частіш за все ініціаторами такого відділення ставало саме молоде подружжя. Цим доречно уникалася перспектива перетворити родинні стосунки в безкінечні й безпри-

чинні сварки, які завдяки таланту класика української літератури Івана Нечуя-Левицького отримали повсюди в українців назвисько «Кайдашевої сім'ї».

Зважаючи на те, що хутір ставав здебільшого гніздом одного роду, і через кілька поколінь тамтешні мешканці носили одне або два прізвища. Ще віддавна була мода надавати популярні на певну пору чоловічі чи жіночі імена. В такому одноманітті імен і прізвищ не раз плуталися і свої, і сусіди. Це й спонукало співмовців наділяти один одного додатковими означеннями-характеристиками.

За переказами старожилів, великою Данину зробили три перші ближні хутори: Рокіта, Жолоб і Вигін. Їх здебільшого формували три родини – *Мозгових, Калюжних* і *Подолянків*. Не дивно, що й нині данинців із такими прізвищами чи не найбільше. Далі список специфічних для цього села прізвищ невпинно розширювався.

...Листаю два томи унікальних записів, які велися в данинському колгоспі ім. Шевченка в пору насильницької, так званої суцільної, колективізації наприкінці 20-х – початку 30-х років минулого століття. Називаються вони «*Книги обліку членів колгоспу та їхніх родин*». За випадкових обставин вдалося віднайти й порятувати ці цінні з історичного боку записи від неминучої загибелі. Адже з розформуванням, а власне, з безрозбірливим розтягуванням найбільш прудкими й нахабнішими колишніми колгоспниками нажитого за десятиліття їхніми батьками і й дідами майна цілої громади, ніким не витребуваними виявилися... конторські архіви. Хтось без ентузіазму брав їх для розпалювання грубки, хтось – на макулатуру, а хтось, порятувавши від пічки, вирішив віддати для вивчення київському професорові.

Цікавим, навіть захопливим, виявилось те перелистування. Про драматичні долі окремих родин, прізвища яких опинилися в цих книгах після розкуркулення й відправки на Соловки їхніх господарів, йдеться окремо. Тут же, у контексті прізвищ, варто звернути увагу на неймо-

вірні відкриття. Так, чи не в одному часовому проміжку зафіксовані в цій книзі декілька колгоспників з однаковими і прізвищами, й іменами і ... по батькові. Зокрема, йдеться про трьох Кательницьких Іванів Івановичів, які працювали в одній бригаді. Як розрізнити їх, скажімо, у зарплатній відомості, кому які трудовні нараховувати? Конторський писар знайшов собі раду: в дужках навпроти кожного із цих трьох осіб позначає те, про що всі в селі віддавна знали: *Кахуда, Чадок, Макаця*.

Двох Калюжних Микол Миколайовичів і третього Калюжного Миколу Григоровича конторська книга ідентифікує також прізвиськами, за якими їх ніхто в селі не міг переплутати: *Кобиляк, Григір, Рюха* (ці додаткові означення стають обов'язковими у наступних конторських відомостях).

Знаходжу на різних сторінках списків двох Авраменків М. М. Виявляється, йдеться про двох різних колгоспників – Миколу Михайловича і Марію Михайлівну, які не були в родинних стосунках.

В кутку, що примикав до центру Данини – Могилівці, у суміжних хатах мешкали чотири парубки на ймення Володя. Та кожен уже з дитинства мав своє власне прізвисько, за прізвиськами їхніх батьків – *Клишин, Гурів, Олійників, Блошин*.

Цікаво простежувати тенденцію щодо імен дітей колгоспників, яких по війні народжувалося в селі немало. За записами народжених 1944 року фіксується дев'ять Микол, а в 1956 році їх уже було 11. В пору шкільництва автора цих рядків навіть сільські вчителі, бувало, називали учнів не за прізвищами, а за прізвиськами.

Переліченими вище обставинами, власне, й пояснюється феномен появи прізвиськ на селі. У містах, де люди, мешкаючи поруч десятиліттями, мало знали одне про одного, таке явище приживалося слабше.

Спробуємо згрупувати й проаналізувати прізвиська данинців за окремими категоріями.

ВИД ЗАНЯТЬ РОДИЧІВ

Ця категорія прізвиськ – найбільша в селі. Такий факт зайвий раз потверджує європейськість українців. Адже, як зазначалося вище, в Європі більшість прізвищ (а перед тим – прізвиськ) надавалося за іменами чи родом занять родичів.

Ось прізвиська молодих данинців, хто мешкав на Шинковій у 60–70-х роках минулого століття, названі за іменами господарів дворів (зазвичай діда чи батька): Марія *Кононка* (від діда Конона), Микола *Демидів* (від діда Деміда), Грицько *Макарів* (від діда Макара), Грицько *Євминків* (від діда Євминка). Дітей нашої вулиці, яких у кожній хаті було про троє-п'ятеро, старші прозивали: *Павчини, Петрашчини, Лізаровичеви, Радивонови, Тимошеви, Вакулєнкови, Витєнкови, Оксентийови, Максимуцини, Ковалеви, Сірикови*.

Чимало сільчан успадкувало рід основних занять у родині. Так, діти і внуки двох колишніх священиків, яких насильно усунула від цієї богоугодної справи радянська влада, прозивалися в селі Поповичі (*Попови*). Метикуватого господаря, який, за браком домашнього реманенту, придумав пристрій для гладження ділянки городу після сівби, прозвали *Гладшлом*. Тепер і його внуки – Гладили. Перший працівник колгоспної мельниці став *Мукомелом* – і це передалося на його дітей та внуків. Гарно робив руками солом'яні кошовки один сивий дід, його й прозвали *Кошелєм*. Прізвисько перейшло й на внуків. *Лакей* же затримався ще від діда-прадіда, який, очевидно, один з роду прислужував десь у пана. *Джухало* походить від чоловіка, який допомагав у кузні качати спеціальний міх – джухав (прогонив) ним повітря у вогняну піч. Одна жінка не відмовляла сусідам і знайомим у перукарських послугах – стала *Стригункою*. Один дядько запам'ятався комусь тим, як незвично боровся з мухами за допомогою липучок. Так і прозвали – *Липучкою*.

Є незвичні три прізвиська, пов'язані з новочасним транспортом. Водій першої колгоспної «Волги», що возила голову колгоспу, став назавжди *Волгачем* (з двома дітьми його – Волгачами – ходив до школи). Два різні Анатолії, які окремо водили першого в колгоспі автобуса і першу спецмашину з ремонту на полях техніки, назвали іменами з прикладками-означеннями – *Толік-Автобус* і *Толік-Летучка*.

Явно армійське походження мають прізвиська *Матрос*, *Капітан*, *Майор*, *Боцман*, *Кадет*, *Капітан* (від Капрала).

Є в селі *Макогон*, *Бондар*, *Сукало*, *Палій*, *Писар*, *Гончар*, *Баур*, *Прядка*.

ДОБРОЗИЧЛИВО-ЗДРІБНІЛІ

Незважаючи на те, що за давнє отаманство, гоноровість, забіякуватість і небажання працювати в колективі сусіди називають данинців і косорізами, і махновцями, і куркулями, мешканці цього села в основі своїй віддавна дуже доброзичливо ставилися один до одного. Свідчення цьому – десятки прізвиськ, носити які безумовно приємно. Йдеться про такі, якими «охрещували» з добрих намірів і в доброму настрої, напевне, ще з дитинства. Цілком очевидно, що прозвані так із дитинства своєю поведінкою в майбутньому не спонукали односельців змінювати їм первинні прізвиська. Направду, гарно, доброзичливо і дещо з любов'ю звучать здрібнілі:

– від людських імен – *Михась*, *Климусь*, *Демидок*, *Максимушка*, *Йовхімок*, *Гриня*, *Пашуха*, *Пашуня*, *Мешка*, *Павка*, *Макарьок*.

– від назв тварин: *Кіцюня*, *Ведмедик*, *Котик*;

– від загальних назв: *Малючок*, *Цебрик*, *Ковадлик*, *Пампушка*, *Горушка*, *Чадок*, *Пудок*, *Скачок*, *Лобок*, *Крутько*, *Машикун*, *Тулучок*, *Панок*, *Корінець*, *Юнька*, *Репетя*.

У цьому ж розділі можна виділити й прізвиська, які зачепилися в тому звучанні так, як це вимовляли на перших

порах освоєння мови маленькі діти: *Цяпа, Циця, Мойда, Йопта, Дзизкало, Цмака, Гого, Петяя, Вашель, Хамаршель, Хабаба, Льока, Ваня* (наголос на я). Кадрелею прозвали малого, який любив на прохання дорослих читати таку беззмістовну примовку: «Я кадреля, ти кадреля, я за чуба, ти – за двері».

Натомість, образливих прізвиськ у селі побутує нині небагато. Як пам'ятають старожили, до більшовицького перевороту 1917 року їх взагалі не було. Таку тенденцію стали вони спостерігати від пори встановлення в селі радянської влади, яка спровокувала розшарування селян, а згодом – гоніння, цькування і засудження тих, хто не крився цій владі, хто прагнув і надалі бути самим собою.

ЗООПАРКОВЕ РОЗМАЙТТЯ

Напевне, важко знайти в нашій окрузі село, де за прізвиська людей слугують мало не всі мешканці великого звіринця. Цілком очевидно, що носії цих прізвиськ давали односельцям своєю поведінкою привід підмітити в них якісь риси, спільні з «братами меншими».

У першому ряду – чотириногі одомашненні та дикі тварини з позитивним відтінком людської характеристики: *Волик, Коза, Козка, Кіця, Йожик, Пес, Лошак, Бобер, Заєць, Кріль, Барс, Курік, Бичок*. Майже такий же ряд – із негативним відтінком людської характеристики: *Козел, Кабан, Кнуур, Гризун, Гризло, Лиса, Гедзінь, Сич, Кобиляк, Сук, Куряччин, Ховра, Куниця, Вовк*.

Подібне спостерігається із птаством. Напевне, приємно носити прізвиська птахів (диких і одомашнених) добрих, про яких і в піснях співається, і в казках із добрим кінцем переказується: *Соловей, Перепел, Голуб, Горобець, Курік, Гусак*. Однак, більш негативне забарвлення має *Індюк*.

Із водяних мешканців перейшли в прізвиська такі: загальне поняття *Риба* та конкретні – *Линюк, В'юн, Карась, Щука*. Недавно появилася ще й *Сельодка*.

Не обійшлося й без комашиних – як нейтральних, так і негативних: *Комар, Муха, Воша, Блоха, Гедзь*.

Із морем данинці мало спілкуються, тому морських прізвиськ тут не зафіксовано.

ХАРЧОВИЙ НАБІР

Цікавими і дещо несподіваними є походження деяких прізвиськ із так званого харчового набору.

Скажімо, беззмінного тракториста й унікального гармоніста, людину щирю й безкорисливу Андрія Тимошика прозвали в селі *Медом*. Пояснення не піддається логіці. Але йому передувала така подія. Колгоспні комбайнери вимушено зупинили обмолот хлібів через дощ. Негоду вирішили перечекаати під скиртою. Розвізник обіду явно не хотів пхатися підводою в грозу за село, тому перекушували хлопці цибулиною і спільним шматком сала. З'явилася й чвертка самогонки. Всі пробували потроху, але без закуски кривилися. Андрій же і в несподіваних ситуаціях завжди був оригінальним: сказав, що ця горілка солодка, як... мед. Так і пристало до нього це друге ім'я – Мед та й передалося на його сім'ю: дружина тепер не Галька, а просто – Медова, діти Олександр і Світлана – Медові.

Якби знав секретар сільської десятирічки у 60-х роках Анастасій Маркович, що привезена ним із Ніжина пляшка фруктового напою, якого досі в селі не пробували, спонукатиме «прилипанню» до нього прізвиська *Морс*, мабуть, не брав би її для пригощення колег.

Млеко назвали Андрієвого друга й ровесника Миколу Шимка. У війну в хату до його бабусі не раз заглядали німці, просили глечик свіжого «млека» (молока). Так після бабусиноного спогаду й малий внук став називати цей продукт, затим стали так кликати на вулиці і його.

У цьому розділі прізвиськ їхні носії увічнили найбільш нехитрі, а тому поширені в кожній хаті чи не щоденні сезонні страви данинців: *Борщ, Юшка, Галушка, Цибуля*,

Гурок, Перець, Редька, Помідор, Баклажан, Капуста, Кваша (це – також про капусту), *Салата, Слива, Корза, Товканичка, Пишонянка, Гарбузка*. Дехто удостоєний носити з собою назви страв, які селяни споживали рідше: *Ковбаса, Ковбик, Бринза, Тарапака, Пампушка*.

ПРЕДМЕТИ ТА ЯВИЩА

У цьому переліку – назви предметів, з якими селяни стикаються в побуті, частини тіла людини чи тварини, природні явища. Читаючи про них абстрактно, менше схильний до якихось асоціацій. А от коли в контексті поведінки конкретної людини, поведки якої добре відомі громаді, то зміст прізвиська конкретизується, набирає образного забарвлення.

Отож, знайомтеся: *Гладишка, Качан, Смола, Крига, Золотий, Бубниха, Дуб, Брус, Вітер, Мороз, Робота, Гаман, Прядка, Корінець, Відюр, Бовдур*.

Дещо незвично сприймаються окремі частини тіла в ідентифікації окремих осіб: *Пузо, Око, Срака, Ціця, Кіготь, Каплей*. Аж по троє людей у селі асоціюються із губою (*Губа, Губар, Губил*) та ногою (*Лана, Нога, Копиток*).

ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНІ ТА ЛІТЕРАТУРНІ ГЕРОЇ

Це – новочасна тенденція в прізвиськознавстві. За тоталітарного режиму прозивати односельців іменами партійних діячів ніхто з місцевих не відважувався – районне КГБ відразу б «вчислило» в селі Язикату Хвеську.

Щоправда, Ленін «появився» в Данині ще в епоху застою. Дід Севастіян, стара хата якого тулилася біля нової контори колгоспу «Дружба», був за зовнішнім виглядом мало не двійником вождя жовтневого перевороту: такий же лисий і трохи картавив. Цікава деталь. У цього «Леніна» багато літ квартирував самотній приїжджий голова колгоспу Іван Петрович Свинар'єв. Був він фронтовиком, тому

в побуті невибагливим, хоромів від данинців не вимагав. А хата діда Севастіяна йому якраз прийшлася, бо стояла прямо під робочим кабінетом і поруч із колгоспом. Бувало, коли зрідка заїждже воєнним «бобіком» якесь районне начальство спинялося в центрі села, коло «ожидалки», й питало, де шукати голову колгоспу, замурзана діввора з радістю навперебій інформувала не про контору, а про помешкання голови: «У діда Леніна! У діда Леніна! Ондечки там, по Шинковій!»

Зі смертю більш ніж 90-літнього діда Севастіяна кличка Ленін не пішла з ним назавжди в домовину. Метикуваті данинці охрестили цим прізвиськом молодого хлопця на ім'я Віталій.

Вже коли багаторічний партійний генсек Леонід Брежнев був у маразмі й про нього неприховано ходили повсюди анекдоти, в селі з'явився і *Брежнев*.

Команда «знаменитих», увічнена у реальних простих данинцях, за короткий час підбралася насправду різнопланова – і за національними ознаками, і за приналежністю до історичних епох. Тут і український гетьман *Дорошенко*, і французький імператор *Наполеон*, і козацькі провідники *Байда* та *Палій*, і червоноармійський командир *Чапаєв*. Є з-поміж своїх *Цар*, *Король* і *Ханчук*. А недавно появився в Данині *Путін*. Ну, і вершина фантазії данинців – наречення одного земляка *Ісусом*.

Данинці – давні пошанувачі книги. Колись тамтешня сільська бібліотека була чи не найбільшою в районі за кількістю книжкового фонду. Тому й літературних героїв тут не забувають, вгадують їхні риси в деяких односельцях. Так, з української класики удостоїлися таких імен четверо: *Харитя* (з однойменного оповідання Михайла Коцюбинського), *Аза* (з п'єси Михайла Старицького «Циганка Аза»), *Чінка* (з роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні»), *Галайда* (із Шевченкових «Гайдамаків»). В пошані тут й іноземці. Очевидно, такі прийшли сюди не з літератури, а з екрана домашнього

телевізора. Відтак, своїми вже стали *Тарзан, Фантомас, Карабас, Сіма*.

До речі, жіночим ім'ям Харитя тут прозвано чоловіка. Ще один чоловік – надто мовчазний і надто серйозний у будь-яких компаніях (цілком очевидно, що через свою надто говірливу й веселу на вдачу жінку) також має жіноче прізвисько – *Принцеса-Несміяна*.

«КАЦАПСЬКО-БАНДЕРІВСЬКИЙ» СЛІД

Кацапів у селі віддавна не люблять, хоч їх і одиниці. Це зазвичай ті, кого знайшли в далеких краях місцеві під час заробітків або армійської служби та й привезли в село за дружин. Не люблять, напевне, за те, що такі ніколи не переходять на мову селян, вперто розмовляють своєю, не сповідають місцевих традицій. *Кацапки* в селі дві.

Прізвиськами в російськомовній транскрипції називали в Данині тих, хто, прийшовши з армії, або приїхавши на вихідні з «городської» роботи в Ніжині, Чернігові чи Києві, говорили підкреслено по-московському чи суржиком. Поява в селі *Кльона-і-Льоти* викликана саме цим.

Один виходець із Данини отримав у місті престижну роботу, але на вихідні приїздив до батькового обійстя. Проте в поведінці змінився: сусідів, з якими виростав і шматок хліба ділив, став називати раптом по-російському – «соседами». За те й сам став *Соседам*.

З таких же причин отримали зрусифікаовні прізвиська-покручі *Алень, Івзододьор, Вася-Мамочка, Колбік, Торохтьол, Крошка, Форсун, Аніфатови, Слєпчини, Юла*.

Данинські парубки одружувалися й на іншому боці України, західному. Таких прибульців жіночої статі стали навивати в селі *Бандерками*. Показовий тут приклад – перша *Надька-Бандерка*, яка родом із Хмельниччини. Ця область, до речі, ніколи до «бандерівського краю» не відносилася. Але в цьому селі все, що далі на захід від Києва, – то вже бандерівщина. Пані Надію зустрів на Поділлі, відбува-

ючи військову службу, шанований у селі Іван Сірик. Непросто входила ця жінка в данинське життя. Поняття «бандерівщина» й нині в наших селах несе більше негативного відтінку, хоча насправді мало хто тут знає, хто такий Степан Бандера, за що боролися його численні послідовники. Та хмельницька Надія виявилася не з боягузливого десятка. Працьовита, хазяйновита, метиковита. Багато літ обирали її завідувачкою фермою, певний час завідувала продовольчою крамницею. Кругом лад давала. Сільські п'яниці, які не звикли працювати, її боялися й стали підкорятися її вказівкам, а газдовиті – навсправжки зашанували. Хоча Бандеркою не перестали називати.

З початку 80-х років минулого століття в селі появилася й друга Надя-Бандерка, відома здебільшого на Шинковій. Нею виявилася дружина автора цих рядків. Ця – із справжньої далекої «бандерівщини», бо аж із-під Вижниці, що на Буковині. Втім, вона буває в селі рідко. Але не залишається непоміченою. Один із колег мого середнього брата по тракторному стану, а мій колишній однокласник, покійний уже, Коля Хлібик (він же – Кіця), любив «побалакати» з гостею з далекої чернігівцям Буковини на «високі теми». Ось фрагмент діалогу часто підпилого однокласника, який запам'ятався: «Миля, чому ти така?» – «Яка така?». – «Ніяка». – «А яка була?». – «Та така й була».

Одружившись із галичанкою (Івано-Франківщина), і привізши її вперше в гості до батьків, ровесник із Свиридівки враз став у селі *Вуйком*. Приймака із Західної України, який продовжував говорити з місцевими селянами літературною українською мовою, прозвали тут яскраво-показовим українським словом *Але*.

Є ще в селі жінка *Кубанка*, чоловік *Ненчин* (від неньки-матері), є *Дід-Волинець*.

А щоб зовсім здалека, – то це *Грузин* і *Гуданець*. Останнє прізвисько походить від одного литовця, який ще до війни дивом забрів у село та й оженився на місцевій. Був він на ймення Гауданіс, а вже діти його стали Гуданцями.

БЕ-САНДАЛІ З КИЄВА

Окрему групу прізвиськ можна віднести до найоригінальніших. Вона передусім засвідчує природну доброзичливість, веселу вдачу й кмітливість данинців, прагнення навіть у тяжких, безпросвітних буднях знайти привід повеселитися й спонукати до посмішки ближніх.

Мешкав у селі дядько на прізвисько *Бе-Семен*. Високий, сильний, він знаний тим, що мав талант до столярвання. Сокира в його руках – немов скальпель у вправного хірурга. Побудував і оздобив не одну хату в селі. Лиш мав ваду – трохи заїкався, коли хвилювався. І в час підбирання слова часто вживав сполучник «бе». Раз поїхав дядько Бе-Семен зі своїх двома сусідами в Київ. Після продажу на Бессарабці своєї городини, всі троє вирішили податися до ЦУМу, щоб вибрати домашнім столичні обнови. Дядько найперше взявся міряти собі нові сандалі. Старі були такі, що лиш на смітник. Це й зробив: виходячи із універмагу, вкинув украй стоптани свої черевики у сміттевий бак, а в нових надумав вертатися додому. Поки їли морозиво на розі Хрещатика і Хмельницького, один із сусідів непомітно витягнув ті зношені данинські сандалі із смітника та й поклав собі до валізи, загорнувши газетою. Вже вдома сусіди, змовившись між собою, нишком поставили пізно ввечері ті мандрівні сандалі дядька Бе-Семена під порогом його хати. А рановранці стали стежити з-під парканів. Дядько, вийшовши на поріг і вздрівши полишені вчорашнього дня в Києві свої старі сандалі, враз занепокоєно й голосно загукав на весь двір: «Палажко, закривай хату. Бе-привидіння прямо з Києва прийшло за мною, бе-сандалі самі з Києва прийшли!..». Щоразу, коли ця історія розповідається десь у данинському гурті, дужий і щирий чоловічий сміх коїться аж на сусідню вулицю.

Центнер-Десять «народився» на колгоспному зерновому точку. Традиційно у післяжнивну пору колгоспники

спішили сюди наповнювати мішки новим збіжжям – як виплату натурою за свої зароблені трудовні. За вагами сидів вічно заклопотаний дядько, міняючи весь час гирі, записуючи вагу, що в мішках, та прізвище хазяїна до свого товстого конторського зошита. «Центнер десять! Центнер десять!» – звучало з вуст зважувальника. Важко сказати, в який бік він доважував чи не доважував тих десять кілограм, однак саме цю цифру він найчастіше озвучував на переповненому людьми і гамірному, як вулик, точку. Давно вже немає в селі колгоспу, та й Центнер-Десять нині покійний. Але коли десь заходить у розмові про якусь прибулизність у вазі чи якійсь іншій мірці, односельці й досі з посмішкою вимовляють «Центер-Десять», згадуючи того добродушного свого земляка «незлим тихим словом».

Ще варто згадати й *Півтора-Івана*. Цей Іван був напреду, як у казці – великим, ставним і дуже сильним. Про таких, як він, народ склав прислів'я «Їсть за двох, а робить за трьох». Його жінка, бувало, хвалиться в ланці: «Ой, дівчата, а мій Іван учора мало не пів-скирти додому на плечах приволік...».

Кимиком у селі Коваль Микола Кузьмович став ще зі шкільних років. І то через шкільний портфель. Оскільки дешеві дитячі портфелі батьки закупували здебільшого в Ніжині на базарі напередодні 1 вересня, то на клас однакових бувало чи не половина. Аби не переплутали однокласники, написав на лицьовій стороні свого великими літерами «К.М. К». Так і пішло відтоді – Кимик. І діти його – Кимики.

Із тих прізвиць, що складаються з двох чи кількох слів, варто виділити як оригінальні: *Губар* (був у армії начальником дисциплінарної вахти), *Какарічка* (запитував російською мовою про річку), *Колотічка* (щось змайстрував біля потоку), *Шкряб* (шкільний робочий), *Гурблиц* (гуркає й блискає). А ось прізвиська з цього блоку, які навіть великий данинський розгадник і любитель місцевої старовини Петро Павлович Шимко не може «розшифрувати»: *Тралі-Валі*, *Чалти-Балти*, *Поте-Поте*, *Го-Го*.

ТАКІ БУВАЮТЬ ЛИШ У ДАНИНІ

Хутір десяти Грицьків. До війни Данина з південного боку закінчувалася цвинтарем. Від Шатури її відділяло майже двокілометрове поле. На тому шатурському шляху й утворився згодом Хутірець – так, по народному, назвали й нову вулицю. Із затісної Шинкової туди переселилося кілька родин. Але яких? Виявилося, що п'ятеро корінних данинців, що повідкривали нові номери, мали імена Грицько.

Ніби й нічого дивного нема в цьому факті. Бо ті п'ять Грицьків мали б загубитися між іншими чоловічими іменами нових мешканців Хутірця. Та вийшло так, що не загубилися, а вдвічі «розмножилися». Бо непомітно тут появилися в короткому часовому проміжку ще п'ять Грицьків. Але ці нові – всі приймаки, і всі – прийшли з довколишніх хуторів чи інших віддалених кутів села.

Цілком зрозуміло, що данинці мусили давати цим своїм і чужим десятком Грицькам свої «паспортні дані». Корінні Грицьки отримали такі ідентифікаційні додатки: *Помпа, Дера, Йопта, Йовминок, Чільок*. Грицьків-приймаків перейменовували так: *Бакай, Гришита, Лукович, Прядка, Галайда*.

Вулиця птахів і звірів. Є на Рокіті нова вулиця, заселена лиш з одного боку вигону. Старої назви вона не встигла отримати, а по-новому, по-радянському, її назвали Комсомольською. Коли в селі неохоче обговорювали питання про перейменування комуністичних назв низки вулиць, ніхто не здогадався присвоїти цій ім'я *Пташиної*. Аргумент переконливий: на цій короткій вулиці мешкають *Голуб, Соловей, Індюк* і ще в додачу *Пес*.

Родинний куток Сіриківка розбудували переселенці з колишнього волосного села Володькова Дівиця на прізвище Сірик. Власник Данини князь Голіцин, задовольняючи прохання дівчан, дав їм землі в пониззі річки Дівиці, що бере початок під Рівчак-Степанівною, проходить через околицю Шатури та перетинає мало не по центру Данину.

Землі тут болотисті і чи не до початку літа нерідко бувають залиті водою. Від Антона, Миколи та Олександра Сіриків й розбудовувався той куток. Сіриківка помстилася данинцям за погані землі тим, що облаштувала шлагбаум і не пускала «за так» підводи данинських хазяїв, що прямували на свої землі під Гакішку та Володьковщину.

Команда Чотирьох Бе. Віддавна в Данині майстрів по дереву називали плотниками. За колгоспних часів була створена й плотницька бригада. За дивним збігом обставин, кістяк її склали чотири чоловіки, прізвиська яких починалися на літеру Б: *Бадьо, Білий, Берко, Бондар.* Незважаючи на відмінність характеру кожного плотника, Команда Чотирьох Бе була дружною і проіснувала довго.

Два ніби однакові, але різні. Наявність у селі парної кількості прізвиськ, які відрізняються один від одного лише однією-двома буквами, але однозначно вирізняються громадою, – явище суто данинське. Ось ці пари двох ніби однакових, але різних: *Білий – Белий, Ковбик – Колбик, Гур – Гур, Сук – Шук, Пуд – Пудок, Байда – Байдик, Дриля – Кадреля.*

І насамкінець. Є в Данині кілька десятків прізвиськ, з'ясувати походження яких чи дослідити етимологію поняття не вдалося. За умов відсутності знання про контекст, такі назвиська не піддаються логіці. Зафіксуємо і їх для історії: *Кужора, Савран, Амбака, Гамола, Кабур, Гем, Баллан, Урул, Бунь, Бугера, Куцан, Куна, Момотка, Мана, Цмако, Каптас, Краня, Бльом, Мачкала, Кеба* та ін.

...Що в імені твоїм?

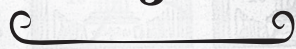
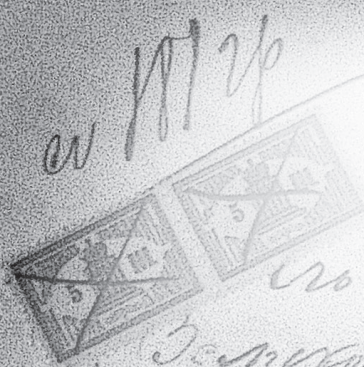
Традиція, спадок, характер, удача, випадок, звично кинуте слово, чиясь оцінка, доля, історія...

15/05 2065 /

5

РОЗДІЛ

ЗАМІСТЬ
ПОШАНІВКУ-
ЗАБУТТЯ

[Faint background text in Cyrillic script, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

НАГОРОДИ Й КАМІННЯ ПЕТРА ОГІЄВСЬКОГО

Огієвський належить до тих людей, що природа щедро наділяє розумом і талантом, а доля і люди – кидають йому під ноги каміння на кожному ступні й не дають йому вийти та ту стежку, де розвивається і кріпне талант, моральна і духовна сила.

Олександр Кониський.
(Із «Біографічних заміток». Стрий, 1887)

Пастирські обов'язки отець Огієвський завжди виконував палко, повчаючи прихожан своєчасно й дочасно і такою діяльністю підняв моральність прихожан села Данини, що в цьому селі не було жебраків і злодіїв...

(«Черниговские Губернские Известия». 1888, ч. 5)

«А НАПЕРЕД ЩО ЩЕ БУДЕ – ПРО ТЕ БОГ НАШ СВЯТИЙ ЗНАЄ...»

Видатний діяч українського відродження Олександр Кониський, готуючи до друку 1887 року в літературному збірнику «Ватра» (Стрий) біографічні нариси маловідомих посеред тогочасної громади українських письменників, вважав за необхідне вмістити до свого огляду розповідь про Петра Огієвського – незвичайного священика із чернігівського села Данина. Важливість публікацій таких нарисів Кониський аргументував тим, що і в науці, і в письменстві вплив на суспільну думку мають не лише генії і таланти першої величини. Не менш важливими, вважає автор, є низка діячів менш помітних, що працюють на ниві думки, просвіти і культури. Такі, набравшись нових ідей,

«розповсюджують їх, популяризують, розносять між людьми і тим самим виготовляють нову ниву під посів нових ідей і зростання нового генія».

Завдяки цій публікації Кониського ім'я Петра Огієвського, як і назва села Данина, де він упродовж 20 літ працював священиком, чи не вперше, перетнувши губернські масштаби побутування в друках, зазвучали й у всеукраїнському масштабі. Про це село і результативну працю в ньому людини непересічного літературного таланту Петра Миколайовича Огієвського-Охотського Кониський пише так: «Село Данина – село не убоге, але мешканці Данини добули собі недоброї слави; тим-то отець Петро постановив собі метою пильнувати, щоб піднести моральність своїх парохіян і відвернути їх від горівки. Для цього він пізнався більше з парохіянами. Він добре знав кожного господаря, його сім'ю, їх побут і вдачу; знав, що в кого болить і чим треба гоїти. Церковна проповідь і особистий приклад були йому зброєю і помічником».

Сталося так, що звичайний священик із віддаленого від доріг чернігівського села листувався певний час із відомим уже на той час в Україні літератором Олександром Кониським. В архіві Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України деякі з цих листів збережені. Так, оповідаючи в листі до О. Кониського від 22 квітня 1876 року коротко свій життєпис, Петро Миколайович Огієвський закінчує його так: «Оце, добродію, як бачите, усе про себе по щирій правді розказав. А наперед що ще буде – про те Бог наш святий знає. Та воно, бачте, і нам те звісно, що буде – помремо! І буде тогди кінець і Богу слава – Амінь»...

Іронія долі цього незвичайного священика і талановитого письменника, про якого в Україні нині мало знають, полягає ще й тому, що дату його смерті досі нікому з дослідників, включаючи й автора цього тексту, віднайти не вдалося. Ні в жодному переглянутому архівному документі, ні в літературознавчій чи релігійній критиці, до яких ця особистість має безпосередній стосунок. Та й достой-

ної публікації про його життєвий і творчий шлях досі ще теж не було.

Редколегія авторитетної в Україні і в світі «Енциклопедії українознавства» (Мюнхен – Париж – Нью-Йорк, 1956–1984) також вважала за необхідне подати про цього невтомного ратая на українознавчому полі окреме гасло, однак, за браком інформації, вийшло воно надто куче – всього лише на вісім рядків. Тут його називають як священика на Чернігівщині, письменника і етнографазбирача матеріалів про давні народні звичаї, які частково опублікував сам у різних виданнях, а частково використав Борис Грінченко у своїх виданнях. Згадує ця енциклопедія і поетичну збірку «Думки на могилі», яка вийшла в світ окремим виданням 1854 року. Дати народження і смерті подаються неточно (близько 1814 – після 1888).

На жаль, у жодній поважній книгозбірні України не вдалося віднайти ні його єдиної поетичної книжки, ні, скажімо, збірника «Чтение для солдат» (книга б), де публікувався Огієвський. Основним джерелом його текстів нині слугує підшивка «Черниговских Губернських Ведомостей», де упродовж 50–60-х років XIX століття часто вміщувалися етнографічні розвідки, і поетичні твори цього автора.

Свідченням запізненого повернення Петра Огієвського до сучасного українського читача є з'ява короткої інформації про нього в навчальному посібнику для студентів «Українська література у портретах і довідках: Давня література – література XX століття» (київське видавництво «Либідь») та поміщення двох його байок – «Пані і дві челядки» та «Лисиця і мужик» у хрестоматії для школярів «Українська байка» (харківське видавництво «Фоліо»). В останньому виданні творчість Огієвського подана в товаристві таких іменитих українських майстрів красною слова як Євген Гребінка, Гулак-Артемівський, Леонід Глібов, Пантелеймон Куліш, Сидір Воробкевич, Маркіян Шашкевич, Володимир Самійленко та ін.

СЕЛО, ДЕ РОЗКРИЛИСЯ ЙОГО ТАЛАНТИ

У давно минулі часи Данині особливо таланило на священників. Сповняти душпастирські обов'язки сюди приїздили не просто добре вишколені випускники духовних закладів. Це були справжні Особистості – кращі представники тогочасного українського духовенства, яким не була байдужа доля народу, з якого вони самі вийшли. Таких, без перебільшення, можна назвати духовною й інтелектуальною елітою українства. Свою начитаність, інтелігентність, віру, непоказну побожність вони переконливо прищеплювали прихожанам, водночас переймаючи від них щиро життєвську мудрість, порядність, любов до власної історії, культури, звичаїв мудрих пращурів.

До когорти таких данинських священнослужителів передусім можна віднести Петра Миколайовича Огієвського.

Народився 5 (17) жовтня 1814 року у містечку Носівці. Походив із дворянського роду. Батько його Микола Йосипович Огієвський-Охоцький тривалий час був священником Носівської Преображенської церкви. Прожив у щасливому шлюбі зі своєю добродійкою Іриною Петрівною 55 років. У ту пору діти священників зазвичай набували богословську освіту. Тому й Петра направили вчитися до Чернігівської духовної семінарії, яку закінчив з атестатом другого розряду богословського відділення. 23 жовтня 1837 року, після висвячення, отримав від єпископа Чернігівського і Ніжинського Павла священничу грамоту на працю в село Данину до Архідияконо-Степанівської церкви.

Новому священнику на той час виповнилося 23 роки. Такого ж віку була і його дружина Ксенія Якимівна, з якою він і прибув уперше в село, яке було всього лиш за 15 верст від містечка, де народився і виріс.

Початок священничої служби юного випускника семінарії в Данині припав на некращі часи. 1838 року в Ніжинському повіті прокотилася хвиля селянських заворушень. Доведений поміщицьким свавіллям до межі терпіння,

простолюд переставав коритися своїм хазяям. Гнів і непослух «поселився» і в селянських господарствах князя Голіцина. Піддані цьому князю данинці вирішили дружно пристати на заклики сусідів із Володькової Дивиці палити маєток та грабувати панське майно – чи не все чоловіче населення села з рогачами й сокирами рушило туди. Наляканий пан викликав військову підмогу.

Ситуація одного дня мало не вийшла з-під контролю: з одного боку біля панського маєтку стояли спішно прислані з Ніжинського гарнізону озброєні солдати, з іншого – розлючені селяни. Кровопролиття вдалося уникнути в ту мить, коли з боку прибулих до панського маєтку з вилами та канчуками в руках стихійно організованих данинських чоловіків, на яких уже були спрямовані заряджені бойовими набоями рушниці, вийшов наперед із хрестом у руках молодий священик.

Історія не зафіксувала тих слів, із якими звернувся новий священик і до селян, і до військових. Але, безсумнівно, що в результаті віднайдених ним проникливих фраз високий градус напруги між обома сторонами помітно спав: військові опустили рушниці, селяни відступили.

Про цей драматичний епізод, описаний на сторінках «Черниговских Епархиальных Известий», довідався Чернігівський цивільний губернатор Жуков. Він без зволікань звернувся до архієпископа Чернігівського і Ніжинського Павла з проханням оголосити данинському священику подяку. В особовій справі Огієвського віднаходимо офіційне тлумачення цієї подяки: «За добрі дії із заспокоєння селян князя Голіцина».

Випадок той був визначальний у налагодженні подальших довірливих стосунків між новим священиком і мешканцями села.

На початку селянам якось незвично було спостерігати за деякими «причудами» нового священика. Всі в селі знали, що він панського роду. А от любив вдягати те, в чому

ходили у вихідні молоді данинські чоловіки: сорочку-вишиванку, білі домоткані штани та сіру коротку свитку. Таким його часто бачили то в одному куті села, то в іншому.

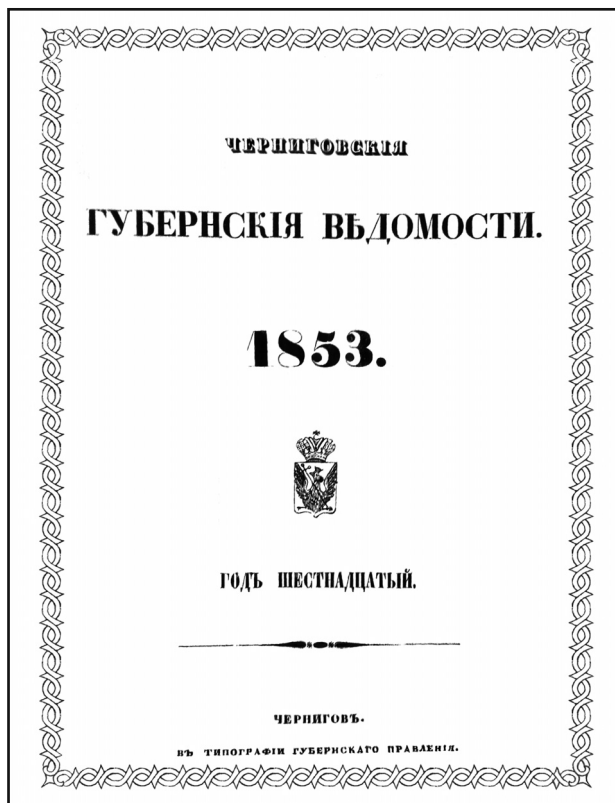
Зачастив від початку на хутір Тарасевича, де доживав свого віку поважний родич українського гетьмана Тараса Трясила – колишній офіцер Чернігівського кінного карабінерного полку Іван Андрійович Тарасаевич. Повертався від нього завжди із якимись паперами, свіжими записами. Таким був результат багатогодинних розмов-спогадів старого.

Не раз заходив отець Петро і в ті двори, де господарі вправлялися за токарним верстатом, займалися лозоплетінням чи вишиванням. Подовгу приглядався до рук умільців. Незабаром сам пробував робити те, чому навчався у працьовитих селян. З'явився у клуні його господарського обійстя і токарний верстат, і різакі по дереву. Збирав кольорові заполочі для вишивання. Останнє захоплення передав і дружині.

І добре все виходило з-під його майстровитих рук. Старожили не раз згадували, що вишита їхнім священиком епітрахиль, яку відразу приніс до церкви як подарунок, багато років опісля милувала око численних прихожан храму Св. Архидиякона Степана. Шкода, кажуть, що у вихорі лихоліть, які прокотилися над селом, пропала назавжди та пам'ятка про талановитого священика.

Ще більше заповажали прихожани свого панотця, коли від двору до двору стали передавати примірники головної урядової газети краю – «Черниговские Губернские Ведомости». Доти зроду-віку ніяка газета не писала про їхнє село. А тут, прямо на першій сторінці – аж дух захоплювало, коли читали про свою прадідизну. Тих, хто грамотним був, зазивали до сусідніх хат, аби уголос почути те, що «надруковане в казьонній газеті за Данину». І хоч не рідною українцям мовою те писалося, та все ж приємно було усім і незвично. Ось хоча б таке (*подаю в перекладі українською. – М. Т.*):

«На південно-західному боці села Данини Ніжинського повіту, посеред цвинтаря вивищується курган, всякий напівструхлявліми хрестами. На цьому кургані – великий дубовий хрест осяває свіжу могилу потомка знаменитого Гетьмана Малоросійського Тараса Трасила, Катерининського воїна – відставного корнета Івана Андрійовича Тарасевича. Прожив він до ста літ і під мирним прихистком родини своєї тихо, спокійно заквив очі на віки»...

На шпальтах цієї урядової газети вміщувалися дописи священика з Данини Петра Огієвського

Дивувалися люди: прожив добрий пан Тарасевич стільки літ на їхньому хуторі, а дізналися так багато про нього лише з чернігівської газети. І про те, що предок його гетьман Тарас Трясило за Україну стояв, і про героїство трьох його синів, що воювали і проти ляхів, і проти москалів, і про праправнука гетьмана Трясила – відставного корнета Івана Тарасевича, чийм ім'ям хутір названо.

Хто ж написав таку гарну статтю про данинську знаменитість? Підпис під нею таки зовсім розчулив усіх: *«Священик Петро Огієвський. 6 квітня 1853 року. с.Данина Ніжинського повіту»*.

ЖУРНАЛІСТ

Аксіомою є теза про те, що за три століття перебування України у складі Російської імперії всі урядові газети, які друкувалися на наших теренах, звичайно ж, російською мовою, ніколи не жалували українознавчу тематику. Тут спрацьовувала давня вказівка цариці Катерини II про важливість посередництвом друкованого слова відбити звичку в малоросів надавати перевагу любові до своєї малої батьківщини за рахунок нехтування любов'ю до великоросійського «отечества».

Втім, у випадку з «Черниговскими Губернскими Ведомостями» періоду їх випуску в 50–60-х роках XIX століття можемо говорити про рідкісний і дивовижний виняток. Від початку 50-х років редактором цього офіційного губерньського періодичного видання став колишній учитель чернігівської гімназії на прізвище Тулуб. Ця начитана інтелігентна людина виявилася щирим симпатиком українства. Він часто вміщував на сторінках «Ведомостей» різноманітні матеріали про українську історію, етнографію, культуру. Більше того, заохочував читачів до збирання таких матеріалів. Показовим є ось це звернення «Від редакції»:

«...Скільки є народних дум, народних вічних пісень, сповнених принадою простоти і глибиною почуттів, і в яких дух народу виливається світлою, кришталевою струною з усіма вигинами і дрібницями; скільки є казок, вірувань, прислів'їв і приказок, у яких часто причуда думки і фантазії і дивовижність ідеї зацікавлюють до подиву... Кожне місце має свої історичні особливості, які від часу забуваються і безповоротно зникають... А наші сільські церкви – чи вони можуть бути сухим матеріалом для опису? Не кажучи вже про старовинне церковне начиння та історичну значимість деяких речей, які там лежать запиленими, зовсім забутих паперів, до яких рука людська не доторкалася декілька років. А між тим час все це не щадить.

Чимало є предметів, на яких може зупинитися просвітня увага і знайти в них багато нового та цікавого... Чому ж не записати того, що пам'ятає народ про старовину і не зберегти записане?»

Матеріали цієї проблематики редакція вміщувала так званим фонетичним українським письмом. Тобто, російськими літерами в українському звучанні. До багатьох суто українських слів, які російськомовний читач міг не зрозуміти, подавалися присторінкові відсилання на переклад їх російською мовою. Так друкувалося немало творів українських письменників, з-поміж яких – Леоніда Глібова, Миколи Вербицького, Олександра Шишацького.

Читаючи регулярно це видання, отець Петро Огієвський не міг не зауважити регулярну появу на шпальтах українознавчої тематики, яка його віддавна цікавила. Тому й наважився надіслати до редакції пізньої осені 1852 року записану в Данині першу легенду про чоловіка, який хотів смерть свою перехитрити (ця давня оповідь данинців народилася на основі прислів'я, яке вони часто виживали: «Верти не верти, а треба вмерти»).

І легенда ця була опублікована в губернських відомостях у числі від 14 грудня того ж року. Ретельно записана

слово-в-слово з вуст старого данинського прихожанина оповідь була представлена автором короткою заувагою такого змісту: «Кожен із нас багато знає прислів'їв і приказок народних, і досить часто вживає їх у своєму мовленні. Але не багато з нас ясно розуміють справжнє значення і особливо походження їх». Після такого інтригуючого початку рідко який читач відкладе газету з непрочитаним матеріалом цього автора. Легенда та насправді виявилася і цікавою, і повчальною.

Перша публікація заохотила отця Петра збирати подібний етнографічний матеріал у своєму приході й далі. Тим більше, що й самі прихожани активно спонукали до цього. Уздрівши із захопленням виклад на газетній сторінці ле-

чѣмъ хлѣба; если же напротивъ—
сухой, погодный,—то будетъ много
хлѣба, а мало сѣна.

—
Священникъ ПЕТРЪ ОГИЕВСКІЙ.

Данина Нѣжинскаго уѣзда.
7 Февраля 1852 года.

—
**Собравъ Священникъ ПЕТРЪ
ОГИЕВСКІЙ - ОХОЦКІЙ.**

Данина, Нѣжинскаго уѣзда.
1853 года, Февраля 28 дня.

—
Священникъ ПЕТРЪ ОГИЕВСКІЙ.

6 Апрѣля, 1853 года.
с. Данина, Нѣжинскаго уѣзда.

Так підписувалися українознавчі публікації з Данини на шпальтах «Черниговскихъ Губернскихъ Ведомостей»

генди про смерть, що здавна побутувала в селі, старші данинці охоче стали закликати священика до своїх осель – «порозказувати» свої легенди, прислів'я та приказки, які вони чули ще змалку від батьків чи дідів. Більш грамотніші приносили до церкви записані власноруч на різних клаптиках паперу десятки, сотні власних згадок із переказів родичів, що віддавна побутували в цій місцевості.

І якими втішеними були селяни, коли незабаром так само колективно слухали читання якимось грамотним зі своїх чергового числа «Черниговских Губернських Ведомостей» із уривками їх спільної праці, упорядкованої й надісланої до редакції отцем Огієвським.

Подач тих виявилось немало. Бодай коротко зробимо їхній огляд.

Дві публікації з Данини були присвячені народним прикметам. Представляючи читачам часопису першу (ЧГВ за 1853 рік, число 9), автор наголосив на такому: «Із задоволенням бесідуючи із старожилами, я прислухався до їхніх міркувань, за якими вони, якщо можна так висловитися, передбачають майбутнє. Пропоную деякі з таких передбачень».

Гадаю, читачам цікаво буде ознайомитися з короткою вибіркою увічнених на сторінках давньої газети найхарактерніших прикмет, на які орієнтувалися данинці від сивої давнини:

*Напередоні Різдва Христового, Богоявлення і Нового року, тобто, **на всі три куті**, коли ночі світлі й на небі будуть видно зірки, то наступаючий рік буде благополучний – **здоровий на людей**. А коли навпаки – всі три ночі будуть похмурими і зірок на небі не буде помітно – то в наступаючому році слід очікувати різних хвороб.*

На День Покрови Пресвятої Богородиці, тобто 1 жовтня, – з якого боку повіє вітер, то можна очікувати, що здебільшого і всю зиму з того боку буде вітер і якщо в цей

день погода буде сприятлива добра, то наступаюча зима має бути стабільна. Якщо ж у цей день погода буде мінлива – це напевна прикмета нестабільності зими.

Якщо дворові птахи – гуси, качки, – сидячи взимку на снігу, махають крильми, ніби плескочуться на воді, то віщується цим значна відлига. Теж віщують і собаки, качаючись у снігу.

Якщо дим, що виходить і з димаря, йде стовпом угору, до небес, – означає настання сильних морозів, бо перед відлигою завжди стелиться (клубочиться) землю.

Коли ворони і галки, під час заходу сонця, літаючи табунами, кричать і сідають на верхішках дерев – варто чекати вітру; і з того боку, куди вони будуть звернені головами. Перед настанням завірюхи, метелиці, свищу птахи завжди сідають на половині дерев, між гілками.

У зимовий час часто бачимо місяць у кільцях, що в народі називається **місяць обгородився**. Це – безпомилна прикмета вітру.

Якщо травень буде дощовим, то очікують урожаю більше сіна, ніж хліба. Якщо ж навпаки – сухий, погідний, то буде багато хліба і мало сіна.

У наступному матеріалі з Данини йшлося про те, з якою побожністю данинські селяни відносилися щороку до ритуалу створення родинного оберега-дідуха з першого жнивного снопа: як святити його в церкві; які молитви над ним читалися; як клали його освяченим на покуті й тримали аж до Великодня; як вибирали з нього після Преображення три колоски; як прикопували їх у різний час. Ритуал із прикопуванням здійснювався для того, щоб угадувати, яким буде майбутній урожай і в яку пору краще

засівати ниву восени і весною... Того дивовижного ритуалу, про який в інших селах давно вже не згадують, ще й донедавна дотримувалися в Данині старші господарі.

Зібрана отцем Петром за допомогою данинських селян збірка народних приказок і прислів'їв друкувалася в кількох числах із продовженням губернської урядової газети. Так, у випуску від 28 лютого 1853 року було вміщено 140 таких приказок, а в числі від 18 серпня – понад 100.

І сьогодні не без інтересу читаються ті перлини народні, що часто побутували між простих людей. Якими злободенними й глибоким, образними й повчальними за змістом сприймаються вони й нині. От, хоча б, скажімо, такі:

Скільки гадюки не грій у пазусі, а вона таки тебе укусить.

З багатим позиватися, а з дужим боротися – ніколи не стинайся.

На чийм возі сидиш, тому й пісеньку мусиш співати.

Проти жару й камінь трісне.

З ким жить, того ніколи не треба гнівить.

Великий дуб, та дуплистий.

Собака бреше, а вітер несе.

Не все те кажи, що на думку збрече.

У чужій церкві свічок не поправляй.

Хто за великим ганяється, той і малого не спіймає.

Напевне, ні отець Огієвський, ні його сільські співавтори й не здогадувалися, якого розголосу, і не лише серед читачів губернських відомостей, набудуть зібрані в Данині перлини народної мудрості. Найцінніше було те, що ті подачі спричинилися до видання чи не першого в Україні збірника, який називався «Сборник малороссийских пословиц и поговорок». Упорядкував його наступник Тулуба на посаді головного редактора «Черниговских Губернских Ведомостей» О. Шишацький-Ілліч. Пан Шишацький так і заявляє в свій передмові до цієї збірки, що

він використав попередні публікації прислів'їв і приказок, записаних О. Лазаревським та П. Огієвським.

Представляючи читачам газети свіжу збірку, упорядник наголосив на значенні подібних фольклорних записів: «Бачити ці прислів'я і приказки в одному цілому для кожної освіченої, допитливої людини – і втішно, і цікаво, і корисно. Втішно тому, що вони часто картинні, кріпко точні й оригінальні; цікаво тому, що вони близькі нам, як родичі однієї сім'ї, вони містять у собі все наше – рідне, а не чуже – заморське. Корисно тому, що вони допомагають розгадати дух народу, вивчити його і часто – вгадати його минуле».

Отож, можна стверджувати, що данинські прислів'я та приказки з легкої руки місцевого священика-фольклориста вийшли давно на всеукраїнський обшир. Адже попередньо видані подібні збірки ставали основою наступних, повніших, перевидань, включаючи загалом і академічні. Зокрема, зібрані в Данині Петром Огієвським фольклорні матеріали вмістив у своєму етнографічному чотиритомнику Борис Грінченко.

Завершивши багатомісячну працю зі збирання прислів'їв, приказок та легенд, Огієвський приступає до записів народних звичаїв українського села. Першою публікацією із цього циклу став запис обряду весілля в сусідньому селі Шатура (мешканці цього невеликого села тоді своєї церкви не мали і до 1884 року складали окремих приход Данинського храму Св. Архидиякона Степана).

Матеріал «Народні звичаї під час весіль», що був опублікований у числі 20 за 1856 рік, починається так:

«Народне прислів'я каже: що місто – то звичай, що голова – то розум. В одних – так, в інших – інакше. Але взагалі в Малоросії весілля звершується з великими причудами. Ось як передали мені очевидці про виїзд нареченої до свого чоловіка із батьківської хати. Це було в с. Шатурі Ніжинського повіту. Заможний селянин, досить мудрий і чесний,

на прізвище Степан Дідик, видавав доньку свою заміж, і, як переказували мені, весілля було зі всілякими причудливими звичаями – як здебільшого у всіх заможних селян».

Далі – викладені цікаві подробиці із дотепними «причудами» місцевого обряду, який характеризує вміння і здатність тамтешніх селян не лише тяжко працювати, а й гарно веселитися, достойно шануватися в громаді. Тут немало важними атрибутами захопливого дійства виступають і рушники, і хустка нареченої, і перевернутий батьків кожух, і канчук нареченого, і весільний віз, і сира картопля та вода батькам нареченої (замість хліба і горілки), і червоне полотно-прапор як знак чистоти серця й тіла нареченої, яке вивішується на тичці зранку по першій шлюбній ночі...

БАЙКАР

Цікава деталь. Спілкувався шанований у громаді Петро Миколайович поза відправами церковних служб рідною для себе й селян українською мовою. На той час це було рідкісним явищем у середовищі всуціль зрусифікованого священничого клиру Російської православної церкви, що панувала тоді в Україні.

Нетипового молодого священика напrawdę хвилювала ситуація з упослідженим станом української мови, яку влада вперто називала малоросійською й не допускала ні до навчального, ні до офіційного вжитку. Тому й прагнув не лише записати, а й опублікувати багато з того в оригінальному звучанні, що створив сам народ, що характеризує його душу, національне ество.

Свою відкриту проукраїнську позицію священик Огієвський проявив і тим, що переклав і опублікував десяток байок російського байкаря Крилова – аби люди краще пізнавали й засвоювали ті сатирично-гумористичні народні притчі про правду і кривду, багатих і бідних, розумних і дурних, чесних і хитрих.

Цілком очевидно, що ретельна праця з байками Крилова спонукала його згодом спробувати сили в створенні власних байок. Адже та перекладацька робота потребувала напруженого пошуку правильного українського відповідника, дотримання належного римування.

Сталося так, що десятки байок, створених Петром Огієвським у віддаленому від доріг і цивілізації старовинному чернігівському селі Данина, більше ста літ пролежали в забутті. І лише в останні роки стали активно публікуватися. Мало того, з'являються вони не де-небудь, а в шкільних підручниках і хрестоматіях. Це – високе мірило майстерності справжнього творця: написати твір, актуальність якого не маліє з часом, а, навпаки, набуває щоразу нової сили в проекції на сучасні життєві проблеми й суспільні негаразди. Тут лиш варто зауважити, що першою байкою, написаною в Данині, була «Пані і дві челядки», яку й надрукувала з подачі Олександра Кониського редколегія літературного збірника «Ватра». Збірник побачив світ у Стрию на далекій від Чернігівщини Галичині 1887 року.

У Данині отець Петро Огієвський провів 20 років, по вінця наповнених добрими справами для церкви і прихожан, в храмі і поза ним. Тут сповна реалізувався його Богом даний хист до писання. З-під його пера, крім записів прислів'їв і приказок, часто виходили нариси, замальовки на теми, що цікавили і хвилювали простих українців: історія, легенди, що побутували в краї. Рідко хто зі священників брався за такі теми та ще й не боявся оприлюднювати їх в офіційній пресі. Цим ця особистість добре прислужилася українській культурі.

Цілком очевидно, що мудрість, доброта, доброзичливість місцевих прихожан сприяли розбруньковуванню і власного поетичного таланту – отець Петро вже у зрілому віці став писати вірші. Пізніше, в 1856 році, вони побачать

світ окремою збіркою у Чернігові під промовистою назвою «Думки на могилі».

Власне, все те, що було пов'язане із створенням цієї збірки, й спонукало до того, що Петро Огієвський змушений буде назавжди покинути село, де так стрімко почав розвиватися його письменницький талант. Адже з Даниною були пов'язані не лише радісні, а й печальні сторінки його особистого життя. Тут народилася та виростала їхня з Ксенією Якимівною донька Ірина-Ярина. Тут вона й померла передчасно – у віці 15 років. Поховали її на данинському цвинтарі.

Тяжко переживаючи смерть рідної дитини, отець Петро й почав писати вірші, перевтілюючи болі зі своєї пораненої душі в щемкі елегії.

Це й була основна причина, через яку отець Огієвський не міг більше залишатися в Данині. Згодом прибите горем подружжя візьме на виховання й оформить опіку над донькою померлого священника Ніжинських богоугодних закладів Івана Полуянова – Ольгу. Але й це не забере від них щоденної печалі. На кожному кроці все в Данині нагадувало їм про юну Ярину.

У лютому 1857 року Петро Миколайович пише прошеніє епархіальному начальству про переведення з Данини на інше місце служби.

ПРОПОВІДНИК

Не висвітленою залишається ще одна грань у діяльності цієї непересічної особистості. Отець Петро був неперевершеним ритором, неповторним проповідником. Він завжди виголошував свої проповіді так, що вони не залишали байдужим нікого, хто приходив до храму. За переказами старожилів-данинців, які пам'ятали про це від своїх батьків, багато прихожан, хто не постійно відвідував Служби Божі, все ж старався прийти до церкви під кінець літургії, аби встигнути послухати «нове казання» не схо-

жого на інших священика. Зазвичай воно було полум'яним, доступним, цікавим, з низкою прикладів і ненав'язливими повчаннями-рекомендаціями.

Не дивно, що дві перші церковні нагороди – набедренник від єпископа Павла та подяку від Чернігівської духовної консисторії отець Петро Огієвський отримав 1850 року «за добросовісне виконання обов'язків священика» та «за полум'яні проповіді Слова Божого в своїй приходській церкві».

Деякі з кращих проповідей отця Огієвського, написані й виголошені в Данині, пізніше будуть надруковані на сторінках «Черниговских Епархиальных Известий».

Спробуємо осмислити складові майстерності однієї з проповідей отця-протоієрея, яку він первинно озвучував у данинському храмі і повторив її через багато літ, удосконаленою, в кафедральному соборі міста Ніжина, – «Повчання в день Успіння Пресвятої Богородиці».

У цієї проповіді – простий зачин: «Життя Матері Божої є найвисокіший приклад благочестя для наслідування людей усіх статей та віку. Але щоб наслідувати цей приклад та життя, його треба знати».

Автор звертає увагу на зовсім юні, квітучі роки Марії – круглої сироти. З трирічного віку вона виховувалася при храмі. І коли досягнула повноліття, люди хотіли відразу позбутися її, спровадивши в неминуче заміжжя. Та дівчина рішуче відмовляється виходити за нелюба, людину незнану. На подив багатьом вона приймає рішення ввірити свою долю Богові.

Описавши цей епізод, автор відразу переходить до житейських реалій:

«Який для нас разючий приклад доброчесності, віри і відданості Богові! А подивіться на молоде покоління нашого часу: як воно турбується про чистоту свого серця? Нині молоді люди, не встигнувши ще досягнути законного повноліття, вже мріють про заміжжя, про вступ до шлюбу й

малюють світлими фарбами своє щасливе майбуття, забуваючи, що наше життя і смерть в десниці Божій, що наше щастя, наше благо, доля залежить від промислу Божого...».

Далі автор малює образ Божої матері з дітям. З якою ніжністю і полум'яною Любов'ю притискала вона Його, якою невимовною радістю втішається її серце на іконах різних малярів, якою відрадою наповнювалася її душа, які незвичні слова шепотіла до свого ангелятка. І тут автор знову переходить до сучасності:

«Чи так леліють, бережуть своїх дітей багато матерів нашого часу? Навряд. Ми бачимо навіть приклади, що деякі матері, без будь-якої на те причини, віддають дітей своїх годувальниці – чужій жінці, навіть цілковито не знаючи її моралі. І дитя, виростаючи в такій на руках, всотує в себе її недобрі звички, схильності і тим псує себе на все життя. А рідна його мати, користуючись свободою, проводить час у колі веселих друзів, у гамірливих зібраннях, забуваючи про своє дитя. Інші ж дорослих своїх дітей віддають для виховання навіть іновірцям».

У завершальній частині цієї проповіді автор ставить відразу кілька запитань молодим юнакам – майбутнім творцям власних родин, батькам своїх дітей, захисникам-воїнам. Відповіді на такі запитання кожен шукатиме по-своєму. Здебільшого, дорогою з храму, у хвилини переосмислення свого життя. Ось ці запитання:

- як проводять дні життя наші юнаки і чим займаються?
- чи смиренным серцем вони моляться Богові?
- чи сердечно відвідують храм Божий, чи з благоговінням і страхом Божим стоять вони в ньому?
- чи подають у цьому приклад батьки їхні?
- чи читають вони корисні для душі книги у вільний час від житейських турбот, недільні і святкові дні?

Відповідь проповідника категорично критична, але, на жаль, правдива:

«Ні. Книги духовного змісту вони читати не люблять; читають із задоволенням книги, приємні для почувань та згубні для душі. Батьки ж, бачачи, як їхні діти захоплюються читанням подібних книг, не забороняють їм, вважаючи, що це необхідно для розвитку розуму і здібностей, забуваючи, що читання душевнокорисних книг створює не лише розум і серце, а й зробить їх угодними Богові і приємними людям».

Чим відрізняється така проповідь від більшості тих, які сьогодні звучать з церковних амвонів після завершення Служби Божої? У ній мало схоластики, більше життєвих реалій. Тут слово мовиться від душі й спрямовується до кожного слухача. Тут колосальні знання, любов до справи, емоції, пристрасть, зацікавленість самого мовця і вміння його зацікавити слухача.

Після читання такої проповіді мимоволі приходиш до висновку про те, як здрібніло, духовно й інтелектуально понизилося наше провінційне духовенство. Переїняте передусім власними матеріальними інтересами, мало начитане і, здебільшого, зденаціоналізоване, непатріотичне, таке духовенство часто постає далеким від справжніх потреб і почувань своїх прихожан...

У «ЧОРНОМУ СПИСКУ» УКРАЇНОФІЛІВ

У лютому 1857 року отця Огієвського призначають настоятелем Ніжинського Преображенського храму. Майже одночасно із цим новим призначенням стає членом Ніжинського духовного правління (із цим громадським дорученням він справлявся до самого закриття цієї інституції).

Він і в місті не полишав вироблених у Данині звичок: бути простим і доступним не лише з прихожанами свого храму,

а й із незнайомими городянами. Звичайно носив там рясу одного й того ж кольору – зеленого. Через це й прозвали його ніжинці «зеленим попом». Старе й мале знало, де живе той зелений піп. Відчуваючи брак освіти, 1861 року, маючи вже 47 років, він успішно складає в Чернігівській семінарії екзамен для «возведення» в ранг студента (за сучасним виміром, із бакалавра стає магістром).

Єпархіальне начальство випробувало його в цей час й іншими додатковими відповідальними дорученнями. 1853 року 39-річного отця Петра обирають благочинним

Часом, Чернігівскої Губернии, в
соборно-приходной Церкви, Николая
- Охотского и друзей его при
их в присутствии дома по
считывалось в Чернигов
по окончании курса Святых
руководителей в Священни
кой Церкви Святой Дамьян, в
в 25 Октября, при котором
нб. 13 в 1854 году 2 февраля
келю, Архидиакону Черниговск

Фрагмент рукопису Петра Огієвського.
З листів до О. Кониського. 1876.

округу, а 1855 року доручають організувати переміщення Архіву колишнього Козелецького духовного правління до Ніжинського духовного правління (за це в особовій справі священика з'явиться подяка від Консисторії).

Зовні спостерігаючи за такими переміщеннями та дорученнями, можна зробити висновок, що в Огієвського-Охотського не було суттєвих непорозумінь чи якихось натягнутих стосунків із єпархіальним начальством. Таке, нібито, засвідчують і нагороди, якими не був обділений священик. Скажімо, до отриманих у Данині єпархіальних нагород згодом додалися урядові: орден Св. Анни 3 ступеня, орден Св. Володимира, бронзовий наперсточний хрест і медаль в пам'ять воєн 1853 і 1858 років. Отримав також відзнаку і від Червоного Хреста – «за труди з проведів військ і збору пожертв на потреби Товариства Червоного Хреста». 1885 року введений до сану протоієрея.

Втім, напруженість у стосунках із владою все ж була. Думається, духовна консисторія в Чернігові давно вже несхвально стежила за літературною творчістю священика, як представника Російської церкви, за його частими публікаціями із суто українофільської тематики. Йшлося про публікації не лише в офіційній губернській газеті, а й, скажімо, у періодичних збірниках «Чтения для солдат» чи того ж не цензурованого російською владою галицького альманаху «Ватра».

І тут доречно згадати сучасника Огієвського, його приятеля й однодумця Олександра Кониського, якому належать слова про каміння, що кидають таким людям, як Огієвський, «прямо під ступні і які не дають вийти на ту стежку, де розвивається і кріпне талант, моральна і духовна сила». Огієвський листувався з Кониським, і з того писемного спілкування його ідейний побратим відчув наявність такого каміння на життєвому шляху чернігівського священика, просвітника і письменника із чітко загостреним відчуттям своєї причетності до долі українського народу.

Що таке припущення небезпідставне, засвідчують подальші переміщення отця Петра по службі після переведення його із села Данина до Ніжина. 1862 року імператорським наказом отця Огієвського затверджено директором «Попечительського про тюрми товариства». Дворічне керування цією специфічною державною інституцією наблизило його до особливо відповідальної праці священика в екстремальних умовах. Надалі така екстремальність для нього стане звичною. Адже на наступні три роки його пошлють законоучителем до одного з піхотних резервних батальйонів Російської армії.

З 1867 року Ніжинське міське духовенство рекомендує кандидатуру Петра Огієвського для затвердження Високопреосвященним Архієпископом Чернігівським і Ніжинським Варлаамом депутатом зі слідчих справ.

Останнє призначення отця Петра пов'язане з переїздом його до Чернігова. У 1887 році він стає настоятелем Петро-Павлівської церкви при Чернігівській тюрмі. Живе й переконливе слово душпастиря було особливо потрібне саме такій категорії цього специфічного храму.

Як бачимо, від 1862 року Огієвського посилають працювати фактично в закриті для світських людей заклади (тюрми, військові частини). Цілком зрозуміло, що збирати фольклорні, етнографічні матеріали, писати байки в таких умовах було навряд чи можливо.

Це була своєрідна, завбачливо приготовлена владою, ізоляція від світського життя священика російської церкви, який не приховував своїх українофільських поглядів. Він не просто проявляв свій підвищений інтерес до спірних, із точки зору офіційної історії, епізодів української минувшини, до народної творчості українців, а й спонукав до цього значне число простих людей, передусім своїх вірних. До того ж мав на них беззаперечний вплив своїми довершеними і переконливими проповідями. А це для ревнителів «єдиної і неделімої» імперії вже вважалося небезпечним.

Ще одним свідченням недовіри керівництва епархії до свого нестандартного священнослужителя стала офіційна реакція на поважну ювілейну дату: 1887 року виповнювалося п'ятдесятиліття священничої діяльності протоієрея Огієвського. Втім, ніяких конкретних кроків із боку консисторії щодо офіційного відзначення цієї дати й не було. Незважаючи на те, що знаний і заслужений ювіляр уже служив у Чернігові, бід боком проводу епархії, його ювілейну дату скромно відзначали... в Ніжині – за ініціативою тамтешнього духовенства.

Вшанування почалося після урочистої літургії в кафедральному соборі Ніжина. Наприкінці молебню за здоров'я першим привітав ювіляра колишній ключар цього собору протоієрей І. Буримов і підніс образ Феодосія Углицького. Потім ніжинський благочинний священник Андрій Виницький, подарувавши ювіляру образ Спасителя, виголосив промову, з якої варто навести ось цю показову фразу: «Проревність Вашу до пастирського учительства свідчать відомі нам у пресі ваші повчальні тексти».

Один із настоятелів сільського храму Ніжинського благочиння Т. Стефановський послав про це відзначення коротку замітку до «Черниговских Епархиальных Известий», яка й була опублікована в числі 5 за 1888 рік.

У своєрідний спосіб підсумовує пройдений ювіляром непростий життєвий шлях ось ця цитата. Її віднаходимо у вітальній адресі від Ніжинського духовенства:

«Чернігів бачить тебе тільки в захід твоїх днів, а град Ніжин бачив тебе в розквіті здоров'я і сили. 26 років ти був близьким цьому місту з його численним духовенством і 26 літ ти, як страж церкви Христової, безупинно просвітлював словом Божим свою паству. При тім лицемірству чужа була душа твоя; язик твій завжди працював у унісон з розумом твоїм і лукавство не мало місце в серці твоїм. Ці благородні риси твого характеру, що завжди прикра-

шалися твоєю християнською незлостивістю. У зв'язку з многотрудною твоєю пастирською діяльністю, не могли не здобути і, насправді, здобули тоді найповнішу любов, глибоку повагу і постійну відданість тих ніжинців і ніжинського духовенства, хто добре тебе знає. Прийми від нас і посилаємо тобі образ пастирначальника Ісуса і молись перед ним про достойність нашу» (виділення мої – М. Т.).

Текст цієї насправду глибоко продуманої і зворушливої вітальної адреси підписали усі священники Ніжинського духовного округу. Наприкінці цієї адреси зроблено наступну приписку: «Довідавшись у Ніжині про вшанування о. протоієрея Огієвського і, як наступник його по приходу села Данини, прикладаю і свій задушевний голос привітань і поздоровлень. Щиро радію, що шановний ювіляр видимо нагороджений благословенням. Благочинний протоієрей Петро Скорина».

Втім, роздумуючи в пору того ювілею над своїми біографічними віхами й духовними та творчими набутками, отець Петро не раз повторював, що ніколи не обирав місця свого служіння за вигодою чи зручністю, а завжди йшов туди, де найбільше був потрібний його досвід, знання і високий житейський чин.

Як бракує такого досвіду, знання і такого високого житейського чину багатьом нинішнім духовним провідникам, хто їздить на церковні відправи підйомними в цінах хіба що олігархам «мерседесами» чи «тойотами» і рахує міру своєї служби кількістю зібраних під час тих богослужб пожертв вірних простих прихожан...

ЧОТИРИ ПОСИЛАННЯ ДОЛІ ПЕТРА СКОРИНИ

З пам'яті весь час зринає один і той же «ролик»: котиться церковною підлогою людський череп. Чиясь нога штурхає його в інший бік, звідти ще хтось доклався, спрямував у протилежний. І так викочується цей «м'яч» аж за поріг церкви. Далі розбивається навпіл, падаючи з високих сходів, ніби втікаючи від нарути, ніби в безнадії шукаючи прихистку біля цвинтарної огорожі... Той череп був першим. За ним вилітали із підземелля інші кістки. Багато їх було потім...Перемішалися в тому безумному метанні зі склепу кістки будівничого цього храму та його вірної дружини.

(З дитячого спогаду)

На непростій дорозі земного життя людина отримує немало різних посилянь долі. Не так важливо, добрі чи прикрі, щасливі чи трагічні, – їх не перечекати, не обманути, не обійти. Нікому не дано також знати, який набір таких посилянь випаде кожному, і в якій послідовності ними прийдеться користатися чи переборювати.

З усіх випробувань, що випали на долю героя цієї розповіді, головними виділимо ось ці: *слава, журба, збезчещення, забуття*. Щоправда, два останні посили долі Петро Скорина не переборював. Відійшов у світ із обдаровуючим багатьох заповітом і усвідомленням того, що свій обов'язок перед дорогою йому данинською громадою виконав чесно. Не міг навіть у думках припустити, що пройде небагато часу і та ж громада стане тупо-німим свідком його несправедливого збезчещення, озвірілого поганьблення тлінних останків його й дружини і... зрадливого забуття.

Страшно й перепитати: чи можливо таке? Адже раніше так вчиняли тільки яничари, у яких вороги силою чи маніпуляціями вкорочували або відбирали назовсім пам'ять.

СЛАВА

Такого пожвавлення в центрі Данини не було навіть у рідкісні дні сільських ярмарків. Селом усе котилися й котилися зазивні відголоси церковних дзвонів. На урочисту ранкову літургію до церкви з усіх вулиць прямували цілими сім'ями. Із довколишніх хуторів та сусідньої Шатури рипіли валки підвід, переповнені святочно вбраними дорослими й малими. За тисняви гужового транспорту на майдані біля церкви місцеві селяни спроваджували «чужинські» підводи та карети на сусідні вулиці та вигони. «Чужинськими» тут називали приїжджих з інших сіл повіту. Мали мороку з прилаштуванням фаєтону княгині Олександри Василівни Голіциної, яка також того дня вважала за необхідне прибути в село.

«Вірних було так багато, що Данинський храм, незважаючи на свій великий розмір, не зміг вмістити всіх бажаючих взяти участь у молитві», – так описали 1898 року картинку в церкві й довкола неї «Черниговские Епархиальные Известия».

Яке ж свято так пишно відзначали в ніжинській Данині 23 листопада 1898 року?

Наперед організовані почесні віддавали дуже шанованій у цілій окрузі людині – місцевому священику, протоіерею отцю Петру Васильовичу Скорині. Головна подія – півстолітній ювілей його душпастирської діяльності. Для данинців був ще один ювілей – 40-річчя праці отця Петра в їхніх храмах – на початку в Архидияконо-Степанівському, а згодом – у Свято-Троїцькому. Данинський приход у житті цього священика був другим. До цього, за розподілом консисторії, після закінченні духовної семінарії в Чернігові, він служив понад 10 років у селі Грабівка Козелецького

повіту. За дивним збігом обставин, тамтешній храм також називався Свято-Троїцьким.

З огляду на те, що данинський священик уже четвертий десяток років підряд був одночасно і благочинним Другого Ніжинського духовного округу (а сюди входили 23 церкви з 21 населеного пункту південної частини колишнього Ніжинського повіту), до Данини з'їхалися чи не всі священики, псаломщики, диякони з підпорядкованих цьому округу храмів. Деякі з них добиралися зі своїми хорами.

У тогочасній царській Росії 50-річчя праці на державній, військовій чи духовній службі вважалося поважною датою, гідною пошанування на державному рівні. Спеціальним законом було прописано, що уряд нагороджує таку людину орденом Св. Володимира 4 ступеня. Особі, якій за височайшим указом царя вручався цей орден, присвоювалося довічне дворянське звання. Як зазначає у своїх спогадах багатолітній настоятель Козьмо-Даміанівської церкви містечка Нова Басань, щирий приятель і однодумець ювіляра отець Матвій Полонський, «ювілеї ці навіть серед духовенства бувають рідко: так, я за своє життя знаю три такі – протоіерея Скорини в с. Данині, священика Івана Левковцова в с. Свидівці і священика Миколи Полонського, мого дядька в с. Кобижчі; да і мій четвертий».

Якщо до цього додати раніші відзнаки: такі ж урядові ордени Св. Анни 3-го і 2-го ступенів, нагороди Чернігівської єпархії – Золотий Наперсточний Хрест, Позолочену Біблію, а також згадати про важливі виборні посади (благочинний округу, депутат від місцевого духовенства з училищних справ, наглядач церковних шкіл Ніжинського повіту), то стає зрозумілим обшир та вага зробленого ювіляром, як також і міра його пошанування.

Що ж до ордена Св. Володимира, то цю найвищу нагороду з офіційним номерним знаком (за порядком видачі по всій Росії це був лише 303-й примірник) отець Петро отримав задовго до листопадових урочистостей – 6 лютого – під час з'їзду духовенства округу, що

*Благочинний Другого Ніжинського округу
прот. Петро Скорина (сидить четвертий зліва-направо)
у колі представників сільського духовенства та інтелігенції
біля свого дому в Данині. Фото зроблене до 1904 року*

відбувався тут же, в Данині. Тоді на з'їзді й було прийняте рішення про урочисте пошанування благочинного округу з участю всієї громади. Обраний оргкомітет на чолі із отцем Іваном Крачковським (настоятелем церкви в Талайвіці) мав підготувати програму святкування.

Торжества в Данині проходили два дні. Перший почали із всенічної служби, яку здійснював о. Камінський. Другого дня пізню літію очолював сам ювіляр в співслуженні священників та дияконів цілого округу. І без того голосистий та злагоджений хор данинських співаків якимось особливому виконував тропар «Заступнице милостива».

По закінченні служби виявили бажання сказати тепле слово про ювіляра немало промовців. Особливо зворушли-

вими, як зазначають ті ж «Черниговские Епархиальные Известия», були виступи розпорядника свята о. Івана Крачковського та священника з Нової Басані о. Матвія Полонського. З-поміж інших чеснот знані люди краю помітили один із таких талантів отця Петра як рідкісне уміння поєднати в собі справедливість і милосердя, обов'язок і любов.

Не менш проникливими були виступи прихожан церкви. Представники громади Данини дякували винуватцеві торжества за новозбудований Свято-Троїцький храм (досі в селі існувала стара й затісна двокупольна церква Св. Архидіякона Степана), за таку ж показну і простору нову школу, де мають можливість навчатися їхні діти. Все це виросло на очах в останні роки стараннями їхнього духовного провідника.

Неважко було підбирати добрі й щирі слова визнання і шатурянам. Сто років вони ходили на служби Божі в Данину, не маючи власного храму. І лише з активною допомогою данинського священника в Шатурі був створений окремий приход, збудована спочатку цвинтарна, а нещодавно і повноправна Олександрівсько-Михайлівська церква – окраса села, яку видно звідусіль здалеку.

Зазвичай кожний виступ закінчувався піднесенням подарунка. У зафіксованій на газетній сторінці хроніці цього дійства всі вони перелічені. З огляду на бездуховність і казнокрадство нинішніх олігархів та високопосадових державних чиновників, у чому мільйони українців мали можливість переконатися в дні Революції Гідності, оглядаючи з екранів телевізорів внутрішнє начиння маєтків «слуг народу», ті подарунки більш ніж столітньої давності варто назвати. Від духовенства округу – освячені в Ніжині образи Св. Митрофана Воронежського (в день пам'яті цього святого ювіляр був рукоположений півстоліття тому в сан священника) та Феодосія Углицького – заступника правдолюбів. Храмова ікона в ім'я Архистратига Михаїла – від Шатури, а від Данини – ікона Покрови Божої Матері, на честь освячення десять років тому благочинним Скориною у своєму

трьохпрестольному Данинському храмі престолу в ім'я Покрови Божої матері. Від псаломщиків округу – майстерно оздоблена друкарями Києво-Печерської лаври Євангелія. Від Ніжинського благочинія – іменна ікона Св. Великомученика Петра. Власниця Данини княгиня Голіцина не поскупилася на позолочений наперсний хрест.

Завершилося церковне дійство молебнем святителям Митрофану і Феодосію Углицькому. Співала вся церква: священники, псаломщики, вірні.

І ще одна зворушлива картинка, яка не була передбачена сценарієм. По виході з церкви прихожани влаштували по обидва боки проходу ювіляра та гостей «живий коридор», який простягнувся через весь сільський майдан аж до дому священника. Там гостей зустрічали хлібом-сіллю на вишитому данинцями яскравим українським узором рушнику і запрошували на чайне прийняття. Хор супроводжував процесію одухотвореним гімном «Многая літа».

Бажаючи увічнити пам'ять про цей день і знаючи про широку благодійну діяльність свого благочинного, духовенство округу одноголосно постановило: створити касу для допомоги бідним свого округу. Йшлося про добровільні щорічні пожертви не прихожан храмів, а духовенства округу. Цей проект другого дня подали до управління Консисторії єпархії на архіпастирське затвердження Його Пресвященства.

«Дай Боже, щоб подібні святкування у нашому краї освячувалися і подібними справами християнської благочинності!» – ось слова розпорядника свята отця Івана Крачковського, які завершували два урочисті дні. Вони не лише для розчуленого ювіляра, а й для мешканців цілої округи стали, напевно, історичними.

ЖУРБА

Незмінним супутником слави Петра Васильовича була журба. Помітно підкосили його здоров'я передчасні

смерті двох доньок і трьох зятів. Клопоти над вихованням осиротілих онуків узяв на себе. Усіх їх виховав, вичив, допоміг стати на ноги.

Дуже переживав за найстаршу, Тетяну. Заміж вона вишла в Рівчак за тамтешнього священика Калачникова. На початку все в молодого подружжя складалося добре, хоча чоловік часто хворів. Але з поверненням додому свекра, який по смерті дружини жив тимчасово у другій жінки, життя змінилося. Батько-п'яниця виявився далеко не порядною людиною: не жалував своїх двох синів, часто принижував їх при людях, вступав у бійки. Діставалося і старшій невістці. Інтелігентна, розумна і добра молода жінка не змовчувала свекрові, коли той у чергове компрометував перед громадою синів-священиків. За що й поплатилася. Напередодні Великодня, коли чоловік вийшов з хати раніше – готуватися до служби в місцевому храмі, свекор у пориві гніву різко штовхнув вагітну невістку з рундука. Через два дні вона народила мертву дитину і сама ледь залишилася живою. Чоловік її, не справившись від нервового потрясіння, за два місяці помер. Опіку над двома синами старшої доньки – Миколою та Петром – отець Петро також взяв на себе.

Останній болісний посил долі із цього боку – смерть дружини Анни Климентіївни. Народжена і вихована в дворянській родині (дитинство провела в селі Краснопілля Кролевецького повіту), ця жінка без роздумувань відмовилася від усталеного в багатій сім'ї розпорядку життя і, вийшовши заміж за звичайного випускника духовної семінарії, з глибоким усвідомленням взяла себе роль добродійки священика нічим не показного сільського приходу чернігівської глибинки. Селяни полюбили її за доброту, начитаність і відкритість, за підтримку усіх благодійних починань, які ініціювала сільська церква.

Як справжній християнин, Перо Скорина із дивовижною моральною витримкою, без нарікань і опускання

рук переносив такі випробування, що випадали на долю родини.

Не обминали його неприємності і з «сильними світу цього». Маючи вдачу людини чесної, благородної і принципової, отець Петро не приховував свого негативного ставлення до тих, хто зневажав, грубив, насміхався над іншими. І то не залежало від чинів. Здається, він був першим, хто наступив на горло самолюбства одному дуже багатому, але чванливому петербурзькому вельможі, який мав у підпорядкованому Скорині благочинному окрузі свій маєток, – в селі Татарівці, за 15 кілометрів від Данини. Вельможа цей – Федір Цицурін – був дуже впливовою в Росії персоною. Свого часу він, доктор медицини, ректор Київського університету Св. Володимира, допоміг вилікувати в Києві дружину імператора Миколи I. За це цар призначив його персональним лікарем імператорського двору. По смерті царя Цицурін дуже здружився з його сином – престолонаслідником Олександром II. Можна собі уявити, що важило слово цієї дуже наближеної до імператора особи, якщо хтось їй у чомусь не догодив.

Щорічний приїзд Цицурина на два-три місяці на відпочинок у Татарівку був сущим прокляттям для начальства повіту. Адже все воно, строго за ранжиром, у супроводі чи не всієї поліції повіту, мусило заздалегідь вишиковуватись на залізничній платформі станції Носівка, зустрічаючи зі столиці імперії літерний потяг і по-військовому доповідати вельможі, а потім у такому ж складі супроводжувати його фаєтон аж до маєтку, догоджаючи всім його непередбачуваним забаганкам.

Одна з таких забаганок стосувалася соборного служіння в домовій церкві вельможі на честь його приїзду з участю хору та трьох священників. Неодмінною складовою примхи було, щоб цю службу очолив сам благочинний духовного округу, тобто протоієрей Петро Скорина. Священик місцевої церкви села Сального отець Матвій Полонський (а саме до цього приходу була приписана

Татарівка) відразу ж поспішив кінкою в Данину за благочинним. Однак, той їхати в Татарівку... відмовився. Суть цієї відмови у своїх спогадах отець Матвій виклав так: «Прочитавши листа від вельможі, старий прямо мені сказав: їхати йому, старому, 20 верст, потім служити 2–3 години, а найголовніше – опісля принижуватися перед панами і перти за обідом 3–4 години вкрай важко; я вже при одній думці про це захворів. А тому напишу подячно-вибачальний лист і пошлюсь на хворобу».

«Слава, честолюбство, влада в корені псують людину, недалеко розумом», – цю думку отця Матвія Полонського про свого пана Федора Цицурина, від якого натерпівся найбільше з усіх священиків, цілковито поділяв і протоієрей Петро Скорина.

Цей епізод із біографії священика Скорини, про що часто згадували опісля в губернії, характеризує високу гідність непересічної людини, її невміння і небажання «прогинатися» перед чванливими вельможами. Про реакцію самого деспотичного придворного петербурзького лікаря на такий неочікуваний випадок благочинного нам нічого не відомо. Найпростіше, що міг зробити, то це усунути Скорину від приходу чи з посади благочинного. Проте, мабуть, не встиг. Адже невдовзі після того випадку Петро Васильович власноруч напише й надішле в єпархіальне управління «прошення» про свою відставку.

На той час він помітно подався на здоров'ї – далися ознаки душевні переживання за родинні й суспільні негаразди. 1904 року старша донька Тетяна забирає з Данини батька під свій догляд. Незадовго перед тим вона покинула Рівчак, де по смерті ненародженої дитини та чоловіка не могла більше жити, і переїхала до Ніжина.

За три роки перебування в ніжинському домі доньки стан здоров'я отця Перта погіршувався. Відчуваючи, що живим у Данину вже більше не повернеться, він пише і реєструє в нотаріуса останній свій прижиттєвий документ – *Заповіт*.

Першим пунктом цього Заповіту було прохання поховати його в Данині, в підземеллі спорудженого ним колись Свято-Троїцького храму. Приготування до цього він зробив заздалегідь. Коли померла дружина, зрозумів, що це село, яке за 45 років вірної служби стало рідним, має бути й останнім прихистком його тлінного тіла. Там, у Данині, пройшла його і молодість, і зрілість, і старість. Там виростали, виходили заміж доньки. Там зазнав слави і пережив гіркоту втрат та розчарувань. Там його неймовірними стараннями вирости церковно-приходська школа і диво-церква. Такої величної і красивої, на п'ять куполів і шостим – дзвіничним, не знайдеш і досі у жодному селі цілої області...

Отож, завчасно й подбав про склеп у правому притворі свого дітища, де поховав дружину, залишив частинку того склепу й для себе. Іншого місця свого вічного спочинку, окрім Данини, він не бажав.

Будучи певним, що прийняв правильне рішення, він хотів, щоб і по його смерті Данинський приход розвивався і збільшувався, а духовність селян стверджувалася. Тому другим пунктом Заповіту був грошовий подарунок Данині із власних заощаджень: на потреби Свято-Троїцького храму – 2500 рублів, на Данинську церковно-приходську школу – 1000 руб. Не забув і про сусідню Шатуру, де також його стараннями постала нова церква. На її потреби заповів 700 рублів.

«24 лютого 1908 р. волею Божою мирно відійшов на той світ у м. Ніжині, в будинку рідної доньки, заштатний протоієрей Св.-Троїцької церкви села Данини Ніжинського повіту – на 83 році свого життя», – так починався некролог, опублікований у офіційній частині періодичного видання «Черниговские Епархиальные Известия» від 1 вересня 1908 року.

За скупими рядками цього некрологу, підписаного тим, хто добре знав покійного, – священиком села Курилівка Миколою Крещановським, можна відтворити хвилюючу картину повернення оця Петра Скорини з Ніжина в Данину.

«По прибуттю в с. Данину колишні прихожани о. Петра з благоговінням і сльозами вдячності, після здійсненої заупокійної літії, опустили труну в могилу. Мир праху твоему, спочилий брате, о. протоіерей Петро Васильович! Усі ми тебе гаряче любили і глибоко поважали, – не залишимо тебе і своїми молитвами про упокоєння душі твоєї в мирі праведних! Не забудь і ти про нас, коли предстанеш до Престолу Всевишнього, в своїх достойних молитвах. Нехай буде тобі царство небесне у Бога, вічна пам'ять у людей», – так закінчується згаданий вище некролог.

Та чи на вічний спочинок повертався Петро Скорина в свою Данину? І чи на добру пам'ять?

ЗБЕЗЧЕЩЕННЯ

Після жовтневого перевороту 1917 року Данинська церква кілька разів насильно закривалася, але щоразу знову озивалася своїми закличними дзвонами й відкривала двері для наполегливих прихожан. Коли у 20-х роках потужний автокефальний церковний рух ширився Україною, заповонив він і вірних данинців. Церква ніби ожила, уквітчалася українськими рушниками, заговорила до людей рідною мовою. Проте, після фізичного знищення усіх провідників УАПЦ просторе приміщення храму в 1936 році комуністи вирішили використати під зерносклад.

Окупувавши село, німці церкву знову відкрили, у життя громади та порядок ведення богослужб не втручалися. А незабаром по війні на її головні двері представники більшовицької влади в селі знову нависили амбарний замок.

Втім, незважаючи на те, що в селі у ті буремні роки процвітав і бандитизм, і пограбування громадського майна, і вбивства, і групові чвари, – жодного разу (і тут варто підкреслити – ж о д н о г о) ніхто не прагнув навіть підійти до дверей, що ведуть із приміщення церкви до склепу спочилих Скорин. І це при тому, що старожили не раз переказували, що склеп той незвичайний, що слово «Скорина»

великими літерами написане на гробі не жовтою фарбою, а справжнім золотом, що все своє багатство цей піп наказав покласти біля себе в труні, що там «хрестів золотих з таким ж ланцюгами ціле царство».

Всіляке говорили в селі. Чому ж раніше ніхто не пробував навіть зазирнути до того склепу? Не вірили? Чекали? Боялися Божого покарання?

Справжня драма в селі розгорілася влітку 1961-го, коли місцеве сільрадівське начальство побігло попереду кінських оглоблів і ревно взялося виконувати вказівку партії про повсюдне закриття розсадників «пільми». У Данині місцеві чинуші-безбожники вирішили переобладнати Свято-Троїцький храм у... сільський клуб.

Історія руйнування церковних куполів, вивезення ікон із храму, кількаразового зафарбовування недолугими ідеологічними лозунгами розписаних ще в давнину майстрами-іконописцями його сакральних стін потребує окремої розмови. Тут же спробуємо з'ясувати факти святотатства, вчиненого самими данинцями над пам'яттю про колишнього свого духовного пастиря, перед яким знімали шапки в поклони їхні діди й прадіди.

За кілька місяців після того фатального рішення сільради у церкві ошаліла від отримання такого просторого приміщення молодь під радіолу танцювала в центральній частині храму «твісти». Всі з дня на день чекали завезення з Ніжина клубних стільців, збитих по чотири вкупі – мало бути в залі чотири ряди таких стільців – аж на 400 місць. Всім не терпілося бачити в клубі кіно. Та ось одного дня хтось пустив по селу поголос, що нині будуть викидати зі склепу кістки Скорини, бо коли завезуть стільці, то пізно буде. А як, мовляв, у клуб ходити, коли мерці під підлогою?

Збіглося багато охочих до цікавого, здебільшого школярі (школа ж – через дорогу) та старша молодь.

Авторові цих рядків до школи залишалося два роки. Отож, п'ятирічним, судилося зафіксувати в цій дитячій

пам'яті ту, як тепер видається, дикунську картину. Обіч порожніх стін храму тісняться люди. Хто наляканий, хто стривожений, але більшість – із гарячими іскрами цікавості в очах. Погляди всіх зосереджені на правому притворі церкви, названого на честь Святого Архидиякона Степана. Там на підлозі – чорна дірка, в яку, казали, першим спустився з ліхтариком у руках дядько Василь, по вуличному мав два прізвиська – Скачок і Жижжун. Старше покоління данинців добре знає цього чоловічка, якого в селі і любили, й боялися. Він жив на нашій вулиці, тому добре пам'ятаю його в обличчя. Говорили сусіди, що чашкою вбив свою жінку, розігнав чотирьох дітей своїх по родичах та безпробудно пив горілку. Посадили, але ненадовго. Не боявся нікого й нічого. Міг будь-якому начальству накричати, розкритикувати. Ніхто його не чіпав. За чарку (чи за пляшку) він і поліз до темного склепу. Одне запитання лиш залишається без відповіді: хто його попросив про це?

З пам'яті весь час зринає один і той же «ролик»: котиться церковною підлогою людський череп. Чиясь нога штурхає його в інших бік, звідти ще хтось доклався, спрямував у протилежний...

Той череп був першим. За ним вилітали із підземелля інші кістки. Багато їх було потім...Перемішалися в тому безумному метанні зі склепу кістки будівничого цього храму та його вірної дружини.

Ніким не контрольована вакханалія супроводжувалася шумом, гамором, криками, сміхом і плачами. Все злилося того надвечір'я в колишній сільській святині, якій волею обставин судилося відтоді майже на цілих 30 років стати місцем для проведення дозвілля майбутніх будівників комунізму. Іншими словами – сільським будинком культури. Не знайшлося нікого тоді, хто бодай пробував би зупинити те безумство.

А що ж із кістками колишнього настоятеля храму, благочинного одного з округів Ніжинського повіту та його дружини?

Другого ранку останки подружжя Скорин люди побачили у багнюці на вулиці – прямо посеред дороги між церквою і школою. Тоді сільські шляхи не були покриті щебенем. І коли чорнозем розквашувався від дощу, ходити пішки чи їхати підводою такими було неможливо. Кажуть, кістки так і лежали на тому місці кілька днів. Бачили їх усі, але зреагував на них лиш голова колгоспу. Зауважмо: не сільська рада, не школа, не медична установа, не пошта і магазини, що розміщувалися в центрі...

Той голова був фронтовиком, присланим у село десь із далеку. Прізвище мав Свинар'юв. Спілкувався з колгоспниками виключно російською. Казали, що господарником він був нікудишнім (колгосп «Дружба» завжди числився серед відстаючих), але совісним. Часто переказували в селі його фразу: «Как-то не по-християнски, люди. Нужно собрать эти кости и похоронить на кладбище»...

ЗАБУТТЯ

Десь на початку 80-х років минулого століття в Данину рейсовим автобусом з Ніжина приїхало дві жінки середнього віку. Хотіли хоч щось довідатися про свого родича, священика Петра Скорину. Важко сказати, чи відважився хтось у селі повідати про розкидані кістки їхніх предків на дорозі. Бо про все інше ніхто нічого не знав. Навіть місце на цвинтарі, де закопали ті останки, не може ніхто показати. Так і поїхали ті незнайомці ні з чим із села. А ті, хто спілкувався з ними, не здогадалися бодай записати їхньої адреси.

Кілька років тому чиясь недобра рука піднесла сірника до ще однієї сільської святині, пов'язаної з пам'яттю будівничого села, – родинного гнізда Скорин. Тривалий час у цьому домі містився сільський пологовий будинок та лікарня.

У цьому місці цієї печальної розповіді напрошуються з пам'яті слова нашого українського пророка і генія Тараса Шевченка, які завжди були й будуть актуальними: *«Село неначе погоріло / Неначе люди подуріли»*.

Можна знайти в «Кобзарі» і слова, що ніби спеціально адресовані тим данинцям, хто на власні очі був свідком чи чув про збезчещення пам'яті людини, провину перед якою село не спокутало й досі: *«Стояли, чухали лоби / Німїї подлії раби...»*

В час підготовки до друку книги автор цих рядків не раз намагався «розговорити» старших данинців із тим, щоб оживити, уточнити деякі епізоди тієї сільської драми.

Почав від тих, хто живе поруч із церквою. Відповіді не могли не розчарувати: *«не був», «не чув», «не пам'ятаю»*. Якщо й казали щось конкретніше, то прізвищ не називали, посилаючись на власну забудькуватість. Порадів, що згадати «за церкву» погодилася тітка Галина. В мої шкільні роки вона працювала в школі прибиральницею. Мешкає віддавна в центрі села й відколи відродилася церковна громада, співає в півчій.

Таким стояв до початку третього тисячоліття споруджений ще наприкінці XIX століття будинок священика Скорини. Невдячні данинці навіть не пробували шукати з-поміж своїх новоявленого Герострата

Розмова обіцяла бути цікавою. Однак моя професійна журналістська звичка непомітно тягнутися до кишені за блокнотом у непідходящий момент зіпсувала всю справу. Тітка Галина зреагувала миттєво й далі була відвертою. Говорила і з певним присмаком жалю: «Нічого я тобі, Коля, не скажу. Бо ти приїхав із Києва і поїдеш туди. А тут придуть знову комуністи до влади і мене ще в тюрму посадять за ці спогади».

Щире зізнання цієї згорьованої землячки-трудівниці багато що прояснило мені. Ось у чому одна з поки невиліковних хвороб сучасної України, особливо її глибини, – генетична боязнь її старших громадян, що пережили не одне лихоліття, говорити правду. Бо в тій тоталітарній системі, з якої вони всі вийшли і з якою ніяк не можуть попрощатися, за це карали: позбавленням роботи, конфіскацією майна, в'язницею, гонінням на дітей і внуків. За боязню говорити правду стоїть небажання її знати. А відтак – боротися за неї. Так, мовляв, простіше, так легше жити.

Чи насправді це так?

Переконаний: драматична історія отця Петра Скорини (а таких історій у кожному селі можна «відкопати» десятками), спонукає багатьох до переосмислення непростих уроків нашої історії. І до покаяння, яке очищує власне сумління, робить людину мудрішою, добрішою.

Що ж до сучасних данинців, які й далі продовжують «нічого не пам'ятати», вихід колись неминуче прийде один. Від усвідомленого каяття перейти до конкретного діла. Годилося б таки громаді віднайти місце на цвинтарі, де перепоховані того злопам'ятного 1961-го кістки Петра Васильовича Скорини та його дружини й поставити таки там хреста. А краще – достойного пам'ятного знака.

Та й одну із вулиць Данини варто назвати на пам'ять про цього справжнього обереза й воістину великомученика за кращу завтрашню долю Данини.

ДАРИ КНЯГИНИ ГОЛІЦИНОЇ

1883. Під забудову церкви в Шатурі княгиня Олександра Голіцина подарувала 8 десятин 323 сажні власної землі.
1888. Коштом княгині виготовлено іконостас у Данинському Свято-Троїцькому храмі.
1891. Для звершення будівництва нового приміщення школи в Данині княгиня пожертвувала 200 рублів золотими.
1912. Коштом княгині в Шатурі зведено школу.

(З архівних документів)

ПОДАРУНОК ВІД ЦАРИЦІ НОВОМУ ФАВОРИТОВІ

Після остаточного поруйнування Запорозької Січі поділені раніше українськими гетьманами між козацькою старшиною землі в наших краях отримують нових власників – російських. Так, значну частину Чернігівщини дістав, як подарунок від цариці Катерини II, новий її фаворит граф Петро Рум'янцев (1725–1796).

Головна садиба цього одного з найбагатших у Російській імперії вельможі знаходилася в селі Вишеньки Коропського району. Там, на лівому березі Десни, в 1782–1787 році було побудовано садибно-палацовий комплекс, який за архітектурною виразністю та красою оздоблення міг позмагатися з подібними палацовими комплексами Європи.

Генерал-фельдмаршал Петро Рум'янцев – суперечлива постать української історії. У першій половині свого правління приніс Україні немало шкоди: не без його активної

участі були скасовані формальні залишки української особності – ліквідовано Військо Запорізьке, Гетьманщину як форму адміністративного правління, полковий устрій низових органів самоврядування. Щоправда, у другій половині виконання своїх функцій цей царський намісник України дещо пом'якшив свої погляди на можливість української автономії, зблизився з українською шляхтою, схвально віднісся до появи першого об'єктивного загальноукраїнського історичного твору «Історія Русів» і в деяких питаннях виступав в опозиції до царського двору. За це й був усунений з посади 1789 року.

Останні роки свого життя граф Рум'янцев-Задунайський не полишав своїх маєтків в Україні. Похований був у Києво-Печерській лаврі – в одній із усипальниць Успенської церкви.

В українську історію ім'я Петра Рум'янцева назавжди вписане не стільки через його високі державницькі рега-

*Палац П. О. Рум'янцева-Задунайського кін. XVIII ст.
в с. Вишеньки Коропського району Чернігівської області*

лії, скільки за здійснену під його керівництвом повну ревізію стану землеволодіння, статистики й демографії людності, його соціально-правного стану напередодні остаточної ліквідації Козацько-Гетьманської Української держави. Під час тієї кількарічної акції упродовж 1765–1769 років було вперше описано історію трьох з половиною тисяч містечок і сіл, з яких пізніше утворилися Чернігівська, Київська і Полтавська губернії. Так званий *Румянцівський опис* склав майже тисячу томів цінних документів, в кожному із яких міститься від 300 до 1000 сторінок. І нині цей опис вважається найавторитетнішим національним джерелом давньої української історії.

За життя графа три села колишнього Ніжинського полку, що входили до Володьково-Дівицької волості, – саме містечко Дівиця та його давні сателіти Данина й Шатура – відносилися до найвіддаленіших від вишенько-румянцевських володінь. За переказами, він тут ніколи не бував. Із цієї причини нічого палацового й не будувалося в поселеннях, до яких власник не проявляв інтересу. Управлялися ці села через його намісників. Отож, не дивно, що коли до доньки графа Рум'янцева Марії посватався князь Павло Голіцин, граф вирішив подарувати ті три віддалені від головної резиденції села молодому подружжю.

ВОЛОДІННЯ ГОЛІЦИНИХ

Вийшло так, що у володінні відомого в Росії роду Голіциних Володькова Дівиця, Данина й Шатура перебували найдовше – нащадки Голіциних нікому більше ці три села не продавали, а трималися їх аж до жовтневого перевороту 1917 року.

По смерті Голіцина-старшого села переходять у спадок його синові князю Михайлові Голіцину. Це була знакова постать імперії: при царському дворі дослужився до посади Віце-Адмірала і мав військоове звання Генерал-Ад'ютанта. Володіння Даниною цим нащадком роду Голі-

циних припало на смутні часи до і після знесення кріпосного права. У цей період селяни, в передчутті волі, ставали менше слухняними. В маєтках Голіциних час від часу виникали селянські заворушення, про що згадується в інших розділах цієї книги.

1859 року генерал Михайло Голіцин помирає. Однак, він завбачливо подбав про справедливий, з його точки зору, поділ маєтності між членами своєї родини після його смерті. Згідно з цим заповітом від 28 квітня 1859 року його дружина, княгиня Олександра Василівна Голіцина, від травня того року вступила в володіння нерухомою маєтністю у Володьковій Дівиці, Данині й Шатурі. Всього їй у спадок переходило 6000 десятин землі. Спадок цей особисто для вдови був тимчасовим. За тим же заповітом, по закінченню піврічного терміну після смерті чоловіка, вся маєтність мала бути поділена у рівних частинах, між нею, вдовою, та трьома рідними братами покійного – князями Павлом, Сергієм і Миколою Павловичами Голіциними.

Поділ дівицько-данинсько-шатурського майна в цій родині збігся з повідомленням від міністерства шляхів про відчуження на рахунок держави тих земель, які потрапляли під забудову залізничного полотна нової Курсько-Київської залізниці, що мала сполучити Москву з Києвом. Із голіцинських володінь, на дівицько-носівському відтинку туди потрапляло 6 десятин 481 сажнів (це землі, що простягнулися від данинського урочища Володьковщина вздовж залізничного полотна в межах майбутньої зупинки «Дослідне»). Щоправда, власники від такого відчуження не зазнавали збитків: держава платила за кожну десятину по 80 руб. Отож, Голіцини мали заробити близько півтисячі рублів сріблом.

У Фонді Київського нотаріального архіву (книга №3 Київської палати Цивільного суду для запису довіреностей) нинішнього Центрального державного історичного архіву України в Києві знаходимо довіреність, видану братом покійного Михайла Голіцина Павлом на ім'я во-

лодьково-дівичького купця Йосифа Сатіїла, в якому надаються від імені родини повноваження на юридичне оформлення продажу тієї частини землі. У цьому документі читаємо зокрема таке:

«Ми з братами та вдовою брата згодні на цей продаж згаданої кількості землі і прошу Вас здійснити від нашого спільного імені купчий лист. Які потрібно із цього предмета від мого імені за Вашим рукоприкладанням в усіх присутніх місцях та в інших установах до владних осіб: прохання, оголошення, скарги і різного ґатунку папери подавати, де слід розписуватися і отримати під Вашу ж розписку від повіреного товариства за ту землю належні 496 руб. Словом, уповноважую Вас у всьому вище прописаному діяти від мене разом із княгинею Олександрою Василівною і братами князями Сергієм, Миколою Павловичами Голіциними, так як би з ним особисто діяв, в тому вам вірю і сперечатися і заперечувати не буду».

Внизу цього документа приписка: «Довіреність, що належить Путивльському 2-ї гільдії купцеві Йосифу Львовичу Сатіїлу, що мешкає в Чернігівській губернії Ніжинського повіту в селі Володькова Дівича 1868 року 30 дня. Київська палата цивільного суду, на основі 2308 Зведення Закону Цивільних 1857 р. свідчить, що ця довіреність відставним гвардії полковником і кавалером князем Павлом Павловичем Голіциним власноручно підписана і в книзі №3 частині 3 в ст. 365 записана».

Документ цей має три підписи: засідателя Кундиревича та секретаря Петрова, а також підпис князя П. П. Голіцина про отримання довіреності.

ОДНООСІБНА ВЛАСНИЦЯ ДВОХ СІЛ

Результат майнового поділу цих трьох сіл, згідно із заповітом Голіцина-старшого, був таким: вдова генерала

княгиня Олександра Голіцина залишилася й надалі одноосібною власницею Данини і Шатури; Володькова Дівича (з її більшим земельним володінням) переходила в спадок братів Голіциних. Котрому з них – встановити не вдалося. Відомо лише, що цей давній в Україні волосний центр належав доньці одного з братів Голіциних – княгині (у заміжжі) О. П. Долгоруковій.

Що ж до княгині Голіциної, то архівні документи засвідчують, що данинці та шатуряни насправду шанували останню свою поміщицю. Вона не мала маєтку в цих селах, але постійно приїздила туди. Її присутність засвідчена в дні різних урочистих подій: посвячення церкви і школи в Данині, відзначення ювілею священика Данини Петра Скорини, приїзд митрополита.

*Школа «від княгині Голіциної» в Шатурі
споруджена 1912 року*

Відчутною була поміч поміщиці своїм підданим у будівництві земської школи. Щоб зреалізувати проект побудови у 1891 році палацового варіанту шкільного приміщення в Данині, до виділених єпархіальною училищною радою 800 рублів княгиня Олександра додала 200 рублів золотими. З'ясувати, наскільки важила така сума, можна з порівняння: одна корова тоді коштувала від 6 до 10 рублів.

Не обминула своєю увагою княгиня і велелюдні урочистості в Данині 1898 року з нагоди 40-річчя праці отця Петра Скорини настоятелем Архидіяконо-Степанівського, а згодом Свято-Троїцького храму. Княгиня Олександра подарувала тоді імениннику особливо коштовну річ – позолочений наперсточний хрест.

Любила вона й Шатуру. Тут доречно згадати, що старовинна двоповерхова цегляна школа, що має незвичну для всієї округи архітектуру, схожу на готичний замок, зроблена в цьому невеликому селі її коштом. Легендарною стала й історія з даруванням княгининею Голіциною своїх земель на узвишші Шатури для спорудження тамтешньої церкви.

А історія з цим несподіваним для селян подарунком була така.

На сході мешканців Шатури восени 1882 року, що не міг відбуватися без участі отця Петра Скорини, йшлося про дві нагальні справи: місце для побудови храму і кошти, які слід збирати завчасно. Гарне і зручне місце під церкву просилося само: узвишся на перетині двох давніх шляхів обіч тогочасного північного краю села – на Данину та Носівку. Проте, цей шматок землі віддавна відносився до поміщицьких володінь, які належали тоді княгині Олександрі Голіциній.

Делегація шатурян до маєтку власниці Шатури із чоловічною про церкву повернулася додому з доброю звісткою: почувши про такий намір, княгиня вирішила подарувати сільській громаді для церковних потреб належні

їй 8 десятин і 323 сажні землі, що простягалися від сільського цвинтаря по обидва боки данинського шляху. Дарчий документ за №23 княгиня підписала і видала на руки селянам 14 березня 1883 р. Ніжинський нотаріус завіряє його через місяць – 15 квітня. У книзі реєстрів повітового нотаріального округу цей документ зареєстрований 28 грудня 1887 р. під №442.

СИТЦЕВЕ ПЛАТТЯЧКО Й ІМ'Я ВІД КНЯГИНИ

Про княгиню Голіцину в Данині та Шатурі можна й сьогодні почути кілька зворушливих переказів, які характеризують із кращого боку цю імениту на всю тодішню губернію багачку.

Селяни ніколи не чули, щоб вона десь кричала на підданих, когось принижувала чи вдавалася до фізичних покарань тих, хто за щось міг провинитися в економії. А таке часто дозволяли в своїх стосунках із підданими поміщики сусідніх сіл. Запам'ятали її незвичне для сільської місцевості «городське» вбрання. Як виходила з фаєтону до церкви, то поділ її плаття довжиною не в один метр волочився по землі, а шовковий світлий шалик розвівався на всі боки від вітру з-під її широкого капелюха з вуаллю. Любила зупинятися біля селян, щось приязно розпитувати.

Ще запам'яталися цукерки і солодощі, якими вона зазвичай пригощала дітей, коли виходила з храму. Інколи давала ї монети.

До Данинського, а згодом і до Шатурського храмів княгиня Олександра Голіцина зачастила після того, як її молодший брат Анастасій став ченцем Києво-Печерської лаври. Там, несподівано для всієї родини, вирішив узяти постриг і все своє молоде життя присвятити Богові. Відголоски тієї гучної на цілу губернію історії лиш окремими обривками речень дійшли й до Данини.

Переказували старожили, що князь Анастасій був неймовірної вроди. У ранзі бравого офіцера покладав вели-

кі надії на швидкий кар'єрний ріст в одному з драгунських полків, розквартированих неподалік Ніжина. І раптом, як грім на голову, – постриг у монастирі, чорна сутана і довічне добровільне монашество. Щось говорили про нещасливе кохання, про нечемну зраду нареченої зі знатної родини й розчарування юнака в мирському світі. У ніжинських салонах говорили, що історія юного офіцера Анастасія Голіцина дуже нагадувала відомий сюжет із повісті популярного на той час в імперії російського письменника Льва Толстого «Отець Сергій».

Чи так то було, чи по-іншому, але після тієї родинної драми княгиня Голіцина стала добрішою і щедрішою. І про це не могли не зауважити селяни в давніх переказах про свою поміщицю.

Про один із таких переказів довідався в час своїх останніх навідин до Данини від Анастасія Максимовича Гавриша, 1949 року народження. Багато років цей чоловік працював екскаваторником Ніжинської механізованої колони, яка упродовж 70-х років минулого століття осушувала заболочені місцевості колишньої ніжинської округи. Мережа каналів довкола Данини й Шатури, через які зникли давні живильні для соковитих предковічних луків води, – то справа цієї мехколоні. Анастасій Максимович, незважаючи на багаторічну міську прописку, – давній патріот Данини і збирач усіляких її історій.

Бабусю по матері мого співбесідника звали Надія. Її батько, поважний у селі господар, був управителем економії княгині Голіциної, яка містилася тоді попід лісом між двома селами – Даниною і дівичькою Криницею. Урочище, де розбудувалася ще до Першої світової війни та економія, віддавна прозивали Грушівкою.

Власниця економії часто «інспектувала» свої володіння, особливо ті місця, де розводилися на продаж нові породи свійських тварин – овець, корів, свиней (ця економія далеко славилася якісною м'ясо-молочною продукцією). Раз і застала вона свого управителя з дівчинкою-

підлітком, яка захоплено спостерігала в загороді за маленькими ягнятками.

Княгиня тоді запросила свого управителя та його одинадцятирічну доньку Надію на обід до свого маєтку. Дві деталі із спілкування з поміщицею запам'ятала на все життя та дівчинка: подарунок княгині та її побажання-прохання.

Подарунком було фабрично пошите світле ситцеве платтячко, яке власниця дому попросила дівчинку відразу приміряти. Прийшлося воно якраз, тому в тій розкішній обновці Надійка ввечері й додому з батьком повернулася. А ще княгиня не то жартома, не то всерйоз сказала на прощання дівчинці в присутності її батька:

– Ти дуже чемна і гарна. Як виростеш, вийдеш заміж і народиш дитинку, то мені дуже б хотілося, щоб ти назвала її Анастасієм або Анастасією. Це дуже гарне ім'я. І гарний є його покровитель.

1916 року Надія вийшла заміж і, народивши через рік сина, згадала за незвичне прохання батькової начальниці. Хлопчика назвали Анастасієм. 1941 року, у 24-річному віці хлопець той пішов на фронт. В село не повернувся. Поліг, як казали тоді, смертю хоробрих...

Моєму співрозмовникові той полеглий юний солдат доводився дядьком. Сестра Анастасія Ліда заміж вийшла 1937-го. 1949 року в родині Максима та Лідії Гавришів народився син. Його також завали... Анастасієм.

На честь полеглою юного дядька...

На пам'ять про давнє прохання-заповіт данинської княгині Олександрі Голіциної...

ГРЕЦЬКА ДОЛЯ В ДАНИНІ

Не знаю, де вони взялись, –
Приблуда князь. Була й княгиня.
Ще молоді собі були,
Жили самі. Були багаті:
Високі на горі палати,
Чималий у яру ставок,
Зелений по горбі садок,
І верби, і тополі,
І вітряки на полі...

Тарас Шевченко. Княжна

ВІНЧАННЯ В ЛИХУ ГОДИНУ

Такого вінчання, як у середині травня 1906 року, Всіх-святська церква в Ніжині, зведена місцевим грецьким братством наприкінці XVIII століття, давно не знала. Один із меценатів цього храму, поважний у Ніжині підприємець-грек Клеца віддавав свою доньку.

Наречений був сином знатного петербурзького князя Александрова, який володів багатьма землями в Конотопському повіті Чернігівської губернії. А що вінчання було в Ніжині, а не в Петербурзі чи сільському маєтку вельможі неподалік Бахмача, на те було дві причини. Передусім тому, що батьки грецької красуні Євдокії мешкали в Ніжині. А по-друге, полк, у який отримав призначення після навчання в Петербурзі молодий офіцер-наречений, квартирувався в цьому місті. Тут, на старій вулиці Гоголівській, у бальному залі будинку дворянського зібрання, молодь та й познайомилися.

На прохання батька нареченої місцевий благочинний вінчав юну й до неймовірності красиву пару старовинною іконою, що була сімейною реліквією грецької родини Клеців. Ікона ця на честь Іверської Божої матері була намальована на деревній основі одним талановитим ченцем-іконописцем у православному монастирі на святій горі Афон. За переказами, цей інок-маляр прибув туди всередині XVIII століття з Києво-Печерського монастиря. Вручаючи старовину ікону молодому подружжю, благочинний мовив слова, які юна Євдокія запам'ятала: «Образ цієї Божої матері народився у стінах святої Афонської обителі, яка віддавна славиться особливим господнім покровительством. Багато з таких образів, мандруючи світами, стають чудодійними. Чую серцем, що таким буде і цей образ. Бережіть його, діти мої, а він оберігатиме вас».

Втім, не в добру годину відбувалося те весілля. Полум'я запаленого у Петербурзі сірника першої російської революції 1905 року перекинулося і в низку чернігівських сіл. Спокійну доти Кропивну під Бахмачем, куди прибула щойно пошлюблена пара відпочити в маєток єдиного спадкоємця князя всередині травня 1906 року, незабаром охопив селянський страйк. Спершу він протікав мирно. Втім, старий поміщик-князь не поспішав виконувати вимоги своїх підданих щодо вищої платні та меншого робочого дня, і для застрашування доведених до краю селян викликав із повіту загін стражників.

Дві протиборні стіни зійшлися 26 травня якраз на подвір'ї князевого маєтку. У мить, коли, з одного боку, військові по команді «Приціл!» рішуче направили дула гвинтівок на розбурханий натовп, а з іншого розлючені селяни виставили поперед себе вила, коси, сокири та кілки, з парадного виходу з'явився молодий князь. З посмішкою на вустах, він швидко й голосно став говорити щось про примирення. Але не встиг навіть закінчити свого казання. Міцної статури селянин несподівано опи-

нився біля нього і з розгону та з несамовитим криком проткнув вилами молоде тіло. Наскрізь...

Далі змішалось все: постріли, крики, плачі й кров. Селянська маса, яка кількісно переважала стражників, кинулася до князівських покоїв, розтרוщуючи все на тому шляху. Вже коли з розбитих вікон маєтку повалив густий стовп диму, двоє повстанців старшого віку докінчували «зачистку» бічних коридорів, де була опочивальня молодого подружжя. Виламавши масивні двері, селяни з вилами в руках оторопіло зупинилися на порозі. Посеред кімнати, в одній нижній білизні, стояла на колінах молодого княгиня, тримаючи перед собою ікону й благаючи непроханих зайд пощадити.

Цілком вірогідно, що саме ікона, а не злякана до смерті жінка й зупинила убійників її чоловіка.

Про трагедію, що розігралася в селі Кропивна в першу російську революцію, виданий ще в радянську пору енциклопедичний словник «Чернігівщина» помістив коротеньке, на 16 рядків, гасло з назвою «Кропивненське заворушення селян 1906 року». Зрозуміло, що ні про вбивство молодого князя, ні про його ім'я, ні про подальшу долю княгині тут не згадується. Не вдалося віднайти ніяких документів про неї і в архівах.

Втім, на подальші житейські сліди княгині неземної краси з грецькою кров'ю Євдокії Александрової все ж вдалося натрапити. І, як не дивно, у глухому закутку Ніжинського повіту – Данині.

ЯК ГРЕЦЬКА ДОЛЯ СТАЛА УКРАЇНСЬКОЮ

Спочатку коротка згадка в архівній церковній історії Данинського Свято-Троїцького храму про старовинну ікону Іверської Божої Матері не викликала в мене особливої уваги. Із тієї причини, що завдяки старанням багаторічного настоятеля – благочинного другого Ніжинського духовного округу протоієрея Петра Скорини храм

цей славився в окрузі низкою й інших неповторних ікон.

Та згодом трапилася нагода потримати цю ікону в руках – вона й тепер висить на видному місці в цьому храмі. Якийсь внутрішній голос ніби підказував глянути на зворотний бік дерев'яної святині. І – дивовижа. У писаному чорним чорнилом мішаною грецько-старослов'янською мовами тексті, який ледь вдалося розшифрувати, містився цінний ключ для пошуку данинських слідів загадкової княгині. Ось цей напис невідомого писаря на спідній стороні ікони: *«Тонь Иверь Протетиса и Елиуса. Икона пожертвувана Евдокией Александровичевою и по ея уверению вывезена из Афона дедом ея Нежинским греком Клецою»*.

Як ця ікона потрапила в Данину? Хто, коли й за яких обставин приніс її до храму цього села? Відповіді на ці запитання ще можна було віднайти у спогадах когось із сільських старожилів.

Тепер переконаний: після тривалих, проте безрезультатних, бесід із не одним десятком старших мешканців Данини зайти на подвір'я Уляни Гаврилівни Нишпор (Дворської) безумовно спонукав мене Божий промисел. Ця мудра, добра й глибоко віруюча селянка, 1929 року народження, з якою зустрівся незадовго до її смерті, виявилася останньою гілкою саме тієї данинської родини, з якою неждано-негадано перетнулася доля молоді вдови-грекині – княгині Александрової.

Та перед тим, як описати дивовижну історію появи на подвір'ї сільської хати шанованого в Данині господаря Трохима Юхимовича Дворського відомої на всю округу княгині-грекині, варто дещо сказати про родини Уляни Гаврилівни по материній і батьковій гілках.

Авраменки – то по материній гілці. Їх у селі віддавна шанували за дві християнські чесноти: і що роботящі всі, і що богомільні. Прадід пані Уляни Антон Авраменко, вже будучи жонатим, раз на два роки постійно вибирався в паломницьку подорож до... Єрусалима. Ішов пішки до

Ніжина, звіти «товарняком» на Одесу, а там – кораблем до берегів Палестини. Починав ту довгу й далеку мандрівку на Масницю (в лютому), а повертався, коли хліби наливалися тугим колосом, перед жнивими. Привозив звідти образи і свічки. А ще – захопливі розповіді про засвіти, які любили слухати данинці недільними вечорами, коли традиційно збиралися «на лавочці під двором».

Заможніші господарі вважали за честь купити в Антона щось із привезеного ним із Святої Землі. Коли ставали власниками ерусалимських свічок, то запалювали їх перед домашніми образами лише на великі празники або якісь важливі родинні okazji: весілля, хрестини чи похорон. Уляна Гаврилівна, коли ходила в ланку, не раз пробувала в час перепочинку на колгоспному полі щось згадати з розповідей своєї бабусі про ерусалимські подорожі її батька. Зокрема й про те, як напередодні Великодня в храмі Гробу Господнього самозапалюється свічка, від якої вогонь потім передається по всьому світу. Та їй зазвичай не вірили. А бригадир ще й покрикував, щоб не розпускала язика, бо за такі бесіди в районну в'язницю може заgrimіти.

Антон Авраменко, як здібний тесляр, один із знакових будівничих Сято-Троїцького храму в Данині, став його першим старостою. Чи то збіглося так, чи й сам Антон підгадав, але перше в історії цієї сільської святині вінчання після урочистого відкриття храму на Свято Трійці в 1883 році випало на родину Авраменків: Антон женив свого сина Гордія, якому в день весілля якраз виповнилося 23 роки.

Ще з цієї родини дуже шанували в селі Антонову невістку, дружину Гордія. Із 96 років земного життя, які Бог відпустив провести в розумі й праці, майже половину вона нічого не бачила. Зовсім осліпла незабаром після того, як ранньої весни мало не цілий день рятувала із талої води скирту сина. Якби пропало те сіно, корову нічим було б годувати до вигону на пасовища. Її найменшій доньці,

бабусі моєї співбесідниці, було тоді лише сім років. Незряча, але справлялася з усією хатньою роботою: пряла, прала, молола у жорнах борошно, готувала їжу.

Ось ту семирічну доньку незрячої матері Анну Авраменко і посватає згодом, як вона виросте, хазяйовитий Трохим Дворський, доля якого згодом і перетнетесь з долею княгині.

КОРОТКО ЩАСЛИВИЙ НЕРІВНИЙ ШЛЮБ

Трохим був і багатим, і гарним. Дуже любив свою юну дружину. Та вона, народивши йому трьох дітей, незабаром помирає.

Дрібні напівсироти потребували жіночих рук, бо батько зранку до вечора в полі. Куми й родичі все більше напосідали на розтривоженого чоловіка: женитися тобі треба. Вже й кількох підходящих жінок нараювали та просили сильно не перебирати, бо не кожна погодиться прийти в таку хатню обстановку на правах нової господині.

Трохим усе віднікувався, бо ті в селі, хто ситуативно могли б стати за матір його дітям, не викликали в нього ні найменших почуттів. Ще твердішими стали його відмови від женіння на односельчанках після того недільного дня, як спродав на ніжинському базарі трохи збіжжя та зайшов перед зворотною дорогою до тамтешнього храму. Ставив свічку біля амвону, де стояла в тихій зажурі молода жінка. Крізь темну шаль, що м'яко обперізувала акуратно підстрижене до плечей чорне волосся, проглядалося неймовірно гарне обличчя.

Те вкрите печаллю заворожуюче лице молодої незнайомки так розтривожило душу й намагнітило ще молоде й сильне тіло Трохима, що наступної неділі він знову знайшов господарську причину поїхати до Ніжина. І знову зустрів її в храмі біля того ж амвона.

Княгиня Александрова вже понад десять літ носила траур по своєму убійному в лютій селянській ненависті

чоловікові, з яким прожила в шлюбі трохи більше двох тижнів. І батькова церква в Ніжині сала відтоді для неї єдиним місцем розради і спокою. Там і заговорив до неї після однієї недільної служби той несміливий, ставний і гречний селянин із невідомої їй Данини.

Двоє молодих, але сильно поранених долею-злодійкою сердець, озвалися одне до одного щирою приязню в передчутті відживлення тимчасово пригніченої горем природної пристрасті, і такої ж природної потреби душ у теплі й затишку. І коли Трохим несміливо запитав, чи вона, княгиня, погодилася б переїхати жити з ним під однією сільською стріхою та стати матір'ю трьох його ще дрібних дітей, Євдокія несподівано і для свого нового знайомого, і для себе сказала «так».

Було то ранньої осені 1918-го. Чи не вся вулиця збіглася до двору Трохима Дворського тієї миті, як здалеку на рокитнянському повороті визирнула його двохкінка. Але те, що їхало на засланому домотканим рядном поверх запашного сіна звичайному сільському возі, було незвичайним. Попереду, тримаючи віжки, гордовито сидів Трохим. У новій смушковій свитці, обперезаній поясом. Поряд нього – миловидна чорнява красуня в досі небаченому в селі вбранні. Вершком незвичності для селян того вбрання була брилеподібний легкий капелюшок, поверх якого стирчало велике лебедине перо. А позаду пари до воза були прив'язані, два великі шкіряні чемодани з мідними заклепками по боках вигинів. Вони чимось нагадували зменшені копії сільської скрині. «Там, видно, дорогий посаг Трохиму дістався», – зашухукали молодиці й пильно стали вивчати з голови до ніг незвичайну приїжджу.

У селі довго переказували найголовнішу деталь із першої миті приїзду нової данинки: дещо зніяковіла від відверто прискіпливих поглядів, зійшовши з воза, вона злегка прихилила голову на знак поваги до односельців Трохима й покійно попрямувала за господарем через розкриту хвіртку до хати. Розкішний хвіст довгого світло-

голубого плаття тягнувся за нею по пересохлій землі, вбираючи в себе нагуляну вітрами денну пилюку. А інший хвіст, що прикріплений був у формі легкої світлої шалі до потиличного боку жіночого головного убору, так званого дамського капелюшка, легко віявся на всі боки від вітру.

Ще в селі не без схвалення підкреслювали, що більше княгиню в тому дорогому облаченні ніколи не бачили. За словами Трохима, як увійшла в хату та познайомилася з дітьми, скинула по тому з себе ті убори, акуратно склала в одному з привезених чемоданів й ніколи відтоді його не відкривала. Для роботи по дому їй підійшла та сільська одіж, яку не встигла зносити перша Трохимова жінка. В таких народнім убранні й до церкви приходила. Поки жила, не пропускала жодної недільної служби.

У той перший день приїзду в Данину княгиня витягнула зі свого чемодана найдорожчий свій посаг, родинну реліквію – Афонську ікону – і попросила Трохима прикріпити її на видному місці в світлиці дому.

В мирі й злагоді із Трохимом та його дітьми (спільних дітей Бог їм не послав) грекиня Євдокія прожила в Данині неповних сім років. Рівно стільки жіночої та материнської втіхи було послано на короткому й тяжкому відтинку її земного життя.

Здавалося б, після кривавої трагедії в Кропивній, все найстрашніше мало залишитися позаду: розруха, бандитизм, голод 1921-го, грубо нав'язувані більшовиками нові порядки, НЕП, продрозкладки, насильне відбирання землі в таких заможних господарів як Трохим Дворський. Та ось настав 1925-й. Данину, як й інші села округи, накрила друга після 1917 року хвиля страшного тифу, ліків від якого в селі не було. У родині Трохима померло тоді п'ять душ: спочатку двоє дітей, потім – старі батьки. Останньою з двору того року ховали княгиню. І знову в селі багато заговорили про неї. Точніше, про те, якою молодою і красивою лежала вона в домовині. І в якій дивовижній одежі її туди нарядили. Йшлося про те вбран-

ня, в якому вона ступила на подвір'я своєї нової домівки сім років тому.

Поховали княгиню Євдокію Александрову-Дворську на центральному данинському цвинтарі, а відспівували у Данинському Свято-Троїцькому храмі. Усі, хто був на заупокійній службі, вперше побачили найголовніший і найдорожчий княгинин посаг – Афонську ікону. За день до смерті вона заповіла чоловікові передати сюди цю ікону. І він уволив останню просьбу дружини, принісши в день похорону святий образ до церкви. Тодішній настоятель храму підняв його над головами присутніх і сказав, що віднині ця мандрівна ікона з Афона стоятиме тут, у Степанівському притворі.

Тоді ні священик, ні ті, хто був у храмі, не могли й здогадуватися, яких митарств, як і її колишня власниця, зазнає пізніше ця грецька ікона.

МИТАРСТВА АФОНСЬКОЇ ІКОНИ

За десятиліття пережитих труднощів, пов'язаних із насильною більшовизацією, а пізніше суцільною колективізацією селянського життя люди поступово забували в селі про загадкову княгиню з багатого грецького роду. Але так само поступово став наростати авторитет її ікони. Ймовірно, саме по смерті княгині Євдокії й був зроблений кимось напис на зворотному боці цієї ікони, про який пішов поголос в окрузі. Пішов поголос, що вона чудотворна. Принаймні, усі довоєнні і повоєнні роки, поки була відкритою церква, саме біля цієї ікони все більше ставили свічок, все частіше стали затримувалися богомольці.

Не забули данинці про неї і в той чорний для численних прихожан Свято-Троїцького храму 1961 рік, коли влада прийняла рішення його закрити назавсім, а саме приміщення перебудувати під клуб. У день, коли знімали куполи, люди кинулися передусім рятувати ікони, розбираючи їх по домівках. І це незважаючи на те, що була

вказівка на початку скласти все церковне майно на майдані, повантажити у машини і вивезти із села.

Афонську реліквію непомітно винесла з церкви мати Кірушиного Анастасія. Спочатку жінка поставила образ у хаті. Та як у селі невзбарі заговорили, що якісь прибульці ходили вулицям й розпитували саме за цю ікону, заховала її в хліві, де стояла корова.

Тридцять літ пробув образ Іверської Божої Матері в тій незвичній схованці. Її берегиня лише перед смертю призналася синові в цій таємниці та показала місце схову. Просила й далі берегти, аж поки не настануть кращі часи.

І син дотримав даної матері обіцянки. Більше того, він вистояв перед спокусою вигідно продати ту сакральну річ. У скрутні післяперебудовні часи, коли в недавнього передового тракториста часто не було коштів, щоб купити в господарство необхідне, до його хати зайшов якийсь чужий, інтелігентного вигляду, чоловік. Йому сказали, що грецька ікона в цій хаті. Отож, запропонував господарю гарний викуп. Добрий син своєї покійної віруючої матері сказав на те різко: «Ікона не продається!». – «Чому?» – подивовано запитав незнайомиць. «А тому, що в цій хаті її немає!» – твердо випалив у відповідь.

Сьогодні важко пояснити, чому останній власник і зберігач врятованої матір'ю Афонської ікони не передав її власноруч до храму після того, як його заново відкрили на початку 90-х років минулого століття. Може, чекав слушної нагоди, а може, й забув про неї. Втім після несподіваної смерті Анастасія його хата ще певний час стояла пустою, а потім сюди заселилися нові мешканці.

Що ж з іконою?

І тут головною дійовою особою в цій історії стає знайома нам на початку розповіді Уляна Гаврилівна Дворська.

Це її майбутнього батька, а в 1918 році маленького хлопчика-напівсироту Гаврила прийняла, як рідного, привезена батьком із Ніжина мачуха Євдокія. І це її, колишню княжну, несміливий на початку хлопчик незабаром без боязні стане

*Названа онучка княгині-грекині Євдокії
Уляна Гаврилієна Дворська до останніх днів свого життя
берегла світлу пам'ять про незвичайну мачуху свого батька*

називати матір'ю. Це він, єдиним із спадкоємців Трохима Дворського, виживе в тій страшній епідемії тифу і, давши життя в 1929 році доньці Уляні, перекаже їй не раз пережиту в уяві драматичну історію данинських хліборобських родин Авраменків-Дворських та петербурзьких князівських Александрових і грецьких бізнесових Клеців. З особливою любов'ю й шанобою будуть вписані в ту розповідь сюжети про княжну Євдокію, яка прожила сповнене величі й трагізму коротке життя і зайшла вічний спочинок у Данині.

Завдяки старанням названої онучки грецької княгині Євдокії Александрової – Уляни Гаврилівни Дворської (Нишпор) кількастолітні митарства старовинної Афонської ікони закінчилися п'ять років тому. Нині вона знову в данинському храмі, на тому місці, яке обрала для неї за заповітом її грецька власниця.

Ікона ця врятувала життя молодій княгині у бахмацькій Кропивні 1906 року від розправи селян, але не мала мочі відвернути страшної епідемії тифу, яка насунулася на Данину 1925-го.

СЕЛЯНИН, ЯКИЙ ГОВОРИВ ВІРШАМИ

Івасенко об'явив себе поетом і різні свої вірші часто читав колгоспникам. По дорозі з Лосинівки, коли поверталися з лікарні, вихваляв Тухачевського і Якіра та інших ворогів радянської влади. Казав, що ці люди боролися за покращення життя селян і постраждали за правду. Гудив партію і більшовиків. Казав, що партія обманює народ, а добрих людей розстрілює.

(Із показань свідка на суді. 1938 рік)

ТРИ ЗУСТРІЧІ ІЗ ДІДОМ ШУРШОЮ

Цього худорлявого, високого, дещо згорбленого чоловіка, що завжди охоче вступав у бесіду із будь-ким, малим чи дорослим перехожим, добре знали по всій окорузі упродовж 70–80-х років минулого століття. Своім проникливо-добродушним поглядом і непідробною посмішкою він відразу викликав довір'я. Відомість свою віддавна заробив тим, що завжди говорив віршами. Або приказками. Або веселими й повчальними примовками.

Втім, у ту пору, яка отримала пізніше назву радянського застою, селяни призупиняли свій крок біля того чоловіка лише з чемності, щоб відповісти на запитання чи трохи вислухати старого. Відтак, насторожено, нерідко й оглядаючись на боки, шукали привід поспішати далі. Зазвичай вступати в тривалішу бесіду так ніхто й не відважувався.

Що ж було причиною такої настороженості за зовнішньою показною добрودушністю? Старші люди казали, що до війни і всю війну він просидів у тюрмі. А за віщо? Бо мав,

мовляв, довгий та гострий язик, за що й заробив звання «політичеській».

У Данині він народився, а все доросле життя прожив у Шатурі. Однак у цих двох споріднених селах його по війні ніколи не називали ні за іменем, ні за прізвищем, а просто – дід Шурша. Один сільський «розгадник» так пояснив набуте незвичайним односельцем таке своє назвисько: там, де слід було мовчати, він весь час пускав довкола себе далеко чутний шурхіт, ото й «дошуршався» до тюрми.

Із дідом Шуршою доля зводила мене на коротко тричі. Було то в початкову пору своєї студентської юності, коли зрідка приїздив на вихідні у село за продуктовою торбою. І ті три зустрічі пов'язані з очікуванням на село чи із села автобуса. В ту пору, аби потрапити в Данину з ніжинських електричок, знаний на весь район автобус за маршрутом «Ніжин–Шатура», якого через хронічну перевантаженість та вимушено недобру поведінку його більшості пасажирів «охрестили» «скотовозом», об'їздив дивно-нерівними нарізками різних шляхів мало не всі села південно-західного боку Ніжинщини. Тому всі його чотири рейси на день різношерстна публіка з числа лімітників, студентів і базарувальників із десятка довколишніх сіл брали мало не штурмом. Тому й ламався той автобус часто, а його пасажирам нерідко в сніг і дощ доводилося чекати на тому довгому, 40-кілометровому, шляху випадкових попуток.

Чомусь врізалася в пам'ять перша розмова із дідом-постом після виходу посеред поля з поламаного автобуса:

- Діду, а куди ви їздили?
- Та в райсоюз по вугілля.
- Але ж казали, що завезли лише курний.
- Коли ти дурний, то тобі й уголь курний,
А коли розумний, то й уголь круглий...

Стали чекати на оказію з попутками. Проїхала одна, за нею – друга, третя. Ніхто не спинився. Дід на те ніби до себе, але голосно:

- Погано, коли ти в дорозі

А їдуть свині, запряжені в возі, –

І не беруть...

Раз зустрів діда під данинським хутором Гакішки. Ніс він на плечах туго набитий чимось мішок. І на запитання, що в тому мішку, почув у відповідь цілу історію, яка на диво живе в пам'яті й досі:

*Пішов до Гакішок,
Нарвав кропиви мішок.
Вилізаю із рова,
Бачу – їде голова:
– Здоров, друже!..
Виситай мішище!..*

А далі дід Шурша «пішов у наступ». Строчив, немов з кулемета, перелічуючи довгу низку тих, хто сидів і тепер сидить на тілі народу і висмоктує, як п'явка, з нього кров. Йшлося про всіляких партократів і бюрократів, брехунів і хитрунів, злодіїв і дурнів, блюдолизів і шахраїв, хамів і перевертнів... У тому безкінечному переліку вкладених у правильну поетичну форму відповідних парних характеристик людських пороків не було, здавалося, кінця-краю. Направду, якби встигав полічити, кілька десятків могло назбиратися.

Як же тепер шкодую, що не записав тих дивовижних і неповторних перлів відразу. Адже ті виболені в душі характеристики мали не лише мовностилістичну, а й історичну, суспільно-політичну цінність. Бо нещадно і просто оголювали тодішній народний нерв, бо давали точний діагноз хвороби тогочасної доби.

Не раз картав себе, що не знайшов часу, аби розпитати тоді старшого земляка про все-все. Тепер таке відчуття, що дід Шурша був готовий до такої розмови; він ніби чекав запрошення до неї. Напевне, що знав, що його юний співбесідник навчався на журналістиці в Києві. Цілком імовірно, що йому тоді вкрай важливим було перед кимось ви-

сповідатися, вилити ще з не зовсім зневіреної душі наболіле, відігріти ширим зізнанням обморожене в сибірських ГУЛАГах серце. Хотів, напевне, піти на той світ з усвідомленням того, що хоч один небайдужий вислухав, зрозумів, поцінував його. Сподівався, що хтось докопається до правди його життя. Бо всі в селі доти називали його диваком, а часом і того гірше – несповна розуму...

Каюся й досі, що не проявив інтересу і не знайшов часу до тої можливої сповіді...

У ПОШУКАХ СУДОВОЇ СПРАВИ

Лиш через багато літ після полишення села вирішив виправити помилку юності. Захотілося, хоч і з запізненням, все ж повернути і самому собі, і землякам правду про односельця незвичайної долі Василя Васильовича Івасенка. Заповзвся будь-що віднайти його судову справу.

Тривалий час ті пошуки були безрезультатними. Принаймні, в колишніх спецфондах Державного архіву Чернігівської області за запитом «Івасенко» завжди отримували традиційне: «Такий не зазначений». Уже згодом з'ясувалося, що ті відмови були неправдивими. Бо від 1972 року судова справа за номером №107018, що доти зберігалася в Києві, була передана таки до Чернігівського архіву. Чому на неодноразові запити щодо її видачі щоразу слідували відмови – залишається загадкою. Скоріш за все, відповідь лежить у площині сумлінності чи несумлінності архівних працівників. А, може, виконували чийсь вказівки...

Пошуки продовжив у Києві. І тут, нарешті, пощастило. Житейський слід данинсько-шатурського «особливо небезпечного злочинця» несподівано сплив у столиці, за товстими стінами страшної й дотепер сірої споруди на вулиці Володимирській, в донедавна засекречених архівних теках колишнього КГБ. І вже за запитом керівництва архівного управління СБУ захована за сімома замками

справа з Чернігова була переслана до Києва для знайомства автором цих рядків.

Так детально оповідаю про це передусім тому, щоб застерегти таких же відчайдухів із числа нинішньої чи майбутньої когорти дослідників-пошуковців за правдою не опускаючи руки в подібних ситуаціях. Гірко усвідомлювати, але й на третьому десятку років української незалежності маємо поки що таку державу, проводить якої в центрі й на місцях чинять прямий чи прихований спротив поверненню і ствердженню в душах українців украденої на багато літ правди про наше недавнє минуле.

На титулі цієї справи зазначено таке: *«НКВД – СССР. Управление НКВД по Черниговской области. Архив ГПУ-НКВД. Дело №107018 по обвинению Ивасенко Василия Васильевича. Начато 9 ноября 1938 г. – окончено 24 августа 1972 г. На 165 листах»*.

Арештували 34-річного колгоспника села Шатури Василя Івасенка 28 вересня 1938 року. А вже 8 листопада того ж року службісти Лосинівського райвідділу НКВС рапортували своєму начальнику про успішне виконання поставленого завдання: на стіл поклали товсту папку, в якій ішлося про злочинну діяльність арештованого.

Обґрунтування для Чернігівського прокурора щодо Івасенка В. В. як соціально небезпечного злочинця готував сам начальник Лосинівського райвідділу НКВС, молодший лейтенант безпеки Пастернак. У цьому поданні зазначено зокрема таке:

«Івасенко Василь Васильович, 1904 р., житель села Шатури, селянин, член колгоспу, із селян-середняків, грамотний, безпартійний, одружений, звинувачується в злочинах, передбачених ст. 54-10, ч. 1 КК УРСР, які проявилися в тому, що він систематично серед населення і військовозобов'язаних запасу Червоної Армії займався антирадянською, погромною, терористичною і поразницькою агітацією. Вихваляв ворогів народу і зрадників бать-

ківщини. Ганьбив радянську владу, партію і уряд. Доводив поразку радянської влади на початку війни. Систематично перебував у тісних стосунках із нині засудженим куркульським антирадянським елементом».

Непросто читати сторінки судових справ, що ліпилися нашвидкуруч всюдисущими енкаведистами за вказівкою тодішніх керманічів партії із другої половини 30-х років минулого століття. То був період, коли за допомогою присланих із Москви комуно-більшовицьких начальників у непокореному доти українському селі вдалося таки поселити страх, доносництво, недовіру, злість. Та наперекір усьому, в знесиленому суцільною колективізацією, знекровленому страшним голодомором селі все ж озивалися голоси правди. У Шатурі чи не самотнім таким голосом правди на той час був Василь Івасенко.

«А НА ХАТІ – ОДИН КУЛЬ: НАЗИВАЄТЬСЯ КУРКУЛЬ»

До 1925 року Василь Івасенко мешкав у своїй рідній Данині. За довідкою, наданою до суду тодішнім головою сільради Цинковським, його батьки до революції вважалися середняками: мали до п'яти гектарів землі, корову, коняку, хату, сарай, клуню. У роки колективізації це господарство репресоване за невиконання державних зобов'язань, батько із села був висланий. А мати так і не пішла до колгоспу – стала одноосібницею.

На куркульському минулому нового мешканця Шатури з 1925 року Івасенка «педалював» у характеристиці й голова Шатурської сільради В. Чайковський: «В. Івасенко 1925 р. пристав у прийми в Шатуру до куркуля, що мав 15 га землі, волів 4, корови 2 та 15 овець. Господарство тестя розкуркулили за невиконання зобов'язань 1931 року. Дядька Івасенка, що проживав у Шатурі, також розкуркулили і вислали. Сам Василь займався антирадянськими виступами».

Цілком очевидно, що маючи такі анкетні дані, а ще відкрите серце і вразливу душу, він не міг не потрапити під приціл таємних агентів, якими та ту пору було нашпиговане кожне село, кожен трудовий колектив.

Як з'ясувалося, досьє на неблагонадійного в Шатурі селянина-поета давно вже велося. Про це засвідчують і записи в анкеті засудженого, зокрема в 16-му пункті, що мав назву «Яким репресіям піддавався при Радвладі: судимість, арешти та ін.»). Тут фіксувалися аж три порушення:

- 1930 р. затриманий уповноваженим ГПУ за антирадянську діяльність і зрив колективізації;
- 1931 р. був покараний міліцією за зберігання патронів;
- 1937 р. був у списках на адміністративну висилку як виходець із куркулів.

Вже тоді він говорив віршами, і його куплети односельці розносили усно від хати до хати. Ось один з них, як реакція на несправедливе розкуркулення і висилку із села за нізащо багатьох чесних господарів:

*Стоїть хата
А на хаті – лата,
А на латі – куль:
Називається куркуль.*

Сьогодні важко сказати, чи знав Василь Васильович про таємне стеження за ним? Чи розумів, на яку небезпеку наражався щоразу, коли починав довірливо читати односельцям свої нові вірші? Є підстави твердити, що ні. Адже ще від народження мав наївно-довірливий і романтичний характер. І незважаючи на прожиті три десятки літ, все ще залишався таким. Десь читав, що поети всі дивакуваті, тому й не ображався на тих односельців, хто вважав його диваком, ба більше – блаженним. А хіба такі люди кому робили шкоду?

Односельці у гурті слухали вірші свого нетипового земляка та лиш усміхалися, інші часом кивали головами на

знак згоди від прослуханого – та так, щоб ніхто не бачив. Дехто ж мовчазно мотав на вуса, аби в слухний момент їх «розкрутити».

Самі ті поетичні одкровення наївного сільського поета, з якими він не боявся ділитися з односельцями під час коротких хвилин перепочинку на колгоспному полі, енкаведисти згодом запишуть зі слів свідків. Втім, уже в переказаному, доданому і зміненому кожним інформатором вигляді – у залежності від сприйняття та розуміння таким. До речі, про свідків. Лиш Вовк та Динник прагнули гіперболізувати «злочини» свого односельця. Всі інші підтверджували записані слідчими «факти» з віршів у прозі невпевнено, посилалися не на свою присутність під час тих розмов, а на чийсь переказ.

Так що ж злочинного з тих розмов встигли назбирати слідчі зі слів різних свідків? Подаємо зміст окремих поетичних віршів і примовок Василя Івасенка, інтерпретованих вже у довільних переказах свідками:

– «Івасенко об'явив себе поетом і різні свої вірші часто читав колгоспникам».

– «Івасенко по дорозі з Лосинівки, коли поверталися з лікарні, вихваляв Тухачевського і Якіра та інших ворогів радянської влади. Казав, що ці люди боролися за покращення життя народу і постраждали за правду. Гудив партію і більшовиків. Казав, що партія обманює селян, а добрих людей розстрілює».

– «На початку колективізації Івасенко відкрито казав, що радянська влада поставила своїм завданням грабувати селян і забирати в них все. Для цього і створили колгоспи, як рабство для селян. Казав, що крах радянської влади прийде обов'язково».

– «4 серпня під час косовиці колгоспного вівса Івасенко казав, що як Японія нападе на нас, то спершу я знищу радянський актив, а потім піду в ліс. Воювати нам ні за кого і на за що. А актив шатурський, як гадів-паразитів, варто перебити».

– «Казав, що політика нашої партії і уряду неправильна, лінія взята неправильна. Багатьох даремно розстріляли».

ДВА СУДИ ТА ПІСЛЯ НИХ

Правосуддя над селянським поетом із Шатури Василем Івасенком вершив Чернігівський обласний суд. Його виїзне засідання в Ніжині призначене було на 25 грудня 1938 року. 19 грудня на ім'я голови Шатурської сільради було надіслано з облсуду пакета з повістками для шести свідків: Динника Григорія Павловича, Вовка Павла Євменовича, Денисенка Івана Лікандровича, Федоряку Радивона Васильовича і Тимошика Лазура Омеляновича. Голову сільради спеціальною депешею зобов'язували вручити повістки під розписку цим свідкам, забезпечити їх доставку до суду та надіслати розписки в Ніжин.

Описувати порядок проведення «найсправедливішого в світі радянського суду» в період епохи беззаконня, якою характеризуються 30-ті роки, немає сенсу. Це була формальна процедура з наперед визначеним результатом. Залякані свідки, які зазвичай були малограмотні, а то й зовсім неписьменні, повторювали те, що було записано нібито з їх слів слідчими. Самі ж обвинувачення в злочинах, витяги з яких подані вище, і близько не тягнули ні на жодну злочинну статтю тодішнього радянського кримінального кодексу.

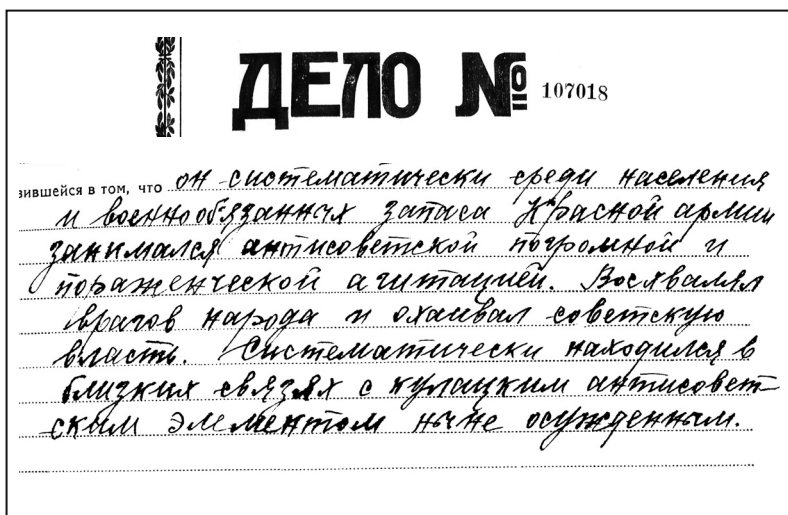
Дійсно, про те, що йшлося у віршах Івасенка, говорили тоді чи не в кожній селянській хаті. Але не голосно, не для чужого вуха. Тут же владі важливо було створити попереджувальний прецедент. Адже неприйнятну для правлячої верхівки правду говорив не просто селянин, а поет, слова якого легко запам'ятовувалися, поширювалися далі. А це вже розцінювалося як пропаганда, наклеп, як заклик до повалення існуючого ладу. І це вже було небезпечним.

За неможливістю добитися від свідків більш яскравих і переконливих епізодів «злочинної» діяльності їхнього

земляка, слідчі прагнули «повісити» на обвинуваченого якись супутні «доважки». Скажімо, епізод 1934 року про підпалювання майна колгоспних активістів Никифора Мозгового та Тимофія Динника. Того року ці двоє колгоспників першими в селі успішно виконали плани із хлібоздачі, але одної ночі майже одночасно в одного загорілася клуня з хлібом, а в іншого – хата.

На кого вказали пальцем? Звичайно ж, на Івасенка. Хоча прямого доказу його вини так ніхто й не навів. Навіть той факт, що Василь Івасенко одружувався тричі, теж «спрацював» чомусь на обтяження його провини. Не кажучи вже про контакти його з колишніми куркулями та індивідуальними землевласниками: чи не кожна така зустріч була кимось зафіксована, по-своєму інтерпретована й тепер оформлена на паперах, підшитих до справи.

Вирок, зшитий білими нитками, був оголошений 30 грудня 1938 року: «Визнати Івасенка В. В. винним за ст. 54-10, ч. 1 КК та засудити до позбавлення волі в далеких

Судова справа проти сільського поета. 1938

місцях ув'язнення на 5 років з обмеженням права з відбуттям міри покарання».

Цікаво, що рівно за вісім місяців до цього (у квітні 1938) там же, в Ніжині, зловісна «тройка» без проведення суду виконала вирок про розстріл восьми данинців – священика Івана Зоценка та семи селян – за участь у так званій антирадянській українській повстанській контрреволюційній організації.

Залишається загадкою, чому виходець із Данини шатурський поет Василь Івасенко не був арештований на півроку раніше, разом із групою данинських «повстанців»? Адже всі восьмеро розстріляних – активні учасники автокефального руху в селі, вони ініціювали й підтримали створення в селі УАПЦ. Громада в Шатурі на той час також була автокефальною. Й Василь Івасенко, як колишній куркуль, не міг не підтримувати її.

Це був один з парадоксів долі Василя Івасенка, яка не раз проводила його на лезі ножа, але й щадила.

Поведінкою Василя Васильовича і під час допитів, і на судовому засіданні не можна не захоплюватися. Судячи з матеріалів справи, він весь час вів себе достойно, жодного разу не визнав своєї провини, гнів і обурення від несправедливості тамував у собі, скільки міг. І вже другого дня після оголошення вироку поспішив подати апеляцію до Верховного суду України на своє несправедливе за судження.

Головним аргументом його прохання щодо перегляду справи був стан здоров'я.

Рішення несправедливого суду переживати кожній людині непросто. А людині з довірливим характером, вразливим серцем і добропорядною душею й поготів. До поширених тоді під час допитів у судах слідчими таких прийомів «ежовщини» як залякування, шантаж здоров'ям членів родин, обіцянки скоротити термін перебування в ув'язненні за умов «чистосердного розкаяння за вчинені злочини» додавалися побиття і фізичні катування. Не вда-

лося уникнути цього й Івасенку. За таких умов навіть людина із залізними нервами не витримувала. Що вже було говорити про такого рафінованого інтелігентного селянського поета. Здоров'я його різко похитнулося. Особливо-го занепокоєння викликав психічний стан.

Таким чином, уже після оголошення вироку на здоров'я засудженого звернуло увагу й тюремне начальство. Була призначена медична експертиза, чого не було зроблено під час досудового розгляду справи. Ось витяг із медичного висновку від 27 червня 1939 р., який підписав начальник санітарної частини Ніжинської в'язниці: «Психічний статус Івасенка В. В.: збуджений, багато говорить, жестикулює, часом переходить у плач. Думки не сплутані, але часто змінюються. Одна думка не закінчена як виникає інша. Апетит і сон поганий. Висновок: явище маніакально-депресивного психозу».

Саме цей запізнілий медичний документ став причиною перегляду судової справи.

Повторний суд над Івасенком відбувся в тому ж таки Ніжині 25 липня 1939 року. Уже в ході слухання справи тюремний лікар підтвердив попередній медичний висновок і додав, що вважає хворобу прогресуючою; діагноз – шизофренія».

Цього разу вирок суду був дещо м'якшим: Івасенка відправляли «в далекі місця Радянського Союзу» на три роки (замість п'яти, що присудив перший суд – *М. Т.*). До цього терміну зараховувався час, проведений в арешті від початку попереднього ув'язнення з 22 вересня 1938 року.

І на це рішення суду поет надіслав чергову апеляцію. Однак цього разу суд залишив її без розгляду.

Хворий і зневірений у житті Василь Івасенко відбував термін покарання в одному із далекосхідних таборів сталінського ГУЛАГу серед політичних засуджених. Час заточення спливав якраз на початок осені 1941 року. Але відпустити його на окуповану Україну ніхто не збирався. З урахуванням терміну примусового поселення на

Черниговское ОУ НКВД УССР Ф. № 20/УСО

Лист №
К делу № 127018

АНКЕТА НА ПРИВЛЕЧЕННОГО (арестованного)

1. Фамилия Ивасенко

2. Имя и отчество Василий Васильевич

3. Дата рождения: число * месяц 1904 год

4. Место рождения с. Данино Лосиновского р-на

5. Место жительства (адрес) с. Шатуры Лосиновского р-на

6. Профессия и специальность хлебопашество

7. Место службы и должность или род занятий членом колхоза им. Толстого в с. Шатуры Лосиновского р-на
(указать без сокращений название предприятия или учреждения и характер производства)

8. Паспорт не имеет.
(когда и каким органом выдан, номер и категория, где прописан)

9. Социальное происхождение из крестьян середняков. Отец имел 5 га земли, хату, конюшню, лошадей, корову, свиней
(род занятий родителей и их имущественное положение)

10. Социальное положение
(род занятий и имущественное положение арестованного)

а) до революции крестьянин середняк. Немного отец

б) после революции крестьянин середняк.

образование (общее и специальное) нижнее. Окончил 3-ю классов школы.

Анкета на заарештованного

Далекому Сході його ув'язнення тривало до кінця червня 1947 року.

Неймовірно, як розхитаний хворобами організм міг те все витримати. Адже увесь той термін йому доводилося не відлежуватися на нарах, а немилосердно, по кільканадцять годин на добу, працювати в холоді, голоді, зазнаючи понижень і ризикуючи кожної миті впасти мертвим у ціло річно мерзлу сибірську землю.

Судячи із записів у трудовій книзі, радянська влада сповна висмоктала чи не на найважчих роботах сили політичного бранця із далекої української Шатури: «До 25.07. 1942 – забійник копальні ім. Водопянова; 24.10. 1946 – копальня Бурхала, дільниця №1, лоточник; 6.10. 1947 – переведений сторожем; 28. 06. 1947 – звільнений із системи Дальнбуду – з виїздом в СРСР».

До рідної Шатури Василь Івасенко повернувся 1948 року. Та не покаювся, і не відмовився від свого. Працюючи в колгоспі ім. Чкалова на різних роботах, продовжував спілкуватися з односельцями віршами. А ще – добиватися правди. Він знову, наперекір кпинам злостивців і насмішкам «доброзичливців», писав у різні інстанції, доводячи, що засуджений був несправедливо.

Важко сказати, чи хтось на місці Івасенка здатен був на таке. Але він ішов до кінця. І... довів свою правоту.

Результатом майже 35-річної виснажливої для власного здоров'я боротьби за правду свого життя можуть стати ось ці рядки з постанови пленуму Верховного суду УРСР від 24 серпня 1972 р.:

«Протест Першого заступника Прокурора Української РСР у справі Івасенка В. В.

Звинувачення Івасенка в антирадянській агітації ґрунтується на неконкретних показаннях свідків. У судових засіданнях 30 жовтня 1939 року та 25 червня 1939 року, а також будучи передопитаним у 1972 році, Івасенко своєї провини не визнав і пояснив, що антирадянської роботи

він не проводив, а зі свідками Денисенком і Вовком він скандалив, тому вони його оббрехали.

Передопрошений свідок Свириденко П. Т. своїх показань за 1937 рік не підтвердив і заявив, що у справі Івасенка він не допитувався; хто від його імені підписав протокол, він не знає, до роботи Івасенко відносився добре, проти здачі хліба державі і реалізації держспозики не виступав, волющозтвом і підпалами не займався, антирадянських висловлювань від нього не чув.

На основі викладеного прошу:

Вирок Чернігівського обласного суду від 25 липня 1939 р. і висновок судової колегії з кримінальних справ Верховного Суду УРСР від 4 листопада 1939 р щодо Івасенка В. В. скасувати і справу про нього припинити за відсутністю складу злочину».

31 серпня 1972 р. Івасенко отримує на руки довідку за підписом заступника голови судової колегії з кримінальних справ Верховного суду УРСР Т. Євсеєнка про те, що він реабілітований.

У це й сьогодні важко повірити, якщо мати на оці, у який період існування комуно-більшовицької імперії було прийнято те рішення. Адже то була чи не найгнітючіша пора з дотримання прав і свобод для інакодумців усього СРСР і українців зокрема. Безпросвітній морок так званої маланчуківщини, що почався з арештів української інтелігенції в кінотеатрі «Україна» під час демонстрації фільму «Тіні забутих предків», надовго накривав Україну.

ДВА ЗАПОВІТИ СІЛЬСЬКОГО ПОЕТА

Після отримання довідки про свою реабілітацію, що в часі збіглося майже з 34-ю річницею арешту, на роботу в ненависний йому шатурський колгосп імені Чкалова Василь Васильович Івасенко вже не пішов. Разом із дочкою Марією він порався на присадибі. Благо, що город не віді-

брали, бо дружина Анна з донькою упродовж усіх його тюремних років вважалися колгоспницями.

У ті роки добре йшли на закупах сільської кооперації часник та цибуля. Цими культурами й засаджували мало не всю присадибну ділянку Івасенки. Так тривало роками. В селі знизували плечима: і навіщо тому Шурші так багато часнику? Дід тільки посміхався й продовжував спілкуватися з односельцями віршами. Ось один із останніх, який тепер часто цитують у наших двох селах, – про дівчачу моду. А модно тоді було носити на жіночих головах великі зачіски, які називали «бабінами», або другими головами. Щоб та друга голова була круглішою та пишнішою, дехто підкладав під коси порожні консервні банки, та закручував їх довкола довгими косами. Оце все дуже не подобалося діду Шурші:

*«Ідуть дівчата, як курчата,
А в них – по дві голови.
Я їм кажу: Дівчата,
В мене одна голова –
Та смерті нема.
А у вас – дві. Понанесите
Та смерті понапросите...»*

Василь Івасенко смерті у Бога не просив. У церкву не ходив, але був віруючий. І дуже хотів, щоб знаний у Шатурі Свято-Михайлівський храм знову став, як і в 20-ті роки, автокефальним. По смерті, що застала його прямо на городі, шатурянам стали відомими від доньки Марії дві просьби або два заповіти.

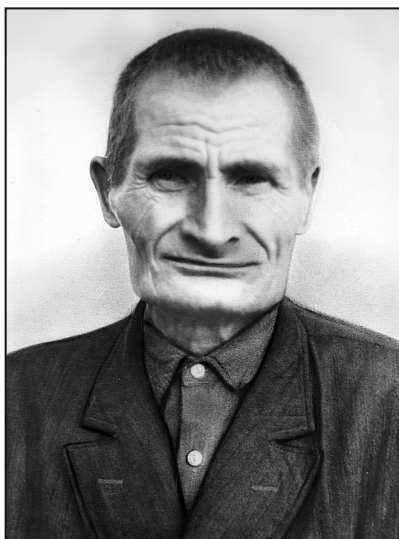
За першим заповітом донька віднесла тодішньому настоятелю Шатурського Свято-Михайлівського храму 8 тисяч рублів, чесно зароблених на цибулі та часнику. На той час за таку суму можна було купити найкрутіший радянський легковик – «Волгу». За ті «часникові» кошти шатуряни замовили в столичних майстрів новий іконостас –

дивно-розкішний, неймовірної краси. Такого, кажуть тепер шатуряни, ніде в районі не знайдеш.

Другий заповіт стосувався місця поховання поета. «Поховати мене, – наказував доньці, – там, де багато людей ходить і так, щоб усі витирали об мене ноги».

Уволили й цю дивну просьбу діда Шурші. Його могила – якраз біля хвіртки, на стежці, що веде з вулиці через церковну браму до храму...

...Ранньої осені 2015-го я приїхав у Шатуру спеціально, щоб побувати в хаті Василя Васильовича. Коли довідався, що вона ще не розвалена, був обнадіяний думкою, що, може, там щось вдасться віднайти. В скрині, чемоданах, на горищі. Зі слів самого Василя Васильовича, сказаних ним ще в ті три короткі зустрічі на початку 70-х років, пам'ятав, що всі свої вірші перед арештом він спалив, але вже на ви-

Портрет Василя Васильовича Івасенка – єдине, що вдалося віднайти в його все ще «живій» шатурській хаті

силці, на тих золотих сибірських копальнях, писав прозову книжку, яку назвав «Кров'ю серця».

Надіявся, що хоч на якісь сліди того рукопису вдасться натрапити. Та нас із Григорієм Івановичем Івасенком, небожем діда Шурши, що мешкає на іншій вулиці Шатури, чекали голі, обдерті стіни колишньої останньої житейської пристані сільського поета незвичної долі. Лиш у світлиці, із стіни, що поміж двох вікон, які виходили на старий шлях на Данину, на нас дивився з портрета сам господар.

Худорлявий, із сивими скронями. Очі ледь примружені. А погляд добрий, усміхнений...

Я попросив у супровідника взяти той портрет собі на пам'ять. Не мав заперечення...

Київ – Данина – хутір Тарасенки

2010–2014

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Авраменко Анна 377
Авраменко Антон 375, 376
Авраменко Гордій 376
Авраменко Мартин 193
Авраменко Микола 306
Авраменко Марія 306
Адвокатов Петро, свящ. 172
Александрова Євдокія,
княгиня 96, 146, 372, 373, 374,
375, 377-382
Александрович Федір 33, 96
Андрусенко Юхим 208, 209, 210
Антонов Денис 160
Апостол Данило 27, 222, 226,
227, 231

Баланович Василь 110
Бандера Степан 314
Барановська Євгенія 256, 258
Безсмертний Василь 134
Безжон Михайло 297
Біляк Леонтій 66
Бількевичева 234
Бобер Єлисей 198, 205
Бойко Григорій 160, 161
Бондар Євгенія 161
Бондаренко Ганна,
див. Федоряко Ганна
Бондаренко Єлизавета 51, 53, 54
Бондаренко Парасковія 160
Бондаренко Роман 160
Братченко Олександра 19
Брежнев Леонід 73, 312
Буримов Андрій 258
Буримов І. 343
Буримова Тетяна 256, 258

Варлаам, архієп. 342
Василенко М. 232, 239
Величковський Паїсій 83
Веніамін, еп. 120, 130, 132, 150
Вербицький Микола 328
Вергун Семен 200
Веселий Єфрем 125
Винницький Андрій 343
Виноградов Григорій 256
Вискірко Іван 207
Вискірко Кузьма 200
Вискірко Федір 200
Виступець Василь 256
Владислав IV, кор. 25, 26, 63
Вовк Павло 390, 391, 397
Вовкогон Агафія 168
Вовкогон Антон 158
Вовкогон Зот 198
Вовкогон Михайло 211
Вовкогон Олена,
див. Тимошик Олена
Вовкогон Семен 168
Вовкогон Федір 210
Вовкогон Химка 210
Вовкогони 1
Володкевич 234
Володьковський Яків 66
Воробей Раїса 18
Воробкевич Сидір 322
Ворошилов Климент 299
Вяземський, князь 67

Габ Лазур 107
Гавриш Анастасій 19, 370, 371
Гавриш Арсен 160
Гавриш Іван 207

- Гавриш Лідія 371
Гавриш Максим 371
Гавриш Микита 160
Гагарін Юрій 300
Галаган Павло 232
Галайко Богдан 20
Герасименко Марія 19
Глібов Леонід 322, 328
Глушко Лука 256
Гоголь Микола 19, 139
Гоєнко Мойсей 158
Гой Неоніла 170
Гой Павло 198
Гой Параскева 161
Голіцин Микола 365, 366
Голіцин Михайло 32, 39,
147, 156, 157, 175, 192,
324, 364, 365
Голіцин Павло 65, 226, 364, 365, 366
Голіцин Сергій 365
Голіцина Олександра 7, 10, 65, 109,
112, 114, 118, 120, 122, 125, 147,
151, 265, 266, 272, 346, 350, 362,
365-371
Голобородько Євгенія 160
Голота Любов 20
Гомер 302
Горбаткова Ірина 161
Горбатюк Анастасія 156
Горбатюк Дмитро 156
Горбачов Михайло 180
Грабовська Анастасія 124
Грабовська Марія 124
Грабовський Володимир 124
Грабовський Євген 124
Грабовський Йосип 124
Грабовський Михайло 124
Гребінка Євген 322
Греченко Василь 158
Греченко Євдокія 158
Греченко Іван 88, 89
Греченко Олексій 89
Греченко Петро 88, 91, 93
Греченко Федір 89
Гришак Іван 160
Грінченко Борис 251, 322, 333, 242
Губар Яків 200
Гуга Олег, отець 20
Гужівський Яків 271
Гулак-Артемівський І. 322
Гуменська (Самойлович)
Марія 226
Гуменський Василь 63, 64, 157,
229, 230, 233
Гурський Олександр 128

Д
Даниш Павло 210, 211, 212
Дацюк Галина 20
Дворська Парасковія 206, 207
Дворська Тетяна 198
Дворська Уляна,
див. Нишпор Уляна
Дворська Федора 158
Дворський Андрій 193
Дворський Гнат 160
Дворський Іван 200
Дворський Олексій 205
Дворський Опанас 205
Дворський Семен 205
Дворський Трохим 375, 377,
378, 379
Дворський Федір 204, 205,
252, 256
Дейнека Іван 154
Денисенко Іван 391, 397
Дерезенки 1
Динник Гаврило 203
Динник Григорій 390, 391
Динник Євмен 203
Динник Тимофій 392
Дідик Степан 334
Долгорукова О. 64, 367
Дорогоневський Костянтин 159
Дорошенко Михайло 24
Драч Сергій 20
Дубина Михайло 103, 104

Є
Євсеєнко Т. 397

Ж
Жуков, губернатор 324

- Загірня Марія 251
Задунайський, *див.* Рум'янцев
Заліз Д. 218
Здрава Анна 159
Здравий Андрій 94
Здравий Олексій 93, 94, 159
Зеленецька Олександра 112
Знашенський Григорій 124, 125
Золотоустий Іван 76
Зоценко Іван 393
- І**
Іваницька Варвара 207
Іванішев Олександр 124, 125
Іванішева Анна 124
Іванішева Віра 124
Іванішева Катерина 124
Іванішева Мавра 124
Іванов Дмитро 20
Івасенко Анна 398
Івасенко Василь 19, 383, 386-394, 396-399
Івасенко Григорій 400
Івасенко Марія 397, 398
Івшина Лариса 20
Іларіон, митроп., *див.* Огієнко Іван
Іллюшко Андрій 206
Імшенецький 136
Ісаченко Леонід 20
- К**
Кабанов Михайло 157
Калачников Микола 351
Калачников Петро 351
Калачникова (Скорина)
Тетяна 351, 353
Калюжна Ксенія 171
Калюжний Карпо 198, 205
Калюжний Микола 192, 306
Калюжний Мойсей 205
Калюжний Омелян 171
Калюжний Петро 111, 207
Камінський, отець 348
Кардовський, диякон 133
Карухіна Куліна 161
Кательницька Ксенія 170, 171
Кательницька Параска 160
Кательницький Архип 170
Кательницький Іван 306
Кательницький Юхим 200, 207
Катерина II, цариця 27-29, 42, 62, 65, 67, 327, 362
Катеринич Петро 256, 258
Кириченко Анна 111
Кириченко Василь 111
Кириченко Григорій 111
Кириченко Дмитро 111
Кириченко Єфросинія 111
Кириченко Катерина 111
Кириченко Марія 111
Кириченко Микита 111
Кисельов Іван 256, 257
Клеца Євдокія, княгиня,
див. Александрова Євдокія
Кобеляцький Олександр 133
Коваль Іван 19, 299
Коваль Микола 316
Коваль Оксентій 204, 205
Коваль Пелагія 160
Ковальчук Михайло 200
Кожуховський Василь 198
Колесник Павло 257
Колесник Степан 5, 16
Колесников Микола 94
Конєцьпольський С. 24
Кониський Олександр 320, 321, 335, 340, 341
Коноваленко Ольга 20
Кононенко Іван 271
Корейшина 30
Коротченко Хома 198
Костенець Тимофій 256
Кот Іван 52
Коцюбинський Михайло 312
Кошма Іван 174
Кошма Лука 208, 209, 210
Красовський 136
Крачковський Іван 348, 349
Крещановський Микола 133, 354
Кривий Григорій 89
Кривошей Микола 257
Крилов 355

Криницький Криштоф 234
Кропивенко Дмитро 20
Кугут Антон 199
Кулаковський Кирило 66
Кулик Василь 103, 104, 107
Кулик Григорій 103, 104, 107
Кулик Марія 160
Кулик Олексій 107
Куліш Пантелеймон 322
Кундиревич 366
Курганський Петро 256

Лагойко Сава 256
Лагута Андрій 20
Ладинський Андрій 256
Лазаревський Олександр 65, 66,
233, 235, 239, 333
Левковцов Іван 342
Ленін Володимир 11, 166, 300,
311, 312
Лизогуб Ірина 226
Лизогуб Семен 226
Лисенко, староста села 284
Лисенко Олександр 105
Литвин Петро 160
Литвин Юхим 40
Лобода Артем
Луцман Мавра 160
Ляшенко Іван 87

Магеровський Леонтій 66
Мазепа Іван 27, 227
Макаренчук Максим 211
Максименко Іван 161
Максименко Карл 160
Максименко Павло 193
Максимович Микола 128
Малаховський, поміщик 234
Масковий Тимофій 212
Медведова Анна 169
Мершинець Василь, отець 20
Микитась Вікторія 18
Микитенко Андрій 207
Микитенко Іван 20, 198, 199
Микитенко Меланія 198

Микитенко Парасковія 198, 199
Микола I, цар 31, 145, 261, 352
Мироненко Георгій 130
Могила Петро 164, 167
Мозгова Тетяна 19
Мозгова (Дерезенко) Устина 19
Мозговий Іван П. 14
Мозговий Манолій 160
Мозговий Никифор 392
Мозговий Омелян 207
Мозговий Петро 192, 193
Мозгові 1, 305
Морозов Олександр 19
Мосійчук Тетяна 20
Мринський Федір 64
Мудрий Ярослав 68

Найда Олена 20
Наливайко Северин 24, 25
Неоронов Г. 168, 169
Нечуй-Левицький І. 164, 201
Нишпор Катерина 20
Нишпор Ксенія 160
Нишпор Меланія 160, 161
Нишпор Тетяна 157
Нишпор (Дворська) Уляна 19, 375,
376, 381, 382
Носко Микола 18

Огієвська Ксенія 323
Огієвська Ярина (Грина) 323, 336
Огієвський Микола 159, 323
Огієвський Петро 9, 23, 33, 34, 38-40,
48, 93, 94, 96, 147, 159, 240, 320-324,
326-330, 332, 333, 335-337, 339-344
Огієнко Іван 242, 289
Ожегов Сергій 243
Озеровський Микола 271
Оксенич Галина 20, 246
Олександр I, цар 257, 260
Олександр II, цар 145, 147, 261, 352
Олексіїв Іван 154
Онацький Євген 175
Охотський Петро,
див. Огієвський Петро

- Павленко** Микола 20
Павленко Сергій 20
Павлюк Павло 24, 25
Пархоменко Людмила 20
Парубій Андрій 248
Пастернак 387
Перепелиця Павло 219
Петрик Василь 20
Петрик Трохим 200
Петричко Мирослава 20
Петров 366
Петровський Григорій 245, 299
Погрібний Кузьма 198, 205
Подолянко Адриан 160
Подолянко Павло 200
Подолянко Тимофій 200, 214-216, 218, 219, 221
Полонський Матвій 132, 347, 349, 352, 353
Полонський Микола 347
Полтавець Іван 199, 200, 307
Полтавець Яків 157
Полуботок Павло 227
Полуянов 336
Пономаренко Єфрем 107
Пономаренко Наталя 19
Пономаренко Наум 103, 104, 107
Прокопович Петро 31
Проха Степан 169
Проценко Василь 87
Проценко Йосип 107
Процько Євдокія 160
Процько Іван 103, 104, 107
Процько Катерина 19
Процько Ксенія 160
Процько Наталя 20
Пузина 49
Пшеничний Олександр 256
- Ренбалович** Григорій 159
Решітько Пилип 271, 272
Рігельман 234
Рознатовська Євгенія 256
Розумовський Кирило 59
Романченко Аврам 156
Романченко Никифор 161
Романченко Пилип 160
Романченко Устина 160
Романченко Юхим 207
Ронський Дмитро 256
Росінський В'ячеслав 19
Рубель Опанас 200
Руденко Григорій 158
Рум'янцев (Задунайський) Петро, граф 27, 29, 33, 39, 65, 91, 95, 96, 157, 232, 233, 243, 362-364
Рум'янцева Марія 364
Русов Олександр 240
Русова Софія 251
Сагайдачний Петро 24
Салівон Галина,
див. Штиволюка Галина
Самійленко Володимир 322
Самойлович Григорій 64, 229, 233
Самойлович Іван, гетьм. 63, 229, 233
Сардак Дмитро 199
Сардак Пилип 168
Сардак Сава 198
Сатил Йосип 226, 366
Свинарьов Іван 359
Свириденко П. 397
Світенко Яків 88
Семашко Г. 40
Семенко Максим 212
Серапіон, митр. 117, 118, 145, 146, 148, 149
Сірик Антон 318
Сірик Іван 314
Сірик Микола 318
Сірик Надія 313, 314
Сірик Олександр 318
Сірик Петро 40
Сірик Федір 212
Сидоренко Пилип 256
Сковорода Григорій 56, 83
Скоропадський Іван 27
Скорина Анна 109, 351
Скорина Петро, протоіер. 10, 15, 33, 97, 99, 100, 108-112, 114, 116,

- 118-122, 124, 128-137, 141, 142,
146, 148, 149, 168-170, 252, 265,
266, 273, 282, 283, 344-357, 359-
361, 367, 368, 374
Скорина Тетяна,
див. Калачникова Тетяна
Скочій Анатолій 20
Смоль Олександр 256
Сталін Йосип 15, 167, 245
Старицький Михайло 312
Степан, святий, архidiaкон 6, 69,
77-85, 87, 89-92, 95, 96, 102, 103,
109, 117, 153-155, 325, 333
Степановський Д., протоіер. 136, 355
Стефановський Т. 343
Стороженко Микола 260, 269-273
Стращенко Надія, *див.* Татарчук Надія
Стунін Г. 40
Сюр Пилип 161
- Танська Домініка** 94
Танська Уляна 94
Танський Іван 93
Танський Микола 94
Таран 212
Тарасевич Андрій 27
Тарасевич Гнат 32
Тарасевич Григорій (Жорж) 45, 47,
52-54
Тарасевич Дмитро 45, 47, 51, 53
Тарасевич Іван 5, 22, 23, 27-34,
36-38, 41, 42, 45, 48, 53, 54, 64, 96,
157, 185, 325, 326, 327
Тарасевич Федір 30
Тарасевич Яків 31, 35, 45
Тарасевичі (Трясили) 5, 15, 23, 26,
27, 30, 31, 44, 49, 51, 53, 54
Тарасевичка Зінька 46, 47, 51, 53
Тарасевичка Катерина 51, 52
Тарасевичка Санька 47, 51-53
Татаренко Віталій 20
Татаренко Лаврентій 192
Татаренко Хома 192, 193
Татаркова Анна 161
Татарчук Григорій 202, 203
- Татарчук Надія** 44
Татарчук Юхим 202
Терещенко Микола 271
Тернавиот Петро 64, 157, 226, 229,
230, 233
Тимошик Андрій 310
Тимошик Галина В. 310
Тимошик Галина Е. 169
Тимошик Іван Е. 169
Тимошик Катерина 169
Тимошик Лазур (Елізар) 169, 391
Тимошик Микола 11, 14, 15
Тимошик Надія 314
Тимошик Олександр 246, 310
Тимошик (Вовкогон) Олена 168,
169, 223, 300, 301
Тимошик Омелян 169
Тимошик Світлана 310
Тимошик Степан 169
Тимошик Тетяна 20
Тимошики 1, 169
Ткач Михась 20
Ткаченко Мартин 161
Товстуха Олена 160
Толстой Лев 370
Трясило Василь 24, 41, 63
Трясило Йосип 24, 26, 27, 41, 42, 63
Трясило Марко 24, 42, 63
Трясило Тарас 5, 22-27, 30, 32, 41,
42, 63, 325, 327
Трясило Федір 24, 41, 63
Тунік Никифор 200
Тунік Федір 296
Тухачевський 383, 390
- Федоровичі, див.** Тарасевичі
Федорук Микола 247
Федоряко Євдоким 125
Федоряко Ганна 19, 44, 45, 53
Федоряко Радивон 391
- Хлібик Васса** 168
Хлібик Микола 314
Хмельницький Богдан 24, 226,
227, 315

Ходоровський Іван 256
Хольськова Зеновія 157
Холявко Онисим 107
Хрущов Іван 226
Хрущов Микита 73, 167
Хуторний Борис 159

Цинковський М. 388
Цицурін Федір 145, 352, 353
Цукровська Тетяна 256
Цукровський Іван 268

Чайковський В. 388
Чернов Сила 256
Чкалов Валерій 397
Чорний Артемій 135
Чудновський Микола 271

Шаровський, губернатор 119
Шафонський Афанасій 237, 239
Шашкевич Маркіян 322
Шевченко Тарас 5, 18, 22, 24, 41, 42,
44, 208, 292, 293, 299, 300, 303, 312,
321, 359, 372
Шевченко Яким 198
Шимко Ірина 160

Шимко Микола 310
Шимко Петро 19, 316
Шимко Родіон 104
Шишацький Олександр 328, 332
Шпігліц Н. 240
Штиволюка Андрон 50
Штиволюка Артем 50
Штиволюка Галина 44
Штиволюка Іван 50
Штиволюка Олександр 50
Штиволюка Олексій 50
Штиволюка Олена 50
Штиволюка Панфіл 50
Штиволюка Степанида 50

Щукін Михайло 211

Якір Йона 383, 390
Яловська Анна 158
Яловський Микита 205
Яловський Микола, отець 20
Яловський Петро 160
Яловський Яків 219
Яремчук Йосип 256
Ячницька Віра 256, 258
Ячницький Лев 256, 258

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Александровича, хутір 96
Андріївка 127, 138
Архангельськ 148, 149
- Бакаївка** 77, 127, 231, 234, 237
Батурин 31
Бахмач 31, 70, 372, 373
Безуглівка 66, 76, 127, 136, 138, 150, 231, 234, 269
Березанка 97, 127, 139
Березяки 77
Бобровиця 263
Богданівка 72, 178
- Валентіїв** 178
Велика Кошелівка 77, 97, 127, 255, 256, 259, 271
Вересоч 66, 77, 97, 127, 254, 257, 268, 269
Веркіївка, *див.* Вертїївка
Вертїївка 18, 69, 77, 127, 128, 139, 150, 178, 186, 224, 237, 252, 253, 256, 258, 263, 269, 271, 272, 280
Вили 72
Вишеньки 29, 362, 363
Вишнівка 66, 234
Вікторівка 72, 178, 236
Воловиця 66
Володькова Дівиця 14, 18, 26, 33, 58, 63-66, 69, 71-73, 77, 88, 93, 98, 103, 104, 114, 128, 145, 150, 176-181, 184-187, 192, 196, 198, 200, 201, 206, 207, 209, 211, 212, 214, 216, 218, 226, 230, 233, 234, 236, 237, 253, 255, 256, 258, 259, 268, 269, 272, 280, 284, 290, 296-298, 317, 324, 355, 364-367
- Володьково-Дівицький, хутір – 33
- Галиця** 69, 72, 77, 97, 98, 127, 136, 178, 187, 253, 255, 269, 272, 280, 299
Ганнівка 72, 178
Гармащина 72, 236
Головеньки 154
Грабівка 129, 346, 364
Гриченківський, хутір 33
- Данина** 5, 8-10, 12, 14, 15, 18-20, 22, 23, 28, 30-34, 37, 39-42, 44, 48, 50, 51, 53, 57, 58, 60, 61, 63-66, 69-74, 77, 78, 84, 85, 87-90, 92-107, 111, 112, 114-119, 122, 124, 127-131, 133-136, 138, 139, 141-148, 150, 154, 156-159, 161, 163-165, 167-175, 178-180, 184-188, 193, 198-201, 205-208, 210-212, 214-226, 229-231, 233-248, 252, 253, 255, 256, 258, 259, 262-266, 269, 270, 272-274, 280, 282-287, 290, 292, 296, 298-301, 305, 306, 311-313, 317, 318, 320, 321, 323, 325-333, 335-337, 339, 341, 342, 344, 346-349, 350-357, 359, 361, 362, 364, 365, 367-370, 372, 374-376, 378, 379, 382, 384, 388, 393, 400
Данино, див. Данина
Данине, див. Данина
Данино, див. Данина
Дорогинка – 66, 77, 127, 150, 178, 231, 234
Дрімайлівка – 66, 69, 70, 77, 127, 178, 258, 269, 271, 272
Дроздівка 69, 77, 127
Євлашки 66
Єрусалим 76, 79-82

- Заньки 127, 269
Заудайка 77, 127, 138
Зруб 255, 256, 259
- І**
Ічня 263
- Ка**
Кагарлики 77, 128, 131, 159, 237, 254, 259
Калинівка 69, 72, 178
Київ 31, 45, 68, 70, 114, 290, 315, 386
Кіпті 144
Кладьківка 66
Княжичі 265
Кобижча 88, 263, 347
Ковчин 66
Козелець 32, 179
Колісники 66, 128, 234, 255, 259
Коломійцівка 72
Комарівка 154
Конотоп 31
Кошелівка 97, *див.* також Велика Кошелівка і Мала Кошелівка
Краснопілля 351
Криниця 370
Кропивна 66, 77, 97, 127, 133, 145, 150, 280, 234, 237, 263, 355, 373, 374, 379, 382
Крупичпіль 66, 234
Крути 76, 97, 127, 139
Кукшин 77, 128, 231, 237, 253, 255, 258, 259
Кунашівка 66, 77, 127, 178
Курилівка 36, 66, 127, 138, 231, 354
- Ла**
Лаповщина 72
Лемеші 263
Леонідівка, *див.* Леонідівка
Леонідівка 72, 178, 236
Липів Ріг 77, 128, 269, 254, 255, 256, 269
Липське 178
Лихачів 145
Лісові Хутори 18
Лосинівка 14, 18, 66, 69-73, 77, 90, 93-95, 97, 122, 127, 136, 139, 145, 178, 187, 224, 230, 231, 234, 253, 255, 256, 258, 259, 269-272, 280, 383, 390
- Ма**
Макіївка 60, 69, 72, 77, 97, 98, 114, 127, 136, 139, 145, 178, 254-256, 258, 269, 272, 280, 290, 299
Мала Кошелівка 66, 124, 128, 150, 269
Масловщина 236
Мильники 64, 77, 128, 234, 259
Монастирище 69, 77, 127, 139, 252, 253, 256, 258, 259, 272
Москва 23, 31, 42, 63, 69, 140, 225, 227, 228, 365, 388
Мрин 18, 26, 27-30, 69, 77, 128, 145, 159, 255, 256
Мюнхен 322
- На**
Наливайківський, хутір 33
Ніжин 6, 7, 18, 32, 46, 66, 69-71, 73, 76, 77, 93, 103, 109, 114, 126, 127, 130, 139, 146, 149, 150, 176, 178, 179, 187, 188, 216, 217, 225, 237, 245, 247, 252-255, 257, 259, 275, 276, 280, 282, 290, 293, 310, 313, 316, 337, 342-344, 349, 353-355, 357, 359, 370, 372, 376-378, 381, 391, 393, 394
Нова Басань 93, 94, 114, 124, 132, 347, 349
Носівка 30, 31, 33, 69, 70, 72, 73, 77, 88, 93, 94, 98, 118, 124, 127, 128, 138, 145, 150, 179, 186, 187, 211, 252-254, 256, 257, 263, 280, 293, 299, 323, 352, 368
Нью-Йорк 322
- Об**
Обсирівське 178
Одеса 376
Олишівка 145
Оренбург 149
Орлівка 77, 128, 129
- Па**
Пальчики 31
Париж 322
Пашківка 66, 127, 138, 178, 234

Переходівка 128
Переяслав 24, 41
Переслав-Хмельницький 25
Переяславка 77, 237, 254, 255, 256, 258
Петербург 121, 123, 135, 177, 191, 225, 228, 240, 262, 267, 372, 373
Плиски 263
Плоске 77, 128, 145
Погребець 72
Почекине 237
Прилуки 269
Припутні 66, 231, 234
Пустотин 72
Пухівка 263

Рівчак 60, 69, 72, 77, 93, 127, 134, 136, 145, 161, 234, 237, 256, 258, 259, 280, 351, 353
Рум'янцева, хутір 96

Сальне 18, 69, 72, 77, 98, 127, 132, 133, 136, 145, 178, 234, 237, 253, 255, 258, 259, 269, 272, 280, 352
Санкт-Петербург; *див.* Петербург
Сваричівка 66, 234
Селище 145
Серединка 145
Синдарівське 178
Синяки 77, 127, 138, 145, 258, 259, 280
Смолянка 77, 128
Сотниківський, хутір 5, 30-33, 64
Софіївка 236
Стамбул 81, *див.* також Царгород
Степ 72
Степанівка 66, 69, 72, 89, 178, 236
Степовий, хутір 72
Степові Хутори 18, 33, 72, 257, 259
Стодоли 77, 128, 269, 270
Стрий 320, 335
Сулак 72

Талалаївка 18, 69, 74, 77, 94, 95, 97, 98, 127, 131, 150, 178, 231, 234, 240,

254, 255, 258, 269, 272, 280
Тарасевича, хутір 32, 44, 48-54, 64, 69, 96, 157, 160, 185, 325, 327
Тартишники 72
Татарівка 18, 69, 72, 145, 178, 352, 353
Терешківка 69, 72, 178, 269
Томашівка 237
Топчіївка 145

Філівка *див.* Хвилівка

Хвилівка 66, 178, 255
Хвостики 66, 259
Хибалівка 66, 77, 128, 254, 256, 259
Хотинівка 128
Хрещате 145

Царгород 81, 82 *див.* також Стамбул

Чемер 144
Червоне 145
Червоні Партизани 72, 236, *див.* також Володькова Дівиця
Червонопартизанське 71, 72, *див.* також Володькова Дівиця
Чернігів 67, 103, 107, 129, 133, 134, 144, 145, 234, 240, 269, 271, 341-343, 346, 387
Черняхівка 77, 128, 231, 280

Шатура 7, 14, 18-20, 23, 32, 33, 60, 64, 65, 70-74, 76, 92, 95, 112, 114, 115-119, 121-125, 127, 138, 142, 147, 158, 159, 164, 169, 178, 180, 185-189, 192, 201, 203, 204, 223, 226, 233, 235, 236, 244, 253-256, 259, 270, 280, 281, 290, 296, 298, 300, 317, 333, 349, 354, 362, 364, 365, 367-370, 384, 387-389, 391, 393, 396, 398-400
Шлях Ілліча 51
Шняківка 69, 72, 77, 127, 136, 138, 145, 178, 252, 253, 256, 258

Ярославці 130

Summary

Mykola Tymoshyk. The village

The book consists of two volumes. The first is called “Back to the conscience” which deals with the history of a Ukrainian village from Cossacks’ times till the beginning of the XXth century. It contains such chapters as “Cossack spirit in every house”, “Talismans of spirituality”, “Former Princess Holitsyna’s subjects”, “Medical care, Education and Leisure in a village”.

Volume1. “Back to the conscience”

A village of such a kind has never been shown in our literature yet. The plot is the conflict between the accepted version of Ukrainian history of those times and concealed truth kept in the archives. The main hero is that very archive document, the very one which has been hidden for a long time in special funds by the communist power. The majority of such documents had the sign “secretly”.

The main task of the author was not only to find documental proofs of historical processes of a Ukrainian village existence but to present them in an interesting and persuasive way to the readers. The main peculiarity of the story is that all the facts are tightly connected in the course of events. It deals with the real events in Ukrainian villages. Logic sequence, argumentativeness, emotionality, imagery are main characteristics of the author’s style which make reading easy and exciting.

This innovative book has broken accepted since Soviet time’s way of clearing up historic events the basis of which is “the view from above”. M. Tymoshyk’s view is the one “from below”.

Unknown before micro stories are the most precious things in this book. While learning them a reader reinterprets definite processes, which influenced every community, family and individuality. This approach is widely used in the West which led to a real boom of local memoirs.

In the chapter “The Village in the Documents and Descriptions” the documents are being viewed according to three groups: documents kept in the archives of Kyiv, Chernihiv, Nizhyn; review of the

archive collection published in Kyiv, Petersburg and Moscow before 1917; historical-statistical descriptions of Chernihiv province and Chernihiv eparchy as well as rare publications of famous historians of ancient Ukraine.

The author gives arguments in favour of the earlier date of village foundation than officially stated. He considers russification policy of Russian Empire and later communist power in Ukraine the main reason of changing of toponym “Danyna” to “Danino-Danyne”.

The character, essence and the results of administrative reforms which were carried out on the territory of Ukraine during different times have been analyzed as well. The book deals mainly with the regimental system of administration of Ukraine when villages were subdued to Cossack squadrons and squadrons in turns were subdued to regiments. The evolution of the administrative reforms introduced by the Russian government after Zaporizka Sich and Cossack administrative system were finally destroyed has been viewed here. Destructive influence of commune-bilshovyk experiments in terms of volost, povit liquidation and village resubordinating during different district changes on the life of a Ukrainian village has been accentuated.

Not well-known subdivision in the structure of church eparchial administration in the XIX century which is Archpriest distric is shown in the book. The activity of this subdivision on the example of the second spiritual division of Nizhyn district and its longstanding leader Petro Scoryna, the senior priest of Danyna church is being studied according to such directions: control over the usage of church lands in the district; the work with parishioners' complaints and applications; collection of means for important eparchial projects; actions in support of the miserable; assistance to eparchial candle factory.

Articles of newspaper “Chernigov Provincial Bulletin” which dealt with the first administrative reform after the abolition of serfdom in 1861 and the introduction of volost system of self-government were analyzed. The book also presents statistic data about social status of peasants and their property in terms of land. The network of granaries, shops in each volost is characterized. Special attention is paid to the way peasants dealt with official papers.

ПУБЛІКАЦІЇ АВТОРА ПРО УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО

У НАУКОВИХ І НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ВИДАННЯХ

Тимошик М. Коли засноване село Данина та звідки походить його назва // Сіверянський літопис: Всеукр. науковий журнал (Чернігів). – 2015. – №1 (120). – С. 67–77.

Тимошик М. Клірові книги як джерело вивчення демографічних процесів в українському селі XIX століття: за записами священників Свято-Троїцького храму села Данина Чернігівської губернії // Труди Київської духовної академії. – 2015. – №15 (187). – С. 346–361.

Тимошик М. Перші дерев'яні храми Чернігівщини козацької доби: на прикладі села Данина Ніжинського повіту // Святий рівноапостольний Володимир – вірець Української держави: Зб. матеріалів Міжнар. наук. конф., присвяч. 1000-літтю упокоєння великого князя київського Володимира. Київ, 13–14 травня 2015 року. – К.: КПБА, 2015. – С. 292–303.

Тимошик М. Метричні книги як дзеркала людських доль, або Про що розповіли столітні записи священників Свято-Троїцького храму в Данині // Літературний Чернігів. – 2015. – Ч. 1. (69). – С. 121–135.

Тимошик М. Архідияконо-Степанівський храм як перша дерев'яна церква в с. Данина: про дату відкриття та назву // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали XIII Міжнародної наукової конференції (27–29 травня 2015 р.). – К.: 2015. – С. 101–104.

Тимошик М. Свято-Михайлівський храм у Шатурі: історія створення // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали XIII Міжнародної наукової конференції (27–29 травня 2015 р.). – К.: 2015. – С. 104–107.

Тимошик М. Кому належала й куди підпорядковувалася Данина: чернігівське село у майновому та адміністративному поділі України // Сіверянський літопис. – 2015. – №3 (123). – С. 30–37.

Тимошик М. Село Данина як центр благочинного округу // Сіверянський літопис. – 2015. – №4 (124). – С. 64–73.

Тимошик М. Усталена версія та прихована правда про радянську колективізацію: на матеріалах сіл тодішніх Носівського та Лосинівського районів // Сіверянський літопис. – 2015. – №5 (125). – С. 18–33.

Тимошик М. Прізвища і прізвиська одного села: історія, етимологія, класифікація // Українознавство: Всеукр. науковий журнал (Київ). – 2015. – №3 (56). – С. 148–160.

Тимошик М. Українське село під більшовиками: усталена версія і прихована правда: на архівних матеріалах сіл Ніжинської округи // Сіверянський літопис. – 2015 – Ч. 6. – С. 160–174.

Тимошик М. Прозрозкладка на селян як предтеча голодомору в Україні: на архівних матеріалах села Данина Ніжинського району // Сіверянський літопис. – 2016. – Ч. 1. – С. 137–147.

Тимошик М. Формування провладного активу в українському селі в 20-х роках ХХ ст. як чинник ствердження тоталітарного комуно-більшовицького режиму: на архівних матеріалах села Данина Ніжинського повіту // Сіверянський літопис. – 2016. – Ч. 2. – С. 208–219.

Тимошик М. Українське село періоду колективізації (на матеріалах «Книги обліку членів колгоспу та їхніх родин» села Данина Ніжинського району Чернігівської області // Українознавство. – 2015. – №4 (57). – С. 114–124.

Тимошик М. «Черниговские Губернские Ведомости» про відновлення волосної системи місцевого самоврядування у чернігівських селах від середини ХІХ століття // Сіверянський літопис. – 2016. – Ч. 3. – С. 150–158.

Тимошик М. Учителю та його місія на селі: маловідомі архівні документи про суть радянської української школи у 20–30-х роках ХХ століття // Українознавство. – 2016. – №1 (58). – С. 201–222.

Тимошик М. Священик-автокефаліст із тавром «ворога народу»: трагічна доля настоятеля Українського храму в Данині на Чернігівщині // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали ХІV Міжнародної наукової конференції (25 травня – 3 червня 2016 р.). – К.: 2016. – С. 227–232.

Тимошик М. Місцева преса як чинник комунікації та денационалізації українського села довоєнної пори // Сіверянський літопис. – 2016. – Ч. 4. – С. 164–178.

Тимошик М. Шляхом відмосковлення: Всеукраїнський автокефальний рух 20-30-х років ХХ ст. (за архівними матеріалами сіл Ніжинської округи) // Труди Київської духовної академії. – 2016. – №16 (188). – С. 330–354.

Тимошик М. Відгомін харківського процесу над СВУ в чернігівській глибинці: Сторінками судової справи 1938 року над учасниками «антирадянської української націоналістичної контрреволюційної повстанської організації» в селі Данина Лосинівського району // Сіверянський літопис. – 2016. – Ч. 5. – С. 123–143.

Тимошик М. Становлення, ствердження та знищення Української автокефальної православної церкви на Чернігівщині у 20–30-х роках ХХ століття (за архівними матеріалами та пресою колишньої Ніжинської округи) // Сіверянський літопис. – 2016. – Ч. 6. – С. 162–180.

У ГАЗЕТАХ ТА ЖУРНАЛАХ

Тимошик М. Фаетон у Данині із 30-кінним супроводом // Деснянська правда (Чернігів). – 2015. – 22 січня (№3). – С. 7.

Тимошик М. Святий Степан у Данині // Слово Просвіти. – 2015. – 5–11 лютого (№5). – С. 8–9.

Тимошик М. Данинський нащадок гетьмана Трясила // Хвиля Десни. 2015 – 12 січня // http://www.hvilya.com/news/daninskij_khutir_nashhadkiv_getmana_tarasa_trjasila/2016-01-12-8242.

Тимошик М. Данинський нащадок гетьмана Трясила // Деснянська правда. – 2015. – 12 лютого (№6). – С. 8.

Тимошик М. Пам'ятай про це наше ім'я, внучку, або Як зрусифікували історичну назву села Данина // Гарт (Чернігів). – 2015. – 19 лютого (№8). – С. 11.

Тимошик М. Козацька школа в Данині: Маловідомі секрети давньої української педагогіки // День (Київ). – 2015. – №48–49. – 20–21 березня. – С. 8.

Тимошик М. Метричні книги як дзеркало людських доль // Літературний Чернігів. – 2015. – №1 (69). – Січ-бер. – С. 121–136.

Тимошик М. Дух безпам'ятства над Даниною // День. – 2015. – №58–59. – 3–4 квітня. – С. 11; №67–68. – 17–18 квіт. – С. 9.

Тимошик М. Церковна історія, довжиною в чверть тисячоліття // Деснянська правда. – 2015. – 9 квітня (№14). – С. 5.

Тимошик М. Трудний шлях відмосковлення, або Як і чому в

чернігівському селі Данина 95 років тому стверджували Українську церкву, а сьогодні підтримують Російську // Слово Просвіти. – 2015. – Ч. 15 (16–22 квітня). – С. 10–11.

Тимошик М. Шинок на Шинковій: Про історію питних закладів в українському селі // Літературний Чернігів. – 2015, Ч. 4. – С. 151–160.

Тимошик М. Шинок і шинкарство на Шинковій: Про питні заклади в українському селі в минулому і тепер // ТИЖДЕНЬ.UA. – 2015. – 14 вересня. // <http://tyzhden.ua/History/146096>.

Тимошик М. За правдою – до волосного суду: За що і як судилися наші пращури // ТИЖДЕНЬ.UA. – 2015. – 18 вересня // <http://tyzhden.ua/History/146096>.

Тимошик М. Де і як лікувалися селяни півтора століття тому // ТИЖДЕНЬ.UA. – 2015 – 5 жовтня // <http://tyzhden.ua/History/146096>.

Тимошик М. Створювали волость, або Як у чернігівських селах відновлювалася призабута від часів Київської Русі зручна форма управління територіальними громадами і чому її ігнорують нинішні «реформатори» // Слово Просвіти. – 2015. – Ч. 40. – 8–14 жовтня – С. 12.

Тимошик М. За правдою – до волосного суду // Літературний Чернігів. – 2015. – №3 (71). – Лип.-вер. – С. 145–157.

Тимошик М. Брежнев і Путін із Данини: історії з прізвищами і прізвиськами одного села // Ніжинський вісник. – 2015. – 3, 10, 17, 23 жовт., 28 листоп.

Тимошик М. Куркулі. За що радянська влада не любила працівників українських господарів // ТИЖДЕНЬ.UA. – 2015. – 27 листоп. // <http://tyzhden.ua/History/152560>.

Тимошик М. Про данинський млин, або Як сто літ тому влада ставилася до письмових звернень громадян // Ніжинський Вісник. – 2015. – 28 листопада – С. 6.

Тимошик М. Данинська княгиня з Греції // Хвиля Десни (сайт, м. Чернігів). – 2016. – 4 січня.

Тимошик М. Данинський хутір нащадків гетьмана Тараса Трясила // Хвиля Десни (сайт, м. Чернігів). – 2016. – 12 січня.

Тимошик М. Кіно в далекому селі // Слово Просвіти. – 2016. – Ч. 3 (21–27 січня). – С. 10.

Тимошик М. Поет Шатури – дід Шурша // Хвиля Десни. – 2016. – 21 січня. // http://www.hvilya.com/news/did_shursha_poet_iz_shaturi/2016-01-21-8304.

Тимошик М. Як бригадир колгоспниць у поле вигонив: Про що писали й що замовчували районні газети краю повоєнної пори // Сіверщина (Чернігів). – 2016. – 4 лютого.

Тимошик М. Власниця Данини – княгиня Голіцина // Деснянська Правда (Чернігів). – 2016. – 18 лютого.

Тимошик М. Школа у селі: Що приховувала влада в архівних документах? // Освіта (Київ). – 2016. – №5–6 від 3–10 лютого; №7–8 від 17–24 лютого; №9–10 від 2–9 березня; №11–12 від 16–23 березня; №13–14 від 6–13 квітня.

Тимошик М. Просимо надрукувати в райгазеті: «Храмування в селі Даніно не буде» // Хвиля Десни. – 2016. – 17 березня.

Тимошик М. Данинський «Посланець від Бога»: Про класичний національний театр у чернігівському селі // Хвиля Десни. – 2016. – 26 квітня. // http://www.hvilya.com/news/daninskij_poslanec_vid_boga/2016-04-26-8608.

Тимошик М. Шатурський Блюхер і лосинівська Могила Глитая // Хвиля Десни. – 2016. – 11 червня. // http://www.hvilya.com/news/shaturskij_bljukher_i_losinivska_mogila_glitaja/2016-06-11-8687.

Тимошик М. Кіно і село: Про перше кіно в чернігівських селах // Хвиля Десни. – 2016. 4 липня // http://www.hvilya.com/news/kino_i_selo/2016-07-04-8719.

Тимошик М. Чому данинські корови не дійшли до Саратова? (Передвоєнне село з підшивки поживклих газет) // Хвиля Десни, – 2016. – 19 липня. // http://www.hvilya.com/news/chomu_daninski_korovi_ne_dijshli_do_saratova_peredvoenne_selo_z_pidshivki_pozhovklich_gazet/2016-07-19-8764.

Тимошик М. Тримаються за Леніна і економлять мило... // Хвиля Десни. – 2016. – 21 липня. // <http://www.hvilya.com/news/>.

Тимошик М. Німецька окупація. Одне село із хроніки тих днів... // Хвиля Десни. – 2016. – 3 серпня. http://www.hvilya.com/news/nimecka_okupacija_odne_selo_iz_khroniki_tikh_dniv/2016-08-03-8808.

Тимошик М. Книга шлюбів // Хвиля Десни. – 2016. – 26 серпня. http://www.hvilya.com/news/kriga_shljubiv/2016-08-26-8855.

Тимошик М. Книги народжених і померлих // Хвиля Десни. – 2016. – 30 серпня // http://www.hvilya.com/news/knigi_narodzhenikh_i_pomerlikh/2016-08-30-8894.

Тимошик М. Створювали волость: Як у чернігівських селах усередині XIX ст. відновлювали набуту ще за часів прадавньої

Української держави Київська Русь ефективну форму управління територіальною одиницею і чому нею знехтували нинішні державники-манкурти?// Хвиля Десни. – 2016. – 6 вересня. http://www.hvilya.com/news/stvorjuvali_volost/2016-09-06-8923.

Тимошик М. Українська школа і учительство: Короткі ретроспекції з-під грифу «таємно»// Хвиля Десни. - 2016. – 2 жовтня. http://www.hvilya.com/news/ukrajinska_shkola_i_uchitelstvo_kоротki_retrospekcii_z_pid_grifu_taemno/2016-10-02-8992.

Тимошик М. Світ історії Чернігівщини: Книга шлюбів села Данина розповідає // Світ-Інфо (Чернігів). – 2016. – 6 жовтня. – С. 12, 14.

Документально-публіцистичне видання

Тимошик Микола Степанович
СЕЛО

У двох томах

Том 1. Зійти з безпам'ятства

Художнє оформлення
Сергій Тарасенко

Редактори
Надія Тимошик,
Наталія Процько

Коректор
Тетяна Тимошик

Оригінал-макет
Олександр Судариков

Формат 60х84/16.
Обл.-вид. арк. 28,25. Ум.-друк. арк. 26,25
Папір офсетний. Замовлення №

ТОВ «Видавниче підприємство «Ярославів Вал»
Адреса: 01134 м. Київ, вул. Ярославів Вал, 21-Є
Тел.: (044) 234-15-24
e-mail: yaг_val@ukr.net

Свідоцтво про внесення до державного реєстру
суб'єкта видавничої діяльності
ДК №2971 від 12.09. 2007 р.

Віддруковано:
ТОВ «Друкарня «Рута»
м. Кам'янець-Подільський, вул. Пархоменка, 1
Свідоцтво ДК №4060 від 12. 09. 2007
Тел.: (03849) 4-22-50
e-mail: drukruta@ukr.net